

І. МИЦЕНКО, І. БАБЕЦЬ

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ**

Монографія

Кропивницький – 2023

Рекомендовано Вченою Радою Центральноукраїнського національного технічного університету (протокол №8 від 24.04.2023 р.)

Автори:

І.М. Миценко (розділ 1, 2. Умовн. друк. арк. 9)

І.Г. Бабець (розділ 3, 4, 5. Умовн. друк. арк. 13)

Рецензенти:

Т.В. Орехова, доктор економічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця)

Л.О. Петкова, доктор економічних наук, професор (Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси)

Ю.В. Полєкова, доктор економічних наук (Північний торговельно-

І.М. Миценко, І.Г. Бабець. Стратегічні пріоритети підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України в умовах глобальних викликів: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2023. - 350 с.

ISBN 978-966-2294-82-8

У монографії розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження зовнішньої торгівлі країн, визначення впливу динамічних і структурних показників експорту та імпорту на економічне зростання, теоретичні та методичні аспекти розвитку двосторонньої торгівлі в умовах глобалізації. На основі аналізу динаміки географічної структури зовнішньої торгівлі України та структурних змін у торгівлі товарами з основними країнами-партнерами визначено основні фактори географічної диверсифікації українського експорту та обґрунтовано напрями підвищення ефективності використання експортного потенціалу нашої країни і необхідних для цього структурних змін в економіці. Оцінено взаємозв'язок структурних показників зовнішньої торгівлі та економічного зростання України, розроблено прогностичні моделі впливу структурних трансформацій економіки на зовнішню торгівлю України в умовах повоєнної відбудови. Проаналізовано динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України з Китаєм та Польщею, які стали основними торговими партнерами нашої країни упродовж останніх років. Здійснено оцінку впливу динаміки показників двосторонньої торгівлі України та Польщі на економічне зростання країн, оцінено ефективність українсько-китайської торгівлі та

визначено вплив основних чинників торгівлі з Китаєм на економічне зростання України. Визначено стратегічні напрями підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України з урахуванням викликів та завдань повоєнного відновлення української економіки.

The monograph examines the theoretical and methodological foundations of the study of countries' foreign trade, determines the impact of dynamic and structural indicators of export and import on economic growth, theoretical and methodological aspects of the bilateral trade development in the conditions of globalization. Regarding the dynamics of the geographical structure of Ukraine's foreign trade and structural changes in the trade with the main partner countries, the main factors of the geographical diversification of Ukrainian exports have been determined and the directions for increasing the efficiency of using the country's export potential and the necessary structural changes in the economy have been substantiated. The relationship between the structural indicators of foreign trade and the economic growth of Ukraine was evaluated, and predictive models of the impact of economic structural transformations on Ukraine's foreign trade in the conditions of post-war reconstruction were developed. There has been analyzed the dynamics and structure of Ukraine's foreign trade with China and Poland, which have become the main trading partners of our country in recent years. The influence of the dynamics of bilateral trade indicators of Ukraine and Poland on the economic growth of the countries was assessed, the effectiveness of Ukrainian-Chinese trade was evaluated, and the influence of the main factors of trade with China on the economic growth of Ukraine was determined. Strategic directions for increasing the efficiency of Ukraine's foreign trade have been determined, taking into account the challenges and tasks of the post-war recovery of the Ukrainian economy.

ЗМІСТ

Вступ	8
Розділ 1. Теоретико-методичні основи дослідження ролі зовнішньої торгівлі у економічному зростанні	12
1.1. Значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку країни	12
1.2. Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі та її значення для економіки	27
1.3. Структура зовнішньої торгівлі: критерії оцінки та взаємозв'язок з секторальною структурою економіки	45
1.4. Методичні підходи до оцінки факторів географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі	67
1.5. Методика визначення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни	75
Розділ 2. Теоретичні та методичні аспекти поглиблення двосторонньої торгівлі в умовах глобалізації	85
2.1. Поняття білатеральної торгівлі країн та її значення для поглиблення інтеграційних процесів в світовій економіці	85
2.2. Особливості формування двосторонніх торговельних відносин країн ЄС в межах політики добросусідства	100
2.3. Теоретичні засади посилення ролі Китаю у формуванні білатеральної торгівлі	118
2.4. Теоретико-методичні підходи до оцінки двостороннього торговельного співробітництва	128
Розділ 3. Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України: вплив на економічне зростання	144
3.1. Динамічні характеристики зовнішньої торгівлі України	144
3.2. Загальна характеристика географічної структури зовнішньої торгівлі України	153
3.3. Структурні зрушення у зовнішній торгівлі України: причини та наслідки	163
3.4. Оцінка взаємозв'язку макроекономічних факторів та географічної диверсифікації експорту України	181
3.5. Вплив структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України	192
Розділ 4. Двостороння торгівля України з основними країнами-партнерами: динаміка, структура та вплив на економічне зростання	205
4.1. Порівняння позицій України, Китаю та Польщі у світовій торгівлі	205
4.2. Динаміка та структура українсько-польської торгівлі	223

4.3.	Оцінка ефективності українсько-китайської торгівлі	231
4.4.	Залежність економічного зростання України та Польщі від обсягів та структури двосторонньої торгівлі	241
4.5.	Вплив динамічних та структурних чинників торгівлі з Китаєм на економічне зростання України	252
Розділ 5.	Стратегічні пріоритети підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України	262
5.1.	Напрями підвищення ефективності використання експортного потенціалу України у торгівлі з країнами ЄС	262
5.2.	Напрями географічного розширення експорту товарів України на основі диверсифікації внутрішнього виробництва	271
5.3.	Пріоритети повоєнного відновлення України як чинник структурних змін у зовнішній торгівлі	281
5.4.	Структурні трансформації економіки в процесі повоєнної відбудови країни та їх вплив на зовнішню торгівлю	293
5.5.	Стратегічні напрями поглиблення двостороннього торговельного співробітництва України з основними країнами-партнерами	301
Висновки	318
Список використаних джерел	324

CONTENTS

Introduction	8
Chapter Theoretical and methodological foundations for studying	
1. the role of foreign trade in economic growth	12
1.1. The importance of foreign trade for economic development of the country	12
1.2. Geographical diversification of foreign trade and its importance for the economy	27
1.3. The structure of foreign trade: assessment criteria and relationship with the sectoral structure of the economy	45
1.4. Methodological approaches to assessing factors of geographical diversification of foreign trade	67
1.5. Methodology for determining the impact of foreign trade on economic growth	75
Chapter Theoretical and methodological aspects of deepening	
2. bilateral trade in the context of globalisation	85
2.1. The concept of bilateral trade and its importance for deepening integration processes in the world economy	85
2.2. Peculiarities of the formation of bilateral trade relations among the EU countries within the framework of the Neighbourhood Policy	100
2.3. Theoretical foundations for strengthening China's role in shaping bilateral trade	118
2.4. Theoretical and methodological approaches to assessing bilateral trade cooperation	128
Chapter Dynamics and structure of Ukraine's foreign trade:	
3. impact on economic growth	144
3.1. Dynamic characteristics of Ukraine's foreign trade	144
3.2. General description of the geographical structure of Ukraine's foreign trade	153
3.3. Structural shifts in Ukraine's foreign trade: causes and consequences	163
3.4. Assessing the relationship between macroeconomic factors and geographical diversification of Ukraine's exports	181
3.5. The impact of structural indicators of foreign trade on Ukraine's economic growth	192
Chapter Ukraine's bilateral trade with major partner countries:	
4. dynamics, structure and impact on economic growth	205
4.1. Comparison of the positions of Ukraine, China and Poland in the world trade	205
4.2. Dynamics and structure of the Ukrainian and Polish trade	223

4.3.	Assessing the effectiveness of the Ukrainian and Chinese trade	231
4.4.	Dependence of economic growth in Ukraine and Poland on the volume and structure of bilateral trade	241
4.5.	The impact of dynamic and structural factors of trade with China on Ukraine's economic growth	252
Chapter	Strategic priorities for improving the efficiency of	
5.	Ukraine's foreign trade	262
5.1.	Ways to improve the efficiency of using Ukraine's export potential in trade with the EU countries	262
5.2.	Directions for the geographical expansion of Ukraine's exports based on the diversification of domestic production	271
5.3.	Priorities of Ukraine's post-war recovery as a factor of structural changes in foreign trade	281
5.4.	Structural transformations of the economy in the process of post-war reconstruction and their impact on foreign trade	293
5.5.	Strategic trends for deepening Ukraine's bilateral trade cooperation with key partner countries	301
Conclusions		318
References		324

ВСТУП

В умовах економічної глобалізації та посилення інтеграційних процесів у світі все більше країн залучаються до міжнародних ланцюжків створення доданої вартості. Участь країни у міжнародному поділі праці створює низку можливостей для розширення зовнішньої торгівлі та є одним з чинників економічного зростання. Водночас, відбувається закріплення спеціалізації країни на виготовленні певних товарів. Країни, що розвиваються, експортують переважно сировинні товари, а розвинені країни – значний асортимент товарів з високим ступенем переробки. Відповідно, високий рівень відкритості економік цих країн по різному впливає на їх економічний розвиток. Експорт товарів з високою доданою вартістю забезпечує розвиненим країнам провідні позиції в світовій економіці та доступ до ринків більшості країн світу, у той час, як країни, що розвиваються, мають відносно обмежене коло країн-споживачів сировинних товарів, не зважаючи на великий обсяг експорту.

До початку повномасштабного вторгнення російських військ Україна посідала провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції, поступово знижуючи обсяги експорту продукції металургії. Упродовж минулого десятиліття відбулася зміна основного експортного товару - з чорних металів на зернові культури та рослинні олії, що свідчить не лише про збереження сировинної орієнтації експорту та низький рівень ефективності зовнішньої торгівлі, а й про деіндустріалізацію національної економіки. Отже, актуальними науковими завданнями є дослідження структури зовнішньої торгівлі України, визначення внутрішніх чинників формування товарної структури експорту та імпорту, виявлення взаємозв'язку між економічним зростанням та зміною товарної структури зовнішньої торгівлі.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України значною мірою залежить від набору товарів, які формують основу експорту та імпорту, що, своєю чергою, визначається рівнем технологічного, промислового та ринкового середовища в країні. Збільшення кількості країн-торговельних партнерів та рівномірний розподіл експортних та імпортних поставок дозволяє знизити

ризик недоотримання експортної виручки внаслідок погіршення умов чи закриття доступу до ринку основної країни-партнера, а також ризик надмірного узалежнення від країни, що є основним постачальником сировини, матеріалів, комплектуючих. Завдання географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі України особливо актуальним є в умовах воєнного стану, коли морський шлях експорту сировинних товарів заблокований російськими військами, а спроможність забезпечення доставки вантажів сухопутним шляхом залишається на низькому рівні. Відповідно, дослідження внутрішніх та зовнішніх чинників, що обумовлюють географічну структуру зовнішньої торгівлі України, визначення основних напрямів просторової диверсифікації експорту та імпорту товарів вважаємо однією з ключових складових обґрунтування структурних трансформацій економіки після завершення війни.

Упродовж останніх десяти років спостерігається зниження ефективності угод багатостороннього співробітництва в межах СОТ, в результаті чого зростає значення двосторонніх торговельних угод. Польща є одним з важливих географічних напрямів поглиблення двостороннього співробітництва нашої країни, сприятливим чинником якого стала лібералізація торгівлі в результаті підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та впровадження в дію Поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю. Покращення умов торгівлі України з Польщею, незважаючи на війну в Україні, забезпечило позитивну динаміку товарного обороту українсько-польської торгівлі, проте товарна структура зазнала істотних змін. У зв'язку з цим, актуальним науковим завданням є вивчення основних параметрів двосторонньої торгівлі, визначення впливу динаміки та структури взаємного товарообміну на економічне зростання країн та обґрунтування перспективних напрямів поглиблення співробітництва України та Польщі.

Не менш важливим географічним напрямком двосторонньої торгівлі України в останні роки був Китай, що обумовлено стрімким економічним розвитком китайської економіки та зміцненням позицій китайських товаровиробників на світових ринках. Загалом, експорт до Китаю неістотно

впливає на економічне зростання країн, що розвиваються, оскільки вони експортують переважно сировинну продукцію і товари з низьким рівнем доданої вартості. Водночас, позитивні ефекти двостороннього співробітництва проявляються в промисловій та інвестиційній сферах, що, своєю чергою, сприяє подальшому зміцненню виробничого потенціалу та, відповідно, збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі.

Хоча Китай став найбільшим торговим партнером України у 2019-2021 рр., двостороння торгівля характеризувалася істотною асиметрією. В експорті товарів з України до Китаю переважала сировинна продукція, а в імпорті китайських товарів до України – високотехнологічна продукція та товари з високим рівнем доданої вартості. Тому, стрімке зростання обсягів українсько-китайської торгівлі упродовж відносно короткого періоду часу актуалізувало вивчення впливу двостороннього товарообміну на економіку України та прогнозування динаміки цих процесів в контексті участі нашої країни в ініціативі «Один пояс, один шлях». Проте, після анексії Росією Криму транзитний потенціал нашої країни погіршився з точки зору її участі у реалізації трансконтинентальної ініціативи Китаю, а внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну відбулося істотне скорочення обсягів експорту української продукції до Китаю, в основному через неможливість здійснювати поставки зернових культур і залізної руди в умовах блокування агресором морських портів України.

В умовах війни загострилися проблеми забезпечення зовнішньої торгівлі України, які були обумовлені сировинною орієнтацією українського експорту до основних країн-партнерів. Отже, період повоєнного відновлення України має стати важливим етапом модернізації промисловості та структурної трансформації національної економіки, що сприятиме зменшенню асиметрії в двосторонніх торговельних відносинах, зокрема з Польщею та Китаєм. Важливою складовою цього процесу вважаємо оцінку ефективності двосторонньої торгівлі та визначення впливу динаміки експорту та імпорту основних товарних груп на економічне зростання України як основи

обґрунтування структурних змін в економіці та покращення структури зовнішньої торгівлі.

Результати проведеного дослідження дозволили виділити комплекс проблем у зовнішній торгівлі України, які пов'язані із кризовими явищами в національній економіці та проявляються у негативному сальдо торговельного балансу, низькому рівні географічної диверсифікації та неефективній товарній структурі торгівлі. Особлива увага приділена визначенню впливу динаміки і товарної структури експорту та імпорту України на економічне зростання, а також виявленню залежності географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі від таких внутрішніх чинників, як обсяги виробництва продукції за основними галузями промисловості та галузева структура інвестицій. Детальне дослідження особливостей та основних тенденцій у двосторонній торгівлі України з Китаєм та Польщею, які в останні роки стали основними торговельними партнерами нашої країни, дозволило обґрунтувати стратегічні напрями розвитку відносин з цими країнами в період повоєнного відновлення української економіки.

Автори висловлюють сподівання, що монографія заповнить прогалини у теоретичному підґрунті дослідження зовнішньої торгівлі країн з перехідною економікою та стане в нагоді науковцям, аспірантам, здобувачам наукових ступенів, студентам у пошуку шляхів підвищення ефективності зовнішньої торгівлі та розвитку двосторонніх відносин України в умовах геополітичних змін, для обґрунтування нових ідей та практичних рішень щодо зміцнення позицій України на міжнародних ринках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ

1.1. Значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку країни

Останні десятиліття стали періодом пришвидшення глобалізаційних процесів в результаті посилення взаємозалежності національних економік. Усунення митних бар'єрів і поступова лібералізація торгівлі свідчать про те, що економіки окремих країн стають все більш взаємопов'язаними. Внаслідок цього внутрішні проблеми окремої країни давно перестали впливати лише на розвиток національної економіки, а стосуються багатьох інших країн. Такий стан речей обумовлений сутністю глобалізації як процесу, спрямованого на поглиблення економічної залежності між державами та інтеграційними групуваннями, що супроводжується вільним рухом послуг, товарів і факторів виробництва¹. У результаті активізації цих процесів країни все більше відкриваються для торгівлі товарами і послугами.

Вплив зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн є темою, яка широко досліджується як теоретично, так і емпірично. Ідея відкриття економіки, де підприємства отримають свободу торгівлі товарами, заохочуючи як внутрішню, так і іноземну конкуренцію, сягає першої тези Адама Сміта про багатство народів у 1776 р. Багато економістів стверджують, що відкриття економіки приносить користь країні в різних аспектах, таких як збільшення внутрішнього виробництва, міжнародної торгівлі, можливостей працевлаштування, інвестицій, освіти тощо².

Проте є певні фактори, аналіз яких показує, що поряд з позитивними ефектами від міжнародної торгівлі, економіка також може мати певні втрати. У багатьох дослідженнях було показано, що позитивний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання залежить від доходу країни, наявності

¹ Kotyński J. Globalization, Integration and Long-term Problems of Poland's Payment Balance, w: Globalization, Experiences and Prospects / red. H. Bunz, A. Kukliński, Friedrich Ebert Stiftung, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”. Warszawa. 2001.

² Semančíková, J. Trade, trade openness and macroeconomic performance. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2016. №220. pp. 407-416.

інфраструктури та ресурсів, типів вироблених товарів, наявності технологій, кваліфікованої робочої сили. Зокрема, Каррас Г.³, Баджва С. та Сіддікі М.⁴, Зерен Ф. і Арі А.⁵ виявили позитивний зв'язок між відкритістю торгівлі та економічним зростанням. На їхню думку, чим вищий рівень відкритості національної економіки для міжнародної торгівлі, тим швидше економіка розвиватиметься.

Дріцакіс Н. і Стаматіу П. визначили, що в результаті збільшення рівня відкритості економіки посилюється залежність країни від зовнішнього ринку, проте, зрештою це призводить до збільшення торгівлі⁶. Авокусе Т. виявив, що збільшення обсягів торгівлі через зростання відкритості торгівлі також може бути спричинене імпортом⁷. Країни повинні працювати над більшою кількістю стратегій сприяння експорту, якщо вони хочуть користуватися перевагами відкритості протягом тривалого періоду. Вчені дійшли висновку, що позитивний чи негативний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання залежить від різних факторів, таких як рівень розвитку, спеціалізація торгівлі, рівень доходу (на душу населення), інвестиції, технології та період, за який проводиться дослідження⁸. Таким чином, зазвичай в країнах з вищими доходами спостерігається позитивний вплив між відкритістю та економічним зростанням, а країни з нижчими доходами можуть користуватися перевагами протягом короткого періоду, але в довгостроковій перспективі це також може завдати шкоди економіці.

Незважаючи на користь від зростання зовнішньої торгівлі для економічного розвитку, багато емпіричних досліджень виявили негативний

³ Karras, G. Trade openness and economic growth can we estimate the precise effect? *Applied Econometrics and International Development*. 2003. №3(1).

⁴ Bajwa, S., Siddiqi, M. W. Trade openness and its effects on economic growth in selected South Asian countries: a panel data study. *World Academy of Science, Engineering and Technology*. 2011. №50(2). pp. 1073-1078.

⁵ Zeren, F., Ari, A. Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International journal of business and social science*. 2013. №4(9).

⁶ Dritsakis, N., Stamatiou, P. Trade openness and economic growth: A panel cointegration and causality analysis for the Newest EU countries. *Romanian Economic Journal*. 2016. №18(59), pp. 45-60.

⁷ Awokuse, T. O. Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? *Applied economics*. 2008. №40(2), pp. 161-173.

⁸ Dowrick, S., Golley, J. Trade openness and growth: who benefits? *Oxford review of economic policy*. 2004. №20(1), pp. 38-56; Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., Petkovski, M. Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South-East European countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. №19. pp.17-26; Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. – *Cogent Economics & Finance*. 2017. №5(1). p. 13-32.

зв'язок між цими двома змінними. Зокрема, коли залежність від імпорتنих продуктів зростає, це створює значний негативний вплив на економіку⁹. У дослідженні, присвяченому вивченню китайської економіки наголошувалося на важливості якісної робочої сили: більш кваліфікована робоча сила буде здатна виробляти якісну продукцію, що підвищить глобальну конкурентоспроможність і забезпечить позитивний ефект для економіки, якщо ж використовується низько кваліфікована робоча сила, то виробляються і експортуються товари з низьким рівнем доданої вартості, що обумовлює негативний вплив такого експорту на економічне зростання¹⁰.

Отже, взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням є одним із найбільш обговорюваних питань в економіці. Одна з економічних точок зору полягає в тому, що країни з меншими бар'єрами для торгівлі, як правило, розвиваються швидше, ніж країни з протекціоністською політикою. Проте теоретична література не дає однозначної відповіді на це питання. З одного боку, лібералізація торгівлі може призвести до того, що країни спеціалізуються на галузях економіки, в яких вони є відносно більш продуктивними: це має стимулювати активні дослідження і розробки у розвинутих країнах, збільшення інновацій у всьому світі та надання країнам, що розвиваються, доступу до кращих і дешевших ресурсів та капіталу, що сприяють вищому економічному зростанню¹¹.

Упродовж 90-х років минулого століття у дослідженнях, проведених відомими вченими, було обґрунтовано наявність зв'язку між лібералізацією торгівлі та економічним зростанням¹². Однак у статті 2001 року Родрігес Ф. і Родрік Д. показали, що передбачуваний позитивний зв'язок між лібералізацією

⁹ Gries, T., Redlin, M. Trade openness and economic growth: a panel causality analysis. In: International conferences of RCIE, KIET, and APEA. 2012. March, pp. 16-18.

¹⁰ Hye, Q. M. A., Wizarat, S., Lau, W. Y. The impact of trade openness on economic growth in China: An empirical analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*. 2016. №3(3). pp. 27-37.

¹¹ Mazumdar J (1996) Do Static Gains from Trade Lead to Medium-Run Growth? *Political Economics*. 1996. №104(6). Pp.1328–1337; Chui M., Levine P., Mansoob Murshed S., Pearlman J. (2002) North-South models of growth and trade. *Economic Surveys*. 2002. №16(2). Pp. 123–165.

¹² Dollar D. Outward-oriented developing economies really do grow more rapidly: evidence from 95 LDCs, 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change*. 1992. №40(3). Pp. 523–544; Frankel J. A., Romer D. H. Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*. 1999. №89(3). Pp. 379–399.

торгівлі та економічним зростанням, виявлений у попередніх дослідженнях, не був достатньо підтвердженим¹³.

Хойос М. доводить, що немає односпрямованого зв'язку (позитивного чи негативного) між торговельною політикою та економічним зростанням і вважає, що взаємозв'язок між торговельною політикою та економічним зростанням визначається іншими макроекономічними показниками¹⁴. Зокрема, Де Джонг Д. та Ріполл М. виявили, що зв'язок між торговельною політикою та економічним зростанням залежить від рівня доходу: обмеження торговельної політики сприяють економічному зростанню для країн з низьким рівнем доходу, але перешкоджають - в країнах з високим доходом¹⁵.

Важливість відкритості торгівлі посилюється в умовах глобалізації, оскільки кожна країна надає перевагу новим стратегіям адаптації внутрішньої економіки до світової на основі відкриття своєї торгівлі через різні канали. Відкритість торгівлі у меншій чи більшій мірі забезпечує економічне зростання як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Це підтверджується теоретичними моделями, які показують, що відкритість торгівлі сприяє ефективному розподілу ресурсів через порівняльну перевагу, що призводить до збільшення рівня доходу¹⁶. Проте положення моделі ендогенного зростання стверджують, що економічний розвиток завдяки торгівлі змінюється залежно від того, чи спрямовує сила порівняльної переваги ресурси економіки таким чином, щоб вона генерувала економічне зростання, чи уникала такої діяльності.

Теорії припускають, що через технологічні чи фінансові обмеження менш розвинені країни можуть не мати соціальних і технічних можливостей, необхідних для впровадження технологій, розроблених у розвинутих економіках. Тому, незважаючи на її позитивний вплив на зростання, деякі теоретичні дослідження стверджують, що відкритість торгівлі може

¹³ Rodríguez F., Rodrik D. Trade policy and economic growth: a Skeptic's guide to the cross-national evidence. NBER Macroeconomics Annual. 2000. №15. Pp. 261–325.

¹⁴ Hoyos, M. Did the trade liberalization of the 1990s really boost economic growth? a critical replication of Estevadeordal and Taylor (2013). Empirical Economics. 2022. №63. Pp. 525–548.

¹⁵ DeJong D. N., Ripoll M. Tariffs and growth: an empirical exploration of contingent relationships. Review of Economics and Statistics. 2006. №88(4). Pp. 625–640.

¹⁶ Grossman, G. M., & Helpman, E. Trade, knowledge spillovers, and growth. European Economic Review. 1991. №35(2–3) pp. 517–526.

перешкоджати економічному зростанню, де технологічні інновації чи навчання на практиці в основному вичерпані, або де вибірковий захист може сприяти швидшому технологічному прогресу¹⁷.

Провідні зарубіжні вчені вважають, що взаємозв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі є нечітким і теоретично суперечливим. Загальноприйнята думка передбачає вплив торгівлі на зростання. Навпаки, останні дослідження свідчать про те, що відкритість торгівлі не завжди є чинником стимулювання зростання, що приносить користь економічному розвитку країн. Водночас, збільшення міжнародної торгівлі може генерувати економічне зростання шляхом сприяння поширенню знань і технологій від прямих іноземних інвестицій (ПІІ) або через прямий імпорт високотехнологічних товарів¹⁸.

Торгівля сприяє інтеграції зі світовою економікою завдяки джерелам інновацій і збільшує прибуток від ПІІ. Відкритість торгівлі дозволяє економікам розширювати виробництво, збільшуючи віддачу від масштабу та поглиблення спеціалізації¹⁹. Гроссман і Хелпман показали, що відкритість торгівлі покращує передачу нових технологій, сприяючи технологічному прогресу та продуктивності, і ці переваги залежать від ступеня відкритості торгівлі²⁰. Таким чином, відкритість торгівлі оптимізує розподіл ресурсів у короткостроковій перспективі, а у довгостроковій перспективі сприяє технологічному розвитку завдяки міжнародному обміну технологіями. Отже, в очікуванні стимулювання економічного зростання багатьох країн, що розвиваються, впроваджували політику лібералізації торгівлі на різних етапах свого розвитку.

Підтвердження асиметричного впливу відкритості торгівлі на економічне зростання країни отримане вченими в результаті дослідження економіки Індії

¹⁷ Lucas, R. E. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. №22(1). Pp. 3–42.

¹⁸ Almeida, R., & Fernandes, A. M. Openness and technological innovations in developing countries: Evidence from firm-level surveys. *The Journal of Development Studies*. 2008. № 44(5). Pp. 701–72.

¹⁹ Bond, E. W., Jones, R. W., & Wang, P. Economic takeoffs in a dynamic process of globalization. *Review of International Economics* 2005. №13(1). Pp. 1–19.

²⁰ Grossman, G. M., & Helpman, E. Trade, knowledge spillovers, and growth. *European Economic Review*. 1991. №35(2–3) pp. 517–526.

протягом періоду 1960–2018 рр., в якому окремо виділено період до впровадження торгових реформ (1960–1990 рр.) та період після початку торговельних реформ (1991–2018 рр.). Результати показали, що довгострокова динаміка між економічним зростанням і відкритістю торгівлі є асиметричною, при цьому було виявлено односпрямований причинно-наслідковий зв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі в Індії. Зокрема, встановлено, що економічне зростання Грейнджера спричиняє відкритість торгівлі протягом усього періоду - до та після торговельних реформ. Крім цього було виявлено, що позитивні відхилення частки торгівлі у ВВП (відкритість торгівлі) є дуже чутливими, тому вона швидко повертається до рівноваги: реакція відкритості торгівлі на позитивні та негативні відхилення повністю усувається протягом приблизно одного місяця та менше місяця відповідно²¹.

Чоудгарі Р. та Джоші І. дослідили вплив відкритості торгівлі на економічне зростання держав-членів АСЕАН (Сінгапур, Бруней-Даруссалам, Індонезія, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, В'єтнам, М'янма та Камбоджа) та виявили позитивний зв'язок між залежною та незалежними змінними. Також вчені висловили припущення, що оскільки АСЕАН поєднує розвинені країни, країни, що розвиваються, і найменш розвинені країни, в результаті здійснення суттєвої переорієнтації політики та інфраструктури в найменш розвинених країнах АСЕАН економічне зростання може бути покращено, а інтеграційне об'єднання в цілому може стати більш конкурентоспроможним на міжнародних ринках, що збільшить торгівлю та інвестицій цих країн²².

Таким чином, визначення зв'язку між торговельною політикою та економічним зростанням залишається невирішеним емпіричним питанням. Велика лібералізація 1990-х років продовжується й на сучасному етапі розвитку світової економіки. Стан зовнішньої торгівлі та економічне зростання кожної окремої країни залежить від ступеня лібералізації зовнішньоекономічної

²¹ Lingaraj Mallick & Smruti Ranjan Behera. Does trade openness affect economic growth in India? Evidence from threshold cointegration with asymmetric adjustment. *Cogent Economics & Finance*. 2020. № 8. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2020.1782659>.

²² Chowdhary, R., Joshi, I. Economic Growth and Trade Openness: A Case of ASEAN 9. *Economic Studies (Ikonicheski Izsledvania)*. 2022. №31 (2). pp. 3-14.

діяльності, спеціалізації країни на виробництві товарів та ефективності функціонування державних інститутів. Відповідно, дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни потрібно проводити з урахуванням можливих альтернативних умовних зв'язків, таких як неоднорідні ефекти по відношенню до структури виробництва під час лібералізації.

Наприклад, модель Скотта П. та Ларуді М. показує, що вплив лібералізації торгівлі на зростання може залежати від розміру виробничого сектора на момент лібералізації²³. Відповідно, можемо припустити, що взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням залежить від моделі спеціалізації країни. Отже, рівень економічного зростання, своєю чергою, може визначатися структурними характеристиками зовнішньої торгівлі країни, а саме обсягами експорту та імпорту продукції основних товарних груп.

Вплив торгівлі на економічне зростання залишається предметом багатьох дискусій серед академічних дослідників і практиків, особливо в країнах, що розвиваються. Вважається, що відкритість торгівлі створює сприятливі умови для виробництва якісних продуктів з вищим рівнем доданої вартості, що позитивно впливає на економічний розвиток²⁴. Тому міжнародна торгівля розглядається як важливе джерело економічного зростання в усьому світі. Незважаючи на те, що міжнародні торговельні потоки часто були нестабільними та можуть обмежуватися різними торговельними бар'єрами, багато країн прагнуть брати активну участь у міжнародній торгівлі, щоб отримати позитивні зовнішні ефекти від торговельного обміну.

Значення торгівлі як рушія економічного зростання стає вирішальним, особливо в країнах, що розвиваються, які наділені природними ресурсами при низькому рівні розвитку промисловості для переробки цих ресурсів у споживчі товари та інші проміжні продукти. Тому зовнішня торгівля цими ресурсами є

²³ Skott P., Larudee M. Uneven development and the liberalisation of trade and capital flows: the case of Mexico. *Cambridge Journal of Economics*. 1998. №22(3). Pp. 277–295.

²⁴ Aradhyula, S. V., Rahman, T., & Seenivasan, K. Impact of International Trade on Income and Income Inequality. *American Agricultural Economics Association*. 2007. №520. <http://purl.umn.edu/9999>.

доповнюючим чинником розвитку національної переробної промисловості для сприяння економічному зростанню²⁵.

Уряди країн, що розвиваються, особливо в Африці, реалізують відповідну торговельну політику, яка включає й стратегію імпортозаміщення, регулювання обмінних курсів, зміну тарифів та кількісного контролю, щоб забезпечувати якомога більше позитивних ефектів від міжнародної торгівлі. Ця торговельна політика мотивується побічними економічними ефектами міжнародної торгівлі, такими як підвищення продуктивності, розвиток інтелектуального капіталу, вдосконалення економічного управління, ефективніший розподіл і краще використання ресурсів, зменшення коливань обсягів торговельних потоків та поширення технологій²⁶.

Крім того, результати досліджень вчених також виявили двосторонній причинно-наслідковий зв'язок між міжнародною торгівлею та економічним зростанням. Використовуючи панельні дані з об'єднаного середнього групового оцінювача (PMG) шести країн-членів співробітництва Перської затоки за 1980–2010 рр., Джуїні Дж. підтверджує, що міжнародна торгівля позитивно впливає на економічне зростання як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі²⁷. Єнокян К. та інші дійшли висновку, що міжнародна торгівля впливає на економічну діяльність двома способами – через обсяги експорту (імпорту) та постачання технологій²⁸. Вчені наголошують, що ефект масштабу досягається завдяки лібералізації торгівлі, яка збільшує розмір компаній і сприяє зниженню середніх витрат та підвищенню продуктивності на кожному підприємстві. Передача технологій, своєю чергою, супроводжується розповсюдженням інформації, але за умови, що країни створюють інфраструктуру, таку як комунікації, для забезпечення швидкого обміну великим обсягом даних з іноземними партнерами.

²⁵ Asiedu, K. M. Trade Liberalization and Growth: The Ghanaian Experience. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2013. №4(5). www.iiste.org.

²⁶ Manwa, F., & Wijeweera, A. Trade liberalisation and economic growth link: The case of Southern African Custom Union countries. *Economic Analysis and Policy*. 2016. №51. Pp. 12–21.

²⁷ Jouini, J. Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2015. №24(3). Pp. 341–372.

²⁸ Yenokyan, K., Seater, J. J., & Arabshahi, M. (2014). Economic growth with trade in factors of production. *International Economic Review*. 2014. №55(1). Pp. 223–254.

Економічне зростання належить до головних цілей кожної економіки та підприємства. Існують різні показники, які використовуються для вимірювання економічної діяльності та зростання на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Однак їх сутність є загальною, оскільки всі показники базуються на визначенні доданої вартості. Дослідження факторів, що впливають на економічні показники та зростання, було предметом багатьох досліджень. Зовнішня торгівля належить до основних джерел економічного зростання, як показали теорії зовнішньої торгівлі класичних економістів. Згідно досліджень, проведених О. Афонсо, відкритість торгівлі, як правило, є корисною для зростання, особливо відкритість для іноземних інвестицій, що підтримує рівень інновацій²⁹.

Зовнішня торгівля впливає на рівень валового внутрішнього продукту країни, а також на результати діяльності галузей і підприємств. Баланс зовнішньої торгівлі використовується як відправна точка для вивчення конкурентних переваг, особливо на рівні галузей і секторів у структурі економіки країни. Конкурентоспроможність на світовому ринку є основою для теорій міжнародної торгівлі та економічного зростання, тоді як у порівнянні з класичною та неокласичною економічною теорією міжнародної торгівлі, вона висвітлює інноваційні, реалістичні джерела торгівлі та економічного розвитку³⁰.

Взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням досліджувався з моменту виникнення теорій зовнішньої торгівлі. Антунес А. зазначив, що експорт підвищує продуктивність, оскільки стимулює створення нових технологій, які можуть призвести до покращення загальних економічних показників, а також сприяє кращому розподілу ресурсів через спеціалізацію товарів, які мають вищий рівень порівняльної переваги³¹. Окрім експорту, слід враховувати імпорт як частину балансу зовнішньої торгівлі та його вплив на

²⁹ Afonso, Ó. The Impact of International Trade on Economic Growth. Working Paper. 2001. №106. Porto: Faculdade de Economia do Portol.

³⁰ Bobáková V., Hecková J. Competitiveness analysis of the Slovak processing industry. Politic Economy. 2007. № 4. Pp. 490–507.

³¹ Antunes A. J. The Effects of International Trade on Economic Growth: An Empirical Comparison between Portugal and the Netherlands. Lisbon: ISCTE Business School. 2012. 80 p.

економічні показники. Хоча імпорт має негативний вплив на торговельний баланс, він може бути таким же важливим для забезпечення економічного зростання, як і експорт³².

Емпіричні дослідження, спрямовані на вплив зовнішньої торгівлі на економічні показники та зростання, проводилися в багатьох країнах. Більшість досліджень ґрунтувалися на використанні статистичних або економетричних методів і виявили позитивний вплив зовнішньої торгівлі на ВВП. Економічні показники та зростання на макроекономічному рівні вимірюються валовим внутрішнім продуктом (ВВП), а сальдо зовнішньої торгівлі є одним із компонентів ВВП. Це означає, що торговий баланс може позитивно або негативно впливати на економічні показники країни, галузі чи підприємства.

Вплив торговельного балансу на економічне зростання в країнах Європейського Союзу вчені проаналізували з використанням методу багатовимірного регресійного аналізу, в результаті якого було виявлено негативний вплив торгового балансу на економічне зростання³³. Махмутова Д. та Мустафін А. проаналізували вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання Китаю, США, Росії та Німеччини. За результатами дослідження вчені зробили висновок, що країни можна розташувати в порядку важливості зовнішньої торгівлі для їхніх економік таким чином: Німеччина, Китай, США та Росія³⁴. Емпіричне дослідження впливу міжнародної торгівлі на сталий розвиток у Саудівській Аравії за період з 1971 р. по 2016 р. було проведено Беллумі М. та Алшехрі А. з використанням авторегресійної системи коінтеграції розподілених лагів для річних даних. Результати аналізу в довгостроковій перспективі показали, що відкритість торгівлі має значний негативний вплив на економічне зростання та негативно впливає на якість навколишнього середовища³⁵.

³² Awokuse T. Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence for transition economies. *Economics Letters*. 2007. №94. Pp. 389–95.

³³ Blavasciunaite D., Garsviene L., Matuzeviciute K. Trade Balance Effects on Economic Growth: Evidence from European Union Countries. *Economics*. 2020. №8.

³⁴ Makhmutova D. I., Mustafin A. N. Impact of International Trade on Economic Growth. *International Journal of Scientific Study*. 2017. №5. Pp. 140–44.

³⁵ Belloumi M., Alshehry A. The Impact of International Trade on Sustainable Development in Saudi Arabia. *Sustainability*. 2020. №12. Pp. 5421.

У своєму дослідженні Франкель Дж. і Ромер Д. виявили, що зовнішня торгівля позитивно вплинула на ВВП у 63-х країнах³⁶. Дослідження впливу експорту на зростання ВВП у 19 країнах, що розвиваються, з «використанням векторної моделі корекції помилок» було проведено Гирмай Т. та ін., які підтвердили існування довгострокового зв'язку між відкритістю торгівлі та зростанням ВВП в 12-ти досліджуваних країнах³⁷. Реппас П. і Крістопулос Д. виявили у своєму дослідженні, що в країнах Азії та Африки існує односпрямований причинно-наслідковий зв'язок від експорту до економічного зростання³⁸. Односпрямований причинно-наслідковий зв'язок між зовнішньою торгівлею та зростанням ВВП також був підтверджений у дослідженні, проведеному Четін М. для економіки Туреччини за даними 1980-2014 рр.³⁹

Ену П. та ін. провели дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання в Гані, та виявили, що «в довгостроковій перспективі експорт позитивно вплинув на реальний валовий внутрішній продукт і, як наслідок, збільшення експорту призвело до покращення реального валового внутрішнього продукту, а імпорт та прямі іноземні інвестиції негативно вплинули на реальний валовий внутрішній продукт⁴⁰. Дослідження, яке провели Хоббс С. та ін., було спрямоване на вивчення взаємозв'язку між прямими іноземними інвестиціями, торгівлею та економічним зростанням в Албанії, в результаті чого було підтверджено, що зростання ВВП викликало зростання експорту та прямих іноземних інвестицій у короткостроковій перспективі, але не навпаки⁴¹.

Отже, в країнах, де процеси лібералізації були консолідовані, різні теоретичні пропозиції, як правило, визначали національну та міжнародну

³⁶ Frankel J. A., Romer D. Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*. 1999. №89. Pp. 379–99.

³⁷ Ghirmay T., Grabowski R., Sharma S. C. Exports, Investment, Efficiency, and Economic Growth in LDCs an empirical investigation. *Applied Economics*. 2001. №33. Pp. 689–700.

³⁸ Reppas P. A., Christopoulos D. K. The export-output growth nexus: Evidence from African and Asian countries. *Journal of Policy Modeling*. 2005. №27. Pp. 929–40.

³⁹ Cetin M. The Impact of Energy Consumption, Trade Openness and Financial Development on Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey (1980–2014). *European Journal of Economics and Economics*. 2016. №18. Pp. 459–469.

⁴⁰ Enu P., Dodzi Kutor Havi E., Hagan E. The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Ghana (1980–2012). *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*. 2013. №2. Pp. 174–179.

⁴¹ Hobbs S., Paparas D. E., AboElsoud M. 2021. Does Foreign Direct Investment and Trade Promote Economic Growth? Evidence from Albania. *Economies*. 2021. №9, c. 1.

політику, яка впливає на взаємозв'язок між торгівлею та розвитком. У зв'язку з цим, і прихильники, і критики глобалізації дедалі частіше наголошують на важливості політики щодо розширення торгівлі для забезпечення більш збалансованого зростання, покращення впливу глобалізації та зменшення асиметрії⁴².

Хоча активізація участі країн у міжнародній торгівлі супроводжується підвищенням рівня їх економічного розвитку та зменшенням бідності, вчені вважають можливий взаємозв'язок між цими тенденціями дискусійним⁴³. Зростає консенсус стосовно того, що торгівля відіграє важливу роль у політиці зростання як механізм для підвищення конкурентоспроможності та продуктивності, а також для покращення доступу споживачів до дешевших, якісніших продуктів і послуг. Наприклад, більшість урядів Латинської Америки та Карибського басейну прагнуть підвищити рівень торгівлі як невід'ємну частину своїх планів розвитку, і продовжують активно вести переговори про торговельні угоди з позарегіональними партнерами, особливо з ЄС, США та кількома азійськими країнами, а більше половини торгівлі регіону припадало на країни, з якими укладено торгові угоди⁴⁴. Водночас, використання можливостей зовнішньої торгівлі буде залежати від низки факторів, які впливають на зростання економіки, зменшення бідності та нерівності.

Вчені визначають принаймні чотири чинники, через які торгівля може впливати на тенденції бідності. Перший – це внесок експорту в економічне зростання, що, у свою чергу, сприяє зменшенню бідності. За період 2000-2010 рр. експорт з країн Латинської Америки та Карибського басейну зростав із середньорічними темпами на 5,4%, тоді як середньорічні темпи зростання ВВП становили 3,6%, таким чином кожен 1% зростання обсягу експорту супроводжувався зростання ВВП цього регіону на 0,67%⁴⁵. Подібне

⁴² Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York: W. W. Norton & Company, 2011.; Stiglitz, Joseph E. The Price of Inequality How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York: WW Norton-Company, 2012.

⁴³ Bárcena A., Prado A., Rosales O., Pérez R. International trade and inclusive development Building synergies. UN, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). Santiago, September 2014. 200 p., c. 38.

⁴⁴ Bárcena A., Prado A., Rosales O., Pérez R. International trade and inclusive development..., c. 39.

⁴⁵ Bárcena A., Prado A., Rosales O., Pérez R. International trade and inclusive development..., c. 40.

співвідношення, хоч і з набагато швидшими темпами зростання, було зафіксовано в Китаї та, на значно нижчому рівні, у Європейському Союзі та Сполучених Штатах (рис. 1.1).

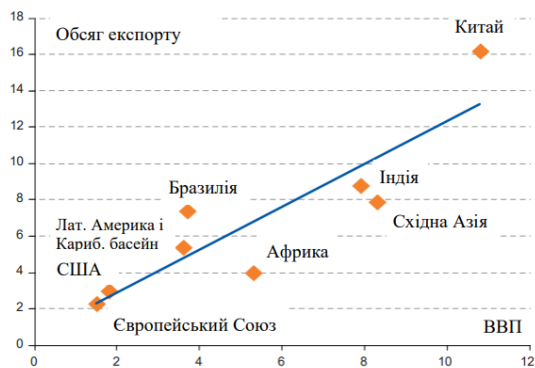

Рис. 1.1. Середньорічне зростання ВВП та обсягу експорту в різних країнах⁴⁶

Результати аналізу теоретичних положень та практичних досліджень вчених підтверджують важливість міжнародної торгівлі як джерела новітніх технологій, поширення знань та навичок, завдяки чому підвищується ефективність економіки та забезпечується економічне зростання в країні. При цьому, враховуючи необхідність дотримання у зовнішній торгівлі правила, що «більше експорту та менше імпорту сприяє економічному процвітання», вважаємо актуальним також досліджувати експорт (імпорт) яких товарних груп є найбільш корисним для економічного розвитку країни.

Однією із загальних причин включення країни в міжнародний поділ праці через міжнародний зовнішньоторговельний обмін є досягнення економії використаної національної праці, іншими словами, виконання принципу економії часу. З точки зору ефекту зростання, важливою є структура внутрішнього виробництва та заміщення внутрішніх ресурсів імпортом товарів або використанням іноземних ресурсів. Застосування принципу економії часу в

⁴⁶ Bárcena A., Prado A., Rosales O., Pérez R. International trade and inclusive development Building synergies. UN, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). Santiago, September 2014. 200 p., c. 40.

міжнародному масштабі є джерелом підвищення темпів зростання над можливостями розвитку в рамках ізольованої національної економіки. Функція зростання зовнішньої торгівлі пов'язана з формуванням профілю спеціалізації економіки, а саме у відносно невеликих економіках, де на структуру внутрішньої економіки суттєво впливає ефективність експорту та конкурентоспроможність продукції даної країни на міжнародних ринках.

Міжнародна спеціалізація стала однією з основних ознак глобальної економіки, і кожна країна зосереджується на виготовленні лише таких продуктів, у яких вона має максимальну порівняльну перевагу та найменшу порівняльну вартість⁴⁷. Згідно з теорією порівняльних переваг Д. Рікардо, країна повинна спеціалізуватися на виробництві та експорті лише тих товарів і послуг, які вона може виробляти більш ефективно, тобто з нижчими альтернативними витратами, ніж інші товари та послуги, які вона повинна імпортувати. Теорія торгівлі Хекшера-Оліна стверджує, що країни, як правило, матимуть порівняльні переваги у виробництві товарів, які більш інтенсивно використовують свої наявні фактори; з цієї причини кожна країна в результаті експортуватиме свої фактороінтенсивні товари в обмін на імпортні товари, які більш інтенсивно використовують її дефіцитні фактори.

За даними дослідників, останні моделі торгівлі підкреслюють важливість перерозподілу ресурсів у межах одного сектора, як наслідок змін, що спостерігаються у торгових витратах, і взаємозв'язку між показниками експорту та рівнем бізнес-інновацій⁴⁸. Досягнення теорій міжнародної торгівлі та теорій зростання стали основою для подальших пошуків відповіді на питання, чи сприяє зовнішня торгівля економічному зростанню.

Основні положення згаданих вище теорій вказують на існування зв'язку між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням. Слід зазначити ще один аспект, пов'язаний з торгівлею, який відображається в твердженні, що обсяг торгівлі може бути фактором, який визначає вразливість країни до зовнішніх

⁴⁷ Ray S. Exploring Cointegration and Causality between Foreign Trade and Economic Growth: Econometric Evidence from India. *International Journal of Contemporary Business Studies*. 2011. №2. Pp. 53–69.

⁴⁸ Nazarczuk J. M., Uminski S., Gawlikowska-Hueckel K. The Role of Specialization in the Export Success of Polish Counties in 2004–2015. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2018. №6. Pp. 91–109.

економічних шоків. Країни, які є більш відкритими для торгівлі, що вимірюється як сума експорту та імпорту по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП), вважаються більш вразливими до зовнішніх шоків. Отже, зовнішня торгівля може бути каналом передачі кризи в економіку в результаті зовнішніх ринкових потрясінь. Це можна побачити в економічній кризі, яка почалася в США в першому десятилітті 21 століття, коли економіки країн єврозони постраждали від кризи, зокрема, через канал зовнішньої торгівлі.

На цій основі можна припустити, що країни характеризуються різним ступенем вразливості або чутливості до широкого розуміння економічних шоків, джерелом яких є глобальне середовище. Поняття вразливості пов'язане з відкритістю економіки та здатністю до інтернаціоналізації. Сприйнятливість часто ототожнюють із відкритістю економіки, оскільки таким чином національна економіка зазнає сильного впливу глобального економічного середовища або «піддається» змінам зовнішнього середовища⁴⁹.

Важливість зовнішньої торгівлі як джерела економічного зростання, обумовлена розширенням внутрішнього ринку збуту товарів за рахунок продажу надлишків продукції за кордон та отримання валютних надходжень, які забезпечують придбання товарів критичного імпорту та впливають на стан платіжного балансу країни. При цьому, зовнішня торгівля супроводжується надходженням новітніх технологій у вигляді обладнання та іншої техніки, поширенням знань та навичок, завдяки чому підвищується ефективність економіки та забезпечується економічне зростання в країні. Враховуючи необхідність дотримання у зовнішній торгівлі правила переважання експорту над імпортом, що є одним з чинників економічного зростання, актуальним є дослідження впливу експорту та імпорту у розрізі товарних груп на економічне зростання країни.

Поглиблення інтеграційних процесів в світовій економіці, тенденції до географічного розширення міжнародних торговельних об'єднань, посилення

⁴⁹ Domańska A. Uwarunkowania podatności gospodarek na szoki w globalnej wymianie handlowej. Prace i Materiały Instytutu Studiów Międzynarodowych. nr 39/2011, s. 31-59.

технологічної складової у формуванні міжнародного поділу праці, поряд з позитивними ефектами, призводять до подальших диспропорцій економічного розвитку у глобальному масштабі та чіткої градації країн за рівнем промислового розвитку. Структура зовнішньої торгівлі є відображенням внутрішньої структури економіки та міжнародної конкурентоспроможності її підприємств. Сировинно орієнтований експорт свідчить про слабкі позиції національної економіки у міжнародному поділі праці та низький рівень ефективності експортної діяльності підприємств. Проте, за рахунок сировинного експорту країни можуть забезпечувати економічне зростання в довгостроковій перспективі за умови проведення відповідної державної політики, яка створить умови для переходу від сировинної економіки до капіталомісткого та наукомісткого виробництва товарів на основі інвестування виручки від експорту сировини у розвиток обробної промисловості. Водночас, товарна структура зовнішньої торгівлі є чинником, який визначає основні географічні напрямки експорту країни та перелік країн-партнерів, з яких надходять найбільші обсяги імпортованих товарів.

1.2. Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі та її значення для економіки

Забезпечення конкурентних позицій країни на міжнародних ринках пов'язується із спроможністю національної економіки виготовляти широкий асортимент товарної продукції, яка відповідає потребам споживачів у якомога більшості країн світу. Водночас, здійснення імпорту сировини та матеріалів для виготовлення продукції також повинно відбуватися з багатьох країн для запобігання раптового припинення поставок, що призведе до зниження виробництва промислових товарів в середині країни. Тому, кожна країна прагне диверсифікувати географічну структуру експорту та імпорту, яка дуже часто дозволяє розширити номенклатуру експортних товарів за рахунок збільшення продажу продукції переробної промисловості.

Термін «диверсифікація» утворився від поєднання латинських слів «diversus» та «facere», що відповідно означають «різний» та «робити»⁵⁰. Тобто, в сфері зовнішньої торгівлі цей термін означає урізноманітнення товарів, які експортуються чи імпортуються, та країн, з якими відбувається товарообмін.

Проблемам диверсифікації зовнішньої торгівлі присвячені праці зарубіжних вчених, які розглядають цей процес насамперед стосовно експорту товарів. Так, Алі Р. та Алван Дж. визначають диверсифікацію як зміну в структурі кошику експортної продукції або країн призначення експортних поставок⁵¹. Досліджуючи структурні зміни в економіці азійських країн, Бертелемі Ж. та Шовен С. під диверсифікацією розуміли розширення виробництва та експорту товарів за галузями економіки⁵².

Агосін М. та Алварес Р. досліджували диверсифікацію як зміну структури зовнішніх товарних потоків країни, яка досягається за рахунок зміни наявного експортного чи імпортного кошику товарів та послуг, або завдяки модернізації продукції в існуючих торговельних потоках⁵³. Денніс А. та Шеферд Б. розглядають диверсифікацію експорту як розширення асортименту продукції, яку суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності постачають на зовнішні ринки⁵⁴.

За визначенням Іванова Є.І, диверсифікація зовнішньої торгівлі – це розширення номенклатури товарів і послуг та географічних векторів експортно-імпортної діяльності на загальнонаціональному рівні⁵⁵. Наголошуючи на тому, що цей процес відбувається на рівні держави, вчений підкреслює важливість державних механізмів у забезпеченні диверсифікації зовнішньої торгівлі, які спрямовані на оптимізацію галузево-географічної структури зовнішньоторговельних потоків для зниження залежності від кон'юнктури

⁵⁰ Полінкевич О.М. Коноваленко П.В. Диверсифікація товаропотоків у зовнішньоекономічній діяльності учасників ринку ритейлу. Економічний форум. 2015. № 3. С. 96–102, с. 99.

⁵¹ Ali R., Alwang J., Siegel P.B. Is export Diversification the best way to achieve export growth and Stability? A look at three African Countries. World Bank Working Papers. 1991. № 729. 44 p., с. 7.

⁵² Berthelemy J.C., Chauvin S. Structural Changes in Asia and Growth prospects after the crisis. CEPPI Working papers. 2000. № 00-09. 38 p., с. 10.

⁵³ Agosin M.R., Alvarez R., Bravo-Ortega C. Determinants of Export Diversification Around the World: 1962-2000. The World Economy. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2011. 20 p., с. 2.

⁵⁴ Dennis A., Shepherd B. Trade Costs, Barriers to Entry, and Export Diversification in Developing Countries: Policy Research Working Paper № 4368. Washington: World Bank, 2007. 40 p., с. 5.

⁵⁵ Іванов Є.І. Теоретичні основи диверсифікації зовнішньої торгівлі. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 4(47). С. 17-20.

світових ринків та забезпечення ефективного товарообміну в системі міжнародних економічних відносин.

З метою окреслення сутності диверсифікації зовнішньої торгівлі застосуємо основні підходи до розуміння змістовного наповнення поняття «міжнародна торгівля»: операційний та державно-політичний⁵⁶. Операційний підхід дозволяє розглядати зовнішню торгівлю як процес товарообміну між підприємствами різних країн, між державами та міжнародними організаціями. З позицій державно-політичного підходу, зовнішня торгівля є специфічною формою суспільних відносин у світовому господарстві в процесі обміну товарами та послугами між країнами, які відрізняються між собою за рівнем економічного розвитку, технологічним рівнем промислових підприємств та галузевою структурою економіки.

Відповідно до цих підходів диверсифікацію зовнішньої торгівлі можна розглядати як процес на мікрорівні, пов'язаний переважно з маркетинговими аспектами діяльності фірми, і як процес на макрорівні – пов'язаний з необхідністю мінімізації ризиків залежності, як від обмеженої кількості споживачів, так і від вузького кола постачальників⁵⁷.

На основі аналізу теоретичних підходів вчених до трактування сутності поняття «диверсифікація зовнішньої торгівлі» можемо виділити такі змістовні характеристики цього процесу:

- зниження ризиків зовнішньоторговельної діяльності та зменшення потенційних загроз для діяльності експортерів та імпортерів;
- необхідність забезпечення високого рівня конкурентоспроможності експортерів на зовнішніх ринках, а імпортерів – на внутрішньому ринку товарів і послуг;
- інструмент оптимізації галузевої структури внутрішнього виробництва товарів з метою підвищення ефективності експортно-імпортних операцій.

⁵⁶ Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 488 с, с. 9-10.

⁵⁷ Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації міжнародної торгівлі. Економіка та підприємництво. 2010. Вип. 25. С. 39–47, с. 42.

Залежно від напрямів товарних потоків зовнішньої торгівлі розрізняють диверсифікацію експорту та диверсифікацію імпорту. Відповідно до структури зовнішньої торгівлі виділяють товарну диверсифікацію та географічну диверсифікацію (рис. 1.2).

Крім цього, товарна диверсифікація може відбуватися у формі горизонтальних, вертикальних та діагональних змін. Під горизонтальною формою диверсифікації розуміють відповідний процес, що відбувається в межах одного сектору економіки країни (сировинного, аграрного, промислового) та полягає у реструктуризації експорту шляхом додавання нових товарів до наявної номенклатури зовнішніх поставок у межах однієї товарної групи для пом'якшення несприятливого впливу кон'юнктури світових ринків⁵⁸.

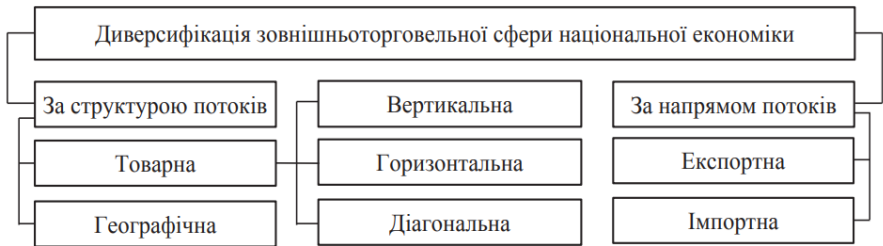

Рис. 1.2. Місце географічної структури зовнішньої торгівлі в системі диверсифікації торговельних потоків⁵⁹

Вертикальна форма диверсифікації передбачає перехід між секторами економіки (наприклад, від сировинного до промислового), що зумовлює розвиток економічної активності у сфері обробки продукції, маркетингу та інших супровідних послуг. Саме тому, вертикальна диверсифікація розглядається як ефективний засіб розширення ринкових можливостей та сприяння економічному зростанню, оскільки оброблені товари у цілому мають більшу цінову стабільність, ніж сировина⁶⁰.

⁵⁸ Mejía J.F. Export Diversification and Economic Growth: An Analysis of Colombia's Export Competitiveness in the European Union's Market. Berlin: Springer-Verlag Heidelberg, 2011. 206 p, c. 32.

⁵⁹ Іванов Є.І. Теоретичні основи диверсифікації..., с. 18.

⁶⁰ Mejía J.F. Export Diversification and Economic Growth..., c. 33

Діагональна форма диверсифікації полягає у розширенні імпортного кошика комплектуючих і обладнання для оптимізації виробничих процесів підприємств переробної промисловості⁶¹.

Залежно від рівня та форми диверсифікації зовнішньої торгівлі потреба у ресурсах для забезпечення цього процесу може відрізнятися за обсягами інвестицій в основний капітал, впровадження новітніх технологій, за вимогами до кваліфікації управлінського персоналу та робочої сили. Як зазначає Іванов Є., стає довгострокове зростання експорту потребує як горизонтальної (розширення номенклатури), так і вертикальної (перехід від сировинних товарів до продукції з більш високою доданою вартістю) диверсифікації, що може бути досягнуто шляхом зміни частки товарів у наявній структурі експорту або додавання нових видів продукції до наявного експортного кошику⁶².

Семенюк В. розглядає процеси диверсифікації зовнішньої торгівлі за видами (рис. 1.3), які визначаються такими критеріями, як: напрям товаропотоків, рівень прояву, структура товаропотоків⁶³.

Рис. 1.3. Види диверсифікації міжнародної торгівлі⁶⁴

⁶¹ Kesavan R., Elanchezian R., Selwyn T. Engineering Economics and Financial Accounting. New Delhi: Laxmi Publications Ltd., 2005. 534 p, c. 262.

⁶² Іванов Є.І. Теоретичні основи диверсифікації..., с. 18.

⁶³ Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації, с. 42.

⁶⁴ Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації, с. 43.

Диверсифікація зовнішньої торгівлі за напрямом товаропотоків потребує впровадження заходів щодо оптимізації обсягів експорту та імпорту товарів з метою зниження загроз, пов'язаних з асиметрією товарних потоків внаслідок залежності економіки від торгівлі з основними країнами-партнерами. Така диверсифікація зовнішньої торгівлі є актуальною для країн, які експортують та імпортують один чи кілька товарів, що мають значну частку у структурі експорту та імпорту з основними країнами-партнерами.

Поряд з товарною диверсифікацією, Семенюк В. виділяє регіональну диверсифікацію, яка передбачає зміни в географічній структурі експорту (імпорту) та спрямована на збалансування торгівлі з різними країнами світу і уникнення ризиків від масштабної торгівлі з однією або кількома країнами-партнерами⁶⁵. Дослідження, проведене Реголо Дж. з використанням панельних даних про двосторонню торгівлю між 116 країнами з 1090 промисловими товарами за період 2000–2010 рр. та побудова моделі напрямків експорту товарів, дозволило виявити слабку залежність зміни асортименту товарів від їх «новизни». Вчений пояснив такі результати моделювання тим, що нові експортні товари з'явилися в тих галузях, де країна має високі витрати на виробництво та експорт, тому було зроблено висновок про те, що диверсифікація експорту супроводжується регіоналізацією торгівлі, принаймні в середньостроковій перспективі⁶⁶.

Відповідно до ієрархічних рівнів управління, Семенюк В. виділяє диверсифікацію, що здійснюється на корпоративному, національному, міждержавному, наднаціональному та глобальному рівнях⁶⁷. У зв'язку з цим зауважимо, що формування географічної структури зовнішньої торгівлі країни відбувається в кількох напрямках.

⁶⁵ Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації... с. 44.

⁶⁶ Regolo J. Manufacturing export diversification and regionalization of trade: Which destinations for newly exported goods? *International Economics*. 2017. Vol. 151. Pp. 26-47.

⁶⁷ Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації... с. 45.

Насамперед, це вектор диверсифікації, спрямований від корпоративного рівня («знизу») на національний та наднаціональний («до верху»). Географічна диверсифікація у цьому випадку є важливою з точки зору зниження ризиків збуту товарів на зарубіжних ринках. Ступінь диверсифікації експорту товарів на корпоративному рівні обумовлена асортиментом продукції, яку виготовляє підприємство, її конкурентоспроможністю на міжнародних ринках, відмінностями умов торгівлі з контрагентами з різних країн та економічною ефективністю експортних операцій для підприємства. Також географічна диверсифікація у цьому напрямку визначається потребами підприємств-імпортерів у сировині, матеріалах та комплектуючих. Відповідно до цього вектору географічна диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності корпорацій визначає географічну структуру експорту та імпорту країни.

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі, яка спрямована з національного рівня до корпоративного визначається державною політикою (протекціонізм чи лібералізація). Залежно від того, які державні програми реалізуються для підтримки експорту певних товарів чи розвитку співпраці з окремими країнами або інтеграційними об'єднаннями, географічна диверсифікація експорту може передбачати зміну основних торговельних партнерів в результаті розширення асортименту високотехнологічних товарів та продукції з вищим ступенем переробки, обмеження експорту сировинної продукції або збільшення імпорту окремих товарів.

Диверсифікація зовнішньої торгівлі залежить від економічної диверсифікації в середині країни, яка своєю чергою потребує диверсифікації імпорту. Різні форми диверсифікації пов'язані між собою і не можуть розглядатися окремо. На рисунку 1.4 показані основні елементи диверсифікації, включаючи диверсифікацію експорту товарів і послуг, диверсифікацію внутрішнього виробництва та підвищення якості вже виробленої продукції.

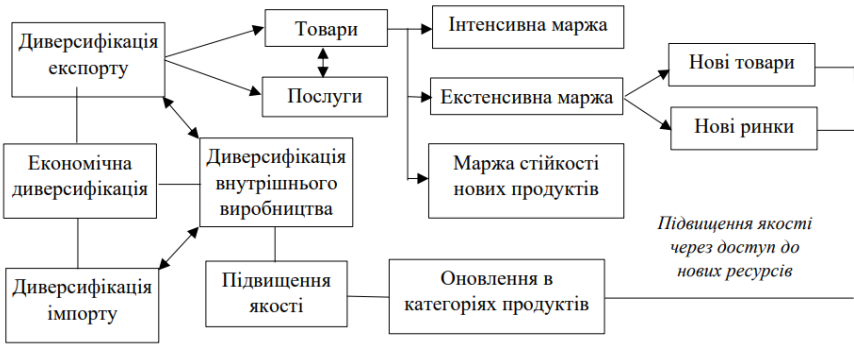

Рис. 1.4. Елементи та зв'язки диверсифікації зовнішньої торгівлі⁶⁸

Розширення асортименту продукції, як важливий чинник просторової диверсифікації експорту, повинне передбачати підвищення якості продукції завдяки покращенню доступу національних виробників товарів до ресурсів і технологій, зокрема імпорتنних, що також може досягатися за рахунок географічної диверсифікації імпорту.

Важливою передумовою державної політики щодо зміни географічної структури зовнішньої торгівлі є стан та технологічний рівень підприємств різних галузей економіки, зниження прибутковості експортних операцій, неефективна система оподаткування, розбіжності у структурі виробництва товарів та структурі їх споживання. Державна політика диверсифікації зовнішньої торгівлі повинна мати довгостроковий характер, передбачати підтримку важливих експортоорієнтованих галузей або стратегічних видів економічної діяльності. Тому напрями та заходи з диверсифікації зовнішньої торгівлі повинні розроблятися в межах національних стратегічних документів розвитку економіки і бути чітко окресленими з урахуванням довгострокового ефекту від їхнього впровадження.

Глобалізація, розширення світової торгівлі та офшоринг є ключовими елементами економіки 21 століття. Високотехнологічні товари, які випускаються компаніями розвинутих країн, насправді є результатом

⁶⁸ Побудовано авторами за Economic Development in Africa Report 2022. <https://unctad.org>.

виробничого ланцюга, який поєднує декілька країн. Фрагментація виробничих процесів є сучасним явищем, яке стає все більш поширеним у всіх великих компаніях. Початковий дизайн продукту, виготовлення компонентів, складання і навіть процеси продажу становлять набір видів діяльності, які зараз поширені на різних континентах у пошуках більшої спеціалізації. Це передбачає поділ виробничого ланцюга таким чином, щоб кожна складова продукту вироблялася в найкращому місці, що забезпечує зниження витрат і випуск продукції, яка краще адаптована до потреб ринку.

Дослідження зв'язку між диверсифікацією експорту та економічним зростанням мають як теоретичний, так і емпіричний характер. Диверсифікація визначається як зміна структури експорту країни⁶⁹, що обумовлює низку позитивних зовнішніх ефектів, таких як вищий дохід на душу населення, диверсифікація державних доходів⁷⁰, підвищення добробуту⁷¹, створення робочих місць⁷² і підвищення продуктивності⁷³. Диверсифікація зазвичай має три взаємопов'язані цілі: стабілізація доходів, збільшення доходів від експорту та підвищення доданої вартості⁷⁴.

Дослідження, здійснені зарубіжними вченими, підтвердили позитивний зв'язок між диверсифікацією експорту та економічним зростанням. Зокрема, у країнах Азії спостерігалися вищі темпи економічного зростання завдяки значному збільшенню експорту промислових товарів протягом останніх кількох десятиліть, демонструючи, що розвиток експорту та диверсифікація є новим двигуном зростання⁷⁵. Таким чином, країни повинні реалізовувати відповідну

⁶⁹ Ali, R., Alwang, J., & Siegel, P. B. Is export diversification the best way to achieve export growth and stability? A look at three African Countries. 1991. Vol. 729. World Bank Publications.

⁷⁰ Sannasse, R. V., Seetanah, B., & Lampert, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of Mauritius. World Trade Organization (WTO). ChairHolders, Chapter 1, WTO.

⁷¹ Harding, T., & Javorcik, B. S. (2011). Note on the effect of FDI on export diversification in central and Eastern Europe. DECRG-TR FDI and Export Diversification.

⁷² Samen, S. (2010). A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute

⁷³ Marconi, N., de Borja Reis, C. F., & de Araújo, E. C. Manufacturing and economic development: The actuality of Kaldor's first and second laws. Structural Change and Economic Dynamics. 2016. №37(June). pp. 75–89.

⁷⁴ Alemu, A. M. Determinants of vertical and horizontal export diversification: Evidences from sub-Saharan Africa and East Asia. Ethiopian Journal of Economics. 2008. №17(2). Pp. 1–56.

⁷⁵ Samen, S. A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute, 2010.

політику для диверсифікації своєї економіки, особливо експорту товарів як основи прискорення зростання.

Щоб вивчити зв'язок між диверсифікацією експорту та економічним зростанням, Герцер Д. і Новак-Ленманн Д. провели розрахунки з використанням розширеної виробничої функції Кобба–Дугласа на основі даних часових рядів із Чилі за період 1962–2001 років. Результати проведеного ними дослідження показали, що горизонтальна та вертикальна диверсифікація експорту може прискорити економічне зростання⁷⁶.

Вчені доводять, що диверсифікація експорту, яка передбачає розширення експорту технологічної продукції, сприятиме економічному розвитку. Крім того, диверсифікація експорту може генерувати вищі темпи зростання та сприяти підвищенню добробуту нації⁷⁷. У відповідному дослідженні Мехія Дж. стверджує, що диверсифікація експорту була запропонована як політичний механізм, спрямований на стабілізацію доходів від експорту, головним чином у країнах, що розвиваються⁷⁸.

Нещодавні емпіричні дослідження в цій галузі підтверджують тезу про те, що диверсифікація експорту позитивно впливає на ефективність економіки. На основі застосування тесту причинності Грейнджера, вчені виявили, що економічна диверсифікація є необхідною для Нігерії для збільшення внеску інших секторів у соціально-економічний розвиток⁷⁹. Цей висновок підтвердили Саннассі Р. та ін. у дослідженні, яке виявило, що диверсифікація експорту дозволяє урядам досягти економічного зростання, задовільного стану платіжного балансу, високого рівня зайнятості та перерозподілу доходів⁸⁰. Подібні результати були отримані Лотфі Б. та Карім М. при дослідженні економіки Марокко. Використовуючи векторну модель корекції помилок, вони

⁷⁶ Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. № 38(5). Pp. 1825–1838.

⁷⁷ Harding, T., & Javorcik, B. S. Note on the effect of FDI on export diversification in central and Eastern Europe. *DECRG-TR FDI and Export Diversification*, 2011.

⁷⁸ Mejia, J. F. Export Diversification and Economic Growth. Chapter 2 in *Contributions to Economics*, (pp 9–47). Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011.

⁷⁹ Olaley, S. O., Edun, F., Bello, H. T., & Taiwo, S. B. Export diversification and economic growth in Nigeria: An empirical test of relationship using a granger casualty test. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*. 2013. №5(1). Pp. 70–79.

⁸⁰ Sannasse, R. V., Seetanah, B., & Lamport, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of Mauritius. *World Trade Organization (WTO). ChairHolders, Chapter 1, WTO*.

продемонстрували, що диверсифікація експорту позитивно впливає на економічне зростання та забезпечує вищий рівень економічного розвитку Марокко⁸¹.

Диверсифікація експорту відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку та зниженні загроз, що виникають в процесі зовнішньоекономічної діяльності. Поряд з нарощенням обсягів експорту, розширення номенклатури експортованих товарів сприяє стабілізації надходжень валютної виручки від продажу товарів за кордон, що, своєю чергою, позитивно впливає на темпи економічного зростання у довгостроковому періоді. Диверсифікація товарної структури експорту дозволяє розподілити інвестиційні ризики між більшою кількістю секторів економіки. Подібний результат був отриманий Мудендою К. та іншими, які дійшли висновку, що диверсифікація експорту може стабілізувати доходи від експорту і, як наслідок, зробити країни менш чутливими до непередбачуваних зовнішніх шоків⁸².

З іншого боку, низький рівень диверсифікації експорту призводить до зменшення і нестабільності надходжень експортної виручки та негативно впливає на доходи, інвестиції та зайнятість у країнах, що розвиваються⁸³. Зокрема, Хаммуда Х. та інші пояснюють повільне зростання економік африканських країн та їхню маргіналізацію у світовій економіці саме «недостатньою диверсифікацією економік цих країн»⁸⁴. Крім того, Самен С. підкреслив, що диверсифікація експорту може сприяти зниженню безробіття та прискоренню зростання в багатьох країнах, що розвиваються⁸⁵.

Диверсифікація експорту є важливою детермінантою зростання продуктивності. Використовуючи річні дані за 1995-2014 рр., Рат Б. і Акрам В.

⁸¹ Lotfi, B., & Karim, M. Export diversification and economic growth in Morocco: An econometric analysis. *Applied Economics and Finance*. 2017. №4(6). Pp. 7–35.

⁸² Mudenda, C., Choga, I., & Chigamba, C. The role of export diversification on economic growth in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. №5(9). Pp. 705–712.

⁸³ La situation des marchés des produits agricoles. Report Food and Agriculture Organisation for the United Nations. <http://www.fao.org/3/a-y5419f.pdf>.

⁸⁴ Hammouda, H. B., Karingi, S. N., Njuguna, A. E., & Jallab, M. S. (2009). Growth, productivity and diversification in Africa. *Journal of Productivity Analysis*. 2009. №33(2). Pp. 125–146.

⁸⁵ Samen, S. A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute, 2010.

виявили позитивний зв'язок між диверсифікацією експорту та зростанням сукупної факторної продуктивності у регіоні Південної Азії⁸⁶. Результати дослідження, проведеного цими вченими, показали, що диверсифікація експорту генерує зростання товарних та грошових потоків у довгостроковій перспективі. Цей висновок підтверджується доказами, наданими Хатемі Дж. А. та Айрандаустом М., які продемонстрували, що диверсифікація експорту збільшує торговельні потоки через вдосконалення навичок і технологій⁸⁷.

З іншого боку, диверсифікацію експорту можна стимулювати хорошим вибором торгових партнерів. Дійсно, подібність між торговельними партнерами у фізичному капіталі та забезпеченні землею та людським капіталом на одного працівника разом із низькими двосторонніми торговельними витратами є необхідними для диверсифікованого експорту⁸⁸. Герцер Д. і Новак-Ленманн Д. вважають, що диверсифікація експорту промислових товарів та збільшення рівня їх технологічності створює більше можливостей для отримання додаткових позитивних ефектів, ніж торгівля сировинними товарами⁸⁹. Крім того, Алі Р. та інші висловили думку, що існує більший потенціал для виробництва товарів з вищою доданою вартістю, коли виробничий сектор розвинений⁹⁰. Марконі Н. та інші на основі динамічного панельного набору даних для вибірки з 63 країн із середнім і високим рівнем доходу за 1990–2011 рр. дійшли висновку, що посилення виробничого сектора призводить до збільшення економічного зростання та продуктивності, а експорт промислової продукції є основним визначальним фактором активізації процесу розробки нових товарів⁹¹. Базіль Р., Партека А. та Піттільо Р. використали підхід просторово-динамічних панельних даних для вивчення зв'язку між

⁸⁶ Rath, B. N., & Akram, V. J. Export diversification and total factor productivity growth in case of South Asian region. *Journal of Social and Economic Development*. 2017. №19(1). Pp. 196–210.

⁸⁷ Hatemi-J, A., & Irandoust, M. (2001). Productivity performance and export performance: a time-series perspective. *Eastern Economic Journal*. 2001. №27(2). Pp. 149–164.

⁸⁸ Régolo, J. Export diversification: How much does the choice of the trading partner matter? *Journal of International Economics*. 2013. №91(2). Pp. 329–342.

⁸⁹ Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. № 38(5). Pp. 1825–1838.

⁹⁰ Ali, R., Alwang, J., & Siegel, P. B. Is export diversification the best way to achieve export growth and stability? A look at three African Countries. 1991. Vol. 729. World Bank Publications.

⁹¹ Marconi, N., de Borja Reis, C. F., & de Araújo, E. C. Manufacturing and economic development: The actuality of Kaldor's first and second laws. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2016. №37(June). Pp. 75–89.

диверсифікацією експорту та економічним розвитком. Вони виявили, що існує сильний вплив економічного розвитку на ступінь диверсифікації експорту⁹².

Останні наукові публікації в сфері зовнішньої торгівлі доводять важливість просторової диверсифікації для економічного зростання. Зв'язок між географічною диверсифікацією та зростанням підтверджений результатами багатьох наукових досліджень. Наприклад, використовуючи дані 99 країн за 1995–2004 рр., Брентон П. і Ньюфармер Р. стверджують, що відкриття нових географічних ринків важливіше, ніж відкриття нових експортних продуктів⁹³. Цей висновок узгоджується з результатами, отриманими Амурго-Пачеко А. та П'єролою М. Д. На основі статистичних даних для 24 розвинутих економік і країн, що розвиваються, за період 1990–2005 рр., автори виявили, що просторова диверсифікація має бути важливішою за диверсифікацію продукції, особливо для країн, що розвиваються⁹⁴.

Результати дослідження, проведеного Хінло Дж. та Аррангуес Г., підтвердили, що просторова диверсифікація експорту є ключовим чинником економічного зростання, оскільки вона розширює експортні ринки, зменшує торговельні шоки, а також створює побічні ефекти та сприяє економічному зростанню⁹⁵.

Така залежність виявлена і в результаті досліджень, проведених вченими для Португалії. На рисунку 1.5 показана залежність темпів зміни обсягів експорту від кількості географічних напрямків експорту в Португалії. У 2016 р. було в середньому 92 напрямки експорту для досліджуваних видів економічної діяльності, тоді як у 2017 р. їх стало майже 116, тобто зростання приблизно на 26%. Ці результати вказують на те, що тенденції глобалізації (наприклад, створення глобальних фірм) і державна політика заохочували фірми до

⁹² Basile, R., Parteka, A., & Pittiglio, R. Export diversification and economic development: A dynamic spatial data analysis. *Review of International Economics*. 2018. №26(3). Pp. 634–650.

⁹³ Brenton, P., & Newfarmer, R. Watching more than the discovery channel: Export cycles and diversification in development. Policy Research Working Paper. 2007. No. 4302. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.

⁹⁴ Amurgo-Pacheco, A., & Pierola, M. D. (2008). Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins. Policy Research Working Paper. 2008. No. 4473. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.

⁹⁵ Hinlo, J. E., & Arrangués, G. I. S. Export geographical diversification and economic growth among ASEAN Countries. MPRA Paper. 2017. No 81333.

експорту. Крім того, вони підтверджують посилену залежність португальської економіки від експорту протягом останнього десятиліття, при цьому, як це видно з рис. 1.5, після експорту в 165 країн для кожної нової долі експорт практично не зростає.

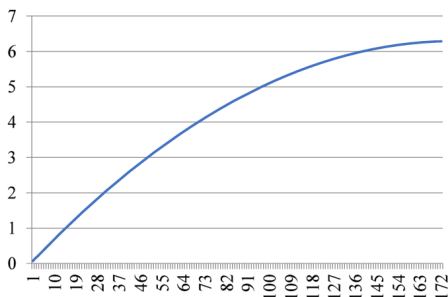

Рис. 1.5. Залежність темпів зміни обсягів експорту від кількості географічних напрямків експорту в Португалії у 2006-2017 рр.⁹⁶

Розглядаючи промисловий експорт Саудівської Аравії, вчені звернули увагу на його дуже низькі обсяги, які складаються в основному з продукції хімічної промисловості, нафти та продуктів її переробки. Географічна структура експорту промислової продукції Саудівської Аравії обмежена кількома країнами (у 2017 р. 10 із 77 партнерів отримували близько 60% експорту промислової продукції Саудівської Аравії). Тому, одним із основних напрямків розвитку Саудівської Аравії до 2030 р. визначено пошук нових ринків для подолання низького міжнародного попиту на промислові товари країни⁹⁷. Таким чином, просторова диверсифікація, спрямована на відкриття нових ринків, може істотно збільшити експорт промислової продукції.

Окремі наукові дослідження зосереджені на важливості просторової диверсифікації для оцінки потенціалу торгівлі. Використовуючи дані за період 1992–2015 рр., Іршад М. та інші оцінили торговий потенціал Пакистану у торгівлі з Китаєм. Вони дійшли висновку, що експорт Пакистану до Китаю

⁹⁶ André, N.M.Q. Sector productivity and geographical diversification as export enhancing factors: the case of Portugal. *Int. J. Business Environment*. 2021. Vol. 12. No. 1. pp.1–17.

⁹⁷ Abdesslem Gouider & Hedi Ben Haddad. Manufactured goods' export diversification in Saudi Arabia: A spatial panel approach. *Cogent Economics & Finance*. 2020. 8:1, 1741309. <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1741309>.

завжди нижчий за потенціал⁹⁸. На основі методу найменших квадратів для розрахунку потенційного експортного потоку південнокорейського експорту до 189 партнерів за період 2001–2016 рр. вчені виявили, що для Південної Кореї високий потенціал має торгівля з 94 країнами (особливо з Китаєм, Японією, Гонконгом, Німеччиною, Францією, Індією та Великобританією), проте найбільші обсяги експорту здійснюються до В'єтнаму, США, Сінгапуру, Мексики та Австралії, які вважаються країнами з вичерпаним потенціалом⁹⁹.

Янг В. та інші дослідили просторову конфігурацію японського експорту за 1995-2014 рр. та виявили, що на японський експорт вплинуло географічне розташування країни-партнера з експорту. Крім того, вчені стверджують, що Японія розширила експорт переважно до країн Східної Азії, тоді як японський експорт до США вичерпаний¹⁰⁰.

З точки зору забезпечення економічного зростання країн, що розвиваються, важливе значення диверсифікації зовнішньої торгівлі обумовлене виникненням додаткових ризиків та загроз в середньостроковій та довгостроковій перспективі через зосередження експорту на невеликій кількості основних експортних товарів, переважно сировинного характеру або з низьким рівнем доданої вартості.

У короткостроковому періоді виникають ризики підвищення волатильності та посилення нестабільності надходження валютної виручки в країну, що негативно впливає на економічний розвиток через зменшення рівня зайнятості, виведення з економіки іноземних інвестицій, негативне сальдо торговельного балансу, девальвацію національної грошової одиниці, підвищення темпів інфляції та збільшення зовнішнього боргу¹⁰¹. Переважання сировинних товарів у експорті призводить у довгостроковому періоді до поглиблення розриву в економічному розвитку країн, що розвиваються, та

⁹⁸ Irshad, M. S., Xin, Q., Hui, Z., & Arshad, H. An empirical analysis of Pakistan's bilateral trade and trade potential with China: A gravity model approach. *Cogent Economics and Finance*. 2018. №6(1). Pp. 1–18.

⁹⁹ Irshad, M. S., Xin, Q., Shahriar, S., & Ali, F. South Korea's potential export flow: A panel gravity approach. *Asian Journal of Empirical Research* 2018. №8(4). Pp. 124–139.

¹⁰⁰ Yang, W., Liu, Y. C., & Mai, C. C. How did Japanese exports evolve from 1995 to 2014? A spatial econometric perspective. *Japan and the World Economy*. 2017. №41 (March). Pp. 50–58.

¹⁰¹ Rondeau F., Roudaut N. What Diversification of Trade Matters for Economic Growth of Developing Countries? URL: <https://afse2015.sciencesconf.org/61833/document>.

провідними розвиненими країнами, які експортують переважно продукцію переробної промисловості, оскільки емпірично доведено, що відносні світові ціни на сировинну продукцію мають тенденцію до зниження, зокрема упродовж останніх 140 років відбувалося їх зниження у середньому на 1% за рік¹⁰².

Водночас, зниження еластичності попиту на сировину призводить до сповільнення темпів зростання обсягів експортної виручки навіть за умови зростаючою цінової кон'юнктури на світових ринках. Це пояснюється тим, що виробництво сировинної продукції потребує низько кваліфікованих працівників та не передбачає застосування високотехнологічного обладнання, а ланцюг створення доданої вартості в середині країни не передбачає високого рівня кооперації, тому нарощення обсягів експорту сировини в умовах сприятливої кон'юнктури на світових ринках обумовлює незначне економічне зростання в країні, оскільки відсутній належний мультиплікативний ефект¹⁰³. Тому, позитивний вплив експортної диверсифікації на економічне зростання виникає у випадку, якщо відбувається перехід від експортної залежності щодо сировинної та низькотехнологічної продукції до високотехнологічних товарів та послуг із високим рівнем доданої вартості¹⁰⁴.

Вплив диверсифікації експорту товарів на економічне зростання країни може відбуватися через позитивні зовнішні фактори неторговельного характеру, до яких зокрема відносяться управлінські інновації та удосконалені технології виробництва продукції. Відповідно, країни з диверсифікованою структурою експорту мають змогу одержувати переваги від використання цих зовнішніх чинників і стимулів для формування капіталу, що має наслідком більш високі темпи економічного зростання¹⁰⁵.

¹⁰² Cashin P., McDermott J. The Long Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability. IMF Staff Papers. 2002. Vol. 49. № 2. P. 175–199.

¹⁰³ Іванов С.І. Теоретичні основи диверсифікації зовнішньої торгівлі. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 4(47). С. 17-20.

¹⁰⁴ Іванов С.І. Теоретичні основи диверсифікації зовнішньої торгівлі. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 4(47). С. 19.

¹⁰⁵ Ibrahim I. On Exports and Economic Growth. Jurnal Pengurusan 21. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/11490868.pdf>

Ступінь диверсифікації імпорту також є важливим чинником економічного зростання, оскільки надходження в країну більшої кількості імпортованих товарів різного асортименту підвищує рівень конкуренції на внутрішньому ринку країни-імпортера та стимулює вітчизняних виробників аналогічної продукції до більш ефективного використання сировини, матеріалів чи людських ресурсів. Крім цього, діагональна диверсифікація імпорту забезпечує надходження зарубіжних технологій в країну у вигляді нового обладнання, машин та устаткування. В результаті диверсифікації імпорту матеріалів та комплектуючих відбувається збільшення асортименту товарів, які виготовляються вітчизняними підприємствами (виробнича диверсифікація) для внутрішнього споживання та експортуються (експортна диверсифікація). З огляду на взаємозв'язок імпорту матеріалів (комплектуючих) та експорту виготовлених з них товарів захист від імпорту засобів виробництва є інструментом обмеження експорту¹⁰⁶.

Таким чином, позитивно впливає на економічне зростання країни диверсифікація імпорту в частині товарів, які не відносяться до готової продукції. Розширення асортименту імпортованих матеріалів та комплектуючих, які є складовими готової продукції в країні-імпортері та відповідають потребам підприємств для оновлення продукції і покращення її якості, дозволяє підвищити технологічний рівень виробництва, налагодити випуск більш сучасної продукції та збільшити рентабельність роботи підприємства. Своєю чергою, така імпортована диверсифікація є важливим чинником економічного зростання в довгостроковій перспективі за рахунок виходу з цими товарами на зовнішній ринок та збільшення обсягів виручки від експорту.

В умовах глобалізації та загострення конкуренції на світових ринках актуальною стає проблема диверсифікації експорту як одного з чинників відновлення темпів економічного зростання. Диверсифікація експорту стосується не лише диверсифікації продукції, а й розширення кількості ринків,

¹⁰⁶ Mejia J.F., Velasquez H., Garcia V.Z. Understanding Import Diversification. *Journal of international Economics*. 2016. URL: https://repository.eafit.edu.co/bitstream/handle/10784/9333/VictorEduardo_ZapataGarcia_2016.pdf?sequence=2.

на які країна експортує товари. Високий рівень залежності експорту від вузького кола торговельних партнерів робить економіку вразливою до кризових ситуацій в середині країни та кон'юнктурних коливань на світових ринках. Отже, країни можуть зменшити залежність від кількох джерел попиту за допомогою географічної диверсифікації, яка сприятиме зменшенню ризиків. Важливою передумовою географічної диверсифікації експорту є підвищення якості продукції на основі покращення доступу національних виробників товарів до ресурсів і технологій, зокрема імпорتنних, що також може досягатися за рахунок географічної диверсифікації імпорту.

Географічна диверсифікація реалізується для забезпечення стабільного та збалансованого експорту товарів з урахуванням коливань попиту та пропозиції на зовнішніх ринках. Географічна диверсифікація експорту сприяє зростанню виробництва в країнах, що розвиваються, завдяки стабілізації експорту за рахунок зменшення залежності від обмеженої кількості країн-торговельних партнерів, створюючи додаткові позитивні ефекти та збільшуючи зростання продуктивності. Вченими доведено позитивний вплив диверсифікації експорту на економічний розвиток, що проявляється через пришвидшення темпів економічного зростання, підвищення добробуту нації, зростання доходів на одного мешканця, стабілізацію доходів від експорту та покращення стану платіжного балансу країни.

Отже, теоретичні положення та результати емпіричних досліджень вчених доводять безпосередній зв'язок між змінами товарної структури та географічної структурою зовнішньої торгівлі. Продуктова диверсифікація експорту позитивно впливає на економічне зростання країни у випадку збільшення асортименту експортних товарів з високим рівнем доданої вартості, що обумовлює підвищення ефективності експорту та збільшення експортної виручки. Диверсифікація імпорту повинна здійснюватися в сегменті проміжних товарів, які є складовими готової продукції підприємств-імпортерів, що забезпечує збільшення обсягів якісної продукції сучасного рівня та позитивно впливає на економічне зростання країни.

1.3. Структура зовнішньої торгівлі: критерії оцінки та взаємозв'язок з секторальною структурою економіки

Функціонування економіки країни неможливо уявити без участі у міжнародному поділі праці. В умовах загострення конкурентної боротьби на світовому ринку кожна країна, в міру наявних можливостей, впроваджує заходи щодо структурних змін в промисловому виробництві для підвищення експортної конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Структура світового експорту та імпорту свідчить про те, що найбільшу питому вагу в торгівлі займає промислова продукція.

Характер структурних змін у міжнародній торгівлі та їх неоднозначний вплив на економіку різних країн, були предметом великої кількості наукових досліджень, починаючи з 1950-х років. Широко поширеною була думка, що не всі сектори економіки забезпечують однакові перспективи зростання, і тому спеціалізація країни в міжнародній торгівлі має значення для її економічного розвитку. Зокрема, така точка зору, відіграла важливу роль у розробці промислової та торгової політики Японії та так званих «високоєфективних азіатських економік» у післявоєнний період.

Ця точка зору є поширеною і не викликає суперечок серед економічних теоретиків. До недавнього часу традиційна неокласична теорія не надавала великого значення торгівлі як фактору, що сприяє зростанню¹⁰⁷. Відповідно до стандартного неокласичного підходу для пришвидшення економічного зростання не мало значення, чи ви продасте свої товари на внутрішньому ринку, чи за кордоном. Теорія «пропорції факторів» постулювала, що торгівля має певні переваги через посилення спеціалізації в секторах, які інтенсивно використовують фактори, якими країни були відносно добре забезпечені¹⁰⁸.

Кейнсіанські теорії, навпаки, надавали великого значення зв'язку між торгівлею та зростанням. Експортний попит розглядався як «автономна сила»,

¹⁰⁷ Dowrick, S. Trade and Growth: A Survey. [in:] J. Fagerberg, P. Hansson, L. Lundberg and A. Melchior (eds.) Technology and International Trade. 1997. Aldershot: Elgar. pp. 107-126.

¹⁰⁸ Fagerberg J. Structural Changes in International Trade - Cause, Impact and Response. https://www.researchgate.net/publication/23546918_Structural_Changes_in_International_Trade_-_Cause_Impact_and_Response.

яка стимулювала зростання (через різні мультиплікатори), а всі фактори, що могли б підвищити експортний попит, також розглядалися як чинники зростання¹⁰⁹. Згідно цього підходу, структура експорту розглядалася як важливий фактор економічного зростання, оскільки умови попиту, як правило, більш сприятливі для деяких видів продукції, ніж для інших¹¹⁰. Як наслідок, країни, які виробляють продукцію, що користується високим міжнародним попитом, можуть отримати додаткове зростання, тоді як в країнах, що спеціалізуються на відстаючих галузях, може спостерігатися економічний спад.

Зв'язок між спеціалізацією торгівлі та зростанням також підкреслювався в новітній літературі, яка зосереджується на ролі науково-дослідних розробок, навчання та «збільшення віддачі від масштабу» для економічного зростання. Наприклад, Лукас Р. припускає великі відмінності між секторами в масштабах технологічного прогресу (навчання)¹¹¹. Отже, в країнах, які спеціалізуються на технологічно прогресивних галузях (індустрії високих технологій), може спостерігатися більш швидке зростання, ніж в тих, які спеціалізуються на виготовленні продукції з низьким рівнем доданої вартості. Таким чином, дотримуючись цього підходу, здатність змінити модель спеціалізації в бік технологічно найбільш прогресивних галузей стає важливим фактором економічної ефективності.

Однак через кумулятивний характер технологічного прогресу існуючі моделі спеціалізації будуть посилюватися в довгостроковому періоді. Отже, зміна наявної моделі спеціалізації може бути не такою легкою (і може потребувати різних типів політичного втручання для успіху). Подібного висновку можна дійти з точки зору, яка наголошує на важливості науково-дослідної роботи та вторинних ефектів для зростання та торгівлі¹¹². Країни, які виділяють значну частку своїх ресурсів на дослідження та розробки, і країни з великими внутрішніми ринками, згідно цього підходу, швидше за інших

¹⁰⁹ Kaldor, N. The Case for Regional Policies, *Scottish Journal of Political Economy*. 1970. №17. Pp. 337-348.

¹¹⁰ Kaldor N. The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation in the Theory of International Trade and Economic Growth. *Economie Appliquée (ISMEA)*. 1981. №34. Pp. 593-617.

¹¹¹ Lucas, R. E. On the Mechanisms of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. №22. Pp. 3-4.

¹¹² Grossman G. M., Helpman E. *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge (USA): The MIT Press. 1991.

досягають спеціалізації на високотехнологічних товарах та розвиватимуться швидше. Однак результат також залежить від географічного охоплення поставок товарів. Якщо товарообмін високотехнологічною продукцією відбувається на національному або вузькому регіональному ринку, а не в глобальному масштабі, може виникнути ситуація «блокування», коли невеликі початкові відмінності призводять до розбіжностей в моделях спеціалізації та зростання¹¹³. Як і в розглянутій вище моделі Лукаса, це ситуація, в якій значний вплив здійснюють політичні рішення.

Стійкість економічного зростання та продуктивність залежать від якісної структури економіки країни та конкурентоспроможності стратегічних секторів. Відповідно, міжнародна торгівля може відігравати важливу роль у сприянні економічному зростанню через спеціалізацію кожної країни на виробництві продукції, у якій вона має порівняльну перевагу, та шляхом переміщення ресурсів між різними країнами¹¹⁴. Крім того, вчені, на основі вивчення чинників економічного зростання в Бразилії та структурних змін економіки, стверджують, що країни повинні перейти від експорту сировинної продукції до товарів з більшою еластичністю попиту, оскільки він менше піддається тиску змін на зовнішніх ринках, і завдяки цьому країни забезпечать вищі темпи зростання¹¹⁵.

Визначення структури як сприятливої чи несприятливої впливає з емпіричних даних, які показують, що у більшості розвинених країн основа структури експорту та імпорту переважно формується за рахунок продукції на високій стадії завершення виробничого циклу, яка генерує значно вищі доходи на одиницю витрачених ресурсів. Структура товарного обміну є непрямим показником досягнутого технічного та економічного розвитку країни. Вченими підтверджено, що країни, в експорті яких переважають сировинні товари, на певному рівні розвитку повинні диверсифікувати свою експортну пропозицію в

¹¹³ Fagerberg J. Structural Changes in International Trade...

¹¹⁴ Belloumi M., Alshehry A. The Impact of International Trade on Sustainable Development in Saudi Arabia. Sustainability. 2020. №12. Pp. 5421.

¹¹⁵ Araujo, A. R., de Paiva, S. M., Santos, C. F. J. & da Silva, J. G. Economic growth and structural change in a multi-sector and multilateral approach to balance-of-payments constrained growth. Brazilian Journal of Political Economy. 2017. №37(4). Pp. 894-915.

бік більш складної продукції, інакше відбудеться уповільнення економічного зростання та зниження конкурентоспроможності¹¹⁶.

У багатьох наукових дослідженнях проаналізовані зовнішньоторговельні баланси країн¹¹⁷ або секторів економіки¹¹⁸ та наслідки структурних змін у виробництві¹¹⁹. Рекісо З. проаналізував торговельний баланс Ефіопії за сто років і в результаті виявив, що «на торговельний дефіцит впливає не перехідний період країни, а несприятлива структура експорту та головним чином економічна залежність від низької кваліфікації та низького розвитку технології. Тенденція експорту товарів з низькою доданою вартістю та технологічно відсталих товарів та імпорту високотехнологічних товарів призвела до дефіциту торговельного балансу країни¹²⁰.

З іншого боку, Китай перетворив свою економіку з сировинної на переважно виробничу після лібералізації зовнішньої торгівлі у 1980-х роках. Крім того, ця країна активно проводить структурні зміни в останні роки (після світової фінансової кризи), спрямовані на розвиток високотехнологічних галузей промисловості¹²¹. Результати дослідження, проведеного Леве Дж. та Ван ден Бергом Х. для економік 28 країн ОЕСР та країн, що розвиваються, показали, що структура торгівлі є основною рушійною силою економічного зростання. Зокрема, економіка країн, які імпортують капіталомісткі товари та експортують споживчі товари, зростають швидше, ніж країни, які експортують капіталомісткі товари¹²².

Деякі з сучасних теоретичних підходів зосереджуються на критеріях спеціалізації та структурі включення країни в міжнародну торгівлю за

¹¹⁶ Nikolić, G. & Petrović, P. Dinamika i kvalitativne promene srpskog izvoza 2000-2017. Kultura polisa. 2018. XV(36). Pp. 493-510, c. 75.

¹¹⁷ Milovanović G., Milanović S., Radisavljević G. Structural Changes in Foreign Trade as a Factor of Competitiveness of the Republic of Serbia. Economic Themes. 2020. №58(1). Pp. 149-170.

¹¹⁸ Svobodová, H. Changes on Foreign Trade in Agricultural Commodities in the Czech Republic. Journal of Central European Agriculture. 2014. №15(2). Pp. 62-72.

¹¹⁹ Sirgemets, R., Teder, M. & Kaimre, P. The Structural Changes and Competitiveness of the Forest and Wood Sector in the Baltic Countries within 1999-2016. Baltic Forestry. 2019. №25(1). Pp. 97-10.

¹²⁰ Rekiso, Z. S. Trade deficits as development deficits: Case of Ethiopia. Structural Change and Economic Dynamics. 2020. №52. Pp.344–353.

¹²¹ Huang, Y., Salike, N. & Zhong, F. Policy effect on structural change: A case of Chinese intermediate goods trade. China Economic Review. 2017. №44. Pp. 30–47.

¹²² Lewer, J. J. & Van den Berg, H. Does trade composition influence economic growth? Time series evidence for 28 OECD and Developing Countries. The Journal of International Trade and Economic Development. 2003. №12(1). Pp. 39-96.

географічними факторами, наприклад, П. Кругман¹²³ виділяє наступні зв'язки як найважливіші:

- відносини «центр – периферія», на яких базується модель географічної концентрації виробництва та торгівлі, де вирішальним фактором є ефективність з точки зору транспортних витрат;
- схильність до формування певних промислових локацій та до їх сталості по відношенню до географічно розташованих природних ресурсів;
- фактор подібності як один із факторів, що сильно впливають на структуру міжнародної торгівлі: кліматичні умови, національні культурні звички, великі чи малі відмінності в освіті, політичні відмінності, релігійні відмінності тощо.

В останні роки зміни в структурі світової економіки призвели до більшої взаємозалежності національних економік. Результати найновіших досліджень підтверджують зменшення торговельних бар'єрів між країнами, що сприяє розвитку міжнародної торгівлі та транскордонної діяльності країн. Фактично мотивацією для отримання додаткових переваг є сприяння розширенню та поглибленню співпраці між країнами. Економічне співробітництво може призвести до збільшення торгівлі, збільшення заощаджень, передачі технологій і, таким чином, покращити економічне процвітання та збільшити зростання. Ці ефекти досягаються через близькість і спільні кордони¹²⁴.

Останні теоретичні дослідження вказують на важливість географії як невід'ємного компонента теорії торгівлі, оскільки політична географія торгівлі (кордони) має неоднаковий вплив у різних регіонах, а формування регіональних торговельних блоків доводить, що географічний чинник все ще важливий для формування міжнародних відносин¹²⁵. Крім цього, кожна країна генерує знання шляхом проведення наукових досліджень або використання позитивного досвіду, окремі країни генерують більше знань, ніж інші. Але коли країни

¹²³ Krugman P. *Geography and Trade*. MIT Press, Leuven University. 1991.

¹²⁴ Sahar Amidi, Ali Fagheh Majidi. Geographic proximity, trade and economic growth: a spatial econometrics approach. *Annals of GIS*. 2020. Vol. 26. №1. Pp. 49-63.

¹²⁵ Andresen M. A. *Geographies of International Trade: Theory, Borders, and Regions*. *Geography Compass*. 2010. №4(2). Pp. 94 – 105.

торгують товарами та послугами, які втілюють ці оригінальні ідеї, знання опосередковано передаються торговому партнеру. Таким чином міжнародна торгівля сприяє передачі технологій між країнами, а обсяг технологічної дифузії залежить від обсягу торгівлі та кількості торговельних партнерів.

Значні теоретичні напрацювання вчених щодо взаємозв'язку між структурними змінами в міжнародній торгівлі та національною економікою посилили актуальність проведення емпіричних досліджень для практичного підтвердження такого впливу. Багато уваги вчених приділяється вивченню взаємодії між структурними змінами у світовому попиті, з одного боку, та структурою спеціалізації країн, з іншого, з метою виокремлення тієї частини показників експорту країни, яку можна віднести до структурних факторів і пояснити конкурентоспроможністю в межах більш вузько визначених сегментів ринку.

Традиційно оцінювання зовнішньої торгівлі країни здійснюють за показниками обсягів експорту та імпорту, сальдо зовнішньоторговельного балансу, експортної та імпоротної залежності, вивчаючи стан на певний момент часу та аналізуючи їх динаміку у короткостроковому та довгостроковому періодах. Кількісні показники, що характеризують обсяг зовнішньої торгівлі дозволяють продемонструвати її динаміку, проте за цими показниками складно визначити стан якісних змін в зовнішньоторговельній діяльності. Тому все частіше використовуються відносні показники, на основі яких фахівці роблять висновки про ефекти зовнішньої торгівлі для економіки країни.

Система показників для аналізу зовнішньої торгівлі включає як правило відносні показники, які розраховуються на базі обсягів експорту, імпорту та ВВП країни. Важливим елементом дослідження зовнішньої торгівлі є порівняння фактичних значень показників з їхніми критеріальними (граничними) значеннями (табл. 1.1). На основі таких порівнянь визначають ступінь експортної залежності, імпоротної залежності та відкритості національної економіки, а також наскільки є умови торгівлі сприятливими чи несприятливими.

Показники зовнішньої торгівлі країни та критерії їх оцінки¹²⁶

Показник	Критерії	Пояснення
1. Сальдо зовнішньоторговельного балансу	+	Економіка країни експортоорієнтована
	-	Економіка країни імпортозалежна
2. Експортна квота	< 35 %	Неекспортозалежна економіка
	> 35 %	Експортозалежна економіка
3. Імпортна квота	< 15 %	Закрита економіка, не залежить від імпорту
	> 15 %	Імпортозалежна економіка
4. Індекс умов торгівлі	< 1	Сприятливі умови торгівлі
	> 1	Несприятливі умови торгівлі
5. Коефіцієнт покриття	< 1	Позитивне сальдо торговельного балансу
	> 1	Негативне сальдо торговельного балансу

Водночас, зауважимо, що розрахунок показників зовнішньої торгівлі, які наведені у таблиці 1.1, та порівняння їх з граничними значеннями дають інформацію про загальний стан зовнішньої торгівлі та його зміни в часі, проте не дозволяють дати якісну оцінку експорту та імпорту, яка власне й відображає зв'язок зовнішньоторговельного сектору з економічним зростанням країни.

Система показників, які пропонуються для аналізу зовнішньої торгівлі з урахуванням критеріїв економічної безпеки, поряд з аналізом обсягів зовнішньої торгівлі дозволяє досліджувати й якість зовнішньоторговельних відносин країни (рис. 1.6). Для цього вчені використовують такий комплексний індикатор, як «Прогресивність експорту і випуску товарів», який включає три показники: «питома вага валової доданої вартості національного походження в експорті; питома вага високотехнологічної продукції в експорті; питома вага валової доданої вартості у випуску»¹²⁷.

¹²⁶ Пилота М.Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. Дис. ... канд. екон. наук, спец. 08.00.10 – статистика. Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021. 256 с, с. 77.

¹²⁷ Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки України в контексті включення у ланцюги доданої вартості. Аналітична довідка. Харків: Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2019. 19 с., с. 5.

Рис. 1.6. Система показників оцінки зовнішньоторговельної безпеки¹²⁸

Погоджуючись з розробниками системи показників для оцінювання зовнішньоторговельної безпеки, звернемо увагу, що окремі показники мають безпосередній вплив на економічне зростання країни, проте їхній вплив на якість експорту чи імпорту є опосередкованим. Зокрема, частка валової доданої вартості у випуску продукції безперечно визначає структуру ВВП, але не завжди є детермінантою експортної структури, оскільки більшість товарів з вищим рівнем доданої вартості можуть бути призначені для внутрішнього споживання, а в експорті їхня частка може бути незначною через низьку якість та невідповідність світовим стандартам.

Отже, з наведених показників найбільш чітку характеристику якості експорту країни дає аналіз динаміки частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. При цьому зауважимо, що не для всіх країн високотехнологічні товари формують основу експорту. Важливим показником зовнішньої торгівлі є частка основного чи основних експортних товарів у загальних обсягах експорту.

¹²⁸ Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки..., с. 5.

Поряд з дослідженням структурних характеристик експорту, необхідно вивчати й структуру імпорتنних надходжень. Як видно з рис. 1.5, з точки зору зовнішньоторговельної безпеки, імпортна складова аналізується за допомогою показників імпортозалежності національної економіки: питома вага імпорту в ємності внутрішнього ринку; питома вага реекспортованого проміжного імпорту в загальному проміжному імпорті; питома вага імпорту кінцевої продукції у кінцевому споживанні¹²⁹.

На нашу думку, для оцінки якісних характеристик імпорту, як і експорту, доцільніше досліджувати показники, що безпосередньо пов'язані з обсягами імпорту конкретної продукції. Зокрема, варто використовувати показники частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів та частки основних імпорتنних товарів в загальних обсягах імпорту. При цьому варто враховувати, що вплив високотехнологічного імпорту на економіку країни є неоднозначним, відповідно, значення цього показника не повинно перевищувати 20%, у той час, як зростання частки високотехнологічних не обмежується верхнім граничним значенням та розглядається як позитивна тенденція¹³⁰.

Для структурної характеристики зовнішньої торгівлі можемо використати класифікацію торгових товарів, яку запропонував С. Гірш у 70-х роках минулого століття. Відповідно до цієї класифікації виділяють такі групи товарів: ресурсні, працемісткі, капіталомісткі, наукомісткі (табл. 1.2).

¹²⁹ Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки..., с. 5.

¹³⁰ Мищенко І.М., Бабєць І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.

Таблиця 1.2

Класифікація товарів в зовнішній торгівлі країни¹³¹

Група товарів	Перелік товарів	Характеристика
Ресурсні товари	Мінерали, руди, продукти металургії нижчого рівня обробки, сільськогосподарські товари, деревина, сира нафта та природний газ	Сировинний ресурс, який визначає вартість товару більшою мірою, ніж інші фактори виробництва
Працемісткі товари	Текстильні та швейні вироби, взуття, меблі, продукти харчової промисловості, товари скляної промисловості, виробництво іграшок, тююнові вироби	Порівняльна перевага визначається переважно відносно більшим забезпеченням країн фізичним капіталом або працею в системі виробництва. Виробництво перебуває на стадії зрілості життєвого циклу продукту, можливості вдосконалення та створення нового продукту в світовій практиці майже вичерпані
Капіталомісткі товари	Вироби металургії вищого рівня обробки, продукти деревообробки, папір та паперові вироби, будівельні матеріали, хімічні товари промислового та побутового призначення, товари автомобільної промисловості, виробництво наземних транспортних засобів, механічного, електричного та електронного машинобудування	Порівняльна перевага залежить від акумуляції, формування та активного залучення в національну економіку технологій та кваліфікованих працівників. Технологія виробництва не відома для усіх країн одночасно
Наукомісткі товари	Фармацевтичні вироби, телекомунікаційне обладнання, комп'ютери та точні вимірвальні прилади, медичне, оптичне, навігаційне обладнання, товари літакобудування, космічна літальна техніка	Порівняльна перевага залежить від акумуляції, формування та активного залучення в національну економіку технологій та кваліфікованих працівників. Технологія виробництва не відома для усіх країн одночасно

Структура експорту та імпорту країни визначаються рівнем технологічного розвитку промисловості, структурою національної економіки та ступенем залучення до світових ланцюгів створення доданої вартості. Відповідно, структурні характеристики зовнішньої торгівлі відображають внутрішній стан економіки в країні. Дослідження вчених підтверджують: економіка країн, що розвиваються, і економіка розвинених країн традиційно

¹³¹ Побудовано за: Hirsch S. Hypothese über den Handel zwischen Entwicklungsländern. In: H. Giersch und H.D. Naas (Hrsg.), Probleme der weltwirtschaftlichen Arbeitsteilung. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Gesellschaft für Wirtschaft-und Sozialwissenschaften. N.F.Bd.78. Dunker& Humbolt, Berlin, 1974. S.69-88; Кончин В. Структурні виклики в системі виробництва та зовнішньої торгівлі для України: європейська інтеграція чи її імітація. Published in: Journal of Kyiv University for Market Relations: Economics. Business Administration. Law. 2016. Vol. 1, No. №1. pp. 23-81.

відрізняються як за структурними характеристиками, так і за динамікою основних макроекономічних показників. З одного боку, як показано на (рис. 1.7), існує негативний зв'язок між ВВП на душу населення та стандартним відхиленням реального ВВП¹³².

З іншого боку, результати наукових досліджень структурних перетворень в зовнішній торгівлі показують, що країни з менш розвинутою економікою та розвинені країни спеціалізуються на виробництві різних видів товарів¹³³. Своєю чергою, відмінності в моделях виробництва і торгівлі між країнами з економікою, що розвивається, і розвиненими економіками можуть пояснити значну частку різниці в нестабільності ділового циклу між ними.

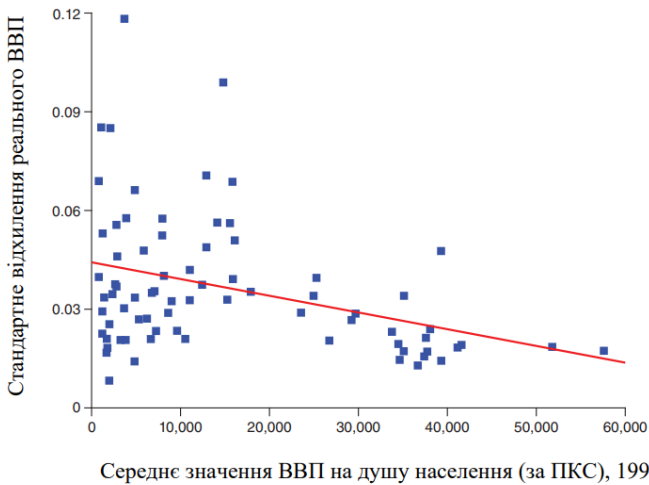

Рис. 1.7. Економічний розвиток країн і волатильність ділового циклу¹³⁴

Отже, структурні характеристики зовнішньої торгівлі країн з низьким рівнем розвитку та високорозвинених країн відрізняються, що зумовлене системними відмінностями у структурі виробництва і торгівлі між

¹³² Miklós K., Tenreyro S. 2007. Volatility and Development. *Quarterly Journal of Economics*. 2007. №122 (1). Pp. 243–87.

¹³³ Herrendorf, Berthold, Richard Rogerson, and Ákos Valentinyi. 2014. "Chapter 6 - Growth and Structural Transformation." In *Handbook of Economic Growth*, Vol. 2, edited by Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, 855–941. Amsterdam: North-Holland.

¹³⁴ Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle Volatility. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 2021. №13(3). Pp. 173–208, c. 174.

економіками, що розвиваються, і розвиненими економіками. Основна відмінність полягає у тому, що країни з економікою, яка розвивається, виробляють та експортують більшу частку сировинних товарів, а прибуток експортерів таких товарів є чутливим до коливань міжнародних цін¹³⁵. По-друге, країни, що розвиваються, експортують відносно більше сировинних товарів, ніж промислової продукції, тоді як частки сировини і промислової продукції в імпорті такі ж, як і в розвинутих економіках¹³⁶. Таким чином, країни з економікою, що розвивається, характеризуються великим галузевим дисбалансом зовнішньої торгівлі.

На основі побудови моделей виробництва та торгівлі, використовуючи дані для 76 малих відкритих економік, вчені дослідили взаємозв'язки між галузевими торговими дисбалансами та волатильністю реального ВВП. Вченими було доведено наявність негативного зв'язку між галузевими торговельними дисбалансами та сукупною волатильністю реального ВВП, яка систематично зменшується, оскільки відношення чистого експорту промисловості до ВВП наближається до нуля, коли чистий імпорт промисловості зменшується¹³⁷. Науковці виявили, що змодельований зв'язок між галузевими дисбалансами та волатильністю реального ВВП, кількісно відповідає емпіричному зв'язку між ними: збільшення відношення чистого експорту промисловості до ВВП від $-0,1$ до $0,0$ (тобто скорочення чистого імпорту промислової продукції) пов'язане зі зменшенням коливань реального ВВП на 1 відсотковий пункт у моделі та зменшенням на 1,1 відсоткового пункту у моделі даних (рис. 1.8).

¹³⁵ Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle..., c. 175.

¹³⁶ Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle..., c. 175.

¹³⁷ Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle..., c. 175.

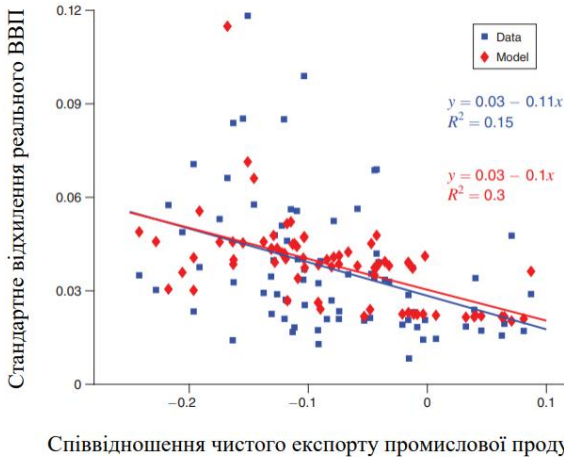

Рис. 1.8. Волатильність ВВП і галузевий дисбаланс¹³⁸

Таким чином, згідно моделі на рис. 1.7. існує зв'язок між галузевими торговельними дисбалансами та сукупною волатильністю в середньому для 76 країн. Проте, вченими не проводилися дослідження наявності такого зв'язку у кожній окремій країні. Водночас, розглянута модель малої відкритої економіки, яка показує систематичні відмінності між економіками, що розвиваються, і розвиненими економіками, що можуть впливати на їхню реакцію на зміни відносних світових цін, посилюючи нестабільність ділового циклу в економіках, що розвиваються.

Отже, існують істотні відмінності в структурі виробництва і торгівлі між країнами з економікою, що розвивається, і розвиненими країнами. Відповідно, можна припустити наявність зв'язку між економічним зростанням країни та структурою зовнішньої торгівлі, яка характеризується обсягами та питомою вагою основних експортних та імпортних товарів. При цьому необхідно також враховувати, до якої групи товарів відноситься основна експортна чи імпортна продукція, а також ступінь переробки сировини і матеріалів при виготовленні цих товарів, що визначає рівень доданої вартості.

¹³⁸ Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle..., с. 205.

У науковій літературі поширеною є думка про негативний вплив сировинної орієнтації експорту на економічне зростання країни к країнам з низьким рівнем економічного розвитку, які забезпечені сировинними ресурсами і використовують їх як факторну перевагу у зовнішній торгівлі з іншими країнами. Такий обернений взаємозв'язок структури експорту та зростання ВВП обумовлений низкою прямих і непрямих факторів.

Серед таких чинників Платонова І.О. виділяє наступні: (1) природні ресурси за допомогою державного втручання в ресурсний сектор надають широкі можливості з отримання високої ренти, яка практично не обмежується і призводить до неефективних державних витрат і високих доходів еліт», що в результаті «знижує дохід на душу населення; (2) природні ресурси негативно впливають на якість інститутів і, таким чином, зумовлюють нижчий рівень доходу на душу населення; (3) підвищення реального обмінного курсу і наявність нересурсних секторів створюють стимули для посилення заходів обмеження торгівлі (заміщення імпорту), неефективний розподіл ресурсів між галузями, у тому числі виникнення капіталоємних галузей, незважаючи на дефіцит капіталу, і, як результат, низький рівень доходів на душу населення¹³⁹.

Вченими доведено, що зростання глобального попиту на природні ресурси, спричинене індустріалізацією та урбанізацією економік азійських країн, призвело до безпрецедентно вищих глобальних цін на сировинні товари в країнах-експортерах із середини 2000-х¹⁴⁰. Динаміка індексів умов торгівлі (співвідношення цін експорту до цін імпорту) для вибраних країн-експортерів сировини за період 1986–2018 р. показує, що усі ці країни пережили тривале підвищення умов торгівлі з середини 2000-х років, хоча й на різних рівнях (рис. 1.9). Стрімке зростання цін на сировину впливає на економічний розвиток країн-експортерів сировини та має наслідки для потенціалу цих економік.

¹³⁹ Платонова І. О. Експорт як чинник економічного зростання України в умовах міжнародної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 37-41, с. 39.

¹⁴⁰ Dungey, M., Fry-McKibbin, R. and Linehan, V. Chinese Resource Demand and the Natural Resource Supplier. *Applied Economics*. 2014. №46. Pp. 167–78.

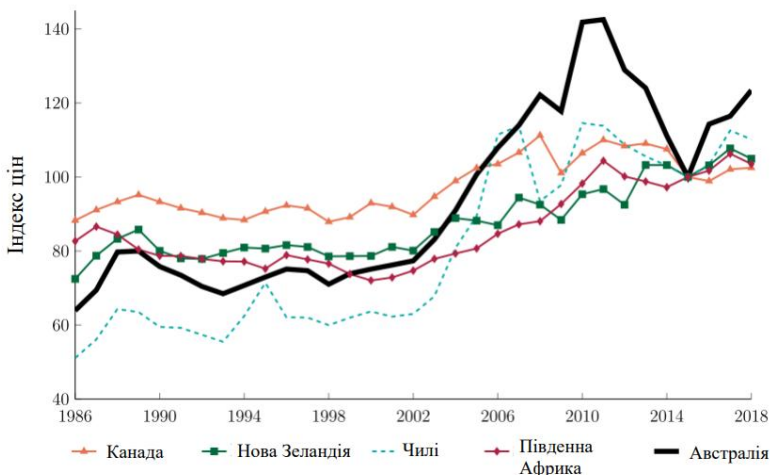

Рис. 1.9. Умови торгівлі для окремих країн-експортерів сировини (2015 р. = 100%)¹⁴¹

Позитивні зміни в цінах на сировинні товари, як правило, збільшують реальний обсяг виробництва в країнах-експортерах сировинних товарів завдяки збільшенню вартості та видобутку природних ресурсів і зростанню попиту на інші товари та послуги. Проте, зміни цін на сировину мають неоднозначний вплив на потенційний обсяг виробництва. З одного боку, товарний бум і супутнє підвищення цін залучають додатковий капітал та інвестиції в ресурсний сектор, що, у свою чергу, генерує фінансові ресурси, які стимулюють інвестиції в інші сектори. Це означає зростання потенційного виробництва під час різкого зростання цін на сировинні товари.

З іншого боку, зростання цін на товари через «голландську хворобу» призводить до підвищення реального обмінного курсу і, як наслідок, переміщує виробництво за межі товарного сектора, який характеризується високою продуктивністю, до неторгового сектора з нижчою продуктивністю¹⁴². Таким

¹⁴¹ Yamout N. Potential Output in a Commodity-Exporting Economy. *Economic Record*. 2022. Vol. 98. №320. Pp. 42-62, с. 43.

¹⁴² Corden, W.M. Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation. *Oxford Economic Papers*. 1984. №36. Pp. 359-80.

чином, «голландська хвороба» здійснює обернений вплив, знижуючи потенційний обсяг виробництва тоді, коли ціни на товари зростають.

Отже, сучасна світова економіка характеризується суперечливими тенденціями, які проявляються у вигляді одночасної активізації інтеграційних процесів, що призводить до укрупнення міжнародних торговельних об'єднань, та поглиблення міжнародного поділу праці, в результаті якого відбувається зростання «розриву» в економічному розвитку країн та все більше явним стає поділ на промислово розвинені країни та країни з низьким рівнем розвитку. Участь країни в міжнародному поділі праці як «сировинно орієнтованої» не дозволяє скористатися більшістю переваг від міжнародної торгівлі та не забезпечує високої ефективності товарного експорту.

Водночас, економічний розвиток країни, яка володіє значними запасами сировинних ресурсів та експортує сировинну продукцію, значною мірою залежить від державної політики, яка повинна передбачати інструменти переходу від сировинної економіки до капіталомісткого та наукомісткого виробництва товарів на основі інвестування виручки від експорту сировини у розвиток обробної промисловості. Необхідність формування відповідної державної політики обумовлює важливість аналізу структури зовнішньої торгівлі та оцінювання її впливу на економічне зростання країни.

Отже, структура експортованих товарів є важливим чинником ефективності зовнішньої торгівлі та її впливу на економічне зростання. Більша диверсифікація щодо кількості експортованих товарів свідчить про меншу сприйнятливість до зовнішніх шоків. З метою оцінки ступеня концентрації зовнішньої торгівлі у науковій літературі використовують індекс Герфіндаля-Гіршмана (НН), значення якого змінюється в діапазоні від 0 до 1: більш високе значення індексу вказує на більшу концентрацію структури відповідного експорту¹⁴³. Індекс розраховується за такою формулою:

¹⁴³ United Nations Conference on Trade and Development, Handbook of statistics 2012, s. 222, www.unctad.org.

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}} \quad (1.1)$$

$$X = \sum_{i=1}^n x_i, \quad (1.2)$$

де: x_i - вартість експорту продукції i , X - загальна вартість експортованої продукції, n - кількість експортованої продукції.

Оцінка географічної структури зовнішньої торгівлі проводиться переважно з метою виявлення диверсифікованості експорту товарів. Для цього використовують індекс концентрації експорту Герфіндала, значення якого також, як і попереднього показника, може змінюватися від 0 до 1. Індекс Герфіндала для оцінки географічної концентрації експорту країни визначається за наступною формулою:

$$HHI_j = \sum_{i=1}^N \left(\frac{x_i}{X_j}\right)^2 \quad (1.3)$$

де: X_i – обсяг експорту до i -тої країни; X_j – загальний обсяг експорту країни¹⁴⁴.

Якщо у результаті розрахунку отримано значення індексу Герфіндала наближене до нуля, то це означає, що експорт цієї країни не зосереджений у вузькому асортименті товарів, отже, структура експорту країни добре диверсифікована¹⁴⁵. У науковій літературі пропонується така шкала значень показників індексу Герфіндала, які визначають відповідний рівень концентрації експорту: низька концентрація або висока диверсифікація (індекс менше 0,01), відсутність концентрації або диверсифікація (індекс знаходиться в межах 0,01-0,15), помірна концентрація або помірна диверсифікація (індекс знаходиться в межах 0,15-0,25), висока концентрація або низька диверсифікація (індекс перевищує 0,25)¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Arranguéz G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

¹⁴⁵ Kadyrova A. The Effect of Export Diversification on Country Growth. Department of Economics, Central European University. 2011. Budapest, Hungary.

¹⁴⁶ Arranguéz G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic...

В процесі дослідження структури зовнішньої торгівлі України Крамарев Г., Шликова В., Леванда О. використали спеціальні коефіцієнти (індекси) для оцінки структурних зрушень в експорті та імпорті товарів: лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень Л. Казинця; квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень Л. Казинця; індекс В. Рябцева¹⁴⁷.

Найбільш узагальнюючим показником вважається лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень Л. Казинця, який розраховується як сума приросту питомої ваги на модуль, поділену на кількість структурних частин, і відображає середню зміну питомої ваги за весь період для всіх компонентів сукупності¹⁴⁸:

$$K_{LA} = \frac{\sum_{i=1}^k |d_{ij} - d_{j-1}|}{n}, \quad (1.4)$$

де K_{LA} – лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень; d_{ij} – частка i -того елемента структури в j -тій період; d_{ij-1} – частка i -того елемента структури в період, який передує j -тому; n – кількість градацій у структурах.

Для вимірювання інтенсивності структурних змін в зовнішній торгівлі вчені застосовують квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень Л. Казинця:

$$K_{KVA} = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij} - d_{ij-1})^2}{n}}, \quad (1.5)$$

де K_{KVA} – квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень; d_{ij} – частка i -того елемента структури в j -тій період; d_{ij-1} – частка i -того елемента структури в період, який передує j -тому; n – кількість градацій у структурах.

Математична сутність цього коефіцієнту дозволяє визначити динаміку процентного відхилення частки кожного товару в загальних обсягах експорту упродовж досліджуваного періоду. Структурні зміни за квадратичним коефіцієнтом абсолютних структурних зрушень оцінюються з використанням

¹⁴⁷ Крамарев Г. В., Шликова В. О., Леванда О. М. Аналіз динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України. Бізнес інформ. 2019. №1. С. 79-91, с. 83-86.

¹⁴⁸ Романова Т.В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. Економіка і регіон. 2016. №6(61). С. 20-27, с. 21.

такої градації його значень: незначні структурні зрушення – коефіцієнт менше 2%, суттєві структурні зрушення – від 2 до 10%, великі структурні зрушення – більше 10%¹⁴⁹.

З метою аналізу структурних зрушень в експорті чи імпорті країни вчені використовують індекс В. Рябцева, який визначається у вигляді фактичної розбіжності значень двох структур з їх максимальним допустимим значенням, надає змогу аналізувати відхилення він нормованого розвитку структури¹⁵⁰ і розраховується за формулою:

$$I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum (d_1 - d_0)^2}{\sum (d_1 + d_0)^2}}, \quad (1.6)$$

де d_0 – питома вага (частка) структурного елемента в загальній сукупності за базовий період; d_1 – питома вага (частка) структурного елемента в поточному періоді¹⁵¹.

Для трактування результатів розрахунку індексу В. Рябцева використовують спеціально розроблену шкалу значень цього показника, які подані у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Шкала оцінювання структурних змін на основі індексу В. Рябцева¹⁵²

Інтервал значень	Характеристика міри структурних відмінностей
0,000 – 0,030	Тотожність структур
0,031 – 0,070	Дуже низький рівень відмінностей структур
0,071 – 0,150	Низький рівень відмінностей структур
0,151 – 0,300	Істотний рівень відмінностей структур
0,301 – 0,500	Значний рівень відмінностей структур
0,501 – 0,700	Дуже значний рівень відмінностей структур
0,701 – 0,900	Протилежний тип структур
0,901 та вище	Повна протилежність структур

¹⁴⁹ Романова Т.В. Інтегральні показники оцінювання..., с. 21.

¹⁵⁰ Романова Т.В. Інтегральні показники оцінювання..., с. 24.

¹⁵¹ Коломицева О. В. Економічна оцінка структурних зрушень у соціально-економічних системах. Бізнес інформ. 2011. № 6. С. 153 – 155, с. 154.

¹⁵² Крамарев Г. В., Шликова В. О., Леванда О. М. Аналіз динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України. Бізнес інформ. 2019. №1. С. 79-91, с. 83.

У вітчизняній науковій літературі також поширеним є підхід до вивчення впливу товарної та географічної структури зовнішньої торгівлі на економіку країни з позицій економічної безпеки. Перелік основних індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, який запропонований у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, включає такі показники зовнішньої торгівлі: рівень відкритості економіки; коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів; частка провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів; частка провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів; частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів; частка імпорту у внутрішньому споживанні країни; індекс умов торгівлі (ціновий)¹⁵³.

З точки зору зовнішньоекономічної безпеки держави важливим є показник географічної структури зовнішньої торгівлі, який визначається як частка провідної країни-партнера в загальному обороті зовнішньої торгівлі (табл. 1.4). Граничне значення індикатора встановлене на рівні 30%, що означає загострення загроз економічній безпеці держави у випадку, коли розрахункове значення цього показника є більшим, ніж граничне значення. Істотне зростання частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті свідчить про посилення залежності економіки досліджуваної країни від одного пріоритетного експортного ринку товарів чи послуг, а також про залежність від імпорту сировини чи товарів від невеликої кількості постачальників переважно з однієї країни.

¹⁵³ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

Індикатори зовнішньоекономічної безпеки держави¹⁵⁴

Індикатор, одиниця виміру	Граничне значення
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30
Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	не менше 15
Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	не більше 15
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	не менше 1
Коефіцієнт експортної залежності, %	не більше 30
Коефіцієнт імпоротної залежності, %	не більше 30
Коефіцієнт технологічної залежності	не більше 1

Важливими складовими характеристики товарної структури зовнішньої торгівлі країни є частка високотехнологічних товарів в загальних обсягах експорту (імпорту) товарів. Як видно з таблиці 1.4, значення частки високотехнологічних товарів в експорті відповідно до критеріїв безпеки повинно бути не менше 15%, що свідчить про високу ефективність експортної діяльності. Частка високотехнологічних товарів в імпорті не повинна перевищувати 15% з метою уникнення технологічної залежності від інших країн.

До високотехнологічних товарів відноситься продукція авіакосмічної галузі, приладобудування, фармацевтичної галузі та електроніки¹⁵⁵. З метою виокремлення високотехнологічних товарів у структурі зовнішньої торгівлі вчені рекомендують використовувати продуктовий підхід, сутністю якого є не визначення високотехнологічних галузей, а виокремлення конкретних товарів, які є високотехнологічними¹⁵⁶.

Організація економічного співробітництва і розвитку спільно з німецьким Інститутом Фраунгофера у 1994 р. розробили перелік товарів, які відносяться до високотехнологічних. Основним критерієм високотехнологічності товару

¹⁵⁴ Мищенко І.М., Бабєць І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с., с. 100.

¹⁵⁵ Скляр Н., Бондарчук М. Високотехнологічний експорт України на азійських ринках. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 2. С. 61-70, с. 63.

¹⁵⁶ Чубенко В.А. Поняття високотехнологічної та наукоємної продукції як об'єктів правовідносин державного стимулювання розвитку та поставки. Право та інноваційне суспільство. 2018. №1(10). С. 18-25, с. 20.

стала значна частка витрат на наукові дослідження та розробки (понад 3,5%) в загальному обсязі випуску відповідного товару за Стандартною міжнародною торговельною класифікацією¹⁵⁷. Відповідно до класифікації ОЕСР високотехнологічними визнаються наступні групи товарів: аерокосмічна продукція, комп'ютерна та офісна техніка, електроніка та телекомунікації, фармацевтична продукція, наукові інструменти, електричні машини та обладнання, хімічна продукція, неелектричні машини та обладнання¹⁵⁸.

Розглянуті індикатори зовнішньоекономічної безпеки держави характеризують якість експорту та імпорту товарів, а тому їх розрахунок та аналіз динаміки є невід'ємною складовою дослідження структурних зрушень в зовнішній торгівлі країн та здійснення порівнянь різних країн.

Узагальнення проаналізованих методів дослідження географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі країни, а також оцінки структурних змін в експорті та імпорті товарів, дозволяє окреслити методіку дослідження структурних характеристик зовнішньої торгівлі України та її торгівлі з окремими країнами-партнерами. У нашому дослідженні доцільно використовувати наступні методичні підходи: проведення загального структурного аналізу міжнародної торгівлі та визначення місця досліджуваних країн у світовому торговельному обороті упродовж 2010-2020 рр.; порівняльний аналіз країн за основними показниками, які характеризують географічну та товарну структуру зовнішньої торгівлі; розрахунок основних показників структурних зрушень в експорті та імпорті країн за період 2010-2020 рр.; оцінка впливу структурних змін у зовнішній торгівлі на економічне зростання досліджуваних країн.

¹⁵⁷ Саліхова О. Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія. Київ, 2012. 624 с, с. 62.

¹⁵⁸ Чубенко В.А. Поняття високотехнологічної та наукоємної продукції, с. 20.

1.4. Методичні підходи до оцінки факторів географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі

Диверсифікація експорту визначається як зміна складу існуючої номенклатури продукції країни або призначення експорту та залежить від технологічного рівня та обсягів виробництва товарів в різних секторах економіки. Продуктова диверсифікація досягається шляхом зміни або розширення існуючого кошика експортованих товарів, що також може стати основою географічної диверсифікації, яка передбачає розширення набору ринків, на які постачається продукція з країни. Географічну диверсифікацію певною мірою можна розглядати як іншу стратегію міжнародної диверсифікації, її можна визначити як розширення торгівлі через кордони глобалізованих регіонів і країн. Диверсифікувавши експортні портфелі, країни, що розвиваються, потенційно можуть отримати більш стабільний потік доходу, ніж концентрація лише на кількох продуктах або ринках. Відповідно, для обґрунтування торговельної стратегії країни та напрямів диверсифікації експорту необхідно мати інформацію про фактори, які впливають на диверсифікацію зовнішньої торгівлі, та оцінити їхній вплив на рівень географічної диверсифікації.

Дослідження географічної диверсифікації експорту вчені зосереджують на вивченні основних факторів, що впливають на зміну географічної структури зовнішньої торгівлі¹⁵⁹. Результати наукових досліджень пояснюють зв'язок між експортом і продуктивністю. Наприклад, відходячи з припущення про те, що вихід на експортні ринки передбачає постійні витрати, очікується, що більш ефективні компанії активно нарощують експорт¹⁶⁰. Компанії, які планують вийти на зовнішні ринки, повинні здійснити витрати, пов'язані з дослідженням ринку та розробкою нових маркетингових стратегій, переговорами з іншими партнерами, пошуком працівників, які мають досвід роботи в провідних

¹⁵⁹ Boehe et al. Export intensity, scope, and destinations: Evidence from Brazil. *Industrial Marketing Management*. 2016. № 57. Pp. 127-138; Shepherd, B. Geographical Diversification of Developing Country Exports. *World Development*. 2010. № 38(9). Pp. 1217-1228.

¹⁶⁰ Helpman, E., Melitz, M.J. and Yeaple, S.R. Export versus FDI with heterogeneous firms. *American Economic Review*. 2004. Vol. 94. No. 1. pp.300-316.

офшорних мережах, створенням додаткових дистриб'юторських і транспортних мереж, адаптацією асортименту вітчизняної продукції до іноземного споживання. Лише компанії з досить низькими граничними витратами можуть отримати прибуток, необхідний для компенсації зазначених витрат. Згідно «моделі самовідбору», фірми-експортери, як правило, більш ефективні, оскільки їхній рівень продуктивності є вищим¹⁶¹.

Наукова література щодо процесів інтернаціоналізації, засвідчує, що обсяг експорту та кількість пунктів призначення позитивно пов'язані: фірми починають диверсифікувати свій експорт до країн, які географічно наближені, а більша кількість напрямків експорту призводить до збільшення обсягу міжнародних продажів¹⁶². Така залежність обумовлена тим, що, по-перше, посилення комерційної діяльності в тому самому регіоні дозволяє використовувати подібність у ринковій поведінці та управлінських знаннях на різних територіях, що зменшує граничні витрати на ринкову адаптацію¹⁶³.

По-друге, збільшення багатонаціональності забезпечує ширший доступ до іноземних інноваційних продуктів і технологічних знань, урізноманітнює міжнародні мережі для протидії внутрішній конкуренції, забезпечує економію на масштабі, зменшує вплив внутрішніх економічних і ділових коливань, уможлиблює використання відмінності у факторах витрат між країнами, дозволяє уникати цінової дискримінації, покращує перехресне субсидування та арбітражний потенціал із ширшою географічною амплітудою¹⁶⁴.

Крім того, вчені стверджують, що диверсифікація експорту є найефективнішою терапією в періоди фінансової кризи, невизначеності та коливань, оскільки вона дозволяє уникнути недоліків концентрації експорту¹⁶⁵. Наприклад, за допомогою цієї стратегії можна запобігти коливанням обсягів

¹⁶¹ André, N.M.Q. Sector productivity and geographical diversification as export enhancing factors: the case of Portugal. *Int. J. Business Environment*. 2021. Vol. 12. No. 1. pp.1–17.

¹⁶² Johanson, J. and Vahlne, J.E. The internationalization process of the firm: a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*. 1977. Vol. 8. pp.23–32.

¹⁶³ Boehe, D. and Jiménez, A. How does the geographic export diversification–performance relationship vary at different levels of export intensity? *International Business Review*. 2016. Vol. 25. No. 6. pp.1262–1272.

¹⁶⁴ Contractor, F., Kundu, S. and Hsu, C. A three-stage theory of international expansion: the link between multinationality and performance in the service sector. *Journal of International Business Studies*. 2003. Vol. 34. No. 1. pp. 5–18.

¹⁶⁵ Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. № 38(5). Pp. 1825–1838.

продажів, необґрунтованим цінам, нестабільності обмінних курсів та інвестиційним ризикам. Азіатські «тигри» є доказом життєво важливої ролі географічної диверсифікації: прийняття політики такого характеру забезпечило плідну економічну віддачу для цих країн. Дослідження на цю тему продемонструвало, що багатонаціональність допомогла зменшити вплив ерозії торгівлі та зовнішніх потрясінь, а також підвищити ефективність експорту та загальне економічне зростання¹⁶⁶.

Проте роботи, які постулюють цей позитивний зв'язок, також визначають численні причини того, чому витрати, пов'язані з географічною диверсифікацією, можуть компенсувати потенційні вигоди. Наприклад, обмежена раціональність може перешкоджати здатності менеджерів успішно справлятися з більшою складністю, пов'язаною з багатонаціональністю. Таким чином, збільшення багатонаціональності може негативно вплинути на продуктивність¹⁶⁷.

Крім того, високий ступінь географічної диверсифікації негативно впливає на продуктивність внаслідок надмірного розподілу управлінських можливостей і проблем координації¹⁶⁸. Зокрема, підвищення операційної складності (наприклад, логістики та виробництва) може призвести до дисфункції всієї системи, знищивши початкові переваги від навчання та синергетичного ефекту диверсифікації¹⁶⁹. У зв'язку з цим, географічна диверсифікація може означати коригування витрат у виробництві, стратегіях експортного комплексу маркетингу та логістиці, які, у свою чергу, залежать від таких змінних, як відстань та нормативне середовище¹⁷⁰.

На основі подібних аргументів вчені доводять, що після певного ступеня географічної диверсифікації вигоди від диверсифікації врівноважуються

¹⁶⁶ Abouellial, E. and Dioquino, M. The determinants of export diversification at all margins case study: South Korea. *International Journal of Scientific & Engineering Research*. 2015. Vol. 6. No. 2. pp.526–532.

¹⁶⁷ Grant, C. Improving instructional productivity through facility design and management. *Natl. Prod. Rev.* 1987. Vol. 6. No. 3. pp.224–233.

¹⁶⁸ Hitt, M., Hoskisson, R. and Kim, H. International diversification: effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *The Academy of Management Journal*. 1997. Vol. 40. No. 4. pp.767–798.

¹⁶⁹ Levinthal, D. and Warglien, M. Landscape design: designing for local action in complex worlds. *Organization Science*. 1999. Vol. 10. No. 3. pp.342–357.

¹⁷⁰ Berry, H., Guillen, M.F. and Zhou, N. An institutional approach to crossnational distance. *Journal of International Business Studies*. 2010. Vol. 41. No. 9. pp.1460–1480.

інформаційними та транзакційними витратами¹⁷¹. Такі аргументи підтверджуються дослідженням Контрактора Ф. та інших, в результаті якого виявлено, що високий рівень географічної диверсифікації перешкоджає продуктивності¹⁷². Це пов'язано з тим, що різноманітністю стає важче керувати, коли діапазон напрямків експорту надто широкий, оскільки кожна країна має специфічні економічні, географічні, адміністративні та культурні характеристики¹⁷³. Таким чином, на цьому етапі розширення в інші географічні регіони передбачає коригування міжнародного маркетингу, проведення досліджень та розробки продукту, а також модифікації в ланцюжку постачання та відповідній логістиці, що може значно збільшити організаційну складність і, як наслідок, зашкодити роботі фірми через обмежені управлінські можливості¹⁷⁴. Наприклад, країни Центральної Америки, такі як Коста-Ріка, Сальвадор, Гватемала та Гондурас, практикували політику диверсифікації, але не змогли забезпечити економічну стабільність¹⁷⁵. Таким чином, позитивний вплив «багатонаціональності» на обсяг експорту не завжди підтверджується з однаковою інтенсивністю¹⁷⁶, і оскільки існують також змінні, які негативно впливають на вплив географічної різноманітності щодо ефективності, то величина цього зв'язку залежить від кількості напрямків експорту¹⁷⁷.

Для оцінки ступеня географічної диверсифікації експорту найчастіше застосовують індекс концентрації експорту Герфіндаля. Індекс Герфіндаля був запропонований для оцінки розміру фірми відносно галузі, до якої вона належить, та вказує на ступінь конкуренції між фірмами, тому є мірою

¹⁷¹ Gomes, L. and Ramaswamy, K. An empirical examination of the form of the relationship between multinationality and performance. *J. Int. Bus. Stud.* 1999. Vol. 30. pp.173–187.

¹⁷² Contractor, F., Kundu, S. and Hsu, C. A three-stage theory of international expansion: the link between multinationality and performance in the service sector. *Journal of International Business Studies*. 2003. Vol. 34. No. 1. pp. 5–18.

¹⁷³ Reeb, D., Kwok, C. and Baek, H. Systematic risk of the multinational corporation. *Journal of International Business Studies*. 1998. Vol. 29. pp. 263–279.

¹⁷⁴ Boehe, D. and Jiménez, A. How does the geographic export diversification–performance relationship vary at different levels of export intensity? *International Business Review*. 2016. Vol. 25. No. 6. pp.1262–1272.

¹⁷⁵ Stanley, D. and Bunnag, S. A new look at the benefits of diversification: lessons from Central America. *Applied Economics*. 2001. Vol. 33. No. 11. pp.1369–1383.

¹⁷⁶ Contractor, F., Kundu, S. and Hsu, C. A three-stage theory of international expansion: the link between multinationality and performance in the service sector. *Journal of International Business Studies*. 2003. Vol. 34. No. 1. pp. 5–18.

¹⁷⁷ André, N.M.Q. Sector productivity and geographical diversification as export enhancing factors: the case of Portugal. *Int. J. Business Environment*. 2021. Vol. 12. No. 1. pp.1–17.

промислової концентрації. Індекс підсумовує концентрацію контролю над ринком найбільшою фірмою в галузі та наскільки галузь є олігополістичною. Значення індексу коливається від 0 до 1. Чим вищий індекс Герфіндаля, тим нижча конкуренція в галузі. Таким чином, велика частина ринку контролюється невеликою кількістю фірм. Індекс Герфіндаля для зовнішньої торгівлі країни обчислюється як:

$$HHI_j = \sum_{i=1}^N \left(\frac{x_i}{X_j} \right)^2 \quad (1.7)$$

де: X_i – обсяг експорту до i -тої країни; X_j – загальний обсяг експорту країни¹⁷⁸.

Географічна диверсифікація експорту оцінюється за допомогою індексу, який вимірює концентрацію, що є протилежністю диверсифікації. Індекс Герфіндаля, близький до нуля, означає, що експорт цієї країни не зосереджений у вузькому асортименті товарів, отже, структура експорту країни добре диверсифікована¹⁷⁹. У таблиці 1.5 наведені значення показників індексу Герфіндаля, які визначають відповідний рівень концентрації експорту.

Таблиця 1.5

Ступінь концентрації експорту залежно від значення індексу Герфіндаля¹⁸⁰

Значення індексу	Ступінь концентрації
$HHI \leq 0.01$	Низька концентрація / Висока диверсифікація
$HHI = 0.01-0.15$	Неконцентрований / Диверсифікований
$HHI = 0.15-0.25$	Помірна концентрація / Помірна диверсифікація
$HHI \geq 0.25$	Висока концентрація / Низька диверсифікація

Досліджуючи взаємозв'язки між географічною диверсифікацією експорту та економічним зростанням країн АСЕАН, Аррангуес Г. і Хінло Дж. розглядали три початкові гіпотези: вплив ВВП країн на географічну диверсифікацію

¹⁷⁸ Arranguuez G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

¹⁷⁹ Kadyrova A. The Effect of Export Diversification on Country Growth. Department of Economics, Central European University, 2011. Budapest, Hungary.

¹⁸⁰ Arranguuez G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

експорту (індекс Герфіндаля); вплив географічної диверсифікації експорту на ВВП; двосторонній зв'язок між ВВП та географічною диверсифікацією експорту.

Вчені виявили у Малайзії двонаправлений зв'язок між зростанням ВВП на душу населення та географічною диверсифікацією експорту. Причинно-наслідковий зв'язок, який показує залежність індексу Герфіндаля від зміни ВВП, відповідає неокласичній торгівій теорії експорту, орієнтованого на зростання, тоді як причинно-наслідковий зв'язок, який спрямований від індексу Герфіндаля до ВВП, відповідає гіпотезі зростання, спричиненого експортом¹⁸¹. На Філіппінах було виявлено наявність залежності ВВП від ступеня географічної диверсифікації експорту, у той час як оцінка для решти країн, Індонезії, Сінгапуру та Таїланду не показала істотного причинно-наслідкового зв'язку для жодної зі змінних, оскільки ці країни можуть бути не надто залежними від експорту, щоб стимулювати економічне зростання збільшенням обсягів експорту через географічну диверсифікацію.

Індекс Герфіндаля використовувався також в якості залежної змінної для дослідження чинників експортної диверсифікації країн Африки із застосуванням базової міжкраїнової економетричної моделі, яка має вигляд:

$$y_{it} = \alpha y_{it-1} + \beta X'_{it} + \lambda_t + \eta_i + \varepsilon_{it}, \quad (1.8)$$

де: залежна змінна, y_{it} представляє нормалізований індекс Герфіндаля-Хіршмана (ННІ) і вимірює ступінь диверсифікації експорту для країни i в період t , y_{it-1} - значення ННІ на початку періоду, X_{it} - вектор детермінантів диверсифікації експорту (ВВП на душу населення, внутрішні інвестиції, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), умови торгівлі, інституції та політика), λ_t - часові фіктивні параметри, які фіксують вплив спільних глобальних шоків у країнах, η_i - позначає неспостережувану неоднорідність країни, ε_{it} - рівень помилки¹⁸².

Поряд з ВВП на одного мешканця, важливим чинником диверсифікації експорту вважаються внутрішні приватні та державні інвестиції. Внутрішні

¹⁸¹ Arranguéz G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification...

¹⁸² Elhiraika A., Mbate M. Assessing the determinants of export diversification in Africa. Applied Econometrics and International Development. 2014. Vol. 14-1. Pp. 147-162, c. 151.

приватні інвестиції стимулюють диверсифікацію експорту. Ефект державних інвестицій полягає у прискоренні диверсифікації залежно від того, який обсяг державних інвестицій спрямовується на забезпечення інфраструктури та основних послуг, які сприятимуть зростанню нових секторів економіки¹⁸³. Водночас, державні інвестиції можуть стримувати диверсифікацію, якщо спрямовувати їх на підтримку існуючих експортних галузей, які характеризуються низьким рівнем доданої вартості та впливом на диверсифікацію.

Коефіцієнти міжнародних потоків капіталу, таких як ПІІ, можуть мати будь-який знак залежно від спроможності поглинання та політики країни. Вчені зазначають, що ПІІ стимулюють диверсифікацію експорту, якщо вони сприяють пошуку нових ринків та поширенню технологій та інформації із інших країн до місцевих фірм¹⁸⁴. Негативний вплив ПІІ буде спостерігатися тоді, коли вони зосереджені у секторах природних ресурсів. Таким чином, якість, а не кількість ПІІ має найбільше значення для визначення ефективності диверсифікації¹⁸⁵.

Умови торгівлі, розраховані як відношення індексу вартості одиниці експорту до індексу вартості імпорту, можуть збільшувати галузеву концентрацію експорту через підвищення цін на товари, що стимулює збільшення експорту необробленої сировини. Завищений реальний ефективний обмінний курс стримує диверсифікацію експорту внаслідок зниження конкурентоспроможності експортного сектора країни через високі ціни порівняно з іншими країнами.

Отже, ґрунтуючись на результатах проведеного огляду методичних підходів до оцінки факторів географічної диверсифікації торгівлі, можемо зробити висновок, що у наукових публікаціях переважно оцінюються зміни структури експорту як одного з основних чинників економічного зростання

¹⁸³ Elhiraika A., Mbate M. Assessing the determinants of export..., c. 152.

¹⁸⁴ Iyer, K. Technology Gap, Catching-up and Outward Orientation: Analysis of 63 countries, Applied Econometrics and International Development. 2011. Vol. 11.

¹⁸⁵ Elhiraika A., Mbate M. Assessing the determinants of export diversification in Africa. Applied Econometrics and International Development. 2014. Vol. 14-1. Pp. 147-162, c. 152.

країни. Вивченню факторів географічної диверсифікації експорту приділяється мало уваги, а тому методика їх оцінки зводиться до виявлення впливу макроекономічних показників на індекс концентрації торгівлі.

У нашому дослідженні ми визначимо залежність географічної диверсифікації експорту від зміни обсягу та структури внутрішнього виробництва товарів, а також від якісних показників інвестицій та умов торгівлі. Як основу для нашого дослідження використаємо рівняння (1.2), яке дозволяє обґрунтувати побудову моделі лінійної залежності географічної диверсифікації експорту від низки залежних змінних:

$$GD = \beta_0 + \beta_1 \cdot Prod + \beta_2 \cdot Invest + \beta_3 \cdot Terms_trade + u, \quad (1.9)$$

де GD – географічна диверсифікація експорту, $Prod$ – обсяги внутрішнього виробництва товарів експортоорієнтованими галузями, $Invest$ – інвестиції в основний капітал; $Terms_trade$ – індекс цінових умов зовнішньої торгівлі; u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

Залежна змінна, яка характеризує географічну диверсифікацію експорту, буде описуватися статистичними даними про експорт товарів з України до країн, які є основними торговельними партнерами, за період з 2010-2021 рр. Обсяги внутрішнього виробництва визначаються набором показників про обсяги реалізованої продукції за галузями промисловості, продукція яких становила основу експорту України упродовж 2010-2021 рр. Дані про інвестиції в основний капітал, які описують незалежну змінну, також повинні відображати галузеву структуру інвестицій.

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі насамперед пов'язана із товарною структурою експорту та імпорту, які, своєю чергою, залежать від диверсифікації галузевої структури внутрішнього виробництва. З точки зору забезпечення кращої якісної структури зовнішньої торгівлі, яка також є чинником географічної диверсифікації, необхідно збільшувати інвестування секторів економіки, які виготовляють продукцію з вищим рівнем доданої

вартості. Розширення внутрішнього виробництва товарів та ефект масштабу від нарощення обсягів технологічної продукції сприяють виходу конкурентоспроможних галузей на нові міжнародні ринки. Отже, у нашому дослідженні за допомогою регресійного аналізу перевіriamo залежність географічної диверсифікації експорту України від таких основних чинників: обсяги реалізованої продукції основних експортоорієнтованих галузей, інвестицій в основний капітал за цими галузями, індекс цінових умов торгівлі.

1.5. Методика визначення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни

В умовах глобалізації відбувається посилення ролі міжнародної торгівлі у забезпеченні економічного зростання національних економік, оскільки покращення умов торгівлі сприяє більш ефективному розподілу ресурсів, що, своєю чергою, підвищує продуктивність економіки. Високий рівень економічного зростання стає основою для того, щоб країна спрямовувала свої ресурси на дослідження та розробки, в результаті чого відбувається покращення якості продукції та експортних цін, що стає передумовою подальшого покращення умов торгівлі. Вченими доведено, що країни з більш відкритою економікою, як правило, мають вищу продуктивність, ніж країни, в яких виробництво товарів орієнтоване лише на внутрішній ринок.

Вивчення теоретичних основ економічного розвитку та міжнародної торгівлі показало, що торгівля стимулює довгострокове економічне зростання. Міжнародна торгівля сприяє ефективному розподілу ресурсів і може пришвидшити економічне зростання, яке може бути трансформовано у більше накопичення факторів, особливо для тих економік, які пов'язані з розповсюдженням технологій і поширенням знань. Позитивний вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання проявляється через накопичення капіталу, модернізацію промислової структури, технологічний прогрес та інституційний розвиток.

З метою дослідження зовнішньої торгівлі та її впливу на економіку країни вчені застосовують різні методи та методичні підходи. На основі найпростішого аналізу динаміки показників обсягу експорту, імпорту та сальдо зовнішньоторговельного балансу вчені визначають тенденції та закономірностей розвитку зовнішньої торгівлі України та чинники, що їх спонукали, та окреслюють основні перспективи її подальшого розвитку¹⁸⁶. Проте, така методика дає загальне уявлення про стан та динаміку зовнішньої торгівлі, але не дозволяє виявляти залежність вплив зміни обсягів експорту та імпорту, їхньої товарної структури на економічне зростання країни.

Досліджуючи зовнішню торгівлю України та країн Вишеградської групи, Милашко О. розраховує показники структурних зрушень експорту-імпорту за різними напрямками: географічна структура; регіональна структура експорту та імпорту; товарна структура зовнішніх потоків товарів і послуг, а також за допомогою індексного методу розраховує індекс умов торгівлі, який являє собою співвідношення індексів експортних та імпортних цін (ціновий індекс умов торгівлі), або співвідношення індексів фізичного обсягу експорту та імпорту (кількісний індекс умов торгівлі)¹⁸⁷.

Мізюк С. та Морозова М. виділяють такі основні методи дослідження структури зовнішньої торгівлі: «індикативний метод, який ґрунтується на розрахунку основних показників зовнішньої торгівлі, а також їх порівнянні; індексний метод - розрахунок основних індексів, які ґрунтуються на співвідношеннях показників торгівлі; аналіз збалансованості - допомагає класифікувати інформацію щодо зовнішньої торгівлі, охарактеризувати основні тенденції, а також чинники, що впливають на торгівлю; факторний підхід спирається на виявлення та систематизацію чинників, які впливають на динаміку зовнішньої торгівлі країни¹⁸⁸. При цьому вчені надають перевагу статистичним методам, які вважаються більш надійним, але розуміють під

¹⁸⁶ Рахман М.С., Штих Є.А. Дослідження основних показників зовнішньої торгівлі України. Призовський економічний вісник. 2019. Вип. 5(16). С. 384-389, с. 385.

¹⁸⁷ Милашко, О. Г. Статистичне дослідження стану та розвитку зовнішньої торгівлі України. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2021. № 1(76). С. 191-202.

¹⁸⁸ Мізюк С.Г., Морозова М.А. Дослідження структури зовнішньої торгівлі та її стратегічні пріоритети. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 39. С. 77- 82, с. 78.

цими методами аналіз статистичних даних про експорт, імпорт та сальдо зовнішньої торгівлі в динаміці.

Повністю погоджуючись з Мізюк С. та Морозовою М. щодо доцільності застосування статистичних методів для дослідження структури зовнішньої торгівлі, зауважимо, що сутність цих методів передбачає проведення дисперсного аналізу та кореляційно-регресійного аналізу (рис. 1.10). Кореляційно-регресійний аналіз є поширеним інструментом наукових досліджень, який дозволяє виявити залежність одного показника від іншого. Регресійний аналіз використовується в тому випадку, якщо відношення між змінними можуть бути виражені кількісно у виді деякої комбінації цих змінних. Отримана комбінація використовується для передбачення значення, що може приймати цільова (залежна) змінна, яка обчислюється на заданому наборі значень вхідних (незалежних) змінних. У найпростішому випадку для цього використовуються стандартні статистичні методи, такі як лінійна регресія.

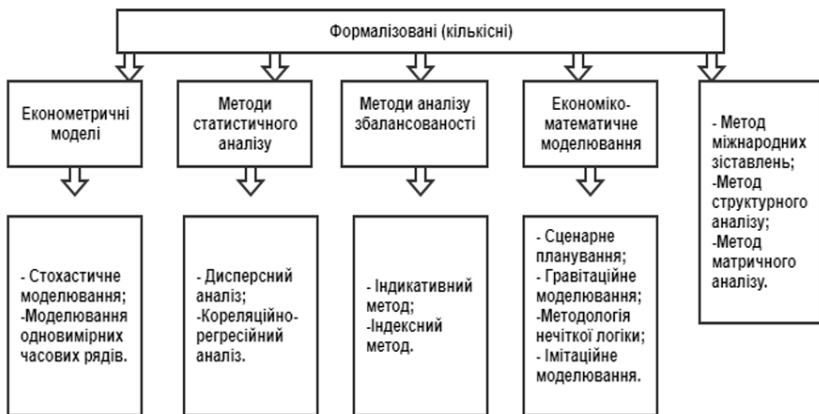

Рис. 1.10. Формалізовані методи дослідження структури та динаміки зовнішньої торгівлі України¹⁸⁹

Закордонні вчені досліджують вплив структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання з урахуванням диверсифікованості експорту. Герцер Д. і

¹⁸⁹ Калюжна Н. Зовнішня торгівля України: методологія дослідження. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01\(90\)/ZT_01_2017_st_02.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01(90)/ZT_01_2017_st_02.pdf).

Новак-Ленманн Д. вважають, що диверсифікація експорту промислових товарів та розширення експорту товарів з вищим рівнем доданої вартості створює більше можливостей для отримання додаткових ефектів, ніж торгівля сировинними товарами¹⁹⁰. Також, Алі Р., Алванг Дж. та Сігел П. вважають, що існує більший потенціал для діяльності з доданою вартістю, коли виробничий сектор розвинений¹⁹¹, що, очевидно, впливає й на структуру експорту.

Це підтверджено результатами дослідження, проведеного Марконі Н. та іншими на основі динамічного панельного набору даних для вибірки з 63 країн із середнім і високим рівнем доходу за 1990–2011 рр. Вчені дійшли висновку, що посилення виробничого сектора призводить до збільшення економічного зростання та продуктивності, а експорт промислової продукції є основним визначальним фактором розвитку¹⁹². Базіль Р., Партека А. та Піттільо Р. використали підхід просторово-динамічних панельних даних для вивчення зв'язку між диверсифікацією експорту та економічним розвитком. В результаті дослідження було встановлено, що існує сильний просторовий побічний вплив економічного розвитку на ступінь диверсифікації експорту¹⁹³.

Вивчення публікацій зарубіжних вчених про зовнішню торгівлю дозволяє виділити важливий чинник економічного зростання країни – просторову диверсифікацію. Зв'язок між просторовою диверсифікацією експорту та економічним зростання підтверджується в працях багатьох вчених. Наприклад, використовуючи дані 99 країн за 1995–2004 рр., Брентон П. і Ньюфармер Р. стверджують, що відкриття нових географічних ринків важливіше, ніж створення нових експортних продуктів¹⁹⁴. Цей результат узгоджується з висновками, зробленими Амурго-Пачеко, А. та П'єрола, М. Д., які на основі вибірки з 24 розвинутих економік і країн, що розвиваються, за період 1990–

¹⁹⁰ Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. №38(5). Pp. 1825–1838.

¹⁹¹ Ali, R., Alwang, J., & Siegel, P. B. (1991). Is export diversification the best way to achieve export growth and stability? A look at three African Countries (Vol. 729). World Bank Publications.

¹⁹² Marconi, N., de Borja Reis, C. F., & de Araújo, E. C. Manufacturing and economic development: The actuality of Kaldor's first and second laws. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2016. №37(June). Pp. 75–89.

¹⁹³ Basile, R., Parteka, A., & Pittiglio, R. Export diversification and economic development: A dynamic spatial data analysis. *Review of International Economics*. 2018. №26(3). pp. 634–650.

¹⁹⁴ Brenton, P., & Newfarmer, R. Watching more than the discovery channel: Export cycles and diversification in development. Policy Research Working Paper. 2007. No. 4302. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.

2005 рр., виявили, що просторова диверсифікація має бути важливішою за диверсифікацію продукції, особливо для країн, що розвиваються¹⁹⁵. У своїй роботі Хінло Дж. та Аррангуес, Г. підтверджують, що просторова диверсифікація експорту є ключовим чинником економічного зростання, оскільки вона розширює експортні ринки, зменшує торговельні шоки, а також створює додаткові ефекти та сприяє економічному розвитку¹⁹⁶.

Як методологічну основу дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни, вчені переважно використовують виробничу функцію Кобба-Дугласа, згідно якої економіка країни виражається як функція людських ресурсів, капіталу, структури експорту та імпорту:

$$Y_t = A t K_t^\alpha L_t^\beta, \quad (1.10)$$

де Y - сукупне виробництво економіки країни, A - загальна факторна продуктивність, K - запас фізичного капіталу, а L - людський капітал. α і β - частки фізичного та людського капіталу в загальному ВВП¹⁹⁷.

Як показано в рівнянні 1.11, загальна продуктивність факторів є функцією від експорту, імпорту та інших екзогенних факторів, які змінюються в часі t .

$$A_t = f(ED, IMP, C_t) = ED_t^\varphi IMP_t^\psi C_t, \quad (1.11)$$

Відповідно, на основі рівнянь (1.10) та (1.11) економічне зростання країни згідно підходу, описаного Шадаб С.¹⁹⁸, визначається як залежність від кількох змінних:

$$LGDP_t = C_0 + \alpha_1 LPC_t + \beta_2 LHC_t + \omega_3 LED_t + \varphi LIMP_t + \epsilon_t, \quad (1.12)$$

де: $LGDP$ – логарифм статистичних даних щодо обсягу ВВП за досліджуваній період (не менше 10 років); LPC – логарифм статистичних

¹⁹⁵ Amurgo-Pacheco, A., & Pierola, M. D. Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins. Policy Research Working Paper. 2008. No. 4473. World Bank.

¹⁹⁶ Hinlo, J. E., & Arrangués, G. I. S. Export geographical diversification and economic growth among ASEAN Countries. MPRA Paper. 2017. No 81333. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

¹⁹⁷ Kalaitzi, A. S., & Cleeve, E. Export-led growth in the UAE: Multivariate causality between primary exports, manufactured exports and economic growth. Eurasian Business Review. 2018. №8(3). Pp. 341–365; Kalaitzi, A. S., & Chamberlain, T. W. Merchandise exports and economic growth: Multivariate time series analysis for the United Arab Emirates. Journal of Applied Economics. 2020. №23(1). Pp. 163–182.

¹⁹⁸ Shadab S. The nexus between export diversification, imports, capital and economic growth in the United Arab Emirates: An empirical investigation. Cogent Economics & Finance. 2021. №9: 1914396.

даних про валове накопичення основного капіталу або фізичного капіталу; LED – логарифм статистичних даних, що характеризують диверсифікованість експорту країни; LIMP – логарифм статистичних даних щодо обсягів імпорту; α , β , ω , φ - еластичність виробництва щодо фізичного капіталу, людського капіталу, диверсифікації експорту та імпорту.

Для оцінки короткострокових та довготермінових ефектів від зовнішньої торгівлі для економічного зростання Есаку С. застосував емпіричну модель, яка використовується для перевірки зв'язку між відкритістю торгівлі та економічним зростанням, зробивши припущення, що економічне зростання є функцією змінних, які можна виразити як:

$$growth = F(trade, gov/gdp, inf, fd, inv/gdp, enroll), \quad (1.13)$$

де *growth* - економічне зростання, виміряне темпами зростання ВВП на душу населення (у річних відсотках); *trade* – торгівля, яка вимірюється показником відкритості торгівлі (відношення суми експорту та імпорту товарів і послуг до валового внутрішнього продукту), обсягами експорту та імпорту товарів та послуг, відсоткове відношення експорту та імпорту до валового внутрішнього продукту; *gov/gdp* - частка державних витрат на споживання до ВВП; *inf* – інфляція, річні споживчі ціни до ВВП; *fd* - фінансовий розвиток, орієнтований на відношення внутрішнього кредиту приватному сектору банками до ВВП, *inv/gdp* - частка інвестицій у ВВП, орієнтована на валове нагромадження основного капіталу; *enroll* - ступінь охоплення початковою освітою (% від валового показника)¹⁹⁹.

Набір показників, які використовуються для пояснення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання, сформований вченим з урахуванням таких положень: відкритість торгівлі є важливим чинником, який сприяє економічному зростанню та загальній факторній продуктивності²⁰⁰; збільшення торговельних контактів країни може збільшити обсяги іноземної

¹⁹⁹ Esaku, S. The short- and long-run relationship between trade openness and economic growth in Uganda. *Cogent Economics & Finance*. 2021. №9:1. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2021.1999060>.

²⁰⁰ Brueckner, M., & Lederman, D. Trade openness and economic growth: panel data evidence from Sub-Saharan Africa. *Economica*. 2015. №82. Pp. 1302–1323; Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: the case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*. 2017. №5(1). Pp. 1–14.

валюти та інвестицій, що позитивно вплине на економічне зростання країни; політика лібералізації торгівлі, яка збільшує вплив країни на торгівлю, може посилити зв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі²⁰¹.

Відповідно, можемо припустити, що поряд із загальним позитивним впливом зовнішньої торгівлі на економічне зростання, можна очікувати позитивний вплив збільшення експорту основних товарних груп на валовий внутрішній продукт країни. Це підтверджується результатами дослідження, проведеного Шевчуком В. та Черкас Н., яке показало, що зростання технологічного експорту не тільки стимулює обсяги промислового виробництва (ВВП), але й дозволяє підтримувати експорт інших товарних груп²⁰². Науковці, вивчаючи характер зв'язку між низько- і високотехнологічним експортом, що визначає здатність країни перейти до технологічного ускладнення експорту в межах глобальних ланцюгів вартості на основі початкового збільшення обсягів експорту менш складної продукції, здійснили оцінку взаємозв'язку між окремими експортними групами та їх впливом на обсяги промислового виробництва (ВВП)²⁰³.

Для оцінки залежності промислового виробництва країни від структури експорту та імпорту Шевчук В. та Черкас Н. використали стандартну модель векторної авторегресії з коригуванням помилки (VECM):

$$A(L)\Delta z_t = -\alpha\beta z_{t-1} + \delta D_t + u_t \quad (1.14)$$

де z_t – вектор ендогенних змінних; $A(L)$ – матриця коефіцієнтів з лагом L ; D_t – вектор незалежних змінних; u_t – вектор розмірністю $(k \times 1)$ стохастичних решт; Δ – оператор перших різниць.

При цьому, вчені визначають вектор ендогенних змінних у рівнянні (1.14) як набір таких показників: обсяги експорту та імпорту технологічної продукції; обсяги експорту та імпорту низькотехнологічної продукції; обсяги експорту та імпорту металопродукції; обсяги експорту та імпорту іншої сировини; індекс

²⁰¹ Esaku, S., & Krugell, W. Trade liberalization and productivity growth- A firm-level analysis from Kenya. *Review of Economic Analysis*. 2020. №12. Рр. 439–460.

²⁰² Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості. *Економіка України*. 2019. №2(687). С. 22-36, с. 27.

²⁰³ Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі..., с. 27.

обсягу валового внутрішнього продукту по відношенню до 1998 р.; індекс обсягу промислового виробництва по відношенню до 1998 р.

Аналіз наукових публікацій зарубіжних та вітчизняних вчених показав, що переважно моделюються процеси, пов'язані з впливом рівня відкритості торгівлі та динаміки обсягів експорту (імпорту) на зміну обсягів ВВП країни. Дослідження впливу структурних чинників зовнішньої торгівлі проводяться переважно з урахуванням стану та динаміки диверсифікації географічної структури експорту або використовуючи показники експорту та імпорту з поділом на рівень технологічності товарів.

На нашу думку, важливим також є дослідження впливу експорту та імпорту тих товарів, які формують основу зовнішньої торгівлі країни, на економічне зростання. При цьому, необхідно також враховувати не лише кількісні показники (обсяги експорту та імпорту основних товарів), але й зміну частки цих товарів відповідно у загальних обсягах експорту (імпорту), тобто, структурні зрушення в зовнішній торгівлі товарами, які не лише відображають зміну рівня міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, а й здійснюють вплив на економічне зростання в країні, оскільки збільшення обсягів експорту продукції з вищим ступенем переробки забезпечує вищі доходи експортерів, створює додаткові можливості для розширення виробничих потужностей, збільшує надходження валюти в країну.

Відповідно у нашому дослідженні використаємо методику, яка охоплює такі етапи: (1) визначення впливу на ВВП України показників обсягу експорту та імпорту основних товарів; (2) оцінка впливу зміни частки основних товарів в експорті та імпорті на ВВП України.

Визначення впливу основних експортних та імпортних товарів на економічне зростання України проведемо, ґрунтуючись на функціональній залежності обсягу ВВП від показників обсягу експорту ($volexp1 \dots volexpN$) та імпорту ($volimp1 \dots volimpN$) основних товарів:

$$Y_t = f(volexp1; volexp2; volexpN; volimp1; volimp2; volimpN) . (1.15)$$

Важливою складовою методики нашого дослідження також є припущення, що економічне зростання в Україні залежить від структури експорту та імпорту продукції, яка визначається частками основних груп товарів у загальних обсягах експорту ($\text{exp_share_goods1} \dots \text{exp_share_goodsN}$) та імпорту ($\text{imp_share_goods1} \dots \text{imp_share_goodsN}$) країни:

$$Y_t = f(\text{exp_share_goods1}; \text{exp_share_goods2}; \text{exp_share_goodsN}); \quad (1.16)$$

$$Y_t = f(\text{imp_share_goods1}; \text{imp_share_goods2}; \text{imp_share_goodsN}). \quad (1.17)$$

Для підтвердження чи спростування нашої гіпотези побудуємо модель лінійної регресії, яка має вигляд рівняння:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \dots + \beta_k \cdot x_k + u, \quad (1.18)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, (x_1, x_2, \dots, x_k) – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

На першому етапі дослідження залежна змінна описується почергово динамічним рядом таких показників: обсяг ВВП у фактичних цінах (млн грн); темпи зміни ВВП (% до попереднього року). Множину незалежних змінних сформуємо з показників: обсяг експорту основних товарів ($x_{11}, x_{12}, x_{13}, \dots, x_{1n}$); обсяг імпорту основних товарів ($x_{21}, x_{22}, x_{23}, \dots, x_{2n}$). На другому етапі дослідження залежна змінна буде описуватися тими ж показниками ВВП, а незалежні змінні будуть враховувати структурні зрушення у зовнішній торгівлі: частка основних товарів в загальних обсягах експорту товарів ($x_{31}, x_{32}, x_{33}, \dots, x_{3n}$); частка основних товарів в загальних обсягах імпорту товарів ($x_{41}, x_{42}, x_{43}, \dots, x_{4n}$).

Для проведення регресійного аналізу та побудови моделі регресії використаємо дані Державної служби статистики України за період 2010-2021 рр. та розрахуємо їхній натуральний логарифм (\ln). Регресійний аналіз проведемо за допомогою модуля «Multiple Regression» програмного забезпечення «Statistica 7.0».

Отже, дослідження впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни проведемо з використанням статистичних методів, зокрема

регресійно-кореляційного аналізу. Відповідно, методика включає такі етапи: (1) визначення впливу на ВВП України показників обсягу експорту та імпорту основних товарів; (2) оцінка впливу зміни частки основних товарів в експорті та імпорті на ВВП України. Для визначення зв'язків між залежною та незалежною змінними побудуємо модель лінійної регресії на основі статистичних даних за 2010-2021 рр.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОГЛИБЛЕННЯ ДВОСТОРОННЬОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Поняття білатеральної торгівлі країн та її значення для поглиблення інтеграційних процесів в світовій економіці

Однією із значущих тенденцій, що спостерігається в сучасній світовій економіці, є збільшення кількості двосторонніх торгових угод. Двосторонні преференційні угоди укладаються як високорозвиненими країнами, так і країнами, що розвиваються. Вони охоплюють дедалі ширше коло питань, на додаток до традиційної лібералізації торгівлі товарами, вони містять положення про рух послуг, захист інтелектуальної власності, інвестиції, державні закупівлі, трудові права або навіть положення про трудові стандарти та екологічні захисту.

У науковій літературі білатеральна торгівля визначається як обмін товарами між двома країнами, що сприяє торгівлі та інвестиціям²⁰⁴. Поглиблення торгівлі між двома країнами супроводжується зменшенням або скасуванням тарифів, імпорتنих квот, експортних обмежень та інших торговельних бар'єрів з метою заохочення торгівлі та інвестицій. Наприклад, у Сполучених Штатах Офіс із двосторонніх торговельних справ мінімізує торговельний дефіцит шляхом укладення угод про вільну торгівлю з новими країнами, підтримки та вдосконалення існуючих торговельних угод, сприяння економічному розвитку за кордоном та інших заходів.

Отже, метою формування білатеральних торговельних відносин є полегшення взаємного доступу до ринків країн-учасниць двосторонньої угоди та пришвидшення на цій основі їхнього соціально-економічного розвитку. Стандартизація комерційних операцій в основних видах економічної діяльності запобігає крадіжці інноваційних продуктів іншої країни в одній країні, демпінгу товарів за невеликою ціною або використанню несправедливих субсидій.

²⁰⁴ Kagan J. Bilateral Trade Definition and Pros & Cons of Agreements. URL: <https://www.investopedia.com/terms/b/bilateral-trade.asp>.

Двосторонні торговельні угоди стандартизують правила, стандарти праці та захист навколишнього середовища²⁰⁵.

Білатеральне співробітництво передбачає запровадження преференційного режиму між двома країнами, що сприяє покращення взаємного доступу до їхніх ринків, збільшуючи торговельний оборот та пришвидшуючи економічне зростання країн-учасниць двосторонньої угоди. В результаті підписання білатеральної угоди відбувається: скасування тарифів та інших торговельних обмежень, що дозволяє отримати підприємствам-експортерам в обох країнах цінові переваги за умови відмінності товарної структури експорту цих країн; зменшення випадків демпінгу та продажу продукції за штучно заниженою ціною з метою захоплення ринку; скасування державних субсидій для підтримки стратегічних галузей економіки, що зменшує несправедливу конкурентну перевагу експортерів відповідної продукції; стандартизація процесу виробництва продукції, умов праці та екологічних вимог; запобігання випадкам порушення прав інтелектуальної власності.

Взаємодію двох країн з огляду на підходи системного аналізу можна розглядати як взаємодію двох систем. Матеріальною основою для взаємодії двох систем є обмін факторами виробництва та товарами. Економічна система вступає в обмін з іншою системою, якщо виявляються спільні потреби у вирішенні певних проблем, що полегшується за рахунок налагодження співпраці. Основою для налагодження взаємодії двох економічних систем може стати наявність таких факторів: взаємне доповнення економік, необхідність досягнення спільної мети чи протидія впливу зовнішніх негативних чинників. В умовах взаємодії двох економічних систем може відбуватися структурна інтеграція країн, що неоднозначно впливає на їхній економічний розвиток: з одного боку, вони можуть отримати переваги від такої взаємодії завдяки формуванню синергетичного ефекту від співробітництва, з іншого –

²⁰⁵ Chen, N., Novy D. The impact of trade costs can be weak or strong – depending on how much countries trade. 17 Sep 2021. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-trade-costs-can-be-weak-or-strong-depending-how-much-countries-trade>.

деструктивні наслідки для економіки у разі домінування однієї системи над іншою або конфлікту між ними.

Мальський М. та Мацяк М., виділяючи основні форми міжнародних економічних відносин (двосторонні, багатосторонні, колективні), вважають базовою формою саме «двосторонні відносини, які є найдавнішими та найбільше поширеними в сучасній глобальній економіці, що реалізуються в таких формах: домінанто-міноритарні; паритетні; конфліктні»²⁰⁶. На практиці розвиток відносин між країнами відбувається у всіх трьох зазначених формах, оскільки кожна країна може одночасно співпрацювати з різними партнерами з приводу вирішення різноманітних проблем. Домінантні двосторонні міжнародні відносини формуються в результаті одностороннього впливу чи контролю однієї країни-учасника відносин над іншим учасником. Партнерські відносини між країнами побудовані на засадах узгодженої взаємодії сторін. Конфліктні міжнародні відносини характеризують виникнення суперечностей між країнами з приводу розбіжності поглядів щодо вирішення проблем.

Стабільність системи, через яку відбувається двостороння торгівля між країнами в основному через зростання загроз безпеці, викликає занепокоєння на міжнародній арені. У наукових дослідженнях ставляться запитання щодо того, чи ліберальна система, яка виникла після Другої світової війни, справді пов'язана із торгівельною економікою. Вченими було встановлено, що між альянсами та міжнародними торговими потоками може існувати суттєвий зв'язок²⁰⁷. Результати досліджень доводять, що військовий альянс визначає напрямок міжнародної торгівлі між країнами-членами, що узгоджується з уявленням про те, що зовнішні фактори безпеки, які сприяють військовому альянсу, спонукають країни-члени альянсу вільно торгувати з іншими союзниками, та запроваджувати торговельні обмеження щодо країн, які не є союзниками або є супротивниками. Хоча більшість із цих вчених визнали, що

²⁰⁶ Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 329 с.

²⁰⁷ Azu, N. P. Assessing the costs of Alliance withdrawal on trade determination: A lesson from Mauritania. *Journal of African Business*. 2022. Vol. 23, pp. 41–59; Berger, D., Easterly, W., Nunn, N., & Satyanath, S. Commercial imperialism? Political influence and trade during the cold war. *The American Economic Review*. 2013. №103(2). Pp. 863–896; Kono, D. Y. Alliances, trade discrimination, and the global trade regime. *International Interactions*. 2012. №38(5). Pp. 647–669.

альянси бувають різних типів, вони не змогли належним чином розрізнити, чи мають вони неоднорідну реакцію як торговельні детермінанти.

Неможливо переоцінити поняття альянсів як визначального фактора торгівлі, оскільки його вплив на двосторонній торговельний потік залежить від мотивації та підтримки як окремих осіб, так і компаній та урядів країн. Будь-яка нація, яка має мотивацію лібералізувати свої двосторонні та багатосторонні торговельні відносини з союзниками, може ще більше зміцнити свій військовий потенціал, оскільки ефекти таких торговельних відносин цілком можуть призвести до швидкого економічного зростання²⁰⁸. Завжди будь-яка країна, яка торгує з противником або з країною, з якою не є союзником, сприяла б економічному розвитку такого партнера, таким чином піддаючи ризику безпеку своєї держави²⁰⁹. Вчені стверджують, що уряди мають упереджену зовнішню політику, зокрема економічну, між союзниками, не-союзниками та супротивниками, що забезпечують наявність сприятливої політики з членами альянсу, яка може ще більше зміцнити торговельні відносини²¹⁰. У цьому випадку зовнішня політика уряду може свавільно або у відповідь на дії противників передбачити економічні санкції та/або технічні торговельні бар'єри на товари країн (не-союзників), що призведе до значного зростання внутрішнього попиту на продукцію союзників. Знову ж таки, оскільки більшість прямих іноземних інвестицій залежать від сприятливих відносин, альянси можуть зменшити опортунізм іноземних урядів щодо таких інвестицій, таким чином збільшуючи двосторонні торгові відносини²¹¹.

Вчені провели аналіз потенційного впливу різноманітних двосторонніх і багатосторонніх торгових угод на торгівлю. Цей тип аналізу застосовувався до вивчення торговельної політики США з адміністрацією Трампа та у Сполученому Королівстві в період процедури «Brexit». В обох випадках

²⁰⁸ Mansfield, E. D., & Bronson, R. Alliance, preferential trading arrangement, and international trade. *American Political Science Review*. 1997. №91(1). Pp. 94–107.

²⁰⁹ Long, A. G. Défense pacts and international trade. *Journal of Peace Research*. 2003. №40(5). Pp. 537–552.

²¹⁰ Gowa, J., & Mansfield, E. D. Power politics and international trade. *The American Political Science Review*. 1993. №87(2). Pp. 408–420.

²¹¹ Morita, H., & Servatka, M. Group identity and relation-specific investment: An experimental investigation. *European Economic Review*. 2013. №58(1). Pp. 95–109.

двосторонні торговельні угоди негативно впливали на багатосторонню торгівлю. Сполучені Штати довели це, вийшовши з Транстихоокеанського партнерства, заблокувавши подальші переговори щодо Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства, переглянувши умови Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (наразі перейменована на Угоду Сполучені Штати-Мексика-Канада) і прямо вказуючи, що планують вести переговори виключно щодо двосторонніх торговельних угод. Хоча двосторонні та багатосторонні торговельні угоди суперечать рекомендаціям Світової організації торгівлі (СОТ), яка за визначенням підтримує багатосторонність, світ став свідком сплеску обох типів торговельних угод, особливо двосторонніх²¹².

Чафер С. та інші стверджують, що двосторонні торговельні угоди є найменш бажаними. Це пов'язано з тим, що зі зменшення кількості торгових партнерів у торговельних угодах зменшуються потенційні вигоди для добробуту, які отримує країна від угоди. Збільшення кількості торговельних партнерів за межами угоди потенційно може призвести до збільшення обсягів торгівлі, що вплине на міжнародну ефективність. Пурилатеральні торговельні угоди також є більш бажаними, оскільки вони забезпечують одночасне та однорідне відкриття кількох ринків, що зменшує трансакційні витрати для тих компаній, що працюють на міжнародному рівні, таким чином збільшуючи торгівлю. Вчені зазначають, що посилення інтеграції глобальних ланцюгів створення вартості (GVC) призвело до того, що виробничі процеси були розділені між кількома країнами, які потенційно можуть опинитися поза межами двосторонньої угоди²¹³.

Хоча в науковій літературі існує консенсус щодо того, що торговельні угоди позитивно впливають на торгівлю, Чафер С. та інші висунули гіпотезу про те, що багатосторонні угоди створюють більш позитивний ефект. Вчені у своєму дослідженні виділили двосторонні та багатосторонні торговельні угоди,

²¹² Chafer C., Gil-Pareja S, Llorca-Vivero R. Warning: Bilateral trade agreements do not create trade. *Bulletin of Economic Research*. 2022. №74. Pp.135-144. <https://doi.org/10.1111/boer.12281>.

²¹³ Chafer C., Gil-Pareja S, Llorca-Vivero R. Warning: Bilateral trade agreements...

які поділили на три підкатегорії; а також застосували найновішу емпіричну специфікацію рівняння гравітації. Результати дослідження підтвердили, що багатосторонні торговельні угоди сприяють більшій торгівлі, ніж двосторонні угоди, які практично не мають жодного впливу на двосторонні торгові потоки²¹⁴.

Незважаючи на вищу ефективність багатосторонніх угод, двосторонні угоди є поширеним інструментом забезпечення участі у міжнародному поділі праці багатьох країн та їхньої інтеграції у світову економіку. Водночас, зовнішня торгівля будь-якої країни є сукупністю обсягів двосторонніх торговельних оборотів, які здійснюються не лише в межах укладених преференційних угод, але й у випадку, якщо такі угоди між країнами-партнерами не уклалися. Крім цього, експортно-імпортні операції можуть відбуватися в межах зони вільної торгівлі (ЗВТ) між країною-членом інтеграційного об'єднання та країною, що не є його учасницею. Очевидно, що умови двосторонньої торгівлі, яка відбувається в межах ЗВТ, є кращими порівняно з тими умовами, які характеризують торгівлю між двома країнами без відповідних угод про надання взаємних преференцій. У зв'язку з цим зауважимо, що ефективність двосторонньої торгівлі значною мірою залежить від участі країн-партнерів у багатосторонніх торговельних угодах.

Основною причиною двостороннього розвитку сучасних торговельних відносин вчені вважають відсутність прогресу в переговорах, що ведуться в рамках СОТ. Про ці проблеми свідчить той факт, що за всю історію багатосторонньої торговельної системи ГАТТ/СОТ ніколи не було такого тривалого розриву в ефективних торгових переговорах, як на даний час. У результаті країни, які досі базували свої стратегії лібералізації на багатосторонніх торговельних переговорах у рамках системи ГАТТ/СОТ, були змушені знайти альтернативні рішення щодо відкриття ринків для своєї продукції, а тому, наслідуючи приклад інших країн, вони доклали зусиль для

²¹⁴ Chafer C., Gil-Pareja S, Llorca-Vivero R. Warning: Bilateral trade agreements...

лібералізації торгівлі в рамках двосторонніх угод з важливими економічними партнерами²¹⁵.

Від початку формування спільної торгової політики Європейського Союзу багатостороння торговельна система була важливою платформою для реалізації комерційних інтересів учасників європейського інтеграційного процесу. Торговельна політика Європейського Союзу базується на політичній концепції, яка передбачає існування конкурентоспроможної європейської економіки у відкритій світовій торговій системі, заснованій на багатосторонніх правилах. Тому стан системи міжнародної торгівлі СОТ і роль Європейського Союзу в цій організації є одними з найважливіших економічних інтересів ЄС у глобальному масштабі. Особливе місце Світової організації торгівлі в торговельній політиці ЄС є результатом її позиції у світовій економічній системі та пов'язаної з нею відповідальності за успіх багатосторонніх переговорів, що проводяться на форумі СОТ²¹⁶. Це пояснює важливість для ЄС як поточних переговорів у межах СОТ, так і важливість невдач при укладанні багатосторонніх угод²¹⁷.

Важливість режиму міжнародної торгівлі для торговельної політики ЄС підтверджується наявною практикою ведення торговельних відносин, згідно з якою двосторонні та регіональні торговельні угоди, укладені Союзом, є частиною стратегії, заснованої на правилах СОТ та системі багатосторонньої торгівлі²¹⁸. Для Європейського Союзу Світова організація торгівлі є інструментом лібералізації торгівлі та створення стабільної системи міжнародної торгівлі, що забезпечує підприємцям з різних країн рівні умови конкуренції та можливість вільного пересування на світовому ринку.

Вагома роль Європейського Союзу в СОТ обумовлена тим, що це інтеграційне об'єднання, поряд із США, є головним ініціатором і рушійною силою лібералізації торгівлі на переговорах, які ведуться на в межах організації.

²¹⁵ Kagan J. Bilateral Trade Definition....

²¹⁶ Gracik-Zajączkowski M. Unia Europejska i Stany Zjednoczone w Światowej Organizacji Handlu. Szkoła Główna Handlowa. Warszawa, 2010, c. 80.

²¹⁷ Kaczurba J. Unia Europejska w WTO. Instytut Koniunktury i Cen Handlu Zagranicznego. Warszawa. 2004, c. 18.

²¹⁸ Gracik-Zajączkowski M. Unia Europejska i Stany Zjednoczone

Це підтверджується результатами попередніх раундів торговельних переговорів, проведених за системою ГАТТ. Процес досягнення згоди на попередніх раундах переговорів, особливо в Уругвайському раунді, залежав від рішень ЄС і США, а також значною мірою від їхніх поступок третім країнам. Без співпраці цих двох торговельних держав не було б можливих істотних змін у багатосторонній торговій системі, про що свідчить, серед іншого, незалежна спроба Сполучених Штатів у Токійському раунді розширити сферу дії ГАТТ, щоб включити послуги. Під час цього раунду переговорів американська делегація підняла тему торгівлі послугами та вказала на проблеми, з якими стикаються американські компанії, що працюють за межами США, і запропонувала розпочати переговори щодо лібералізації в цьому секторі. Американська пропозиція зустріла сильний спротив з боку країн, що розвиваються, особливо найменш розвинених, і резерву країн ЄЕС. На той час європейські держави не мали визначених інтересів у лібералізації торгівлі в цьому секторі. Таким чином, без підтримки ЄЕС Сполучені Штати не мали можливості просувати свою пропозицію на цьому раунді переговорів. Лише за підтримки Співтовариства та інтенсивних зусиль з переконання країн, що розвиваються, у перевагах лібералізації торгівлі послугами можливо розширити рамки переговорів у рамках Уругвайського раунду. Слід також підкреслити, що співпраця між США та Співтовариством також дозволила включити в уругвайські переговори ще дві сфери, важливі з точки зору американських інтересів, тобто комерційні аспекти інтелектуальної власності та комерційні аспекти інвестицій²¹⁹.

Вчені стверджують, що нинішня криза торговельних переговорів у рамках раунду Доха підтверджує важливість Європейського Союзу в багатосторонній торговельній системі СОТ та вплив позиції цієї організації на функціонування системи²²⁰. Особливу роль відіграють аграрні угоди, які стали однією з ключових проблем Дохійського раунду переговорів. У цьому секторі

²¹⁹ Wróbel A. Multilateralizm i bilateralizm w polityce handlowej: wnioski dla Polski. URL: https://www.researchgate.net/publication/270216704_MULTILATERALIZM_I_BILATERALIZM_W_POLITYCE_HANDLOWEJ_WNIOSKI_DLA_POLSKI.

²²⁰ Wróbel A. Multilateralizm i bilateralizm w polityce....

країни ЄС головним чином є цільовим ринком більшості інших країн-членів СОТ, особливо країн, що розвиваються, які роблять поступки в інших сферах переговорів залежними від лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, а тому небажання ЄС йти на значні поступки в аграрному секторі стало однією з причин відсутності прогресу в катарських переговорах²²¹. Таким чином, можна зробити висновок, що Європейський Союз і його переговорна позиція можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на функціонування багатосторонньої торгової системи.

Важливим додатковим ефектом тривалих переговорів в межах СОТ в рамках Дохійського раунду є поширення двосторонніх торговельних угод як альтернативи глобальній торгівій системі. Двосторонні торговельні угоди укладаються країнами з подібним рівнем економічного розвитку (зв'язки Північ-Північ або Південь-Південь), а також між економіками, що відрізняються в цьому відношенні (зв'язки Північ-Південь)²²² (табл. 2.1). Аналізуючи суб'єктну структуру договорів такого типу, слід зазначити, що, окрім зростання кількості договорів, укладених високорозвиненими країнами, протягом останніх років систематично зростає кількість договорів, укладених країнами, що розвиваються. Це свідчить не лише про зростання частки країн, що розвиваються, у світовій торгівлі, а й про зміну торговельної політики цієї групи країн.

Таблиця 2.1

Кількість двосторонніх торгових угод у 2010 р. за видами²²³

Географічна спрямованість угод	Кількість
Внутрішньорегіональні угоди	81
Міжрегіональні угоди	89
Угоди Північ-Північ	6
Угоди Північ-Південь	29
Угоди Південь-Південь	135

²²¹ Wróbel A. Multilateralism i bilateralism w polityce....

²²² WTO, World Trade Report 2011, The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence, WTO, Geneva 2011, с. 56.

²²³ WTO, World Trade Report 2011...., с. 61.

Існує чітка тенденція доповнення преференцій, отриманих в результаті односторонніх дій високорозвинутих країн у рамках Загальної системи преференцій (GSP), активною політикою забезпечення ширшого доступу до ринків шляхом укладення угод з іншими економіками, що розвиваються, та поступової лібералізації торгівлі всередині створених зон вільної торгівлі. Крім того, угоди Південь-Південь можна розглядати як інструмент для прискорення процесу індустріалізації в країнах, що розвиваються, засіб для збільшення експортних можливостей і платформу для вироблення спільної позиції, представленої СОТ²²⁴.

Двосторонні угоди про преференційну торгівлю укладаються як країнами, що знаходяться в одному регіоні, так і економіками, розташованими далеко одна від одної. Аналіз угод, укладених за останні роки, свідчить про домінування двосторонніх міжрегіональних зв'язків. Наприклад, США підписали угоди про вільну торгівлю з Ізраїлем (1985), Йорданією (2000), Сінгапуром (2003), Чилі (2003), Марокко (2004), Бахрейном (2004), Оманом (2006), Перу (2006), Колумбією (2006), Панамою (2007) і Республікою Корея (2007).

Аналізуючи об'єктивні масштаби двосторонніх торговельних угод, слід підкреслити, що, особливо з 1990-х років, багато з них ставлять амбітні цілі щодо лібералізації торгівлі не лише товарами, а й послугами. Так, у 2010 р. діяло 104 білатеральні угоди щодо торгівлі товарами і 64 угоди щодо торгівлі товарами і послугами²²⁵. Це пов'язано з прогресуючим процесом «сервісизації» національних економік; включення питання послуг до Уругвайського раунду переговорів ГАТТ і, як наслідок, створення правової та договірної бази, що сприятиме усуненню протекціоністських бар'єрів у торгівлі послугами у формі Генеральної угоди з торгівлі послугами, а також зусилля держав для поглиблення багатосторонніх зобов'язань щодо надання послуг, прийнятих у СОТ, які, здається, легше реалізувати за угодами про преференційну торгівлю через обмежену кількість країн, які беруть участь у переговорному процесі.

²²⁴ WTO, World Trade Report 2011..., с. 56.

²²⁵ WTO, World Trade Report 2011..., с. 61.

Предметом двосторонніх торговельних угод, окрім заходів, спрямованих на зниження тарифних ставок та лібералізацію торгівлі послугами, все частіше також є положення про інвестиції, захист інтелектуальної власності, технічні бар'єри та вирішення спорів. Деякі угоди також містять положення про норми праці та захист навколишнього середовища.

Прикладом активного розвитку сучасних білатеральних торгових відносин є діяльність Європейського Союзу, спрямована на укладення угод щодо створення зон вільної торгівлі з вибраними торговими партнерами. Особливе зростання значення двосторонніх угод у торговельній політиці Європейського Союзу помітно після призупинення у червні 2006 р. багатосторонніх переговорів, що проводилися на форумі СОТ у рамках Дохійського раунду. Прямим наслідком кризи переговорів у багатосторонній торговельній системі СОТ є стратегія конкурентоспроможності, ухвалена 13 листопада 2006 року: Глобальна Європа: конкуренція у світі. Згідно з цим документом, вибір партнерів для укладення угод про створення зон вільної торгівлі між ЄС та його партнерами визначається, серед іншого, такі елементи, як потенціал ринку, рівень захисту товарів ЄС, включаючи переговори, ініційовані цими країнами щодо створення зони вільної торгівлі з країнами або регіонами, що конкурують з Європейським Союзом. Цей документ відкрив для Комісії більші можливості для ведення діяльності, альтернативної багатостороннім переговорам, на основі більш активної двосторонньої дипломатії та ініціювання преференційних двосторонніх угод за формулою «СОТ плюс». Крім того, це також створило можливості для ad hoc інтервенцій у справах інтересів окремих компаній та координації ініціатив просування на окремих ринках²²⁶.

Незважаючи на відновлення переговорів під час Дохійського раунду в лютому 2007 року, Європейський Союз все ще надає більше значення двостороннім переговорам, ніж багатостороннім торговим переговорам. За цими угодами ЄС отримує більш-менш пільговий доступ до ринків. Основною

²²⁶ Kaczurba J. Dylematy obecnej polityki handlowej UE. URL: http://www.kawecka.eu/files/konf_20070619_kaczurba.pdf, c. 3.

причиною укладення таких угод є прагнення легшого доступу до існуючих і нових ринків для європейських виробників, постачальників послуг та інвесторів і, таким чином, підвищення конкурентоспроможності єдиного європейського ринку, включаючи його окремі економіки. Європейський Союз вживає заходів для лібералізації торгівлі на основі двосторонніх угод, як щодо економік, розташованих у безпосередній близькості, так і тих, що знаходяться набагато далі від європейського ринку.

Наразі важливим елементом лібералізації торгівлі між Європейським Союзом та іншими європейськими країнами, які ще не розглядалися як майбутні члени цієї організації, є переговори з європейськими країнами, охопленими програмою Східного партнерства. Східне партнерство є першою комплексною ініціативою Європейського Союзу, адресованою Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдові та Україні. Ця програма має сприяти зближенню та інтеграції країн Східної Європи та країн Південного Кавказу з Європейським Союзом. Окрім суто політичних проблем, ця ініціатива включає заходи, спрямовані на економічну інтеграцію ЄС та країн-партнерів.

Окрім країн, охоплених програмою Східного партнерства, зовнішня політика Європейського Союзу не лише на політичному, а й на економічному рівні має особливе значення в сусідньому регіоні Середземного моря. Аналізуючи комерційний вимір Євро-Середземноморського партнерства, слід підкреслити, що його метою є не лише укладення угоди про створення зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та його південними сусідами (модель «Північ-Південь»), а й економічна інтеграція тільки середземноморських партнерів (модель «Південь-Південь»). Створення європейсько-середземноморської зони вільної торгівлі вимагає укладення угод про вільну торгівлю між самими середземноморськими партнерами.

Переговори щодо створення зони вільної торгівлі між ЄС та його середземноморськими партнерами тривають з 2005 року і ведуться у сферах сільського господарства та рибної продукції, несільськогосподарських товарів і послуг та інвестицій. Предметом переговорів також є питання оцінки

відповідності та прийняття промислової продукції (Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції, АСАА), а також механізм вирішення спорів. Правовою основою для початку переговорів є Угоди про асоціацію, укладені між ЄС та країнами Середземномор'я. Діяльність установ, відповідальних за спільну комерційну політику, що веде до створення зон вільної торгівлі, як уже зазначалося, стосується не лише економік, охоплених політикою сусідства, але й основних торговельних партнерів з інших регіонів. Наприклад, 6 жовтня 2010 р. Європейський Союз підписав угоду про вільну торгівлю з Республікою Корея. Потім, 26 червня 2012 року, у Брюсселі було урочисто підписано Торгову угоду між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, та Колумбією та Перу, з іншого боку. Через три дні в Тегусігалпі, Гондурас, відбулася церемонія підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, та Центральною Америкою, з іншого. Також завершилися переговори з Канадою, які призвели до укладення ширшої угоди за моделлю «СОТ плюс» – Всеосяжної економічної та торговельної угоди (СЕТА). Зараз ЄС веде переговори, спрямовані на укладення міжрегіональних угод, у т. ч. з США, Індією, Японією, країнами АСЕАН і МЕРКОСУР.

Вступ Польщі до Європейського Союзу вплинув на здатність цієї країни вести двосторонні торговельні переговори, як це було під час багатосторонніх переговорів у торговій системі СОТ. Польща, як і інші члени ЄС, не в змозі самостійно вести торгові переговори. Торговельні угоди укладаються Комісією на основі мандату Ради. Під час переговорів обидві ці інституції несуть відповідальність за забезпечення відповідності узгоджених рішень внутрішнім правилам і політиці ЄС. Комісія веде переговори, консультуючись зі спеціальним комітетом Ради (Комітет з торговельної політики), якому вона регулярно звітує про хід обговорень. Новим зобов'язанням, покладеним на Комісію в цьому питанні Договором про функціонування Європейського

Союзу, є необхідність звітувати з цього приводу також перед Європейським Парламентом²²⁷.

Прямим наслідком кризи торговельних переговорів на форумі СОТ є підвищення інтересу до лібералізації торгівлі на основі двосторонніх торгових угод. Зважаючи на зниження ефективності багатосторонніх переговорів, члени організації вже більше зосереджуються на забезпеченні більшого доступу до ринків шляхом побудови зон вільної торгівлі з основними економічними партнерами. Таким прикладом є двосторонні торговельні переговори, проведені Європейським Союзом. Такий тип політики може призвести до фрагментації багатосторонньої торгової системи, поділу її на окремі торговельні блоки. Крім того, це послаблює інтерес до багатосторонніх переговорів. Повернення до ідеї побудови зони вільної торгівлі між Європейським Союзом і Сполученими Штатами може виявитися особливою загрозою для багатосторонньої лібералізації торгівлі. Додатковим чинником, що зменшує значення СОТ, окрім економічної інтеграції між Європейським Союзом і США, може також стати Угода про вільну торгівлю Транстихоокеанського партнерства (ТРП). Підписання та набуття чинності цих угод значно послабить інтерес двох найбільших економік світу до процесу лібералізації торгівлі на глобальному форумі. Вони досягнуть своїх цілей комерційної експансії в інший спосіб²²⁸.

Основа на чітких правилах багатостороння торгова система в межах СОТ, послаблюється, поступаючись місцем непередбачуваному режиму, де домінує політика сили та постійне відновлення міжнародної економічної напруженості. Наприкінці 2018 р. Європейський Союз опублікував низку пропозицій щодо реформування СОТ, але вони поки що не принесли реальних результатів²²⁹. Таким чином, двостороннє рішення було б єдиним реалістичним шляхом і єдиним способом зберегти європейські інтереси на міжнародній арені в довгостроковій перспективі. Таким чином, угоди Союзу можуть сформувати

²²⁷ Treaty on the Functioning of the European Union, art. 207. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EN:PDF>.

²²⁸ Wróbel A. Multilateralizm i bilateralizm w polityce...

²²⁹ European Union Concept Paper on WTO reform, 18 Sept. 2018.

основу «гнучкої та диференційованої багатосторонності»²³⁰, зберігаючи таким чином правову визначеність і передбачуваність, необхідні для розвитку міжнародної торгівлі та інвестицій.

Одним із головних непорозумінь традиційної політики Союзу є кваліфікація та сприйняття торговельних угод, укладених в результаті переговорів в межах СОТ протягом майже двох десятиліть, і які фактично стали більше, ніж просто угодами про вільну торгівлю. Угоди ЄС все ще передбачають майже повне скасування митних зборів між двома партнерами та відкриття значної кількості секторів торгівлі послугами. Проте, скасування тарифів не має практичних наслідків, оскільки, на думку вчених, тарифи в деяких країнах, що розвиваються, все ще залишаються високими, а також тому, що європейські тарифи істотно впливають на певні сектори торгівлі, наприклад, у сільському господарстві²³¹. Але сфера предметів, які охоплюються торговельними договорами Союзу, насправді набагато ширша, ніж торгівля товарами, і європейський переговорник протягом багатьох років постійно вводив нові теми в переговори, пов'язані з комерційними інтересами Союзу. Це стосується торгівлі послугами, лібералізація якої тепер базується на принципах прозорості державних закупівель, дотримання інтелектуальної власності та регуляторної співпраці.

Отже, в умовах перманентних проблем, що супроводжують багатосторонні переговори країн в межах СОТ, на сучасному етапі зростає активність країн щодо поглиблення білатерального співробітництва. Двосторонні угоди країн ЄС, укладені з третіми країнами, використовують низку ефективних механізмів регулювання торгівлі за правилами СОТ, включаючи й інструменти внутрішнього врегулювання суперечок. Двосторонні угоди стають все більше популярними в країнах ЄС і застосовуються для поглиблення співробітництва з третіми країнами, оскільки дозволяють встановити умови торгівлі, максимально вигідні для країн-учасниць, а також

²³⁰ Ph. Moreau Defarges. Le droit dans les relations internationales: plus qu'un instrument? Politique étrangère. 2019. №4. pp. 9-22.

²³¹ Cipollina M., Salvatici L. On the effects of EU trade policy: agricultural tariffs still matter. European Review of Agricultural Economics. 2020. №1. p. 1-35.

мають гнучкий механізм коригування цих умов відповідно до змін на внутрішніх та зовнішньому ринках товарів та послуг.

2.2. Особливості формування двосторонніх торговельних відносин країн ЄС в межах політики добросусідства

Нещодавні розширення Європейського Союзу впритул наблизили кордони ЄС до групи країн на Сході з історично менш інтенсивними економічними відносинами. Ці країни були частиною колишнього Радянського Союзу і характеризуються нижчими рівнями розвитку та значними інституційними та структурними відмінностями. У той же час на південному та східному узбережжі Середземного моря ЄС має спільний кордон з країнами, які пов'язані з окремими країнами ЄС через їхнє колоніальне минуле. Обидві прикордонні території, на Сході та Півдні ЄС, мають важливе значення, оскільки включають країни з економікою, що розвивається, які також є великим сусіднім ринком, ключовим для збуту європейських товарів. З огляду на це, Європейська рада в Салоніках (червень 2003 р.) прийняла, а Європейська рада в Брюсселі (грудень 2003 р.) підтвердила Європейську політику сусідства (ЄПС), яка становить уніфіковану політичну основу щодо країн-сусідів (далі - країни ЄПС), що формують зовнішню периферію ЄС.

Метою ЄПС визначено зміцнення процвітання, стабільності та безпеки, перетворення «дуги нестабільності» на «кільце друзів» або, інакше кажучи, на «кільце добре керованих країн» навколо геополітичних кордонів ЄС²³². Наразі рамки ЄПС охоплюють Вірменію, Азербайджан, Білорусь, Грузію, Молдову та Україну (ЄПС Схід), а також Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, окуповану Палестинську територію, Сирію та Туніс (ЄПС Південь).

ЄПС є інструментом зовнішніх відносин і торговельної політики ЄС, який пропонує країнам-учасницям співробітництва умовні преференційні політико-

²³² European Neighborhood Policy Strategy Paper, COM 373 FINAL. Brussels: Commission of the European Communities. 2004.

економічні відносини, але не повне членство²³³. Запровадження ЄПС є спробою ЄС знайти вихід із дилеми, з якою він стикається внаслідок розширення 2004 року²³⁴. Як зазначав Емерсон М., ЄС повинен вибрати між розширенням і ризиком надмірного розширення (навіть за межі європейського континенту) і відмовою інших сусідів у можливості приєднатися та ризиком їх виключення²³⁵.

На відміну від жорстких Копенгагенських критеріїв, які характеризують політику розширення ЄС на схід, рамки ЄПС включають двосторонні, індивідуальні угоди між ЄС та кожною з країн ЄПС. Зокрема, в рамках ЄПС ЄС веде переговори щодо двостороннього «порядку денного асоціації» з кожною з країн ЄПС, встановлюючи дорожню карту для спільно узгоджених пріоритетів щодо політичних, економічних та інституційних реформ. За умови прогресу і досягнення відповідності щодо спільно погоджених пріоритетів, ЄС і кожна з країн ЄПС можуть підписати Угоду про асоціацію. Очевидно, хоча цей процес відбувається окремо від розширення ЄС, ЄПС реалізується за моделлю політики розширення ЄС²³⁶. На думку вчених, це відбувається тому, що партнерства, встановлені в рамках ЄПС, передбачають майже безперервне поглиблення відносин з ЄС із глибокими та широкими формами економічної асоціації²³⁷.

Згідно з Лісабонським договором, політика ЄС щодо третіх країн (таких як країни ЄПС) має керуватися спільним набором принципів і цілей, таких як консолідація демократії, просування прав людини, збереження миру, викорінення бідності та зміцнення ринкової економіки²³⁸. Таким чином, загальні принципи та цілі, закріплені в Договорах ЄС, лежать в основі реалізації

²³³ Johansson-Nogués, E. The (non-)normative power EU and the European Neighbourhood Policy: An exceptional policy for an exceptional actor? *European Political Economy Review*. 2007. №7. pp. 181-194.

²³⁴ Casier, T. European Neighbourhood Policy and the paradoxes of enlargement. *Administration and Public Management Review*. 2006. №2(7). pp. 102-109.

²³⁵ Emerson, M. European Neighborhood Policy: Strategy or placebo? CEPS Working Document. 2004. №215.

²³⁶ Browning, C.S. and Joenniemi, P. Geostrategies of the European Neighborhood Policy. *European Journal of International Relations*. 2008. №14(3). pp. 519-551.

²³⁷ Monastiriotis, V. and Borrell, M. Political and political economy literature on the ENP: Issues and implications. SEARCH Working Paper. 2012. №1/05; Monastiriotis, V., Kallioras, D. and Petrakos, G. The regional impact of European Union association agreements: An event-analysis approach to the case of Central and Eastern Europe. *Regional Studies*. 2017. №51(10), pp. 1454-1468.

²³⁸ Koopmann, G. and Wilhelm, M. EU trade policy in the age of bilateralism. *Intereconomics*. 2010. №45(5). pp. 305-312.

ЄПС. Європейський Союз пропонує країнам ЄПС тріаду стимулів в обмін на можливість наближення до стандартів і цінностей ЄС²³⁹. Перший стимул передбачає надання фінансової підтримки, другий стимул - усунення тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі, третій стимул - лібералізацію візового режиму. Що стосується стимулів ЄПС в сфері торгівлі (тобто усунення тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі), ЄС, після призупинення Дохійського раунду розвитку Світової організації торгівлі, почав шукати двосторонні вільні Торговельні угоди (ЗВТ) з цільовими економіками, щоб захистити свої ринки та підвищити свою конкурентоспроможність²⁴⁰.

Загалом угоди про вільну торгівлю передбачають відкриття нових ринків, збільшення інвестиційних можливостей, сприяння торговельній діяльності та підвищення передбачуваності політичного середовища. Для ЄС, зокрема, угоди про зону вільної торгівлі є підґрунтям для впровадження глибоких і всеосяжних угод про вільну торгівлю (ПВЗВТ) з країнами ЄПС з метою поглиблення торговельних відносин, таким чином наближаючи країни ЄПС до єдиного ринку. ПВЗВТ як інструмент торговельної політики ЄПС, передбачають не лише взаємне усунення торговельних бар'єрів, але й узгодження економічних законів і правил (пов'язаних із захистом інвестицій, державними закупівлями та конкурентною політикою) із *acquis communautaire*²⁴¹. Очевидно, що ПВЗВТ представляють собою тактику, яка передбачає конвергенцію нормативних документів країни та ЄС на високому рівні. Простіше кажучи, ПВЗВТ між ЄС і країнами ЄПС включають індивідуальні угоди та умови, які по суті є серйозними односторонніми умовами, пов'язаними з прогресом, необхідним у політичних, економічних та інституційних питаннях від імені країн ЄПС.

Як показує досвід євроінтеграції, навіть якщо належного «якоря членства» немає, країни ЄПС діють в умовах «європеїзації сусідства», які

²³⁹ Cadier, D. Is the European Neighborhood Policy a substitute for enlargement? LSE Special Report. 2013. №18. pp. 52-58.

²⁴⁰ Ferguson, I.F. World Trade Organization negotiations: The Doha Development Agenda. CRS Report for Congress. 2011.

²⁴¹ Woolcock, S. EU trade and investment policy-making after the Lisbon Treaty. *Intereconomics*. 2010. №45(1). pp. 22-25.

рівнозначні економічній інтеграції²⁴². Це вказує на очевидну невідповідність між вимогами країн ЄПС, з одного боку, та потенційними вигодами країн ЄПС, з іншого. Тобто, з одного боку, ЄС розробив ЄПС для своїх країн-сусідів, маючи на меті розширення відносин і зміцнення співпраці, стабільності та безпеки на своїх зовнішніх кордонах. З іншого боку, сусідні країни сприймають ЄПС як перший крок на довгому шляху, який завершиться повноправним членством в ЄС. Таке очікування частково виправдане історичним досвідом формування ЄС, який розширювався спочатку на південь, а потім на схід, і об'єднав країни з різними рівнями розвитку та інституційними можливостями.

Таким чином, торговельна складова забезпечує основу для оцінки прогресу загальної діяльності ЄПС. Отже, аналіз торговельної активності між країнами ЄС і країнами ЄПС має велике значення не лише для розуміння економічних зв'язків і перспектив розвитку обох територій, але й для розуміння еволюції їхніх політичних відносин. Якщо вони розвиватимуться у взаємовигідний та збалансований спосіб, торговельні відносини між країнами ЄС та країнами ЄПС можуть мати сильний вплив на зростання, сприяючи конвергенції щодо показників розвитку та, можливо, створюючи підґрунтя для глибшої економічної інтеграції.

Разом із такими помітними перевагами, як економічна реструктуризація, соціально-політична трансформація та розвиток, процес європейської економічної інтеграції також має низку неоднозначних наслідків²⁴³. Економічна інтеграція послаблює прикордонні перешкоди для руху товарів і факторів виробництва та ще більше посилює самопідтримуваний процес через зменшення трансакційних витрат²⁴⁴. Вчені зазначають, що закриті кордони спотворюють розмір ринку²⁴⁵, тоді як скасування економічних бар'єрів розвиває усі види просторової динаміки, яка пов'язана з кращим доступом до

²⁴² Havlik, P., Astrov, V., Holzner, M., Hunya, G., Mara, I., Richter, S., Stöllinger, R. and Vidovic, H. European Neighborhood – Challenges and opportunities for EU competitiveness. WIIW Research Reports. 2012. №382.

²⁴³ Monastiriotis, V., Petrakos, G., Kallioras, D., Djurdjev, B., Arsenovic, D. and Dragicevic, V. Serbia's integration with the EU: Analysis of the impact on Vojvodina. Report submitted to the Vojvodina Centre for Strategic Economic Studies. 2010.

²⁴⁴ Kallioras, D., Topaloglou, L. and Venieris, S. Tracing the determinants of economic crossborder interaction in the European Union. *Spatium*. 2009. №21. pp. 1-10.

²⁴⁵ Niebuhr, A. and Stiller, S. Integration effects in border regions: A survey of economic theory and empirical studies. *HWWA Discussion Paper*. 2002. №179.

зовнішніх ринків та імпортною конкуренцією²⁴⁶. Таким чином, наукові дослідження розподілу загальних вигод від процесу економічної інтеграції залишаються й надалі актуальними, оскільки розмір, напрям і склад потоків торгівлі і факторів виробництва значною мірою визначають перспективи або обмеження для економічного розвитку країн.

Подолання національних кордонів має на меті створити більший економічний простір для використання ефекту масштабу, тим самим зменшуючи витрати виробництва. Таким чином, очікується, що торгівля між країнами-учасниками ЗВТ з часом посилиться, що є важливим аргументом формування угод про вільну торгівлю²⁴⁷. Отже, розподіл вигод, отриманих в рамках угоди про вільну торгівлю, пов'язаний з порівняльними перевагами країн-учасниць відносно один одного та решти світу. На основі концепції абсолютної переваги, вперше згаданої А. Смітом, концепція порівняльної переваги, сформульована Д. Рікардо, пояснює здатність країни виробляти певний товар за нижчою альтернативною вартістю порівняно з іншою країною. Щоб отримати вигоду від міжнародної торгівлі, країни повинні експортувати товари, на які їх відносні ціни в ситуації відсутності торгівлі нижчі, ніж в інших країнах. Спираючись на концепцію порівняльної переваги, модель Хекшера-Оліна-Самуельсона (H-O-S) передбачає моделі виробництва та торгівлі на основі факторів, забезпечених торгуючими країнами. Зокрема, модель H-O-S підтримує те, що країни будуть експортувати товари, які використовують їх надлишок і дешеві фактори виробництва, щоб отримати вигоду від міжнародної торгівлі.

Загалом, традиційні теорії міжнародної торгівлі вказують на те, що вигоди від міжнародної торгівлі мають бути найбільшими серед країн із найбільшими відмінностями або з точки зору альтернативних витрат, або з точки зору забезпеченості факторами виробництва. Отже, в результаті залучення до міжнародної торгівлі країни повинні експортувати товари, які

²⁴⁶ Rodriguez-Pose, A. Trade and regional inequality. *Economic Geography*. 2012. №88(2). pp. 109-136.

²⁴⁷ Kallioras, D. and Pinna, A.M. Trade activity between the EU and its neighbors: Trends and potential. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2017. №108(1). pp. 36-51.

значно відрізняються від тих, які вони імпортують. Таким чином, на основі теорії традиційної торгівлі було зроблено припущення, що країни, що розвиваються (такі як переважна більшість країн ЄПС), швидше за все, отримають більше переваг від укладання ЗВТ з країнами з високим рівнем доходу (такими як переважна більшість країн ЄС) порівняно з можливими ефектами від укладання ЗВТ з іншими країнами, що розвиваються²⁴⁸.

Крім статичних ефектів, які отримують члени ЗВТ (особливо країни, що розвиваються), також можуть посилюватися динамічні ефекти²⁴⁹. Міжнародна торгівля може створювати позитивні зовнішні ефекти та додаткові ефекти шляхом передачі та поширення технологічного прогресу, знань та ідей²⁵⁰. Однак передача технологій не відбувається, якщо торговельні партнери є асиметричними в тому сенсі, що демонструють значні відмінності щодо забезпеченості та рівня технологій²⁵¹. Позитивний вплив міжнародної торгівлі залежить від рівня розвитку країн, оскільки слабкі економіки, які мають структуру, подібну до своїх більш розвинутих торговельних партнерів, можуть зіткнутися з гострою конкуренцією і, отже, мати нижчі показники зростання²⁵².

У недосконалому конкурентному економічному середовищі порівняльна перевага вважається створеною, а не природною, що сприяє внутрішньогалузевим обмінам, тобто інтенсивніша торгівля відбувається всередині секторів, а не між секторами²⁵³. Це означає, що рівень і вид спеціалізації є суттєвими параметрами економічного зростання. У відкритій економіці міжнародна торгівля сприяє більшій спеціалізації, оскільки внутрішній попит на деякі товари може задовольнятися за рахунок імпорту, що дозволяє більш інтенсивно використовувати властиві та набуті порівняльні

²⁴⁸ Venables, A.J. Winners and losers from Regional Integration Agreements. *Economic Journal*. 2003. №113(490). pp. 747-761.

²⁴⁹ Balassa, B. Trade liberalization and revealed comparative advantage. *The Manchester School*. 1965. №33(2). pp. 99- 123.

²⁵⁰ Coe, D.T., Helpman, E. and Hoffmaister, A. North-South R&D spillovers. *Economic Journal*. 1997. №107. pp. 134-149.

²⁵¹ Devereaux, M.B. and Lapham, B.J. The stability of economic integration and endogenous growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1994. №109(1). pp. 299-305.

²⁵² Petrakos, G., Kallioras, D. and Anagnostou, A. Regional convergence and growth in Europe: Understanding patterns and determinants. *European Urban and Regional Studies*. 2011. №18(4). pp. 375-391.

²⁵³ Poon, J. and Pandit, K. The geographic structure of cross-national trade flows and region states. *Regional Studies*. 1996. №30(3). pp. 273-285.

переваги²⁵⁴. Тим не менш, міжнародна торгівля може підштовхнути деякі економіки до спеціалізації в секторах з низькою доданою вартістю (тобто секторах, пов'язаних із постійною та/або спадною віддачею від масштабу діяльності), що, загалом, негативно вплине на довгострокове економічне зростання²⁵⁵.

В результаті залучення в процес інтеграції з віддаленими та більш розвиненими партнерами, периферійні та менш розвинені економіки отримують можливість розвивати міжгалузеві торговельні відносини²⁵⁶. Цей тип торговельних відносин, який нав'язує особливу економічну структуру зі спеціалізацією у виготовленні, як правило, праце- або ресурсомістких товарів, є наслідком нездатності периферійних і менш розвинутих економік успішно конкурувати зі своїми більш розвиненими партнерами на ринках капіталомісткої та наукомісткої продукції²⁵⁷. Периферійні та менш розвинені економіки, які мають слабшу продуктивну базу, з високою часткою чутливих, трудомістких та/або ресурсомістких секторів і несприятливими географічними координатами, у процесі інтеграції намагаються ефективно перерозподілити свої ресурси, щоб отримати вигоду від відкриття ринків²⁵⁸. Крім того, через нерівні механізми обміну, оскільки інтеграція покращує доступ до ринку та підвищує доходи, моделі споживання та виробництва змінюються, а імпорт зростає непропорційно експорту, що призводить до структурного дефіциту торгівлі, який загрожує стабільності місцевих валют і сприяє фіскальному дисбалансу²⁵⁹.

Таким чином, переходячи від традиційних до сучасних теорій міжнародної торгівлі, почала переважати ідея про те, що країни, що

²⁵⁴ Weinhold, D. and Rauch, J.E. Openness, specialization and productivity growth in less developed countries. *Canadian Journal of Economics*. 1999. №32. pp. 1009-1027.

²⁵⁵ Paci, R. and Usai, S. Technological enclaves and industrial districts: An analysis of the regional distribution of innovative activity in Europe. *Regional Studies*. 2000. №34(2). pp. 97-114.

²⁵⁶ Petrakos, G., Fotopoulos, G. and Kallioras, D. Peripherality and integration: Industrial growth and decline in the Greek regions. *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2012. №30. pp. 347-361.

²⁵⁷ Brülhart, M. and Elliott, R. Adjustment to the European Single Market: Inferences from intraindustry trade patterns. *Journal of Economic Studies*. 1998. №25. pp. 225-247.

²⁵⁸ Puga, D. European regional policy in the light of recent location theories. *Journal of Economic Geography*. 2002. №24(3). pp. 373-406.

²⁵⁹ Kallioras, D., Petrakos, G., Tsiapa, M. The Geography of Trade Among the European Union and the European Neighborhood Policy Countries. *Economic Studies*. 2021. Vol. 30 (1). Pp. 3-18.

розвиваються, мають збільшити різноманітність свого експортного кошика, щоб прискорити зростання, стабілізувати доходи від експорту та збільшити додану вартість²⁶⁰. Це впливає з визнання того, що не всі товари є рівнозначними з точки зору економічного ефекту від їх виробництва і продажу, а тому вони можуть мати дуже різний вплив на показники зростання. Водночас, міжнародна торгівля не завжди і не для всіх країн є вигідною в абсолютному або у відносному вираженні, незалежно від того, хто є торговими партнерами та незалежно від того, якими товарами торгують.

Європейський Союз намагається розширити свої торгові відносини та застосувати політику «європеїзації сусідства» до країн, які загалом мають велику кількість населення та низький рівень розвитку. Вчені звертають увагу на те, що в той час як населення країн ЄПС еквівалентно 55% населення ЄС, відповідне співвідношення для реального рівня ВВП становить лише 6%²⁶¹. Якщо говорити про ВВП на душу населення, то в той час як середній реальний показник ЄС на душу населення дорівнювало 29 535 доларів США на жителя, відповідний середній показник країн ЄПС становив лише 2 977 доларів США на жителя²⁶². Фактично, серед країн ЄПС лише Ізраїль є країною з вищим рівнем розвитку, демонструючи показник ВВП на душу населення, що дорівнює 21 516 доларів США на жителя, що значно вище, ніж відповідний рівень багатьох країн ЄС²⁶³. Це, очевидно, дуже серйозний розрив у розвитку, який справляє реальний тиск на демографічний баланс країн ЄПС внаслідок постійно зростаючою економічної міграції населення з цих країн до ЄС.

Калліорас Д. та інші провели емпіричний аналіз торгівлі ЄС з сусідніми країнами та отримали докази того, що ці країни залучені в асиметричний, міжгалузевий тип торгової діяльності зі своїми більш розвиненими партнерами з ЄС у рамках ЄПС, стикаючись із серйозними труднощами в реструктуризації та диверсифікації своєї виробничої бази. Вчені зробили висновки про те, що

²⁶⁰ Al-Marhubi, F. Export diversification and growth: An empirical investigation. *Applied Economics Letters*. 2010. №7. pp. 559-562.

²⁶¹ Petrakos, G., Tsiapa, M. and Kallioras, D. Regional inequalities in the ENP countries: The effects of growth and integration. *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2016. №34. pp. 698-716.

²⁶² Petrakos, G., Tsiapa, M. and Kallioras, D. Regional inequalities ...

²⁶³ Petrakos, G., Tsiapa, M. and Kallioras, D. Regional inequalities ...

«торгова активність між країнами ЄС та країнами ЄПС зростає в абсолютному вираженні, проте асиметричний і міжгалузевий тип цих відносин вказує на те, що торгова складова ЄПС не забезпечує надійного стимулу в процесі «європеїзації сусідства», але водночас, торгова діяльність між країнами ЄС і країнами ЄПС може бути корисною для показників зростання обох партнерів, якщо йдеться про «структурну близькість»²⁶⁴. Отже, повільні реформи, економічні кризи та політична напруга в окремих країнах ЄПС не дозволяють їм адаптувати свою виробничу систему до вимог інтернаціоналізації та досягти необхідного рівня економічного зростання, сталих доходів на одного мешканця та зменшення безробіття.

Очевидно, що на даному етапі реалізація програм ЄПС не дала очікуваних результатів. Це обумовлено тим, що все ще зберігаються істотні бар'єри для поглиблення взаємодії країн ЄПС з країнами ЄС, що утруднює доступ виробників з третіх країн до ринків ЄС, а тому низка країн переорієнтовуються з європейського ринку на ринок країн БРІКС, які можуть запропонувати привабливіші умови торгівлі. У зв'язку з цим реформування Європейського партнерства та сусідства повинно передбачати одностороннє покращення доступу країн ЄПС до ринків ЄС, заохочення торгових відносин уздовж зовнішнього кордону ЄС, особливо між країнами ЄПС та країнами ЄС із середнім і низьким рівнем доходу, а також надання технічної підтримки для покращення галузевої структури країн ЄПС. Саме білатеральне співробітництво між окремими країнами ЄС з третіми країнами, що розташовані за кордонами інтеграційного утворення, сприятиме активізації та підвищенню ефективності програм Європейського партнерства та сусідства.

Після вступу Польщі до Європейського Союзу змінилися правила торгівлі Польщі з усіма іноземними партнерами. Торгівля з державами-членами регулюється правилами єдиного європейського ринку, а торгівля з країнами, що не входять до ЄС (так званими третіми країнами), – спільною торговою політикою. Ця політика, як автономна, так і заснована на договорах, належить

²⁶⁴ Kallioras, D., Petrakos, G., Tsiapa, M. The Geography of Trade Among the European Union and the European Neighborhood Policy Countries. *Economic Studies*. 2021. Vol. 30 (1). Pp. 3-18.

до виключної компетенції ЄС, які були розширені Лісабонським договором, і проводиться на наднаціональному рівні ЄС. Це означає, що Польща, як і інші країни-члени, не може проводити національну торговельну політику. Проте вона може брати участь у створенні політики ЄС.

Це важливо, оскільки значна та зростаюча частина польської зовнішньої торгівлі підпорядкована спільній комерційній політиці (за десятиліття 2003-2013 рр. частка третіх країн у польському імпорті зросла з 31% до понад 41%, а в експорті з 19 % до 25%²⁶⁵). Беручи до уваги високий рівень інтеграції європейської економіки зі світовою економікою (сильні виробничі та капітальні зв'язки польських, європейських та світових компаній), можна сказати, що спільна торгова політика також опосередковано впливає на торгівлю Польщі з державами-членами ЄС.

Правила торгівлі Польщі з країнами поза ЄС – на відміну від інших сфер інтеграції Польщі до ЄС – були значною мірою гармонізовані з вимогами ЄС ще до приєднання Польщі до ЄС згідно з Європейською угодою та додатковими угодами²⁶⁶. У рамках коригувань, що передували вступу, Польща уклала багато угод про вільну торгівлю з країнами, з якими Європейське співтовариство раніше підписало подібні угоди (включаючи країни ЄАВТ і Туреччину). Крім того, багато рішень у сфері торгівлі, які використовуються в ЄС, також функціонували в Польщі, оскільки вони випливали з умов членства у Світовій організації торгівлі (СОТ).

Лісабонський договір, який набув чинності 1 грудня 2009 р., підтвердив, що торговельна політика є частиною зовнішньоекономічної діяльності Європейського Союзу і належить до його виключної компетенції, а також розширив сферу цієї компетенції²⁶⁷. Цей договір також підкреслив тісний зв'язок між внутрішньою ідентичністю ЄС та його підходом до зовнішніх відносин.

²⁶⁵ Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka handlowa w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej – wyzwania, strategie i realizacja. <https://www.researchgate.net/publication/272180735>.

²⁶⁶ Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki przyjęcia przez Polskę wspólnej polityki handlowej UE, (w:) E. Kawecka-Wyrzykowska, E. Synowiec (red.), Polska w Unii Europejskiej, IKCHZ. 2004, s. 88.

²⁶⁷ Górski M. Wspólna polityka handlowa Unii Europejskiej. T. 25. EuroPrawo Instytut Wydawniczy. 2012. URL: <https://docplayer.pl/26665423-Marcin-gorski-wspolna-polityka-handlowa-unii-europejskiej-materialy-demo-i-wep-aspekty-prawne-i-instytucjonalne-tom-xxv.html>.

Згідно з Лісабонським договором, спільна комерційна політика охоплює, крім торгівлі товарами, торгівлю послугами (не включаючи транспортні), пов'язані з торгівлею аспекти інтелектуальної власності та прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Найсуттєвішою зміною стало розширення сфери дії режиму вільної торгівлі на прямі іноземні інвестиції. Як наслідок, виникла проблема існуючих двосторонніх інвестиційних угод окремих держав-членів з третіми країнами (Bilateral Investment Agreements - BITs), тобто необхідність їх припинення та заміни новими типами угод, погоджених Європейською Комісією. Другою значною зміною в договорі було включення виняткових повноважень у сфері торгівлі послугами, які раніше були предметом повноважень, поділених між Співтовариством і державами-членами. У режимі голосування Ради збережено особливий підхід до послуг. Основним способом прийняття рішень Радою є кваліфікована більшість голосів.

Однак Рада одностайно приймає рішення під час переговорів і укладення угод: (а) у сфері торгівлі послугами та у сфері комерційних аспектів інтелектуальної власності та прямих іноземних інвестицій, якщо угоди містять положення, що вимагають одностайності для прийняття внутрішніх нормативних актів; (б) у торгівлі культурними та аудіовізуальними послугами, якщо ці угоди можуть загрожувати культурному та мовному різноманіттю; (с) у торгівлі соціальними послугами та у сфері освіти та охорони здоров'я, де ці угоди можуть суттєво порушити національну систему цих послуг та негативно вплинути на відповідальність держав-членів за їх надання²⁶⁸.

Лісабонський договір підвищив роль Європейського парламенту у сфері спільної комерційної політики, надавши йому законодавчі повноваження. Тобто, Раді тепер потрібна згода Парламенту для проведення переговорів і укладення міжнародних угод за звичайною законодавчою процедурою, колишньою процедурою спільного прийняття рішень. Хоча парламент все ще не має повноважень ініціювати міжнародні переговори, Європейська комісія повинна регулярно звітувати йому про хід переговорів. В односторонній

²⁶⁸ Kaliszuk E. Programy i działania anty kryzysowe Unii Europejskiej. (w:) J. Kotyński (red.), Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2008-2009. Raport roczny, IBRKK. 2009.

політиці законодавчі повноваження парламенту згідно звичайної законодавчої процедури включають формування правової бази (наприклад, застосування антидемпінгових і антисубсидійних заходів або загальної системи торгових преференцій)²⁶⁹.

Під час членства Польщі в ЄС було прийнято дві стратегії торговельної політики: представлена в жовтні 2006 р. Стратегія «Глобальний вимір Європи – конкуренція на світовому ринку»²⁷⁰; представлена у листопаді 2010 р. Стратегія торговельної та інвестиційної політики на 2010-2015 рр. «Торгівля, зростання та світові справи – торгова політика як ключовий елемент стратегії «Європа 2020»²⁷¹.

Обидві стратегії торговельної політики, як підкреслюється в їхніх назвах, були важливими елементами економічних стратегій ЄС, спочатку переглянутої Лісабонської стратегії (стратегія зростання та робочих місць ЄС), а потім стратегії «Європа 2020» (стратегія розумного та сталого інклюзивного розвитку). У Стратегії 2006 р. Комісія визнала економічну відкритість Європейського Союзу необхідною для створення робочих місць і зростання, а також для його міжнародної конкурентоспроможності. Проте вона підкреслила, що відмова від внутрішнього протекціонізму має йти паралельно з відкриттям зовнішніх ринків і створенням справедливих умов торгівлі за кордоном. У цьому документі також зазначено, що все більше і більше секторів відмовляються від тарифного захисту і що факторами конкурентоспроможності тепер є знання, інновації, права інтелектуальної власності, послуги та ефективність використання ресурсів²⁷². У новій стратегії 2010 року, оголошеній після кризи, Комісія підтвердила свою підтримку вільної торгівлі, підкресливши, що вона має відбуватися в умовах чесної конкуренції між вітчизняними та іноземними виробниками, заснованої на реальній

²⁶⁹ PE po Traktacie z Lizbony: większa rola w kształtowaniu Europy. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/powers-and-procedures/the-lisbon-treaty>.

²⁷⁰ Global Europe - Competing in the world - A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0567>.

²⁷¹ Trade, Growth and World Affairs Trade Policy as a core component of the EU's 2020 strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52010DC0612>.

²⁷² Global Europe - Competing in the world...

конкурентній перевазі²⁷³. У той же час гарантується захист виробників ЄС від спотворень міжнародної торгівлі (таких як субсидування стратегічних секторів), використовуючи заходи захисту торгівлі відповідно до правил СОТ.

За час членства Польщі в Європейському Союзі перелік країн, з якими ЄС підписав двосторонні угоди про преференційну торгівлю (переважно угоди про асоціацію, що передбачають створення зони вільної торгівлі), збільшився з 20-ти до понад 50-ти²⁷⁴. Серед інших важливим був вплив змін у підходах Союзу до двосторонньої та регіональної лібералізації, проголошених у Стратегії для глобальної Європи 2006 року.

Дванадцять нових угод про вільну торгівлю між ЄС і третіми країнами набули чинності з травня 2004 р. по вересень 2014 р. До них належали як класичні торгові угоди (з членами Андського співтовариства – Колумбією та Перу), новий тип угод про вільну торгівлю з Південною Кореєю (таблиця 2.2), так і угоди про вільну торгівлю, які є частиною наступних угод про асоціацію з країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою: (1) угоди про стабілізацію та асоціацію з країнами Західних Балкан – Албанією, Чорногорією, Боснією і Герцеговиною та Сербією; (2) угода про асоціацію з Центральною Америкою (Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама та Сальвадор); (3) угоди про євросередземноморську асоціацію (Eugomed) з країнами Середземноморського басейну – Алжиром та Єгиптом; (4) угоди про економічне партнерство з країнами Африки, Карибського басейну та Тихого океану²⁷⁵.

Крім того, в аналізований період ЄС розпочав і завершив переговори щодо чотирьох глибоких і всеохоплюючих угод про вільну торгівлю (ПВЗВТ), які є частиною угод про асоціацію з Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною, та угоди про вільну торгівлю з Сінгапуром. Також було розпочато переговори щодо поглиблення та розширення положень раніше укладеної угоди

²⁷³ Trade, Growth and World Affairs Trade Policy as a core component of the EU's 2020 strategy...

²⁷⁴ Komunikat Komisji w sprawie modernizacji instrumentów ochrony handlu dostosowujący instrumenty ochrony handlu do bieżących potrzeb europejskiej gospodarki, COM (2013). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/621880/EPRS_ATA\(2018\)621880_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/621880/EPRS_ATA(2018)621880_PL.pdf).

²⁷⁵ Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka....

з Марокко (квітень 2013 р.; ПВЗВТ) та укладення нових угод з розвиненими країнами (Японія, Канада та США) та країнами, що швидко розвиваються (Індія та чотири країни АСЕАН).

Таблиця 2.2

Угоди про вільну торгівлю з ЄС, підписані упродовж 2004-2014 рр.²⁷⁶

Країна / Регіон	Вид договору	Правовий статус
Албанія	угода про стабілізацію та асоціацію	набрала чинності 1 квітня 2009 р.
Центральна Америка	угода про асоціацію	підписано 29 червня 2012 року
Боснія і Герцеговина	тимчасова угода про торгівлю та торгові аспекти	набрала чинності 1 липня 2008 р.
Чорногорія	угода про стабілізацію та асоціацію	набрала чинності 1 травня 2010 р.
Південна Корея	угода про вільну торгівлю	підписана 6 жовтня 2010 р., набрала чинності 01 липня 2011 р.
Сербія	тимчасова угода про торгівлю та торгові аспекти	набрала чинності 1 лютого 2010 р.
Україна	угода про асоціацію (створення всеосяжної ЗВТ)	підписана 27.06.2014 р.; економічна частина набрала чинності з 1 січня 2016 р.
Колумбія і Перу	угода про торгівлю	підписана 26.07.2012 р.

Економічні результати від нових двосторонніх торговельних угод, укладених ЄС упродовж 2004-2014 рр., для Польщі були неістотні. Це стосується як впливу, пов'язаного з масштабом і конкуренцією, так і зміни умов торгівлі на зміну обсягів торгівлі та інвестицій. Крім Південної Кореї ці угоди стосувалися країн із дуже незначною часткою в польській торгівлі. У 2013 р. менше 2% від загального обсягу польського експорту було спрямовано до країн, охоплених цими угодами (7,5% експорту до країн за межами ЄС-28), причому Сербія та Південна Корея були основними реципієнтами (кожна країна з часткою 0,4% у загальному експорті, посідаючи відповідно 29 і 32 місце серед торговельних партнерів). Частка цієї групи країн у загальному польському імпорті становила близько 3% (7,2% в імпорті з-за меж ЄС), з яких на Південну Корею припадало 2% (12 місце)²⁷⁷.

²⁷⁶ Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka....

²⁷⁷ Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka...

Ці країни відігравали відносно велику роль у торгівлі товарами незначного, а часто й нішевого значення. Винятком були електричні машини та обладнання (імпортовані переважно з Південної Кореї), а також кораблі, човни та плавучі споруди (імпортовані з країн Карибського басейну). З іншого боку, в імпорті явно переважали продукти борошномельної промисловості (з Сербії та Єгипту), а також машини, обладнання та апаратура (переважно з Південної Кореї). Структура імпорту була більш диверсифікованою, ніж структура експорту.

Низька значущість угод про ЗВТ також була наслідком низького рівня середніх конвенційних мит Єдиного митного тарифу та попередніх односторонніх преференцій, які охоплювали більшість країн-учасниць цих угод. Відносно низький рівень преференційної маржі та складність процедури отримання сертифіката походження (час, витрати), сприяли неповному використанню преференцій²⁷⁸. У 2012 р. середньо-арифметична ставка мита за режимом найбільшого сприяння (РНС) при імпорті до ЄС становила 5,5%, у тому числі сільськогосподарської продукції – 13,2% та несільськогосподарської продукції – 4,2%. Ставки РНС для 31,2% сільськогосподарських тарифних позицій і 26,1% для несільськогосподарських позицій були нульовими, а для 9,9% сільськогосподарських позицій і 37,7% несільськогосподарських позицій вони не перевищували 5%²⁷⁹. Преференції охоплювали, наприклад, країни Каріфоруму та країни Латинської Америки (Коста-Ріка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа та Панама; Колумбія та Перу), з якими угоди про ЗВТ застосовувалися тимчасово.

У 2013 р. більша частина польського імпорту з найважливіших країн, охоплених новими зонами вільної торгівлі, відбувалася за умовою режиму найбільшого сприяння (РНС), при цьому країни Карибського басейну (Панама, Багамські Острови, Антигуа і Барбуда) становили 100 %, у випадку Алжиру – 98 %, Перу – 83 %, Південної Кореї. – 69%. Найвищий рівень використання

²⁷⁸ Ambroziak Ł. Ocena wykorzystania preferencji celnych w przywozie do Unii Europejskiej. Unia Europejska.pl. 2013. № 6(223).

²⁷⁹ WTO (2013). Tariff profiles – European Union (27). https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles13_e.pdf.

митних преференцій зафіксовано в імпорті із Сербії, Єгипту та Боснії та Герцеговини, при цьому більшість пільгового імпорту була за нульовою ставкою²⁸⁰.

Коли Польща приєдналася до ЄС, це угруповання мало де-факто мораторій на початок переговорів щодо нових регіональних торговельних угод з 1999 р. до завершення багатосторонніх переговорів у Дохійському раунді розвитку СОТ²⁸¹. Виняток зробили для переговорів з Чилі, Мексикою та ПАР. Мораторій не мав формальної правової основи, а базувався на консенсусі держав-членів і Комісії.

Після кількох років, під впливом різних внутрішніх і зовнішніх факторів, у тому числі призупинення переговорів Дохійського раунду в червні 2006 р., ЄС переглянув свій підхід²⁸². У Стратегії «Глобальна Європа» Комісія оголосила, що відкриття ринків і усунення бар'єрів у торгівлі відбуватиметься двома шляхами: в рамках багатосторонньої системи та через двосторонні ініціативи. Це означало де-факто кінець неформального мораторію на укладення двосторонніх угод.

Європейська Комісія переконалася, що регіональні угоди будуть сприяттям (сходінками), а не перешкодою (камінням спотикання) для багатосторонньої системи, яку вона вважає найбільш ефективною та орієнтованою на розвиток²⁸³. Повернення до двосторонніх відносин відбувалося значною мірою під впливом європейських корпорацій, які вимагали – в умовах провалу багатосторонніх переговорів – прискорення лібералізації торгівлі з країнами Азії. Крім того, багато питань, важливих для експортерів та інвесторів (інвестиції, державні закупівлі, конкуренція чи захист прав інтелектуальної власності) не повністю входять до компетенції СОТ. Скасування бар'єрів у цих сферах виглядало більш реалістичним у межах зон вільної торгівлі.

²⁸⁰ Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka...

²⁸¹ Komisja Europejska. Sprawozdanie z dotychczasowych postępów w realizacji strategii na rzecz globalnego wymiaru Europy, 2006 – 2010, SEC (2010) 1268/2. <https://ec.europa.eu/info>.

²⁸² Kaliszuk E. Tworzenie stref wolnego handlu z udziałem Unii Europejskiej na przykładzie umowy z Republiką Korei, (w:) J. Kotyński (red.), *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2011-2012*. Raport roczny: IBRKK, 2012., s. 18.

²⁸³ Global Europe - Competing in the world...

Європейські корпорації покладали особливі надії на утворення зон вільної торгівлі з країнами, економіки яких характеризувалися істотним потенціалом зростання та високими бар'єрами для входу на внутрішній ринок.

Європейський Союз визначив низку засад для нових двосторонніх угод про вільну торгівлю:

1. Головним критерієм відбору партнерів для угод повинні бути економічні фактори, а не геополітичні умови чи цілі розвитку.

2. Нові угоди мають бути комплексними, вони мають включати сфери, які не охоплені рішеннями багатосторонньої системи СОТ, де розташована більшість бар'єрів, з якими стикаються компанії ЄС.

3. Рівень лібералізації торгівлі, включаючи послуги та інвестиції, має бути якомога вищим.

4. Нетарифні бар'єри слід усунути шляхом наближення норм і стандартів між ЄС та його торговими партнерами та далекосяжних положень щодо спрощення торгівлі.

5. Метою нових угод, окрім кращого доступу до ринків, має бути отримання доступу до таких ресурсів, як енергія, метали та брукхт, первинна сировина. Обмеження доступу до ресурсів можуть бути виправдані лише міркуваннями безпеки чи захисту навколишнього середовища.

6. Необхідно підтримувати сталий розвиток, наприклад, шляхом запровадження положень про співпрацю у сфері трудових та екологічних стандартів.

Основними економічними критеріями для відбору країн-партнерів мали стати ринковий потенціал і вигоди для експортерів ЄС від усунення перешкод у доступі до ринків. Важливим аргументом було проведення подібних переговорів конкурентами ЄС із потенційними торговельними партнерами та ризик, так звана, «ерозія преференцій», раніше наданих ЄС сусідам і країнам, що розвиваються²⁸⁴.

²⁸⁴ Global Europe - Competing in the world...

Угоди про асоціацію з країнами-сусідами ЄС (у широкому розумінні слова) також мали слугувати реалізації політичних цілей – підтримці суспільно-політичних змін після «кольорових» революцій та запобігання дестабілізації ситуації навколо зовнішніх кордонів ЄС (торговельна політика ЄС як часткова заміна зовнішньої політики, яка все ще є сферою діяльності урядів країн-членів ЄС)²⁸⁵.

У Стратегії торгівлі, зростання та світових справ на 2010-2015 рр. Комісія підтвердила свою готовність діяти в багатосторонньому та двосторонньому вимірі. Пріоритет надавався розвитку торгівлі зі стратегічними партнерами, тобто Сполученими Штатами, Китаєм, Росією, Японією, Індією та Бразилією, а також угодам про вільну торгівлю з іншими динамічними та конкурентоспроможними азіатськими країнами²⁸⁶.

Уряд Польщі підтримує стратегію ЄС щодо укладення двосторонніх угод про вільну торгівлю як доповнення до багатосторонніх переговорів у рамках СОТ та елемента, що дозволяє розбудовувати партнерську співпрацю з країнами, що не входять до ЄС, і водночас намагається для забезпечення інтересів польських виробників чутливих товарів (наприклад, імпорту м'яких фруктів із Чилі, пункти додаткового захисту в угоді про вільну торгівлю з Південною Кореєю²⁸⁷). Уже підписана угода про ПВЗВТ з Україною та досягнуті угоди зі Сполученими Штатами, Японією та країнами Азії, що розвиваються, можуть мати більш відчутний вплив на економіку Польщі, оскільки роль цих країн у зовнішній торгівлі Польщі є вагомішою.

Створення зон вільної торгівлі має не тільки економічні, а й геополітичні наслідки, тому переговори знаходяться під уважним спостереженням торгових партнерів за межами зони вільної торгівлі. Прикладом вкрай негативної реакції сусідньої країни є ставлення Росії до парафованої в грудні 2011 року Угоди про асоціацію з Україною, яка містить всеосяжну угоду про вільну торгівлю. Росія

²⁸⁵ Summary of contributions to the European Commission's public consultation on „Initiative on Modernisation of trade Defence Instruments”, 2012, <http://ec.europa.eu/yourvoice/ipm/forms/dispatch?userstate=DisplayPublishedResults&form=MTDI>.

²⁸⁶ Trade, Growth and World Affairs Trade Policy as a core component of the EU's 2020 strategy....

²⁸⁷ EU and South Korea sign free trade deal. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1292.

використала угоду як привід для застосування військової сили та анексії частини території України.

Отже, зовнішньоторговельна політика Польщі, як й усіх країн-членів ЄС, формується в межах спільної політики Співтовариства. У зв'язку з цим Польща може застосовувати в двосторонніх торговельних угодах лише ті преференції, які передбачені Європейською Комісією, або такі, що діють в рамках укладених ЄС угод про вільну торгівлю, якщо країна-партнер є учасником такої угоди. Стратегічні документи Європейського Союзу показали, що вільна торгівля розглядається як важливий інструмент подолання економічних проблем, а не як причина виникнення проблем в країнах ЄС. На основі аналізу політики ЄС у створенні ЗВТ та застосуванні заходів захисту торгівлі можна зробити висновок, що дії ЄС у сфері лібералізації торгівлі під час кризи та посткризового періоду супроводжувалися подальшим розширенням сфери дії домовленостей. В результаті політики лібералізації торгівлі ЄС угода про зону вільної торгівлі з Україною почала діяти з 2016 р., що стало сприятливим чинником поглиблення українсько-польських торговельних відносин.

2.3. Теоретичні засади посилення ролі Китаю у формуванні білатеральної торгівлі

Стрімкий підйом Китаю на міжнародній арені та поступове сповільнення економічного розвитку традиційних держав за останні десятиліття мали важливі економічні наслідки для країн, що розвиваються. Зростання популярності Китаю у світі як торговельного партнера є більш масштабним, ніж Японії після Другої світової війни, чотирьох «азіатських тигрів» в пізніші періоди та нових зростаючих економік, якими є Індія та Бразилія. На думку

вчених, китайська економіка має сильніший вплив через її значні обсяги ВВП²⁸⁸ і високу швидкість зростання як виробництва, так і торгівлі²⁸⁹.

Серед економічних зв'язків між країнами, які супроводжуються надходженням інвестицій та технологій, міграційними процесами, грошовими переказами чи економічними угодами, торгівля є найважливішою²⁹⁰. Перевершуючи деякі західні країни як головного торговельного партнера в багатьох регіонах, що розвиваються, Китай, що характеризується високими темпами зростання, надає не лише цінні можливості для країн-партнерів у торгівлі, але й генерує виклики для економічного зростання країн, зокрема на Півдні. За останнє десятиліття Китай став новим пунктом призначення сировини та проміжних товарів із країн, що розвиваються. На додаток до цього, Китай може забезпечити дешевші ресурси для виробництва та дешевші товари для споживання для своїх партнерів. Проте збільшення надходження китайських товарів на ринки інших країн можуть посилити конкурентний тиск на місцевих виробників аналогічних товарів.

Теорії зростання, що враховують пункт призначення товарів в міжнародній торгівлі, головним чином зосереджуються на наслідках інтеграції торгівлі Південь-Південь та Північ-Південь. Механізм, що лежить в основі цих теорій, полягає в тому, що економічне зростання значною мірою обумовлено поширенням технологій через торговельну інтеграцію²⁹¹, таким чином рівень розвитку торговельного партнера впливає на здатність поглинати технології, продуктивність і, зрештою, зростання внутрішньої економіки. Рікардіанська модель торгівлі, що є основою теорій міжнародної торгівлі, пояснює торговельні відносини між країнами через використання їхніх порівняльних переваг, таких як природні ресурси.

²⁸⁸ Haltmaier, J., Ahmed, S., Coulibaly, B., Knippenberg, R., Leduc, S., Marazzi, M., and Wilson, B. The role of China in Asia: Engine, conduit, or steamroller? International Finance Discussion Papers. 2007. No. 904. Washington, DC: Board of Governors of the Federal Reserve System. <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2007/904/ifdp904.pdf>.

²⁸⁹ The Economist. A new hegemon. The Chinese century is well under way. 2018. 27 October. <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/10/27/the-chinese-century-is-well-under-way>.

²⁹⁰ Dahi, O., and Demir, F. South-South and North-South economic exchanges: Does it matters who is exchange what and with whom? Journal of Economic Surveys. 2017. 31(5). Pp. 1449–1486.

²⁹¹ Santacreu, A. Innovation, diffusion, and trade: Theory and measurement. Journal of Monetary Economics. 2015. 75. Pp. 1–20.

Як розширення «рікардіанського підходу», концепція Хекшера–Оліна зосереджується на забезпеченні факторами виробництва як рушійній силі обміну товарами та послугами між країнами. Ця теорія передбачає однаковий рівень технологій і смаків у всіх країнах. Відповідно до «рікардіанської теорії», підходу Хекшера–Оліна та їхнього синтезу, економіки країн Півночі є більш капіталомісткими, а економіки країн Півдня – більш трудомісткими²⁹². Тому, коли Північні країни експортують передову промислову продукцію в південні та імпортують сировину або трудомістку продукцію з Півдня, це підвищує добробут обох сторін. Поява Китаю та збільшення його присутності в багатьох країнах, що розвиваються, може завдати шкоди споживачам і виробникам у цих регіонах, оскільки їхні споживачі змушені будуть купувати продукцію нижчої якості, тоді як їхні виробники стикаються з більш жорсткою конкуренцією.

Крім того, нова теорія торгівлі, яка запропонована Кругманом П. і базується на результатах дослідження торговельних обмінів між країнами глобальної Півночі з країнами Півдня, пропонує нові погляди на переваги торгівлі між країнами різного рівня розвитку з передачею технологій як основним каналом їх поширення²⁹³. Нова теорія торгівлі включає в модель торгівлі більш реалістичні припущення, такі як монополістична конкуренція та збільшення віддачі від масштабу, намагаючись пояснити великі обсяги торгівлі між країнами з однаковою продуктивністю та забезпеченістю факторами виробництва. Застосовуючи цю структуру для пояснення напрямків торгівлі, вчені зробили висновок, що країни, що розвиваються, отримують більше вигоди від зв'язків між Північчю та Півднем, ніж від відносин між Китаєм і Півднем, оскільки великий розрив у технологічному розвитку між Північчю та Півднем може призвести до більшого переливу технологій. Торгуючи з

²⁹² Deardorff, A. Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world? In Frankel, J. (ed.), *The regionalization of the world economy*. National Bureau of Economic Research: Cambridge, MA. 1998. <https://www.nber.org/papers/w5377>.

²⁹³ Krugman, P. Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*. 1991. 99(3). Pp. 483-499. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/261763>.

Північню, південні країни можуть отримати доступ до більшої кількості різноманітних технологій, що прискорить процес їх впровадження²⁹⁴.

У своїй гіпотезі Ліндер С. стверджує, що країни можуть торгувати більше з тими країнами, які мають подібний рівень доходу на душу населення, тому що вони можуть споживати товари подібної якості²⁹⁵. З огляду на подібну структуру попиту цих країн, вчені зробили висновок про те, що дві країни з подібними технологічними рівнями посилять технологічні перевали, оскільки імпортерам може бути легше адаптувати та розгортати технологію. Це можна поширити на смаки, уподобання та звички споживачів. Тому економічні відносини з Китаєм призведуть до більш бажаних результатів у країнах, що розвиваються, ніж економічні відносини із західними країнами. Це може бути здебільшого пов'язано зі схожістю технологій і перевагами споживачів у Китаї та інших країнах, що розвиваються²⁹⁶.

Іншим віддзеркаленням більших переваг торговельних зв'язків країн, що розвиваються з Китаєм, порівняно з країнами, що розвиваються на Півночі, є дисбаланс у торгових угодах між країнами глобальних Півночі та Півдня, які надають перевагу північним партнерам перед країнами, що розвиваються. Тобто країни, що розвиваються, мають менші ресурси та менше можливостей для ведення переговорів під час економічних переговорів, домовленостей і суперечок із північними партнерами²⁹⁷. Таким чином, Китай та інші країни з економікою, що розвивається, є альтернативою для країн, що розвиваються, з точки зору зменшення нерівномірних вигод від торгівлі, інвестицій, а також збільшення їх економічної потужності та політичного простору в управлінні їхньою економікою.

Враховуючи відносно недавнє зростання геополітичного та економічного значення Китаю в глобальному масштабі, існує обмежена

²⁹⁴ NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon on the horizon? The Chinese century and growth in the Global South. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*. 2020. №14 (2020-12). Pp. 1–34.

²⁹⁵ Linder, S. *An essay on trade and transformation*. New York, NY: Wiley and Sons. 1961.

²⁹⁶ Bastos, P., Silva, J., and Verhoogen, R. Export destinations and input prices. *American Economic Review*. 2018. №108(2). Pp. 353–392. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20140647>.

²⁹⁷ Dahi, O., and Demir, F. *South–South trade and finance in the twenty-first century*. New York: Anthem Press. 2016. <https://www.jstor.org/stable/f.ctt1hj9z9s>.

кількість досліджень, присвячених виключно ролі Китаю в економічному зростанні на Глобальному Півдні. Гальтмаєр Дж. та інші в результаті проведеного дослідження довели важливість Китаю як незалежного джерела зростання в сусідніх країнах Східної та Південно-Східної Азії²⁹⁸. В науковій праці Шафаєддіна М. вказується, що торгівля Китаю доповнює нові індустріальні економіки, водночас конкуруючи з економіками з низькими доходами та може сприяти зростанню в регіоні через посилення спеціалізації внутрішньогалузевої торгівлі (розподіл виробництва)²⁹⁹. Зокрема, після Японії Китай є провідним імпортером деталей і компонентів (переважно електрики та електроніки) і найбільшим експортером готової продукції. Це робить Китай експортним центром Азії та основним чинником зростання його партнерів. Проте вчений також вказує на деякі коротко- та середньострокові ризики (пов'язані з діловими циклами в Китаї та в розвинутих економіках, кореляцією ділових циклів між економіками та системою обмінних курсів у Китаї), з якими можуть зіткнутися країни, що розвиваються коли вони є частиною системи розподілу продукції з Китаєм як центром. Довгостроковими ризиками для Глобального Півдня є заміна товарів внутрішнього виробництва та перехід до шляху зростання споживання в Китаї, що призведе до зменшення китайського імпорту з цих партнерів³⁰⁰.

В науковій літературі є небагато емпіричних доказів впливу торгівлі провідних партнерів на економічне зростання в країнах, що розвиваються. Маллінге Р. і Махабір А. вказують, що відкритість торгівлі з Китаєм є важливою рушійною силою економічного зростання в Африці, особливо в країнах, які не мають виходу до моря та/або мають багаті ресурси³⁰¹. Однак їхні висновки не є достатньо обґрунтованими в моделях, що враховують ендогенність. Відкритість торгівлі зі США, Європейським Союзом та рештою

²⁹⁸ Haltmaier, J., Ahmed, S., Coulibaly, B., Knippenberg, R., Leduc, S., Marazzi, M., and Wilson, B. The role of China in Asia: Engine, conduit, or steamroller? International Finance Discussion Papers. 2007. No. 904. Washington, DC: Board of Governors of the Federal Reserve System. <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2007/904/ifdp904.pdf>.

²⁹⁹ Shafaeddin, M. The role of China in regional South-South trade in Asia-Pacific: Prospects for industrialization of the low-income countries. Conference on "The future of trade relations in the Global South" Fredrick S. Pardee Centre for the Study of Long-Range Future, Boston University. 2010.

³⁰⁰ Shafaeddin, M. The role of China in regional...

³⁰¹ Mullings, R., and Mahabir, A. Growth by destination: The role of trade in Africa's recent growth episode. World Development. 2018. 102. Pp. 243–261.

світу демонструє незначний, навіть негативний вплив на економічне зростання в регіоні. У вищезазначеному дослідженні використовується загальна відкритість торгівлі, а не експорт та імпорт окремо, які, на нашу думку, мають різний, деколи суперечливий, вплив на економічне зростання країн-партнерів.

Буссе М. та ін. виявили, що експорт до Китаю має тривіальний вплив, тоді як імпорт з Китаю негативно впливає на зростання в Африці, а експорт до решти світу позитивно впливає на економічне зростання в Африці лише тоді, коли використовується модель фіксованих ефектів³⁰². Куммер-Нормамодє С. порівнює вплив відкритості торгівлі з Китаєм і відкритості торгівлі з Європейським Союзом, США та рештою світу на економічне зростання в 37-ми африканських країнах з 1985 р. по 2012 р. Це дослідження демонструє, що торгова інтеграція з Китаєм призводить до вищого економічного зростання, але лише за період з 2000 р. по 2012 р., тоді як торгівля з промислово розвиненими економіками має суперечливі результати щодо економічного зростання в цих африканських країнах³⁰³.

Інші наукові дослідження базуються на розрахунках і побудові моделі векторної авторегресії (VAR) для оцінювання впливу торгівлі з Китаєм на його азійських сусідів. Гальтмаєр Дж. та інші використовували квартальні дані з 1993 р. по 2006 р., щоб дослідити значення попиту Китаю та США на зростання ВВП в Індонезії, Кореї, Малайзії, Філіппінах, Сінгапурі, Тайвані та Таїланді. Їхні висновки підтвердили, що вплив шоків попиту в Китаї на коливання зростання ВВП у цих країнах такий же важливий, як і вплив США в Кореї, Сінгапурі, Тайвані та Таїланді, але не в Індонезії, Малайзії та на Філіппінах, при цьому Китай виступає водночас як двигун, канал і паровий каток зростання для азійських країн³⁰⁴.

За подібною схемою Парк Д. і Шин К. використали квартальні дані з 1990 р. по 2009 р. у структурній моделі VAR із трьох змінних (внутрішній реальний

³⁰² Busse, M., Erdogan, C., and Mühlen, H. China's impact on Africa – The role of trade, FDI and aid. *Kyklos*. 2016. №69(2). Pp. 228–262.

³⁰³ Kummer-Noormamode, S. Does trade with China have an impact on African countries' growth? *African Development Review*. 2014. №26(2). Pp. 397–415.

³⁰⁴ Haltmaier, J., Ahmed, S., Coulibaly, B., Knippenberg, R., Leduc, S., Marazzi, M., and Wilson, B. The role of China in Asia.....

ВВП, реальний експорт країни до США та реальний експорт країни до Китаю) для кожної країни. Вони показали, що експорт до Китаю є рушійною силою зростання в основних економіках Східної та Південно-Східної Азії, і цей внесок був сильнішим під час азіатської та глобальної кризи³⁰⁵. Однак ці результати не мали високої статистичної значимості, якщо їх моделі VAR були модифіковані шляхом включення додаткової змінної для контролю реекспорту товарів із країн вибірки до США.

НгуєнХуу Т. та Караман Орсал Д. кількісно оцінили вплив торгівлі з Китаєм на ВВП країн із економікою, що розвивається, та виявили позитивний внесок імпорту з Китаю у ВВП, хоча такий позитивний внесок все ще нижчий, ніж внесок країни з економікою, що розвивається (за винятком Китаю) і країн з розвинутою економікою. Однак вплив Китаю на зростання став набагато суттєвішим після фінансової кризи, тоді як країни з економікою, що розвивається, і країни з розвинутою економікою демонструють зменшення або майже незмінну роль у стимулюванні зростання на Глобальному Півдні³⁰⁶. Ці висновки підтверджують аргументи міжнародних досліджень про Китай як про нового доброго гегемона світової економіки. Зростання країн, що розвиваються, все більше залежить від китайських товарів і послуг. На думку вчених, «зміцнення торгівлі з Китаєм може бути необхідним для Глобального Півдня для підтримки зростання в майбутньому, тому це чинить більш серйозний тиск на політиків, з одного боку, у досягненні короткострокових цілей зростання шляхом сприяння імпорту з Китаю та, з іншого боку, у забезпеченні конкурентоспроможності та незалежності внутрішнього виробництва в довгостроковій перспективі³⁰⁷.

Вчені отримали результати про незначний внесок експорту до Китаю у зростання його партнерів, що розвиваються. Більшу частину експорту до Китаю з країн, що розвиваються, становить сировина або низькотехнологічна продукція, яка незначно сприяє зростанню цих країн. Крім того, підйом Китаю

³⁰⁵ Park, D., and Shin, K. People's Republic of China as an engine of growth for developing Asia? *Asian Economic Papers*. 2011. №10(2). Pp. 120–163.

³⁰⁶ NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon...

³⁰⁷ NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon...

може призвести до того, що країни, що розвиваються, відійдуть від значної модернізації свого виробництва. Однак із майбутнім переходом китайської економіки від зростання, орієнтованого на експорт, до зростання, орієнтованого на споживання, країни, що розвиваються, можуть побачити більш значущу роль Китаю як основного імпортера товарів і послуг у найближчому майбутньому³⁰⁸.

Лі Дж. і Тіслав М. показали, що економіки, які мають невелику частку споживчих товарів у своєму експорті до Китаю, можуть мати значні цінні можливості для країн, які задовольняють зростаючий споживчий попит населення Китаю³⁰⁹. Подібним чином Парк Д. і Шин К. вказують, що Китай стає «більше споживачем і менш складальником», що свідчить про зростання потенціалу експортних можливостей до Китаю, як нового джерела зростання, у найближчому майбутньому для країн, що розвиваються³¹⁰. Крім того, Китай стає все більш важливим виробником складних товарів із вищою вартістю робочої сили та валовою доданою вартістю, залишаючи певні можливості для інших економік, що розвиваються, матеріалізувати свій потенціал, замінивши Китай або будучи частиною виробничого ланцюга під керівництвом Китаю³¹¹. Проте, досвід торговельної війни Китаю зі США та пандемія коронавірусу показали, що остання стратегія є дуже ризикованою.

Дзінпінь Я. оцінив наявні порівняльні переваги (RCA) різних галузей промисловості в Китаї та інших країнах Східної Азії за період 1980-1997 рр., а також виміряв взаємодоповнюваність торгівлі між Китаєм та іншими економіками Східної Азії за той самий період. Емпіричні результати показали, що Китай не мав порівняльних переваг у машинобудуванні порівняно з Японією, Тайванем, Південною Кореєю та Сінгапуром, імпорт Китаю доповнює експорт Тайваню, Південної Кореї, Індонезії, Малайзії та Таїланду, тоді як взаємодоповнюваність між експортом Китаю та імпортом цих країн

³⁰⁸ NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon...

³⁰⁹ Lee, J., and Tieslau, M. Panel LM unit root tests with level and trend shifts. *Economic Modelling*. 2019. № 80. Pp. 1–10.

³¹⁰ Park, D., and Shin, K. *People's Republic of China as...*, с. 160.

³¹¹ NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon...

неочевидна³¹². Сінгх С. стверджує, що «інтенсивна двостороння торгівля стала найміцнішою опорою зближення Китаю та Індії»³¹³. Активізація двосторонніх торговельних відносин Китаю та Індії не лише сприяла зміцненню політичної довіри, але й суттєво вплинула на їх співпрацю в різних сферах. Істотне зростання торговельного обороту також обумовило низку нових тенденцій в економічному розвитку країн. Дві держави стали не лише одержувачами прямих іноземних інвестицій, а й увійшли в нову фазу створення спільних інвестиційних компаній як на території Китаю та Індії, так і в інших регіонах світу. У цьому новому контексті зростаючий дефіцит в енергетичному секторі та конкуренція за захоплення нових ринків створюють серйозні проблеми для підтримки інтенсивного зростання двосторонньої торгівлі.

Саху П. досліджував сектори економіки Китаю, де експортні галузі мають порівняльну перевагу, включаючи текстиль і текстильні вироби, хімічні продукти, машини, механічні пристрої, взуття, головні убори, шкіряні вироби, в яких виробники з Індії втрачають частку ринку. Проте Індія залишається провідним експортером товарів першої необхідності до сусідніх країн. Політика Китаю щодо торгівлі також приваблює виробників з країн Південної Азії, наприклад, запрошення трейдерів до Китаю на виставки, гарантії надання передових технологій і бажання нарощувати потенціал, навчання місцевого населення, сприяння торгівлі, інвестиції у важливі галузі промисловості та допомога місцевим проектам, зокрема інфраструктурним³¹⁴.

За результатами дослідження, проведеного Датт С. та Панвар Д., Індія та Китай були двома найбільшими країнами світу за чисельністю населення, а також економіками, що розвиваються найшвидше. При цьому, інтенсивні торговельні відносини між Індією та Китаєм перебувають у початковій точці, більш-менш узгоджені з черговою фазою економічного зростання в обох країнах. На даний момент в Індії та Китаї зосереджені найбільші в світі резерви

³¹² Jinping, Y. Comparative Advantage and Trade Complementarity between China and Other Asian Economies[J]. World Economy. 2003. №5. Pp. 33-40.

³¹³ Singh, S. China-India Bilateral Trade: Strong Fundamentals, Bright Future. China Perspectives. 2005. №62.

³¹⁴ Sahoo, P. The Growing Dominance of China in South Asia: An Indian Perspective. The International Trade Journal. 2013. №27(2). Pp. 111-141.

кваліфікованих людських ресурсів, і вчені висловлюють думку, що ці дві країни й надалі залишатимуться інструментами глобального економічного зростання у 21 столітті, а збільшення двосторонньої торгівлі є найміцнішою опорою зближення Китаю та Індії³¹⁵. Кумарі Д. та Малхотра Н. звернули увагу що теорія економічного зростання, де основним чинником є торгівля, становить підґрунтя великої кількості наукових досліджень, що передбачають емпіричний аналіз, особливо в частині гіпотези експортного зростання. Вчені зробили висновок, що Китай характеризується вищою продуктивністю, ніж Індія, а різниця в продуктивності між Індією та Китаєм обумовлена не лише тривалістю політичних змін, але й швидкістю реформ, ефективністю реалізації політики та характером політичного управління³¹⁶.

Таким чином, швидкий економічний розвиток Китаю з одного боку сприяє збільшенню обсягів його зовнішньої торгівлі, а з іншого боку – впливає на економічне зростання країн-партнерів, що стає вагомим чинником загального зростання економік країн азійського регіону. Економічне зростання країн, що розвиваються, все більшою мірою стає залежним від торгівлі з Китаєм. При цьому, позитивні ефекти двостороннього співробітництва проявляються не лише в сфері промислового виробництва країн-учасниць, а й в інвестиційній сфері, що, своєю чергою, сприяє подальшому зміцненню виробничого потенціалу та, відповідно, збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі.

Теоретичні та емпіричні дослідження підтверджують зміцнення ролі Китаю у забезпеченні економічного зростання азійського регіону. Стрімкий економічний розвиток Китаю сприяє збільшенню обсягів його зовнішньої торгівлі, а також здійснює вплив на економічне зростання країн-партнерів. Експорт до Китаю неістотно впливає на економічне зростання країн, що розвиваються, оскільки вони експортують переважно сировинну продукцію і продукцію з низьким рівнем доданої вартості. Водночас, позитивні ефекти

³¹⁵ Dutt, M. S., & Panwar R. D. An analysis of Indo-China trade trends (past & projected) in the post-liberalisation era. SRJIS. 2015. Vol. III/XVII. Pp. 3228- 3241.

³¹⁶ Kumari, D., & Malhotra, N. Trade-Led Growth in India and China: A Comparative Analysis. Journal of International and Global Economic Studies. 2014. №7(2). Pp. 68-88.

двостороннього співробітництва проявляються в промисловій та інвестиційній сферах, що, своєю чергою, сприяє подальшому зміцненню виробничого потенціалу та, відповідно, збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі.

2.4. Теоретико-методичні підходи до оцінки двостороннього торговельного співробітництва

В умовах глобалізації та поглиблення інтеграційних процесів міжнародна торгівля, як головний фактор відкритості економіки, робить все більш значний внесок в економічне зростання країн. Значення білатеральної торгівлі для економічного зростання обумовлене кількістю та ефективністю укладених торговельних угод однієї країни з іншими країнами-партнерами. При цьому головним чинником впливу є преференції та умови торгівлі, які полегшують взаємний доступ двох країн до їхніх ринків товарів та послуг. Відповідно, чим вільніший доступ національних виробників до ринку країни-партнера, тим вища має бути очікувана ефективність двосторонньої торгівлі та більший її вплив на економічне зростання.

Дослідження та оцінку білатерального співробітництва доцільно проводити в двох напрямках. Насамперед, аналізується динаміка та структура двосторонньої торгівлі та визначається вплив показників (загальні обсяги експорту та імпорту, обсяги експорту та імпорту за основними товарними групами) на економічне зростання країн-партнерів. Також важливою складовою аналізу двосторонньої торгівлі є оцінка конкурентоспроможності товарів кожної країни на ринку країни-партнера.

Відповідно до положень традиційної теорії міжнародної торгівлі, Гроссман Г. і Хелпман Е. виділяють низку потенційних зв'язків між торгівлею та економічним зростанням: по-перше, інтеграція народів і культур полегшує обмін технологіями, які можуть бути корисними для створення нових продуктів, удосконалення існуючих продуктів або для виробництва товарів з меншими витратами; по-друге, інтеграція товарних ринків через міжнародну

торгівлю дозволяє тим, хто винаходить або вдосконалює продукти, перейти на ринок з більшим потенціалом, де вони можуть отримувати прибуток, навіть якщо посилюється конкуренція; по-третє, інтеграція світових ринків забезпечує загальну рівновагу цін на ресурси та відносних цін на продукцію, що впливає на витрати на інновації та привабливість різних напрямів промислових досліджень; по-четверте, міжнародні взаємодії не лише покращують стимули для створення нових знань, а й стимули до поширення технологій, що має позитивний вплив на зростання продуктивності³¹⁷.

За останні чотири десятиліття вчені здійснили велику кількість досліджень взаємозв'язку між міжнародною торгівлею та економічним зростанням на основі аналізу статистичних даних, що охоплюють велику кількість країн, періодів часу та економічних змінних. Хендрік В. і Левер Дж., проаналізувавши існуючі теоретичні та емпіричні дослідження вчених, дійшли висновку, що «результати досліджень значною мірою підтверджують гіпотезу про те, що відкритість економіки та активізація міжнародної торгівлі забезпечує вищі доходи та вищі темпи економічного зростання», водночас, вони відкинули альтернативну гіпотезу про те, що торгівля знижує економічне зростання, оскільки відсутні переконливі статистичні докази негативної кореляції міжнародної торгівлі та економічного зростання країн³¹⁸.

У багатьох дослідженнях доведено, що зростання експорту зробило значний внесок у експортоорієнтовану економіку³¹⁹. В науковій літературі наводяться багато аргументів на користь експортоорієнтованої стратегії розвитку країн в умовах глобалізації. Розширення торгівлі може посилити довгострокове зростання, дозволяючи економіці спеціалізуватися в секторах з ефектом масштабу, що виникає в результаті досліджень, розробок і

³¹⁷ Grossman G. M. and Helpman E. Globalization and Growth. *American Economic Review: Papers & Proceedings*. 2015. №105(5). Pp. 100–104. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151068>, c. 103.

³¹⁸ Hendrik, V. and Lewer, J. Trade and Growth: The Empirical Evidence, Chapter 2, in Hendrik, V. and Lewer, J. (eds). *International Trade and Economic Growth*. New York: Routledge, 2007. <https://doi.org/10.4324/9781315703282>, c.1.

³¹⁹ Balassa, B. Export and economic growth: Further evidence, *Journal of Development Economics*. 1978. Vol. 5. Issue 2. pp. 181-189. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0304-3878\(78\)90006-8](http://dx.doi.org/10.1016/0304-3878(78)90006-8); Stancheva-Gigov, I., Poposka, K. Foreign Trade and Economic Growth a Panel Regression Analysis, *International Journal of Economics, Commerce and Management*. 2014. Vol. 2. No. 12. pp. 1-10; Bilan, Y. Increase diversification through strengthened enabling environment for entrepreneurship: A focus on skill endowments and export orientation (example of Hungary and Poland). *Economics and Sociology*. 2009. №2(2). pp. 33-45.

накопичення людського капіталу. Посилення конкуренції створює стимули для технологічного прогресу та кращого управління, і цей ефект поширюється на неекспортні сектори. Збільшення експорту дозволяє імпортувати товари, особливо проміжні та капітальні. На думку Алхаджа Г., експорт позитивно впливає на продуктивність завдяки кращому розподілу ресурсів через спеціалізацію на основі порівняльних переваг³²⁰. Деякі економісти, які виступають проти торгівлі, також наголошують на деяких негативних аспектах торгівлі, але серед вчених переважає позитивний погляд

Між експортом і ВВП можуть існувати три основні зв'язки: зростання, спричинене експортом, експорт, зумовлений зростанням, і двосторонній причинно-наслідковий зв'язок (гіпотеза зворотного зв'язку), для виявлення яких Алхадж Г. і Ахмет Угур використали підхід VAR³²¹. Фіцова Г. та Жідек Л. застосували підхід VAR для перевірки довгострокового зв'язку між ВВП та експортом за допомогою теорії коінтеграції, а за допомогою тестів причинності Грейнджера визначили характер взаємозв'язків між економічним зростанням і торгівлею: для Чеської Республіки було виявлено зростання ВВП, яке спричинене експортом, а економіка Словаччини характеризується зворотним зв'язком між економічним зростанням і торгівлею, тобто торгівля стимулює економічне зростання, а зростання доходів є стимулом для зростання обсягів торгівлі³²². Отже, міжнародна торгівля має як позитивні, так і негативні наслідки, що підтверджує досвід економічної трансформації як чеської, так і словацької економік, коли експорт цих країн був вирішальним фактором економічного зростання.

В науковій літературі в обговореннях взаємозв'язку між торгівлею та економічним зростанням чітко виділяються етапи, пов'язані з економічними циклами та різними стратегіями лібералізації, що застосовуються в країнах. З 1990-х років ця дискусія пройшла шлях від фази оптимізму до фази песимізму, і

³²⁰ Alhajhoj, H. Exports and Economic Growth in Saudi Arabia: A VAR Model Analysis, *Journal of Applied Sciences*. 2007. №7 (23). pp. 3649-3658. DOI: <http://dx.doi.org/10.3923/jas.2007.3649.3658>.

³²¹ Alhajhoj, H. Exports and Economic Growth...; Uğur, Ahmet. Import and Economic Growth in Turkey: Evidence from Multivariate VAR Analysis, *Journal of Economics and Business*. 2008. Vol. XI. No. 1-2. pp. 54-75.

³²² Fitzová, H., Židek, L. Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics, *Economics and Sociology*. 2015. Vol. 8, No 2. pp. 36-50.

в даний час знаходиться на етапі більшого реалізму і прагматизму - фахівці все ще переконані, що існує позитивний зв'язок між торгівлею і зростанням за умови, що лібералізація супроводжується додатковим впливом політик в інших сферах.

На оптимістичному етапі, упродовж 1990-х років, численні наукові дослідження визначали позитивний зв'язок між лібералізацією торгівлі та зростанням, серед яких найбільш помітними були ті, які проводили наскрізний аналіз, щоб показати, що країни, які відкрили свої ринки для міжнародної торгівлі, у середньому зростали швидше, ніж ті, які тримали свої ринки закритими.

У першій половині 2000-х років з'явилася песимістична течія, яка поставила під сумнів цей позитивний зв'язок між відкритістю торгівлі та зростанням. Проте, негативний вплив торгівлі на економічне зростання не був достатньо підтвердженим на практиці, хоча більшість економік здійснили глибокі економічні реформи, включаючи лібералізацію торгівлі, які не дали очікуваних позитивних результатів (хоча були явні відмінності в продуктивність різних країн).

Дослідження, проведене Родрігесом Ф. та Родріком Д., ставило під сумнів зв'язок між торгівлею та зростанням і вказувало на те, що попередні дослідження невірно вимірювали відкритість торгівлі через недооцінку географічних факторів³²³. Більше того, автори стверджували, що не можливо ефективно встановити причинно-наслідковий зв'язок, оскільки незрозуміло, чи економіка досліджуваних країн зросла більше, тому що вони відкриті, чи вони експортують більше, оскільки мають вищі рівні доходу³²⁴. Оскільки існує істотний зв'язок між торговельними обмеженнями та неефективною макроекономічною політикою, закриті економіки розвиваються повільніше, хоча це не тому, що вони закриті, а тому, що вони застосовують невідповідну політику. Автори довели, що ступінь відкритості визначається географічними

³²³ Rodriguez, F. and Rodrik, D. Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c11058/c11058.pdf>.

³²⁴ Rodriguez, F. and Rodrik, D. Trade policy and economic growth....

факторами (розміром і близькістю до великих ринків), а тому в статистичних дослідженнях необхідно відокремлювати ефект цієї відкритості від політичних рішень на підтримку лібералізації. Родрігес Ф. і Родрік Д. дійшли висновку, що наслідки для зростання виникають через інвестиції та застосування раціональної макроекономічної політики, і визнають, що якість інституцій також має вирішальне значення для стимулювання зростання³²⁵.

Наукові дискусії щодо зв'язку між відкритістю та зростанням обумовлюють актуальність досліджень саме двосторонньої торгівлі, які дозволяють зосередити увагу на оцінці ефекту лібералізації торгівлі між двома країнами та визначити причинно-наслідковий зв'язок між покращенням умов торгівлі та економічним зростанням.

Згодом вчені переформулювали оптимістичний погляд на взаємозв'язок між каналом торгівлі та зростанням, що дозволили коригувати ендогенність відкритості, географію та причинно-наслідковий зв'язок, зберігаючи при цьому надійність статистичного зв'язку між відкритістю (краще виміряною) та найвищими темпами зростання³²⁶. В інших дослідженнях було переглянуто емпіричні дані та додано нову змінну: «твердження про те, що вільна торгівля не стимулює зростання в економіках, обтяжених надмірним регулюванням або де відсутня конкуренція³²⁷. З поправкою на цю змінну зв'язок між торгівлею та зростанням вважається більш стійким. Отже, відкритість економіки сама по собі не забезпечує зростання ВВП, але вона може сприяти цьому, якщо супроводжується іншими заходами, які зміцнюють макроекономічну стабільність та покращують інституційне середовище.

Останнім часом низка досліджень підкреслила короткостроковий вплив відкритості на зростання та важливість моделей інтеграції. Наприклад, Ледерман Д. зробив висновок, що відкритість економіки має позитивний і сильний вплив, хоча й тимчасовий, на конвергенцію між бідними та багатими

³²⁵ Rodriguez, F. and Rodrik, D. Trade policy and economic growth....

³²⁶ Dollar, D. and Kraay, A. Growth is good for the poor. World Bank Policy Research Department Working Paper. 2001. №2587, Washington, D.C.

³²⁷ Bolaky, B. and Freund, C. Trade, regulations, and growth. Meeting on trade and growth. Research Department, International Monetary Fund (IMF). Washington, D.C. 2006. 9 January.

країнами³²⁸. Цей аналіз спрямований на виявлення моделей міжнародної інтеграції, які сприяють швидшому зростанню. Зокрема, Агосін М. підтвердив важливість диверсифікації експорту для зростання та залучення інвестицій на основі розробленої моделі для країн Азії, Латинської Америки та Карибського басейну, яка показала що диверсифікація експорту, оскільки вона є ознакою розширення порівняльних переваг, є важливим чинником економічного зростання³²⁹.

У наукових дослідженнях міжнародної торгівлі найчастіше використовується гравітаційна модель, яка є економетричним методом оцінки торгових потоків. Цю модель вчені використовували для аналізу впливу на економічне зростання не лише умов в межах зони вільної торгівлі, а й впливу Генеральної угоди з тарифів і торгівлі – членства у Світовій організації торгівлі (СОТ), валютних союзів, міграційних потоків, прямих іноземних інвестицій. Основна перевага гравітаційної моделі при оцінюванні залежності зростання від преференційних умов торгівлі полягає в тому, що вона дозволяє виявляти наслідки інших факторів торгівлі, крім ЗВТ, і, отже, може виділити вплив ЗВТ на торгівлю. Базова гравітаційна модель торгівлі, аналогічна закону всесвітнього тяжіння Ньютона у фізиці, позитивно пов'язує імпорт країни i з країни j (M_{ij}) із валовим внутрішнім продуктом (ВВП) країни-імпортера (Y_i) та ВВП країни-експортера (Y_j), але враховує негативний вплив географічної відстані між країнами-імпортерами та країнами-експортерами (D_{ij}):

$$M_{ij} = G \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}}, \quad (2.1)$$

де G константа.

Виразене в логарифмічній формі та з додаванням випадкової помилки (u_{ij}), основне рівняння гравітації приймає вигляд:

$$\ln M_{ij} = G + \beta_1 \ln Y_i + \beta_2 \ln Y_j + \beta_3 \ln D_{ij} + u_{ij}, \quad (2.2)$$

³²⁸ Lederman, D. International trade and inclusive growth: a primer for busy policy analysts. Policy Research Working Paper. 2011. Series 5886. The World Bank.

³²⁹ Agosin, M. Export diversification and growth in emerging economies. CEPAL Review. 2009. № 97 (LC/G.2400-P). Santiago, Chile, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).

де β - це коефіцієнти. Враховуючи гіпотетичні зв'язки, що містяться в гравітаційній моделі, очікується, що β_1 і β_2 будуть позитивними, а β_3 - негативними³³⁰.

У рівнянні сили тяжіння географічна відстань між країнами-імпортерами та країнами-експортерами фактично є заміником торгових витрат, які перешкоджають двосторонній торгівлі. Інші змінні, які враховують торговельні витрати (наприклад, суміжність, спільна мова, колоніальні зв'язки, спільна валюта або чи є країни-імпортери чи експортери острівними або не мають виходу до моря), можуть бути додані до цього базового рівняння разом з іншими пояснювальними змінними³³¹. Крім того, нещодавні теоретичні модифікації гравітаційного рівняння підтвердили, що двостороння торгівля є не лише функцією відстані між двома країнами, але й відстані досліджуваних країн-партнерів від інших країн.

Отже, гравітаційні моделі – це економетричні моделі, які застосовуються для визначення двостороннього імпортного попиту (X_{ij}) за допомогою різноманітних пояснювальних змінних, наприклад, доходу країни-імпортера (Y_i), доходу країни-експортера (Y_j), доходу на душу населення країни-імпортера (N_i), дохід на душу населення в країнах-експортерах (N_j). При цьому, додаються змінна, яка враховує відстань між країнами-імпортерами та країнами-експортерами (D_{ij}), і вектор додаткових змінних, які можуть бути використані, якщо вважаються відповідними (V_i). Виражена в логарифмічній формі, характерна гравітаційна модель двосторонньої торгівлі набуває вигляду:

$$\ln X_{ij} = A + \delta_1 \ln(Y_i \cdot Y_j) + \delta_2 \ln(N_i \cdot N_j) + \delta_3 \ln D_{ij} + \delta_z \ln V_z + \ln e_{ij}, \quad (2.3)$$

де i - країна-імпортер; j - країна-експортер; A – постійна величина; δ_i - коефіцієнти пояснювальних змінних; $\ln e_{ij}$ - термін логарифмічної нормальної помилки (стандартна теорія торгівлі передбачає, що коефіцієнти

³³⁰ Plummer, M. G., Cheong D., Hamanaka Sh. Methodology for impact assessment of free trade agreements. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2010. https://aric.adb.org/pdf/FTA_Impact_Assessment.pdf.

³³¹ Plummer, M. G., Cheong D., Hamanaka Sh. Methodology for impact....

пояснювальних змінних мають такі знаки: $\delta_1 > 0$, $\delta_2 > 0$, $\delta_3 < 0$, а решта залежить від вектора додаткових пояснювальних змінних)³³².

Гравітаційна модель оцінюється за допомогою даних про двосторонню торгівлю, ВВП і відстані за допомогою лінійної регресії (звичайних найменших квадратів), яка є процедурою, що виконується за допомогою будь-якого пакету статистичного програмного забезпечення. Використовуючи теоретичне підґрунтя для дослідження взаємозв'язку зовнішньої торгівлі та економічного зростання, закладене в гравітаційній моделі, в нашому дослідженні проведемо регресійний аналіз залежності економічного зростання кожної з країн-партнерів від обсягів експорту та імпорту товарів в межах двосторонньої торгівлі за такою моделлю:

$$Econ_gr_i = f(Exp_i; Imp_i; Exp_i/Imp_i), \quad (2.4)$$

де $Econ_gr_i$ – вектор залежної змінної, що характеризує економічне зростання i -тої країни і включає показники ВВП (GDP_i), ВВП у розрахунку на одного мешканця (GDP_pc_i), індекс ВВП до попереднього року ($Index_GDP_i$); Exp_i – обсяги експорту товарів з i -тої країни до країни-партнера; Imp_i – обсяги імпорту з країни-партнера до i -тої; Exp_i/Imp_i – коефіцієнт покриття експортом імпорту у двосторонній торгівлі i -тої країни з країною партнером.

З метою визначення впливу товарної структури двосторонньої торгівлі на економічне зростання країн-партнерів доцільно побудувати модель лінійної регресії, яка виражає залежність економічного зростання (ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП) від обсягів експорту та імпорту основних груп товарів:

$$Econ_gr_i = f(Exp_1; Exp_2; Exp_n; Imp_1; Imp_2; Imp_n), \quad (2.5)$$

де $Exp_1; Exp_2; Exp_n$ – обсяги експорту основних товарів (товарна група 1, 2. ... n) з i -тої країни до країни-партнера; $Imp_1; Imp_2; Imp_n$ – обсяги імпорту основних товарів (товарна група 1, 2. ... n) з країни-партнера до i -тої країни.

Достовірність результатів регресійного дослідження залежить від якості та повноти статистичних даних. Тому в нашому дослідженні використаємо дані

³³² Plummer, M. G., Cheong D., Hamanaka Sh. Methodology for impact...

офіційної статистики, які подаються на сайті Світової організації торгівлі, Державної служби статистики та Головного управління статистики Польщі не менше ніж за 10 років (2011-2021 рр.).

Для оцінювання ефективності торгівлі двох країн в працях вітчизняних і зарубіжних вчених використовуються різні підходи, які поєднують розрахунок основних показників, що кількісно та якісно характеризують зовнішньоторговельний оборот, експорт та імпорт, з аналізом впливу динаміки цих показників на економічне зростання країн-партнерів. При цьому, значний внесок в обґрунтування методичних підходів до оцінки ефективності зовнішньої торгівлі країн зробили як вчені-економісти, так і фахівці та експерти міжнародних організацій.

У 2013 р. ОЕСР та Світова організація торгівлі представили розроблену спільно базу даних показників торгівлі, які розраховуються на основі оцінки доданої вартості експортної та імпортної продукції. У цій базі даних представлені показники для 64-х країн світу, включаючи торгівлю всіх країн ОЕСР, Європейського Союзу, Великої двадцятки та більшу частину країн Східної та Південно-Східної Азії за 36-ма видами економічної діяльності³³³. Показники зовнішньої торгівлі з урахуванням доданої вартості визначаються на основі таблиць «витрати - випуск», які були складені експертами ОЕСР за результатами дослідження взаємодії галузей економіки та споживачів у 64-х країнах. Розроблена міжнародними організаціями система індикаторів включає такі основні валові показники зовнішньої торгівлі країн, як: валовий експорт за галузями та країнами-партнерами; частка країни-партнера у валовому експорті галузі; валовий імпорт за галузями; частка країни-партнера у валовому імпорті продукції галузі; валовий експорт (імпорт), % від ВВП; баланс двосторонньої торгівлі за країнами; валовий торговий баланс між країнами; торговий баланс, % до ВВП; частка доданої вартості у валовому випуску³³⁴.

³³³ Trade in Value Added Database // OECD. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2016_C1.

³³⁴ Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шликова В. О., Крамарев Г. В., Пінчук А. О. Оцінки торгівлі доданою вартістю у світовій економіці. Проблеми економіки № 4 (38), 2018. С. 19-29, с. 21-22.

Вітчизняні вчені зазначають, що вдосконалення методології ОЕСР йде у напрямі все більш докладної декомпозиції потоків міжнародної торгівлі, зокрема, торгівлі доданою вартістю³³⁵. У зв'язку з цим актуальним є вивчення не лише динаміки загальних обсягів двосторонньої торгівлі, а й товарної структури торгівлі між двома країнами з особливим акцентом на частках товарів з високим рівнем доданої вартості, зокрема високотехнологічної продукції, у загальних обсягах експорту та імпорту. Отже, важливим елементом оцінки двосторонньої торгівлі країн є визначення їхніх конкурентних переваг у торгівлі певними товарами.

Для оцінки рівня спеціалізації країни на виробництві певного виду продукції та визначення конкурентоспроможності країни на відповідному міжнародному ринку застосовується індекс RCA. Методика розрахунку цього показника полягає у його визначенні для кожної товарної групи за формулою Б. Баласи³³⁶:

$$RCA_{ij} = \frac{(x_{ij}/X_i)}{(x_{wj}/X_w)}, \quad (2.6)$$

де: x_{ij} – обсяги експорту j -го товару i -тої країни; x_{wj} – обсяги світового експорту j -го товару; X_i – загальний обсяг експорту i -тої країни; X_w – загальний світовий обсяг експорту.

Якщо значення індексу знаходиться в межах від 0 до 1, то рівень спеціалізації країни у виробництві товару є недостатнім для міцних конкурентних позицій на міжнародному ринку відповідної продукції. У разі, якщо значення індексу перевищує 1 – країна вважається високоспеціалізованою на виробництві цього товару.

Порівнюючи переваги експортного потенціалу країни (значення індексу RCA) зі структурою імпорту країни-партнера, можна обґрунтувати економічну доцільність взаємної торгівлі певними товарами. Зокрема, високі значення індексів RCA на однакові товарні групи двох країн, що торгують між собою, підтверджують недоцільність торгівлі цими товарами.

³³⁵ Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шликова В. О., Крамарев Г. В., Пінчук А. О. Оцінки торгівлі доданою вартістю... с. 21.

³³⁶ Balassa B. Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. Manchester School. 1965. №33. p. 99-123.

Для оцінки відповідності структури експорту однієї країни структурі імпорту країни-партнера використовують індекс торговельної компліментарності. Дослідження компліментарності зовнішньої торгівлі двох країн може проводитися на таких рівнях: макрорівень – оцінка компліментарності економік країн-партнерів; мезорівень – оцінка міжгалузевої компліментарності; мікрорівень – оцінка компліментарності підприємств.

Індекс торговельної компліментарності визначається за формулою:

$$TC_{kj} = 100 - \frac{\sum |m_{ik} - x_{ij}|}{2}, \quad (2.7)$$

де: m_{ik} - частка i -го товару в загальних обсягах імпорту k -мої країни; x_{ij} – частка i -го товару в загальних обсягах експорту j -мої країни.

Значення показника компліментарності знаходиться в межах від 0 до 100 і визначається ступенем відповідності структури імпорту однієї країни структурі експорту країни-партнера.

Обмін країн аналогічною продукцією не дозволяє країнам-партнерам повною мірою реалізувати потенціал співробітництва, водночас, відмінності структурних характеристик зовнішньої торгівлі країн за умови їхньої компліментарності сприяють зміцненню потенціалу стратегічного партнерства.

Для аналізу регіональної торгівлі та оцінки ефективності товарообміну між країнами використовують індекс інтенсивності торгівлі:

$$TI_{ij} = \frac{x_{ij} / X_{iw}}{x_{ij} / X_w}, \quad (2.8)$$

де: x_{ij} – обсяги експорту з i -мої країни до j -мої країни; x_{wj} - обсяги світового експорту до j -мої країни; X_{iw} – загальний обсяг експорту i -мої країни; X_w – загальний світовий обсяг експорту.

У випадку, коли значення індексу інтенсивності торгівлі більше 1, то потенціал співпраці країн використовується ефективно, якщо показник менше 1, то потенціал взаємної торгівлі використовується не повною мірою.

Аналіз внутрішньогалузевої торгівлі подібними товарами дозволяє оцінити подібність двох національних економік за обсягами та структурою

виробництва, технологічним розвитком, рівнем цін та структурою споживання. Високе значення індексу внутрішньогалузевої торгівлі подібними товарами вказує на істотний ступінь подібності країн-партнерів та є передумовою стратегічного партнерства.

Для окремої галузі промисловості індекс внутрішньогалузевої торгівлі розраховується за формулою:

$$ИТ^{ij} = 1 - \frac{|E_{ij}^k - M_{ij}^k|}{(E_{ij}^k + M_{ij}^k)}, \quad (2.9)$$

де, E_{ij}^k та M_{ij}^k – відповідно експорт i -тої країни до j -тої країни та імпорт j -тої країни з i -тої країни k –го виду промислової продукції.

Для двох країн-партнерів показник внутрішньогалузевої торгівлі визначається як індекс Грубеля-Ллойда:

$$ИТ^{ij} = 1 - \frac{\sum |E_k^{il} - M_k^{li}|}{\sum (E_{ij}^k + M_{ij}^k)}, \quad (2.10)$$

де E_k^{ij} – обсяг експорту k -го товару з i -тої країни в j -ту країну, M_k^{ji} – обсяг імпорту g -го товару з j -тої країни в i -ту країну.

Значення індексу Грубеля-Ллойда змінюється від 0, що означає відсутність внутрішньогалузевої торгівлі, до 1, що свідчить про найвищий рівень інтегрованості зовнішньої торгівлі країн-партнерів промисловою продукцією.

Оцінювання взаємної порівняльної конкурентоспроможності виробництва товарів країн-партнерів здійснюють за допомогою індексу торговельної спеціалізації, який розраховується наступним чином:

$$TS_{ij} = \frac{E_{ij} - M_{ij}}{E_{ij} + M_{ij}}, \quad (2.11)$$

де: E_{ij} – обсяги експорту певного товару з i -тої країни до j -тої країни, M_{ij} – обсяги імпорту цього товару з j -тої країни до i -тої країни.

Значення індексу торговельної спеціалізації змінюється в діапазоні від -1 до 1. Додатні значення цього показника підтверджують наявність конкурентної

переваги та спеціалізацію країн на виробництві певного товару, а поступове наближення значення до 1 свідчить про збільшення порівняльної переваги.

Результати розрахунку вищезазначених показників для багатьох країн можуть слугувати базою даних для здійснення групування країн з метою визначення передумов для поглиблення зовнішньоторговельних відносин з окремими країнами-партнерами.

Використовуючи основні положення теорії міжнародної торгівлі та економічного зростання, Марець О. та Михалець К. обґрунтували модель залежності експорту України від таких показників, як ВВП країни-партнера, остаточні споживчі витрати різних секторів економіки країни-торговельного партнера, ВВП України. Також, на думку вчених, вагомими чинниками обсягів експорту нашої країни є відношення цін на внутрішньому ринку до цін на зовнішньому ринку, яке вимірюється відповідними індексами споживчих цін, а також курс гривні до долара США, що визначається реальним курсом валюти як добуток номінального курсу та співвідношення індексів зовнішніх та внутрішніх цін³³⁷. Виходячи з того, що агрегованим показником попиту на національні товари є сумарні видатки на придбання товарів та послуг торговельного партнера або валовий внутрішній продукт досліджуваної країни, а ключовим фактором при цьому виступає світовий попит, що виражається у ВВП країни-партнера (GDP_j) модель залежності експорту від основних чинників має вигляд рівняння:

$$Ex_j = f(GDP_j, R * CPI_j / CPI_{Ukr}), \quad (2.12)$$

де Ex_j – експорт продукції в країну j ; GDP_j – валовий внутрішній продукт країни-торговельного партнера j ; R – номінальний курс гривні до долара США; CPI_j – індекс споживчих цін у країні-торговельному партнері j ; CPI_{Ukr} – індекс споживчих цін в Україні³³⁸.

Імпорт, на відміну від експорту, розглядається як внутрішній фактор економічного зростання, оскільки його обсяги залежать від потреб вітчизняних

³³⁷ Марець О.Р., Михалець К.А. Моделювання показників зовнішньої торгівлі товарів України та Німеччини. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 19. С. 576-579.

³³⁸ Марець О.Р., Михалець К.А. Моделювання показників зовнішньої торгівлі...

підприємств, які використовують імпортні матеріали і комплектуючі для виробництва продукції. Грунтуючись на цій залежності, Марець О. та Михалець К. запропонували рівняння, за яким визначається обсяг імпорту³³⁹:

$$Im_j = f(GDP_{Ukr}, R * CPI_{Ukr} / CPI_j), \quad (2.13)$$

де Im_j – імпорт товарів з країни j до України; GDP_{Ukr} – ВВП України, виражений у доларах США; R – номінальний курс гривні до долара США; CPI_{Ukr} – індекс споживчих цін в Україні; CPI_j – індекс споживчих цін в країні–торговельному партнері j .

Зазначені рівняння (2.12, 2.13) вчені запропонували використовувати для моделювання обсягів експорту та імпорту країни, яка є учасницею білатерального співробітництва, за допомогою статистично-кореляційного аналізу. Взаємозалежність показників зовнішньої торгівлі та економічного зростання, що підтверджується в публікаціях провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, дозволяє досліджувати не лише вплив зміни ВВП на обсяги експорту та імпорту, а й навпаки – вплив зміни обсягів та структури експорту та імпорту на ВВП. Такий підхід дозволяє оцінити ефективність зовнішньої торгівлі країни з країною-партнером з точки зору впливу на економічне зростання.

У нашому дослідженні оцінку ефективності торгівлі України з Китаєм проведемо за допомогою регресійного аналізу, розглядаючи два види залежності, які описують роль Китаю у формуванні географічної структури зовнішньої торгівлі України та значення товарної структури торгівлі з Китаєм для економічного зростання України. Перша регресійна модель базується на функціональній залежності економічного зростання України від основних показників, що характеризують обсяги двосторонньої торгівлі:

$$Econ_growth = f(Exp_ch; Imp_ch; Ex/Imp), \quad (2.14)$$

де $Econ_growth$ – вектор залежної змінної, що характеризує економічне зростання України і включає показники ВВП (GDP), ВВП у розрахунку на одного мешканця (GDP_pc), індекс ВВП до попереднього року ($Index_GDP$);

³³⁹ Марець О.Р., Михалець К.А. Моделювання показників зовнішньої торгівлі...

Exp_ch – обсяги експорту товарів з України до Китаю; Imp_ch – обсяги імпорту з Китаю до України; Ex/Imp - коефіцієнт покриття експортом імпорту.

Друга регресійна модель враховує структурні особливості двосторонньої торгівлі України з Китаєм, які здійснюють вплив на економічне зростання через збільшення чи зменшення частки продукції з високим рівнем доданої вартості. В цьому випадку економічне зростання, яке характеризується показниками ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індексом ВВП, будемо розглядати як функцію від показників товарної структури двосторонньої торгівлі, які визначаються обсягами експорту та імпорту основних груп товарів:

$$Econ_growth=f(Exp\ ir_ore; Exp\ veg_oil; Exp\ titan_ore; Exp\ gas\ turb), \quad (2.15)$$

$$Econ_growth=f(Imp\ telec_eq; Imp\ comp; Imp\ semic; Imp\ electr_heat), \quad (2.16)$$

де $Exp\ ir_ore$ – експорт залізної руди; $Exp\ veg_oil$ – експорт рослинної олії; $Exp\ titan_ore$ – експорт титанової руди; $Exp\ gas\ turb$ – експорт газових турбін; $Imp\ telec_eq$ – імпорт телекомунікаційного обладнання; $Imp\ comp$ – імпорт комп'ютерної техніки; $Imp\ semic$ – імпорт напівпровідників; $Imp\ electr_heat$ – імпорт електричних нагрівачів.

Відповідно до нашого припущення, очікується, що експорт до Китаю товарів з вищим рівнем доданої вартості, таких як газові турбіни, має здійснювати істотний позитивний вплив на показники, що характеризують ВВП України. Водночас, вплив зміни обсягів експорту сировинних товарів з України до Китаю може виявитися незначним, або навіть негативним. Також очікується, що імпорт високотехнологічних товарів з Китаю позитивно впливає на показники економічного зростання України, оскільки може бути сприятливим фактором підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств.

З метою оцінювання параметрів двосторонньої торгівлі та її впливу на економічне зростання країн-учасниць доцільно використати рівняння лінійної регресії, яке базується на теоретично обґрунтованій взаємозалежності показників зовнішньої торгівлі та економічного зростання у гравітаційній моделі. Відповідно, на першому етапі дослідження за допомогою регресійного аналізу необхідно оцінити вплив кількісних показників торгівлі (обсягів

експорту до країни партнера, обсягів імпорту з країни партнера) на економічне зростання кожної країни, що бере участь у двосторонній торгівлі. На другому етапі дослідження визначимо залежність економічного зростання країни від товарної структури експорту до країни-партнера та імпорту з країни-партнера на основі побудови моделі лінійної регресії.

Для оцінки ефективності двосторонньої торгівлі доцільно застосувати комплексний підхід, який охоплює визначення рівня конкурентоспроможності основних експортних товарів однієї країни на ринку країни-партнера за допомогою розрахунку індексів порівняльних переваг (RCA) за відповідними товарними групами експорту товарів, а також моделювання впливу торгівлі товарами з країною-партнером на економічне зростання країни-експортера. З метою визначення впливу двосторонньої торгівлі на економічне зростання країни у нашому дослідженні використаємо моделювання за допомогою регресійного аналізу залежності ВВП від обсягів експорту товарів до країни-партнера та імпорту товарів до країни, а також від обсягів експорту та імпорту за основними групами товарів.

РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

3.1. Динамічні характеристики зовнішньої торгівлі України

Зовнішня торгівля як підсистема економіки України є чутливою до зміни внутрішнього середовища в країні внаслідок зміни нормативно-правового регулювання економічних відносин, коливання попиту та пропозиції на певні види товарів та сировини, зміни обмінного курсу та інфляції. Водночас, динаміка показників обсягу зовнішньої торгівлі визначається впливом зовнішніх економічних криз та геополітичних факторів.

Загальна динаміка обсягів зовнішньої торгівлі України упродовж останніх десяти років має хвилеподібний характер, що відображає чергування криз, які виникають під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, та періодів відновлення обсягів експорту та імпорту в результаті певних позитивних інституційних та кон'юнктурних змін. Так, стала зростаюча тенденція обсягів експорту, яка характеризувалася високим щорічним приростом експорту (2007 р. – 28,5%, 2008 р. – 35,8% відносно попереднього року), була перервана різким спадом у зовнішній торгівлі внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Внаслідок цього обсяги експорту України за результатами 2009 р. становили лише 59,3% від обсягів 2008 р., а обсяги імпорту – 53,1% відповідно.

У зовнішній торгівлі України за період 2008-2021 рр. можемо чітко виділити три кризові періоди, для яких характерне зниження обсягів експорту та імпорту (рис. 3.1). Під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. в Україні відбулося зменшення обсягів експорту на 40,7%, а обсяги імпорту скоротилися на 46,8% порівняно з 2008 р. (див. точка А, рис. 3.1).

Внаслідок початку у 2014 р. воєнних дій на Донбасі та анексії Росією Кримського півострова, що призвело до значного зменшення обсягів промислового виробництва і втрати частини економічного потенціалу, у 2015 р. обсяги українського експорту зменшилися на 39,8%, а обсяги імпорту – на 52,3% порівняно з 2013 роком (див. точка Б, рис. 3.1). Після поступового

відновлення обсягів зовнішньої торгівлі упродовж 2010-2012 рр. починаючи з 2013 р. почалася спадна динаміка експорту та імпорту внаслідок економічної кризи в Україні, що виникла після революційних подій, анексії Росією Криму та початку війни на Донбасі. Найбільших втрат зазнала зовнішня торгівля України у 2014-2015 рр., коли щорічні темпи зниження обсягів експорту та імпорту були на рівні 30%.

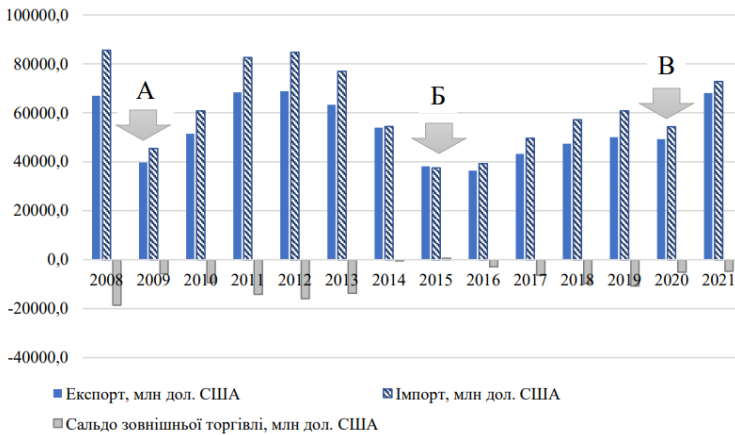

Рис. 3.1. Динаміка показників обсягу зовнішньої торгівлі України у 2008-2021 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України³⁴⁰

Зростаюча динаміка зовнішньої торгівлі почала відновлюватися у 2017 р., коли порівняно з 2016 р. експорт збільшився на 18,9%, а імпорт – на 26,4%. Проте, у 2020 р. відбулося зниження обсягів експорту (на 1,7%) та імпорту (на 10,6%) порівняно з попереднім роком через сповільнення ділової активності у зв'язку із обмеженнями, запровадженими для протидії поширення пандемії COVID-19. Після цієї кризи, у 2021 р. почалася швидке зростання обсягів

³⁴⁰ Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами України у 1996-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

зовнішньої торгівлі, про що свідчить збільшення експорту на 38,4% та імпорту на 34,1% порівняно з попереднім роком.

Зростаюча динаміка зовнішньої торгівлі почала відновлюватися у 2017 р., коли порівняно з 2016 р. експорт збільшився на 18,9%, а імпорт – на 26,4%. Проте, у 2020 р. відбулося зниження обсягів експорту (на 1,7%) та імпорту (на 10,6%) порівняно з попереднім роком через сповільнення ділової активності у зв'язку із обмеженнями, запровадженими для протидії поширення пандемії COVID-19. Пандемія коронавірусу COVID-19 та запровадження обмежень для протидії її поширенню стали глобальним фактором світового зниження ділової активності, виробництва та міжнародної торгівлі. Під впливом цього фактора позитивна динаміка зовнішньої торгівлі України 2017-2019 рр. була перервана на один рік. У 2020 році в Україні відбулося зниження обсягів експорту на 1,7% та обсягів імпорту на 10,6% порівняно з 2019 роком (див. точка В, рис. 3.1). Після цієї кризи, у 2021 р. почалося швидке зростання обсягів зовнішньої торгівлі, про що свідчить збільшення експорту на 38,4% та імпорту на 34,1% порівняно з попереднім роком.

Темпи зростання зовнішньої торгівлі України після економічних криз були вищими за темпи відновлення після активних військових дій. У 2010 році експорт зріс на 29,5%, імпорт – на 33,7% порівняно з 2009 роком, а у 2021 році ці показники зросли відповідно на 38,4% та 34,1% порівняно з 2020 роком. Тоді як у 2016 р. обсяги експорту становили 95,4% від обсягів 2015 р., а імпорт збільшився на 4,6% відносно 2015 р.

Позитивна динаміка зовнішньої торгівлі після 2016 р. значною мірою зумовлена підписанням та імплементацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Угоди про поглиблену та всеосяжну вільну торгівлю (ПВЗВТ) між Україною та ЄС, яка вступила в дію з вересня 2017 р. Лише за неповний рік дії нових правил торгівлі України з ЄС відбулося збільшення обсягів українського експорту до цих країн з 13,5 млрд дол. США у 2016 р. до 17,5 млрд дол. США, а обсяги імпорту збільшилися відповідно з 17,1 млрд дол. США до 20,8 млрд дол. США.

Постійно збільшується кількість українських підприємств, які експортують свою продукцію до країн ЄС. Наприклад, у 2014 р. експорт до країн ЄС 10 002 компанії, у 2017 році їх кількість значно збільшилась і склала 14 136 компаній, а за результатами 2019 року – 14 545 компаній здійснювали експорт до держав-членів ЄС³⁴¹. Європейський Союз і надалі залишається провідним торговельним партнером України, а частка країн ЄС у зовнішньоторговельному обороті нашої країни збільшилася з 38,8% у 2020 р. до 39,0% у 2021 р.³⁴²

Позитивною характеристикою зовнішньої торгівлі України в кризові періоди, з точки зору впливу на економічне зростання, є зменшення від'ємного сальдо торговельного балансу України: з -18 568 млн. дол. США у 2008 році до -5 737,4 млн. дол. у 2009 році; з -13 666 млн доларів США в 2013 році до -527 млн доларів США в 2014 році та +610,7 млн доларів США в 2015 році; з -10745,6 млн доларів США у 2019 році до -5144,3 млн доларів США у 2020 році.

У січні-травні 2022 року в Україні відбулося істотне скорочення обсягів експорту (-20,4%) та імпорту (-19,9%) порівняно з відповідним періодом 2021 року. Основною причиною такого зменшення обсягів зовнішньої торгівлі є вторгнення російських військ на територію України, що призвело до руйнування виробничих підприємств, інфраструктури та логістичних ланцюгів доставки експортно-імпортних товарів. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі за січень-травень 2022 року зменшилося на 8% порівняно з січнем-травнем 2021 року, що є єдиною позитивною тенденцією в цій ситуації (рис. 3.2).

³⁴¹ Торгівля з ЄС за 2019-й рік у фактах та цифрах. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zona-vilnoi-torhivli>.

³⁴² Бюлетень стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2021 році. Документ від 18.02.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=6b2412a2-219c-4aa9-b4ef-87f9690e520f&title=BiuletенPotochnogoStanuTorgovelnikhVidnosin>.

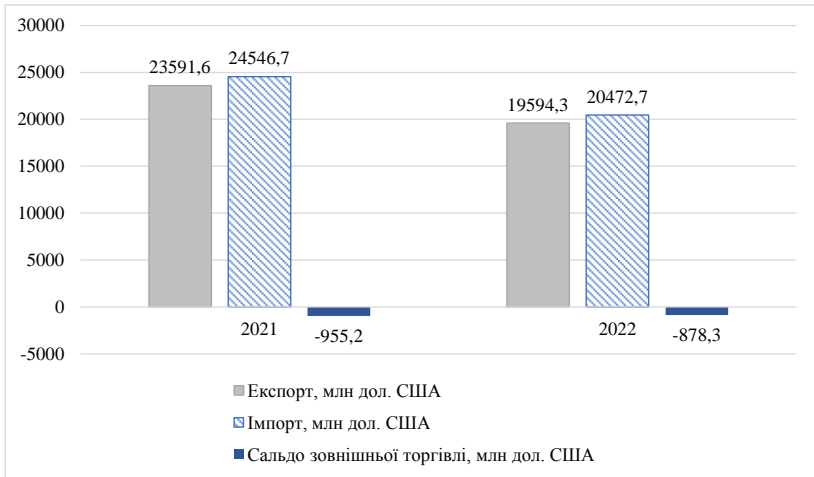

Рис. 3.2. Зміни обсягів експорту та імпорту України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України³⁴³

Внаслідок відкритої російської агресії проти України, охоплення значної території активними бойовими діями та порушення логістичних маршрутів доставки сировини, матеріалів, готової продукції в середині країни та за її межі, відбулося зниження обсягів виробництва товарів та скорочення обсягів зовнішньої торгівлі. Так, за інформацією Державної служби статистики України, у січні-травні 2022 р. експорт зменшився до 19594,3 млн дол. США порівняно з аналогічним періодом 2021 р. (23591,6 млн дол. США), а імпорт – відповідно до 20472,7 порівняно з 24546,7 млн дол. США³⁴⁴.

Причинно-наслідкові зв'язки між зменшенням обсягів зовнішньої торгівлі та початком активних воєнних дій Росії на території України простежуються у зміні обсягів експорту та імпорту у регіональному розрізі за період січень-

³⁴³ Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі у 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/str_eit/arh_s_eit_u.htm; Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 року. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tszt2022_u.html.

³⁴⁴ Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі у 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/str_eit/arh_s_eit_u.htm; Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 року. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tszt2022_u.html.

травень 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Найбільших втрат зазнала зовнішня торгівля регіонів України, де відбувалися або й надалі проходять активні бойові дії, а також регіонів, що знаходяться під тимчасовою окупацією ворога.

Експорт товарів Донецької області за п'ять місяців 2022 р. зменшився на 92,1% порівняно з аналогічним періодом 2021 р., у Луганській області – на 57,7%, у Херсонській – на 53,4%, у Чернігівській – на 45,4%, у Харківській – на 43,4%, у Сумській – на 32,9% (рис. 3.3). Також відбулося істотне скорочення обсягів імпорту в цих регіонах: у Донецькій області – на 83,4%, у Луганській області – на 73,3%, у Херсонській – на 61,7%, у Чернігівській – на 40,9%, у Харківській – на 54%, у Сумській – на 32,8%.

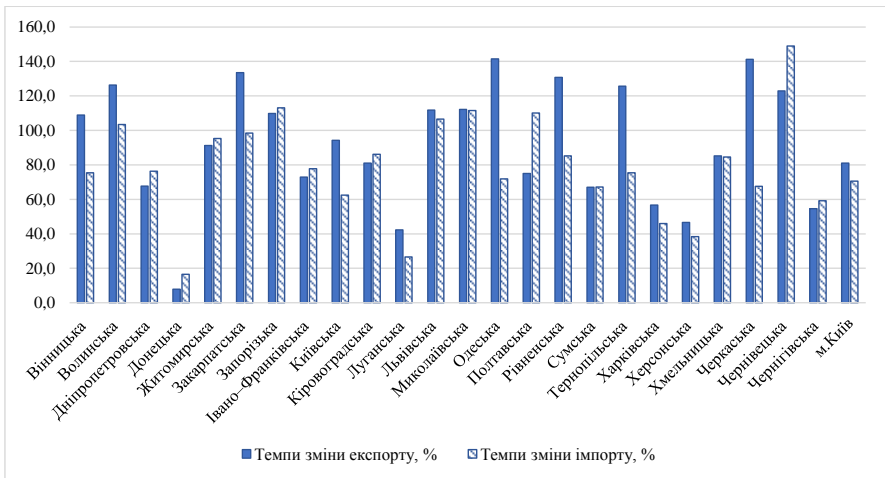

Рис. 3.3. Зміна обсягів експорту та імпорту за регіонами України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України³⁴⁵

Водночас, низка регіонів України не зважаючи на ризики і загрози для економіки в умовах воєнного часу, характеризувалися позитивними змінами обсягів зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем

³⁴⁵ Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у січні-травні 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

2021 р. Найбільший приріст обсягів експорту за цей період спостерігався у Закарпатській (+33,6%), Одеській (+41,5%), Рівненській (+30,8%) та Черкаській (+41,2%) областях. При цьому, в цих регіонах відбувалося зниження обсягів імпорту: у Закарпатській області – на 1,6%, в Одеській – на 28,2%, Рівненській – на 14,8% та Черкаській – на 32,4%.

Таким чином, нижчі темпи зростання обсягів імпорту та істотне їх зниження поряд з відносно повільнішим скороченням експорту у більшості регіонів України за п'ять місяців 2022 р. забезпечили позитивну тенденцію зменшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі загалом по країні.

Результати аналізу динаміки обсягів експорту та імпорту України доцільно доповнити характеристикою умов торгівлі та їх зміною. Умови торгівлі оцінюються за допомогою таких показників, як: індекс фізичного обсягу експорту та імпорту (індекс Ласпейреса); індекс цін експортних та імпортних товарів (індекс Пааше); індекс умов торгівлі (кількісний та ціновий). Щорічна та щомісячна інформація про умови торгівлі за вказаними індексами подається Державною службою статистики України. За допомогою цих показників визначають, в якій мірі країна виграє (втрачає) за рахунок зміни цін (кількості) товарів у зовнішній торгівлі з певною країною (країнами) за відповідний період часу³⁴⁶.

У 2021 р. умови зовнішньої торгівлі України характеризувалися такими показниками: індекс фізичного обсягу експорту становив 93,4%; індекс фізичного обсягу імпорту – 107,6%; індекс цін експортних товарів – 148,2%; індекс цін імпортних товарів – 124,6%; кількісний індекс умов торгівлі – 86,8%; ціновий індекс умов торгівлі – 119%³⁴⁷. Отже, у 2021 р. порівняно з 2020 р. в Україні відбулося зменшення експорту на 6,6% при одночасному зростанні обсягів імпорту на 7,6%. Водночас, зауважимо, що негативне сальдо зовнішньої торгівлі внаслідок цього не збільшилося, що пояснюється швидшими (майже вдвічі) темпами зростання експортних цін (на 48,2%) порівняно з цінами на

³⁴⁶ Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm.

³⁴⁷ Індеси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

імпортні товари (24,6%). В результаті кількісні умови погіршилися, про що свідчить зменшення відповідного індексу на 13,2%, а цінові умови торгівлі покращилися (зростання індексу на 19%). Це означає, що загалом умови торгівлі України у 2021 р. покращилися, оскільки виручка від експорту товарів дозволяла придбати більше імпортних товарів, порівняно з 2020 р.

Упродовж січня-травня місяців 2022 р. умови зовнішньої торгівлі України істотно змінилися порівняно з аналогічним періодом 2021 р. (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Умови торгівлі України у січні-травні 2022 р.
(% до відповідного періоду 2021 р.)

Місяць	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше))		Індекс умов торгівлі	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Кількісний	Ціновий
Січень	118,1	107,4	129,8	137,2	109,9	94,6
Лютий	98,5	97,2	122,2	132,9	101,3	91,9
Березень	41,3	20,8	122,2	140,9	198,5	86,7
Квітень	41,1	35,8	121,4	136,9	114,8	88,7
Травень	46,8	49,8	113,0	141,9	93,9	79,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁴⁸

Як показано у таблиці, починаючи з березня 2022 року обсяги експорту істотно знизилися і у квітні 2022 р. становили 41,1% від обсягів експорту квітня 2021. Обсяги імпорту у квітні 2022 скоротилися на 64,2% порівняно з квітнем 2021 р. Водночас, експортні ціни збільшилися на 21,4%, тоді як ціни на імпортні товари зросли на 36,9%. Кількісні індекси умов торгівлі України у березні-квітні 2022 р. покращилися порівняно з аналогічним періодом 2021 р., оскільки обсяги експорту перевищували обсяги імпорту. Проте, цінові умови торгівлі погіршилися, про що свідчить зменшення індексу цінових умов торгівлі з 94,6% у січні 2022 (відносно січня 2021) до 88,7% у квітні (відносно квітня 2021). Отже, ціни експортних українських товарів були менші за імпортні, а тому, із зростанням сукупної ціни імпорту, у порівнянні із сукупною

³⁴⁸ Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/in_fiz/arh_in_fiz_22_u.htm.

ціною експорту на кожну одиницю товару, що експортується, стало можливим придбати все менше імпортних товарів.

У травні 2022 р. умови торгівлі за показниками фізичного обсягу експорту та імпорту дещо покращилися. Індекс Ласпейреса для експорту підвищився на 5,7 відсоткових пункти (в. п.), а для імпорту – на 14 в. п. порівняно з показниками за квітень. Водночас, відбулося погіршення цінових умов торгівлі, оскільки ціни на експортні товари у травні 2022 р. зросли на 13% відносно травня 2021 р., а ціни на імпортні товари – на 41,9%. Як видно з таблиці, загалом у травні 2022 р. відбулося істотне погіршення кількісних та цінових умов торгівлі України порівняно з травнем 2021 р. Кількісне скорочення експорту товарів супроводжувалося швидшим зростанням цін на імпортні товари порівняно зі збільшенням експортних цін. Тому для України актуальною проблемою воєнного часу є забезпечення фінансування придбання товарів критичного імпорту в умовах відносного скорочення валютних надходжень.

Таким чином, внаслідок ведення активних воєнних дій російськими військами на території України та окупації значної частини південних та східних регіонів у 2022 р. відбулося скорочення обсягів зовнішньої торгівлі, погіршення цінових умов торгівлі, зменшення валютних надходжень від експорту товарів, зменшення фінансових ресурсів для придбання товарів критичного імпорту, погіршення платіжного балансу. Зазначені зміни в зовнішній торгівлі негативно вплинуть на економічне зростання, оскільки, як було показано в теоретичному розділі, експорт є важливим чинником розвитку, зокрема промислового сектору.

Отже, динаміка зовнішньої торгівлі України упродовж 2008-2021 рр. характеризувалася істотним зниженням обсягів експорту та імпорту у кризові періоди, зумовлені в основному зовнішніми негативними чинниками (2009 р., 2015-2016 рр., 2020 р.). Темпи відновлення зовнішньої торгівлі були швидшими після криз, зумовлених фінансово-економічними причинами (2008 р. та 2020

р.), а відновлення після кризи внаслідок впливу політичних факторів та агресії Росії (2015-2016 рр.) було повільнішим.

Високі темпи відновлення обсягів зовнішньої торгівлі після кризи, зумовленої пандемією, були припинені внаслідок відкритого вторгнення російських військ в Україну. Економічний шок та низка зовнішніх загроз призвели до істотного скорочення обсягів експорту та імпорту України у січні-травні 2022 р. в основному внаслідок значного зменшення обсягів або повного припинення зовнішньої торгівлі в регіонах, території яких частково або повністю окуповані ворогом, а також в регіонах, де відбуваються активні бойові дії. Також за п'ять місяців 2022 р. не зважаючи на покращення кількісних умов торгівлі, відбулося погіршення цінових умов зовнішньої торгівлі України, що характеризується повільнішим зростанням експортних цін порівняно з темпами збільшення ціни імпортованих товарів.

3.2. Загальна характеристика географічної структури зовнішньої торгівлі України

Значні коливання обсягів зовнішньої торгівлі, які відбувалися під впливом геополітичних чинників, як негативних, так і позитивних, відобразилися й у зміні географічної структури експорту та імпорту України. Перші істотні трансформації структури зовнішньоторговельного обороту України чітко проявилися у 2015 р., коли відбулося зменшення частки країн СНД у загальних обсягах експорту товарів до 7,8% порівняно з 11,1% у 2008 р., а також скорочення частки Російської Федерації – з 23,5% у 2008 р. до 12,7% у 2015 р. (рис. 3.4).

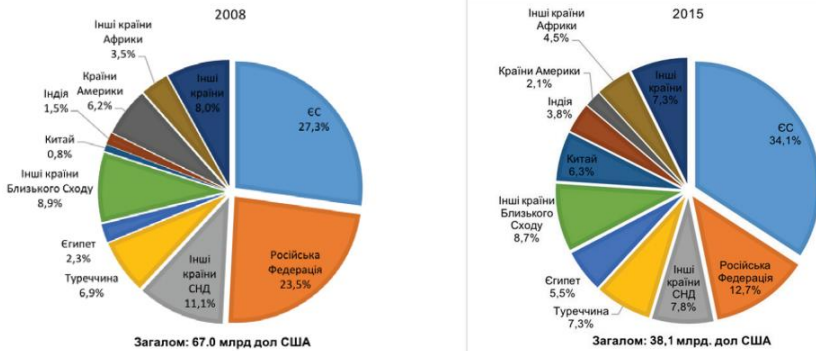

Рис. 3.4. Географічна структура експорту України у 2008 р. та 2015 р.³⁴⁹

Як видно з рисунку, український експорт у 2015 р. став більш диверсифікованим за рахунок скорочення часток країн СНД та Росії, а також збільшення в загальних обсягах експорту товарів часток країн ЄС, Туреччини, Єгипту, Китаю, Індії, країн Африки. Хоча у 2015 р. Росія ще залишалася провідним торговельним партнером України, незважаючи на її приховану підтримку воєнних дій на Донбасі та анексію Криму, починаючи з 2016 р. українські експортери практично втратили доступ до російського ринку внаслідок припинення дії «Договору про зону вільної торгівлі Російської Федерації з Україною». Насамперед, такі зміни умов торгівлі негативно вплинули на діяльність підприємств, що експортували свою продукцію до Росії та залежали від ринку цієї країни, зокрема виробники машин та обладнання.

Українським експортерам вдалося поступово переорієнтуватися на ринки інших країн та частково компенсувати втрати валютної виручки після закриття російського ринку. Більше уваги експортери стали приділяти ринкам країн ЄС, вихід на які потребує забезпечення високої якості продукції та відповідності її характеристик європейським стандартам. Сумарна частка країн ЄС в загальних обсягах українського експорту товарів збільшилася з 27,3% (2008 р.) до 34,1% (2015 р.) завдяки підписанню «Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС».

³⁴⁹ Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: <http://www.intracem.org>.

Як зазначають експерти, зарубіжні ринки є досить сегментованими для українського експорту, оскільки продукція машинобудування була орієнтована, головним чином, на пострадянські ринки та, зокрема, ринок Російської Федерації, а експорт на європейські ринки складається в основному з товарів з низькою доданою вартістю³⁵⁰. У зв'язку з цим звернемо увагу, що низка інституційних змін, які відбулися після підписання угоди про «Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі України та ЄС», яка набула чинності з 1 січня 2016 р., істотно вплинули на географічну структуру експорту України.

Станом на 2021 р. найбільша частка в експорті товарів з України (39,4%) належала країнам ЄС(27), частка країн Азії становила 36,4%, інших країн Європи – 10,9%, Африки – 8,3% (рис. 3.5). Частка країн Америки була на рівні 0,1% загального обсягу експорту товарів, тому на рисунку ці країни не виокремлені, а включені до позиції «інші країни світу». Як видно з рисунку, частка інших країн зменшилася з 40,5% у 2010 р. до 5% у 2021 р. в основному за рахунок істотного зниження частки країн СНД (з 36,5% у 2010 р. до 14,8% у 2018 р., подальшим зниженням, що стало однією з причин припинення статистичних спостережень за показниками зовнішньої торгівлі з цими країнами).

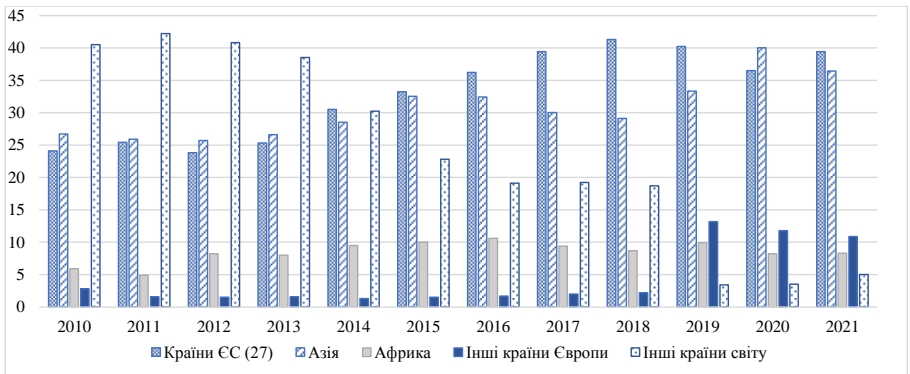

Рис. 3.5. Динаміка географічної структури експорту України у 2010-2021 рр., % у загальних обсягах експорту

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁵¹

³⁵⁰ Експортна стратегія України. Дорожня карта... с. 7.

³⁵¹ Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами (1996-2021). URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Частка країн ЄС (27) в загальних обсягах експорту України збільшилася з 24,1% у 2010 р. до 39,4% у 2021 р. При цьому найбільший приріст цього показника спостерігався у 2014 р. (+5,2 відсоткових пункти (в. п)), що стало результатом як підписання «Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС» та впровадження в дію її основних положень на тимчасовій основі, так і переорієнтації багатьох вітчизняних експортерів з ринків країн СНД на європейський ринок. До 2018 р. відбувалося щорічне зростання частки країн ЄС в загальних обсягах експорту України на 2-3 в. п. У 2019 р. у зв'язку із перевиборами президента України та відповідними політичними змінами в країні частка країн ЄС в українському експорті товарів зменшилася на 1,1 в. п. відносно 2018 р., а у 2020 р., через зниження ділової активності внаслідок пандемії, частка країн ЄС у експорті знизилася на 3,7 в. п. порівняно з 2019 р.

Починаючи з 2019 р. спостерігається істотне зростання частки інших країн Європи у загальних обсягах експорту України, коли цей показник зріс у 6 разів порівняно з 2018 р. Таку динаміку можемо пояснити розширенням торговельних відносин з цими країнами, що, з певним часовим лагом, стало результатом збільшення обсягів експорту до країн ЄС(27). За період 2008-2021 рр. у географічній структурі експорту товарів України відбулися зміни, які характеризуються переорієнтацію вітчизняних підприємств з ринків країн СНД на ринки країн Європи (табл. 2.2). Так, частка країн СНД в експорті товарів з України зменшилася у 2,3 раза - з 34,6% у 2008 р. до 14,8% у 2018 р. За цей же час відбулося збільшення частки країн Європи у структурі українського експорту з 29,5% у 2008 р. до 50,3% у 2021 р., а частка країн ЄС (27) збільшилися з 26,3% до 39,4%³⁵² відповідно.

³⁵² Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3.2

Динаміка географічної структури експорту товарів України у 2008-2021 рр., %

Рік	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (27)	Азія	Африка	Америка
2008	34,6	65,4	29,5	26,3	23,7	5,8	0,1
2009	33,9	66,1	25,9	22,9	30,6	6,6	0,1
2010	36,5	63,5	26,9	24,1	26,7	5,9	0,1
2011	38,3	61,7	27,0	25,4	25,9	4,9	0,0
2012	36,8	63,2	25,3	23,8	25,7	8,2	0,1
2013	34,9	65,1	26,9	25,3	26,6	8,0	0,1
2014	27,6	72,4	31,8	30,5	28,5	9,5	0,0
2015	20,5	79,5	34,7	33,2	32,5	10,0	0,0
2016	16,6	83,4	37,9	36,2	32,4	10,6	0,1
2017	16,0	84,0	41,4	39,4	30,0	9,4	0,2
2018	14,8	85,2	43,5	41,3	29,1	8,7	0,1
2019	н/д	н/д	53,4	40,2	33,3	9,9	0,1
2020	н/д	н/д	48,3	36,5	40,0	8,2	0,1
2021	н/д	н/д	50,3	39,4	36,4	8,3	0,1

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁵³

Також спостерігалось збільшення частки країн Азії в експорті товарів з України – з 23,7% у 2008 р. до 40% у 2020 р. з подальшим зменшенням до 36,4% у 2021 р. Очевидно, таке зростання частки азійських країн в експорті українських товарів обумовлене не лише збільшенням обсягів експорту до Китаю, а й відсутністю статистичного обліку торгівлі з країнами СНД (починаючи з 2019 р.), в результаті чого торгівля з Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном (які входять до СНД) включається до обсягу торгівлі з країнами Азії.

Позитивною тенденцією зміни географічної структури експорту вважаємо збільшення частки країн Африки (з 5,8% у 2008 р. до 8,3% у 2021 р.), а також частки інших країн (з 65,4% у 2008 р. до 85,2% у 2018 р.), що свідчить про зростання рівня диверсифікованості експорту України. При цьому частка країн Америки упродовж досліджуваного періоду залишалася надзвичайно низькою.

За останні 10 років відбулися істотні зміни у структурі експорту українських товарів за країнами (рис. 3.6). Довгий час провідним торговельним партнером України була Російська Федерація, частка якої в експорті товарів за

³⁵³ Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами (1996-2021). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

період 2001-2011 рр. збільшилася на 6,4 в. п. На російський ринок у 2011 р. надходило 29% загального обсягу експорту українських товарів, що свідчило про експортну залежність нашої країни від провідної країни-партнера та було загрозливим з точки зору критеріїв економічної безпеки.

З 2014 р. ситуація почала змінюватися і у 2021 р. географічна структура українського товарного експорту стала більше диверсифікованою, зокрема завдяки збільшенню поставок товарів до країн Європейського Союзу. За період з 2011 р. до 2021 р. у загальних обсягах експорту України збільшилася частка Польщі (з 4,1% до 7,7%), Німеччини (з 2,6% до 4,2%), Нідерландів (з 1,3% до 3,3%). Найбільше українського експорту у 2021 р. надходило у такі країни ЄС, як Польща (19,5% загального обсягу до країн ЄС), Італія (13%), Німеччина (10,7%), Нідерланди (8,4%), Іспанія (6,3%), Угорщина (6%), Чехія (5,3%)³⁵⁴.

Вагомою також стала частка Китаю в загальних обсягах експорту України: відбулося збільшення цього показника з 3,2% у 2011 р. до 11,8% у 2021 р.

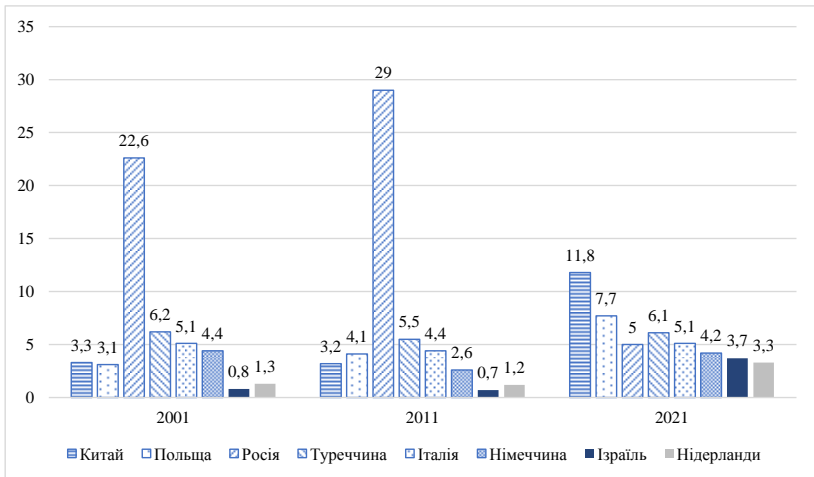

Рис. 3.6. Динаміка географічної структури експорту товарів з України до основних країн-партнерів у 2001-2021 рр., % до загальних обсягів експорту.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України³⁵⁵

³⁵⁴ Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

³⁵⁵ Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Таким чином, за останні 10 років відбулися структурні зміни в зовнішній торгівлі, які характеризуються поглибленням торговельних зв'язків з країнами Європи та Азії, а також зменшенням залежності від торгівлі з країнами СНД, зокрема Росією. Збільшення частки експорту українських товарів до країн ЄС підтверджує отримання вітчизняними підприємствами істотних переваг в результаті покращення умов торгівлі з цими країнами, що відбулося після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС. Поряд з цим відбулося зростання частки експорту до Китаю та істотне зменшення частки експорту до Російської Федерації, що з одного боку, припинило залежність українських експортерів від російського ринку, а з іншого – призводить до збільшення експортних витрат у зв'язку із транспортуванням товарів на більш віддалений географічно китайський ринок.

У географічній структурі імпорту також відбулися зміни, проте, поряд з істотним зниженням частки країн СНД у загальних обсягах імпорту товарів (з 44% у 2010 р. до 23,1% у 2018 р.), співмірного зростання частки імпорту з країн ЄС не відбулося (рис. 3.7). У загальних обсягах імпорту частка країн ЄС у 2021 р. збільшилася лише на 9,8 в. п. порівняно з 2010 р., причому ця динаміка є нижчою, порівняно з динамікою частки українського експорту товарів до цих країн (у 2021 р. зафіксоване зростання на 15,3 в. п. порівняно з 2010 р.), що підтверджує користь від підписання Угоди про асоціацію України з ЄС саме для українських експортерів товарів.

Натомість, частка інших країн Європи збільшилася у 7 разів (з 3% у 2010 р. до 21,2% у 2021 р.), що свідчить про переорієнтацію підприємств, що імпортували товари з країн СНД, більшою мірою на постачальників з інших європейських країн (поза межами ЄС-27). Водночас, частка імпорту з Азійських країн у загальних обсягах імпорту України збільшилася майже удвічі (з 16,5% у 2010 р. до 30,5% у 2021 р.) і у 2021 р. була лише на 9,2 в. п. меншою за частку країн ЄС. Частка країн Африки в імпорті товарів до України збільшилася неістотно – з 1,4% у 2010 р. до 1,7% у 2021 р., а частка країн Америки зменшилася з 0,4% до 0,2%, що також пов'язано з більшою зацікавленістю

підприємств у імпорті товарів на ринках європейських країн, які є ближчими географічно.

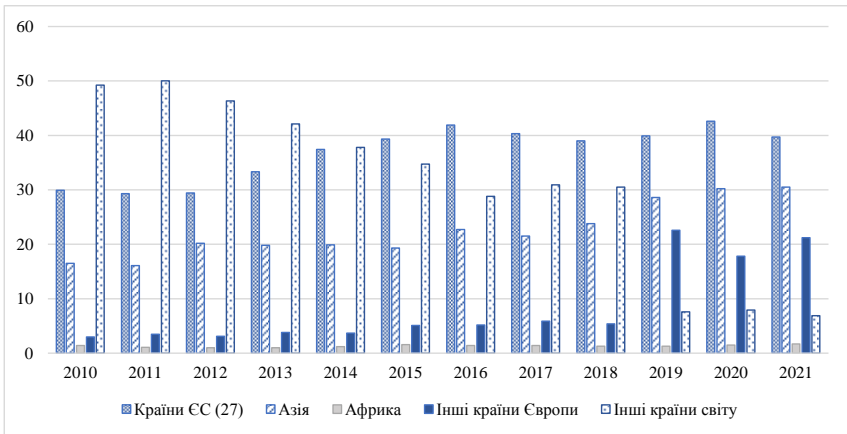

Рис. 3.7. Динаміка географічної структури імпорту України у 2010-2021 рр., % до загальних обсягів експорту

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁵⁶

У розрізі основних країн-партнерів, з яких надходить імпортна продукція до України, найбільша частка належить Китаю. Як видно з рис. 3.8, за період з 2001 р. по 2021 р. частка китайських товарів в імпорті України збільшилася майже у 13 разів. Частка імпорту з Російської Федерації у 2021 р. зменшилася у 4,5 рази, порівняно з 2001 р. Відповідно відбулося збільшення часток імпорту з інших країн-партнерів. Серед країн ЄС найбільшу частку в загальних обсягах імпорту товарів до України у 2021 р. мали Німеччина (8,6%) та Польща (6,8%), причому частка Польщі збільшилася майже удвічі порівняно з 2011 р.

³⁵⁶ Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами (1996-2021). URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

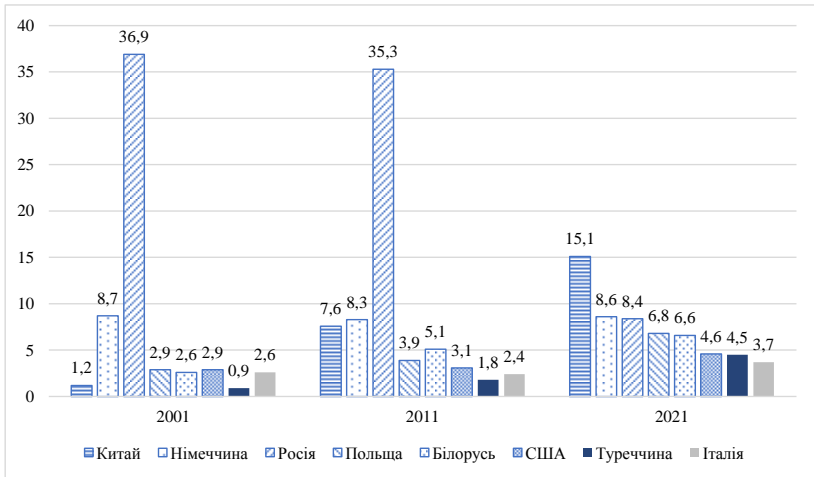

Рис. 3.8. Динаміка географічної структури імпорту товарів з України до основних країн-партнерів у 2001-2021 рр., % до загальних обсягів експорту

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України³⁵⁷

Географічна структура товарного імпорту України також зазнала подібних змін: зросла частка європейських країн в загальних обсягах імпорту України, відбулося зменшення частки країн СНД та Росії, збільшилася частка Китаю. Загалом, результати проведеного аналізу свідчать про те, що географічна структура зовнішньої торгівлі України за останні 10 років стала більше диверсифікованою, оскільки збільшилася кількість країн з часткою 7-15% у загальних обсягах зовнішньоторговельного обороту.

Упродовж 2008-2018 рр. в Україні відбулося істотне скорочення обсягів імпорту з країн СНД, про що свідчить зменшення частки цих країн в загальних обсягах імпорту товарів з 39% до 23,1%. Натомість істотно збільшилася частка країн Європи (з 35,6% у 2008 р. до 60,9% у 2021 р.) та меншою мірою - частка країн ЄС (27) – відповідно з 32,2% до 39,7%, а також майже удвічі збільшилася частка країн Азії (з 18,1% до 30,5%). Серед країн-членів Європейського Союзу

³⁵⁷ Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

найбільше товарів Україна імпортувала з Німеччини (21,7% від загального обсягу імпорту з ЄС (27)), Польщі (17,1%), Італії (9,2%), Франції (6,1%)³⁵⁸.

Негативною, з точки зору географічної диверсифікації торгівлі, є тенденція до скорочення в імпорті товарів частки країн Арики та Америки, проте, у випадку заміни імпорту з цих країн аналогічними товарами з Азії, імпортери могли знизити свої витрати на доставку цих товарів.

Таблиця 3.3

Динаміка географічної структури імпорту товарів України у 2008-2021 рр.

Рік	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (27)	Азія	Африка	Америка
2008	39,0	61,0	35,6	32,2	18,1	1,8	0,5
2009	43,3	56,7	35,7	32,4	14,4	1,4	0,3
2010	44,0	56,0	32,9	29,9	16,5	1,4	0,4
2011	45,0	55,0	32,8	29,3	16,1	1,1	0,2
2012	40,7	59,3	32,5	29,4	20,2	1,0	0,2
2013	36,3	63,7	37,1	33,3	19,8	1,0	0,1
2014	31,7	68,3	41,1	37,4	19,9	1,2	0,3
2015	27,9	72,1	44,4	39,3	19,3	1,6	0,5
2016	21,8	78,2	47,1	41,9	22,7	1,4	0,3
2017	23,1	76,9	46,2	40,3	21,5	1,4	0,3
2018	23,1	76,9	44,4	39,0	23,8	1,3	0,1
2019	н/д	н/д	62,5	39,9	28,6	1,3	0,2
2020	н/д	н/д	60,4	42,6	30,2	1,5	0,1
2021	н/д	н/д	60,9	39,7	30,5	1,7	0,2

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁵⁹

За досліджуваний період відбулася зміна провідної країни-партнера у зовнішній торгівлі України. У 2008 р. основним торговельним партнером України була Росія, її частка в експорті становила 23,5%, частка в імпорті - 22,7%, а частка в загальних обсягах торговельного обороту - 23,1%. У 2021 р. ситуація кардинально змінилася - частка Росії в експорті знизилася до 5%, в імпорті – до 8,4%, в зовнішньоторговельному обороті - до 6,7%. Провідним торговельним партнером України став Китай, частка якого у 2021 р. в експорті становила 11,8%, в імпорті - 15,1% у зовнішньоторговельному обороті – 13,5%.

³⁵⁸ Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС...

³⁵⁹ Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами (1996-2021). <https://ukrstat.gov.ua>.

Порівняно з 2008 р. відбулося істотне зростання цих показників, оскільки в цьому році частка експорту України до Китаю була на рівні 0,82% і надзвичайно низькою, порівняно з часткою Китаю в імпорті товарів (6,5%), а частка Китаю в зовнішньоторговельному обороті України становила 4%.

Отже, за останні 10 років відбулися істотні зміни в географічній структурі зовнішньої торгівлі України. До 2015 р. найбільша частка в експорті та імпорті України належала країнам СНД та Росії. Після закриття російського ринку для українських експортерів ситуація кардинально почала змінюватися, а після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС відбулася переорієнтація українських експортерів на європейський ринок. В результаті виходу експортерів з російського ринку та ринку країн СНД експорт України став більш диверсифікованим за рахунок збільшення в загальних обсягах експорту товарів часток країн ЄС, інших країн Європи, Туреччини, Єгипту, Китаю, Індії. У 2021 р. провідною країною-партнером України у зовнішній торгівлі став Китай, проте на даний час його частка у зовнішньоторговельному обороті нашої країни знаходиться на безпечному рівні.

3.3. Структурні зрушення у зовнішній торгівлі України: причини та наслідки

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі України супроводжувалася істотними змінами у товарній структурі. У 2008 р. основним експортним товаром України були недорогоцінні метали та вироби з них (41,2% загального обсягу експорту (рис. 3.9)), зокрема експорт чорних металів становив 34,3% експорту товарів. У 2021 р. частка цієї товарної групи у загальних обсягах експорту України зменшилася відповідно до 23,5% та 20,5%. Водночас, спостерігалася істотне зростання частки продуктів рослинного походження в загальних обсягах експорту – з 8,3% у 2008 р. до 22,8% у 2021 р., які стали також основним експортним товаром на рівні з недорогоцінними. При цьому зауважимо, що основою нарощення обсягів експорту продукції

рослинництва стало збільшення частки зернових культур в загальних обсягах експорту товарів з 5,5% у 2008 р. до 18,1% у 2021 р.

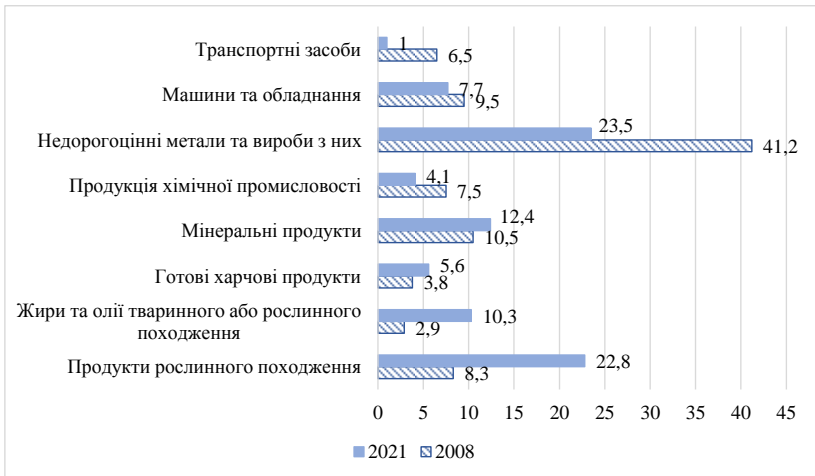

Рис. 3.9. Структурні зміни експорту товарів України у 2021 р. порівняно з 2008 р., % до загального обсягу експорту

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України³⁶⁰

За досліджуваній період відбулося незначне зростання частки мінеральних продуктів в експорті України – до 12,4% у 2021 р. порівняно з 10,5% у 2008 р. Проте, таке збільшення відбулося внаслідок збільшення експорту продукції з нижчою доданою вартістю. У 2008 р. серед товарів цієї товарної групи переважали енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, що становили 6,1% загального обсягу експорту товарів. Ситуація змінилася у 2021 р. у зв'язку із зменшенням частки мінерального палива, нафти та продуктів її перегонки до 1,2% загального експорту товарів. Натомість відбулося збільшення частки в експорті товарів руди, шлаку і золи – з 3,2% у 2008 р. до 10,5% у 2021 р., що вважаємо негативною тенденцією, оскільки при виготовленні товарів цієї групи створюється менша додана вартість, порівняно з виробництвом палива.

³⁶⁰ Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2008 рік. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

Позитивною є динаміка експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, їх частка в загальних обсягах експорту у 2021 р. збільшилася до 10,3% порівняно з 2008 р., коли вона становила 2,9%. Таке зростання свідчить про покращення переробки сільськогосподарської продукції та конкурентоспроможність української олії на зарубіжних ринках, а також про активне використання українськими експортерами нових умов торгівлі з країнами ЄС.

Збільшення частки готових харчових продуктів в експорті у 2021 р. (5,6%) порівняно з 2008 р. (3,8%) відбулося за рахунок збільшення частки залишків і відходів харчової промисловості (з 0,7% до 2,5%), які по суті є сировинною продукцією. Зростання в обсягах експорту питомої ваги іншої продукції, що входить до складу цієї товарної групи, у 2021 р. порівняно з 2008 р. було незначним. Так, частка цукру і кондитерських виробів з цукру збільшилася з 0,2% до 0,4%, частка готових продуктів із зерна – з 0,4% до 0,6%. Частка продуктів переробки овочів та плодів залишилася без змін (0,3%), а частка алкогольних та безалкогольних напоїв зменшилася з 0,8% до 0,5%.

Майже удвічі скоротилася частка продукції хімічної промисловості в експорті товарів – з 7,5% у 2008 р. до 4,1% у 2021 р. Негативна динаміка була обумовлена зменшенням обсягів експорту двох основних товарних груп. Експорт продуктів неорганічної хімії зменшився з 1603577,1 тис. дол. США до 979748,7 тис. дол. США, внаслідок чого частка цієї продукції в експорті скоротилася з 2,4% до 1,4%. Обсяги експорту добрив зменшилися з 1996513,6 тис. дол. США до 622524,4 тис. дол. США, а їх частка в загальному експорті товарів скоротилася з 3% до 0,9%.

За досліджуваний період у структурі експорту України істотно зменшилася частка продукції середньо- та високотехнологічних галузей промисловості. Питома вага машин та обладнання в загальних обсягах експорту скоротилася з 9,5% у 2008 р. до 7,7% у 2021 р., що відбулося за рахунок істотного зниження експорту ядерних реакторів, котлів та машин (з 3497779,1 тис. дол. США до 2120878,9 тис. дол. США). Водночас, за досліджуваний

період відбулося збільшення обсягів експорту електричних машин (з 2843360,5 тис. дол. США до 3139286,8 тис. дол. США), що забезпечило незначне підвищення частки цієї групи високотехнологічних товарів в експорті з 4,2% до 4,6%.

Частка транспортних засобів у загальних обсягах експорту товарів України у 2021 р. становила лише 1%, тоді як у 2008 р. – 6,5%. Таке істотне скорочення відбулося внаслідок зменшення експорту усіх товарів, що входять до цієї групи товарного експорту. Обсяги експорту залізничних локомотивів зменшилися за цей період з 2653,2 млн дол. США до 288,1 млн дол. США, засобів наземного транспорту (крім залізничного) – з 1243,8 млн дол. США до 166,5 млн дол. США, аеронавігаційних та космічних апаратів – з 224,6 млн дол. США до 66,2 млн дол. США, суден морських або річкових – з 199,7 млн дол. США до 155,5 млн дол. США. Тобто, спостерігалось найбільше скорочення частки в експорті залізничних локомотивів (з 4% до 0,4%) та наземних транспортних засобів, крім залізничних (з 1,9% до 0,2%).

Як зазначають вітчизняні вчені, проблема низького рівня прогресивності експорту є наслідком низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках про що свідчить скорочення експорту продукції машинобудування³⁶¹. Саме від міжнародної конкурентоспроможності продукції машинобудування, приладобудування та фармацевтичних препаратів залежить рівень технологічності експорту країни. Порівняно з іншими країнами, що розвиваються, та промислово розвиненими країнами, експорт України характеризується низькою часткою високотехнологічної продукції та є набагато нижчим за безпечне значення (БЗ=12%) (рис. 3.10).

³⁶¹ Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки України в контексті включення у ланцюги доданої вартості. Аналітична довідка. Харків: Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2019. 19 с., с. 5.

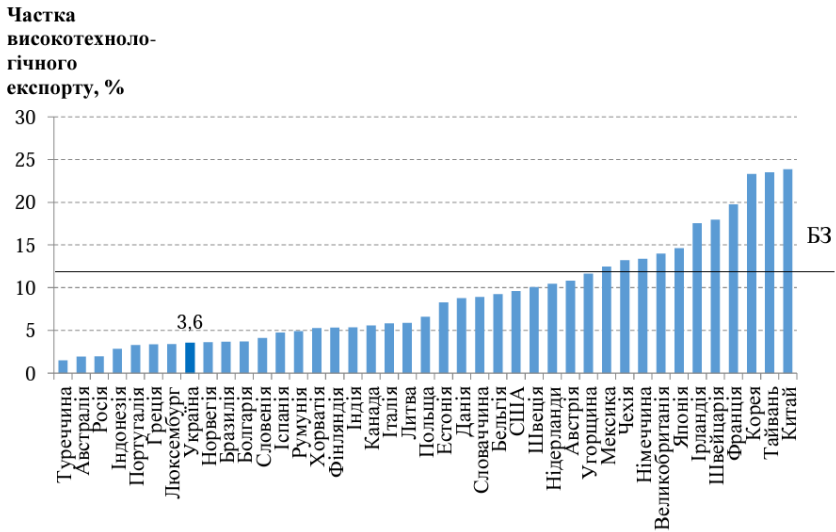

Рис. 3.10. Місце України в рейтингу країн за показником частки високотехнологічної продукції в експорті у 2014 р.³⁶²

Основою товарного імпорту України залишаються сировинні товари, до яких відносяться мінеральні продукти, недорогочінні метали та вироби з них. Проте, їх частка в імпорті товарів поступово зменшується, при цьому відбувається зростання частки товарів з вищим ступенем переробки та високотехнологічної продукції.

Так, частка мінеральних продуктів в загальних обсягах імпорту знизилася з 29,7% у 2008 р. до 20,5% у 2021 р. (рис. 3.11). Найбільшою товарною групою в складі мінеральних продуктів є палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки, імпорт яких у 2021 р. здійснювався на суму 14330,3 млн дол. США, тоді як у 2008 р. цього товару було імпортовано на 22831,9 млн дол. США. Зменшення обсягів імпорту відобразилося й у скороченні частки палив, нафти та продуктів її перегонки у загальних обсягах імпорту товарів з 26,7% у 2008 р. до 19,7% у 2021 р.

³⁶² Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки...., с. 5.

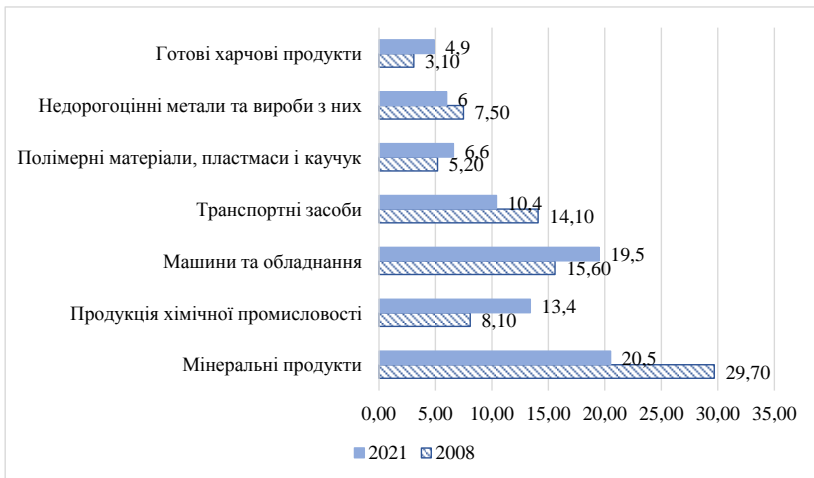

Рис. 3.11. Структурні зміни імпорту товарів України у 2021 р. порівняно з 2008 р., % до загального обсягу експорту

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України³⁶³

Як видно з рис. 3.11, в українському імпорті знизилася частка недорогоцінних металів та виробів з них з 7,5% у 2008 р. до 6,0% у 2021 р. в результаті зменшення обсягу їх імпорту з 6390,0 млн дол. США до 4372,5 млн дол. США. При цьому, частка чорних металів в імпорті товарів зменшилася з 3,9% до 2,1%, а частка алюмінію та виробів з нього незначно збільшилася - з 0,6% до 0,7%.

Стійкою тенденцією останніх років є збільшення обсягів технологічного імпорту в Україну. Зокрема, частка машин та обладнання в імпорті товарів зросла з 15,6% у 2008 р. до 19,5% у 2021 р. В основному це відбулося за рахунок збільшення імпорту електричних машин (які відносяться до високотехнологічних товарів) з 3808,3 млн дол. США до 6205,9 млн дол. США. З одного боку, таку тенденцію вважаємо позитивною, оскільки це свідчить про зростання потреби вітчизняних підприємств у новому обладнанні та поступовій

³⁶³ Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2008 рік. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

модернізації підприємств промисловості. З іншого боку, негатив полягає у тому, що вітчизняні підприємства, які виробляють електричні машини, не задовольняють споживчий попит на цьому сегменті внутрішнього ринку машин та обладнання.

За досліджуваній період відбулося зменшення частки транспортних засобів в імпорті України з 14,1% до 10,4%, зокрема істотно знизилася частка наземних транспортних засобів, крім залізничних (з 13,3% до 9,7%). У вартісному вимірі імпорт наземних транспортних засобів зменшився з 11370,3 млн дол. США у 2008 р. до 7069,6 млн дол. США у 2021 р., але звернемо увагу на зростання обсягів імпорту цієї групи товарів на 28,4% порівняно з 2020 р. Також істотно знизилася обсяги імпорту залізничних локомотивів (з 632,6 млн дол. США до 122,5 млн дол. США), що дає можливість вітчизняним виробникам аналогічної продукції нарощувати виробництво для забезпечення оновлення рухомого складу «Укрзалізниці».

Початок активних воєнних дій та запровадження воєнного стану в Україні істотно змінили умови діяльності експортерів та імпортерів, що відобразилося у зміні товарної структури у 2022 р. Найбільшу частку в експорті України за перші п'ять місяців 2022 р. (рис. 3.12) становила продукція рослинництва (24,2%), зокрема зернові культури (19,8%). Обсяги експорту продукції рослинництва у січні-травні 2022 року зросли на 9,6% порівняно з відповідним періодом 2021 року, а частка цієї групи товарів у експорті збільшилася з 17,6% у 2021 р. (січень-травень) до 24,2% у 2022 р. Це єдина товарна група, за якою спостерігалось зростання обсягів експорту. Суттєво скоротився експорт інших основних товарів з України: чорних металів (-42,2%), мінеральних продуктів (-33,4%), машин, обладнання та механізмів, електричного та технічного обладнання (-13,6%), тваринних або рослинних жирів та олій (-18,8%).

При цьому, частка чорних металів в загальних обсягах експорту за цей період зменшилася з 19,9% до 14,8%, мінеральних продуктів – з 15,0% до 12,5%. Водночас спостерігалось збільшення частки жирів та олій тваринного або

рослинного походження – з 11,4% до 11,7%, машин та обладнання – з 8,6% до 9,4%, що на тлі спадної динаміки їх обсягу відбулося за рахунок істотного скорочення частки інших товарних груп у структурі експорту України.

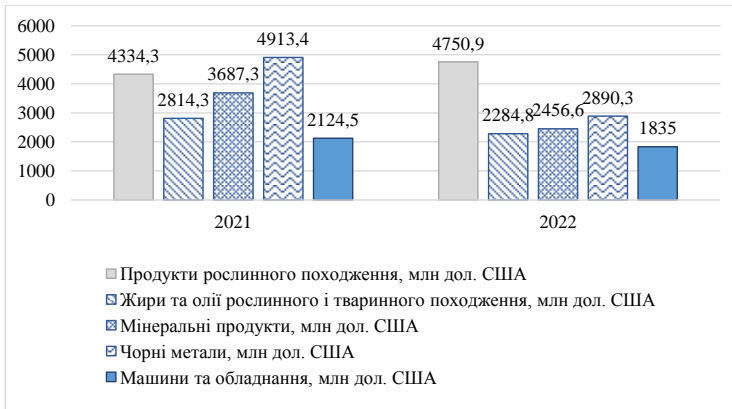

Рис. 3.12. Зміни обсягу експорту товарів України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України³⁶⁴

Готова продукція харчової промисловості у січні-травні 2022 року становила 5,5% експорту, а обсяги експорту зменшилися на 26,3% порівняно з січнем-травнем 2021 року. Частка готової продукції харчової промисловості в імпорті становила 4%, а обсяги імпорту зменшилися на 32,1%.

Спадна тенденція характерна для динаміки більшості основних імпорتنних товарів у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р. (рис. 3.13). Найбільше зменшилися обсяги імпорту полімерних матеріалів і пластмас (на 38,7%), а також машин та обладнання (на 37,1%), а частка цих товарів в загальних обсягах імпорту скоротилася відповідно з 6,9% до 5,3% та з 19,8% до 15,6%. Дещо нижчими були темпи скорочення обсягів недорогоцінних металів та виробів з них (-34,9%) та продукції хімічної промисловості (-20,6%). Частка недорогоцінних металів в загальній структурі імпорту зменшилася з 5,56% до

³⁶⁴ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у січні-травні 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

4,5%, а скорочення частки продукції хімічної промисловості було незначним – з 13,8% до 13,7%.

Серед основних імпорتنних товарів варто виділити мінеральні продукти, попит на які в умовах воєнного часу в Україні істотно зріс. Відповідно, у січні-травні 2022 р. спостерігалось значне збільшення обсягів мінеральних продуктів (на 21%) порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Зокрема імпорт палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки збільшився з 4167,8 млн дол. США до 5202,2 млн дол. США, а їх частка у загальних обсягах імпорту товарів збільшилася з 16,3% до 25,4%.

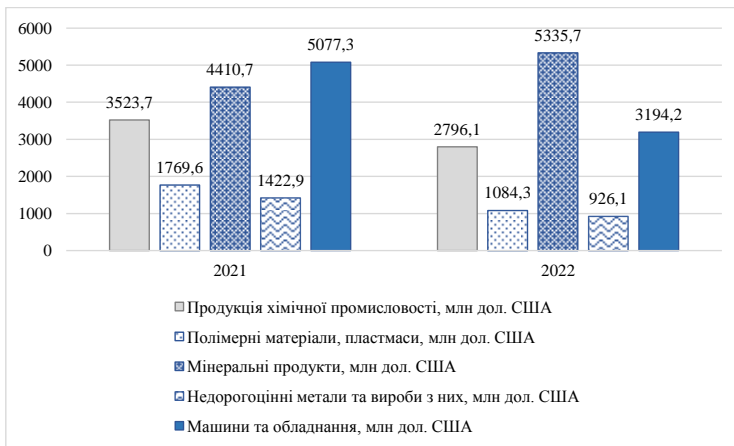

Рис. 3.13. Зміни обсягу імпорту товарів України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України³⁶⁵

Зважаючи на те, що у географічній структурі зовнішньої торгівлі провідні позиції посідають країни ЄС, важливим етапом нашого дослідження є аналіз товарної структури експорту та імпорту з цією групою країн. У 2021 р. в експорті товарів з України до ЄС (рис. 3.14) переважала сировинна продукція: чорні метали (20,3% обсягів експорту товарів до ЄС), руди, шлак і зола (11,2%),

³⁶⁵ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у січні-травні 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

сільськогосподарська сировина (зернові культури – 7,2%, насіння і плоди олійних рослин – 5,5%), деревина і вироби з деревини (5,4%).

Причому, у 2021 р. порівняно з попереднім роком відбулося істотне зростання обсягів експорту чорних металів (на 126,8%) та руди, шлаку та золи (на 107,6%). Експорт інших груп сировинних товарів зростав меншими темпами, зокрема у 2021 р. було експортовано деревини і виробів з деревини на 46,5% більше ніж у 2020 р., зернових культур – на 16,3%, насіння і плодів олійних рослин – на 29,2%.

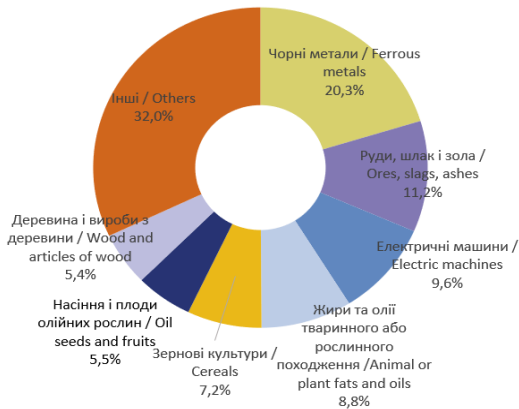

Рис. 3.14. Товарна структура експорту України до країн ЄС у 2021 р.³⁶⁶

Частка товарів з вищим ступенем переробки та високотехнологічних товарів в експорті товарів з України до ЄС є дещо меншою. Так, у 2021 р. частка електричних машин становила 9,6%, а обсяг їх експорту збільшився на 20,3% порівняно з 2020 р., що є позитивною тенденцією з точки зору високотехнологічності цього виробництва. Водночас, частка інших високотехнологічних товарів у структурі експорту України до ЄС була дуже низькою: фармацевтична продукція (0,08%), літальні апарати (0,02%), прилади та апарати оптичні (0,17%). Така структура високотехнологічного експорту свідчить про те, що лише виробники електричних машин змогли знайти свою

³⁶⁶ Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2021 році. Статистичний збірник: Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

нішу на європейському ринку, а підприємства інших високотехнологічних галузей промисловості ще не змогли забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції на ринках країн ЄС.

Частка жирів та олій тваринного або рослинного походження в експорті товарів до ЄС становила у 2021 р. 8,8%, а обсяги експорту цієї продукції збільшилися на 35,3% порівняно з 2020 р. Враховуючи, що ця продукція характеризується вищим рівнем доданої вартості, порівняно з сільськогосподарською сировиною для їх виготовлення, зростання їх експорту можна вважати позитивним явищем. Водночас, не високою залишається частка продукції харчової промисловості в експорті товарів до ЄС. У 2021 р. готові харчові продукти становили 4% від загального обсягу експорту товарів до цих країн, а обсяги їх експорту порівняно з 2020 р. збільшилися на 13,3%. Серед цієї групи товарів найбільші темпи зростання експорту у 2021 р. порівняно з 2020 р. спостерігалися для алкогольних та безалкогольних напоїв (183,6%) та готових продуктів з зерна (128,8%).

Структура імпорту товарів з країн ЄС до України істотно відрізняється від структури експорту. Насамперед, варто звернути увагу на велику частку високотехнологічних товарів та продукції з високим рівнем доданої вартості (рис. 3.15). Зокрема, високотехнологічні товари становлять 14% імпорту (електричні машини та фармацевтична продукція). Також високою є частка товарів з середнім рівнем технологічності, до яких відносяться реактори ядерні, котли та машини (13,3%) та засоби наземного транспорту, крім залізничного (11,3%).

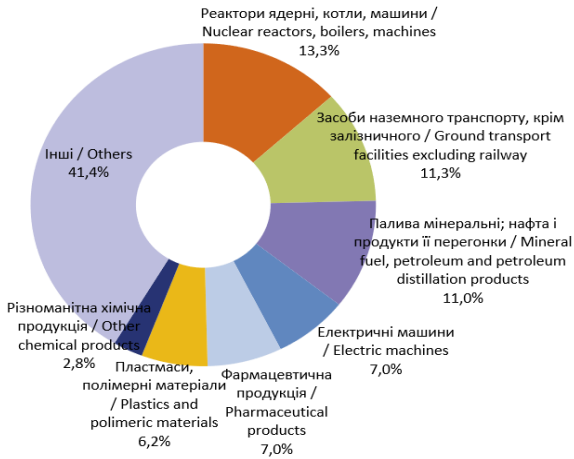

Рис. 3.15. Товарна структура імпорту України з країн ЄС у 2021 р.³⁶⁷

При цьому, позитивною є тенденція до зростання додатнього сальдо торгівлі України з країнами ЄС електричними машинами. У 2021 р. цей показник становив 556,9 млн дол. США, що було у 2,8 раза більше за показник 2020 р. (197 млн дол. США). З огляду на те, що темпи зростання обсягів експорту електричних машин у 2021 р. становили 120,3% порівняно з 2020 р., а темпи імпорту цієї продукції були значно нижчими (103,8%), можемо очікувати подальшого збільшення позитивного сальдо за цією товарною групою.

Провідним торговельним партнером України за останні кілька років стала Польща, частка якої в загальних обсягах експорту у 2021 р. збільшилася до 7,7%, а в імпорті - до 6,8%. Зовнішня торгівля України з країнами ЄС характеризується також переважанням у зовнішньоторговельному обороті Польщі. Обсяги українського експорту до Польщі у 2021 р. становили 19,5% від експорту до країн ЄС, що на 1,9 в. п. перевищило показник 2020 р. (17,6%). В імпорті товарів до України частка Польщі у 2021 р. становила 17,1% від обсягу імпорту з країн ЄС. Збільшення експорту з України до Польщі почалося ще у 2015-2018 рр. завдяки високим темпам економічного зростання в Польщі (у середньому 4% за рік), а також як заміщення втраченого російського експорту через закриття російського ринку.

³⁶⁷ Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2021 році...

У структурі українського експорту до Польщі переважають товари з низьким рівнем доданої вартості. Так, у 2021 р. найбільшою була частка чорних металів (26,6%) та руди, шлаків і золи (10,6%), причому темпи зростання експорту чорних металів були найвищими серед основних товарних груп і становили 369,2% відносно попереднього року (табл. 3.4). Поряд з чорними металами, які є сировиною, Україна експортує до Польщі вироби з чорних металів, які мають вищий рівень доданої вартості. За період з 2013 р. по 2021 р. обсяги експорту виробів з чорних металів збільшилися майже у три рази - з 57,7 млн дол. США до 152,5 млн дол. США. З високотехнологічних товарів в експорті України найбільшу частку займають електричні машини (7,6%), а частка інших товарів є надзвичайно малою (фармацевтична продукція – 0,1%, прилади та апарати оптичні – 0,2%). Однак у динаміці експорту електричних машин спостерігається тенденція до зростання обсягів продаж до Польщі - з 293,8 млн дол. США у 2013 р. до 395,3 млн дол. США у 2021 р.

Таблиця 3.4

Основні товари в експорті України до Польщі у 2021 р.

Номер товарної групи	Назва товару	Вартість, тис. дол. США	% до 2020 р.	Частка в обсягах експорту, %
15	жири та олії тваринного або рослинного походження	394954,7	143,4	7,6
20	їстівні плоди та горіхи	109647,7	190,1	2,1
22	залишки і відходи харчової промисловості	193710,3	126,6	3,7
26	руди, шлаки і зола	555902,6	147,7	10,6
39	пластмаси, полімерні матеріали	109173,3	234,6	2,1
44	деревина і вироби з деревини	341328,3	145,7	6,5
72	чорні метали	1391324,9	369,2	26,6
73	вироби з чорних металів	152484,4	173,9	2,9
85	електричні машини	395334,9	100,7	7,6
94	меблі	359744,4	136,5	6,9

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України³⁶⁸

³⁶⁸ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України за січень-грудень 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Водночас відзначимо позитивну динаміку збільшення обсягів експорту до Польщі українських товарів з вищою доданою вартістю. У 2021 р. порівняно з 2013 р. відбулося значне зростання експорту жирів та олій рослинного або тваринного походження (з 60,5 млн дол. США до 394,9 млн дол. США) та скорочення обсягів експорту насіння і плодів олійних рослин, які є сировиною для виготовлення олії, з 97 млн дол. США до 66,9 млн дол. США.

В експорті України однакову частку у 2021 р. становили зернові культури та готові продукти з зерна – по 0,3% від експорту товарів до Польщі. І хоча темпи нарощення експорту зернових культур є більшими (317,5% відносно 2020 р.) порівняно з темпами експорту готових продуктів з зерна (137,5%), за період з 2013 р. по 2021 р. відбулося істотне збільшення готової продукції (з 1,6 млн дол. США до 15 млн дол. США), що є позитивною тенденцією.

За період 2013-2021 рр. обсяги експорту до Польщі українських меблів збільшилися з 61,9 до 359,7 млн дол. США, пластмас та полімерних матеріалів – з 9,7 до 109,2 млн дол. США, одягу – з 31,5 до 46,8 млн дол. США. Загалом, сумарна частка десяти найбільших товарних груп в експорті України до Польщі у 2021 р. становила 76,6% від обсягу експорту до цієї країни, що склало лише 5,9% від загальних обсягів експорту товарів нашої країни. Жоден вид товару, експортованого до Польщі, не перевищує 10% загальноукраїнського експорту, що дозволяє вважати експорт українських товарів достатньо диверсифікованим, що зменшує чутливість до зміни ціни та попиту на ці товари.

Структура імпорту товарів з Польщі до України істотно відрізняється від структури експорту, що обумовлено істотними відмінностями у галузевій структурі економік та у рівнях економічного розвитку цих країн. Найбільшою є частка високотехнологічних та середньотехнологічних товарів, імпорт яких у сукупності становить 25,8% від обсягу імпорту з Польщі (табл. 3.5). Інші товари, що ввозяться до України з Польщі є товарами з високим рівнем доданої вартості, які виготовляються й в Україні, проте обсяг вітчизняного виробництва або якість цих товарів є не достатніми для задоволення попиту споживачів.

Імпорт палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки з Польщі у 2021 р. збільшився на 23,7% порівняно з 2020 р. З початком повномасштабного вторгнення російських військ до України забезпечення української економіки нафтопродуктами опинилося під загрозою припинення, оскільки імпортери перестали закуповувати цю продукцію з Білорусі та Росії (до війни з цих країн надходило 43% споживаного в Україні бензину та 67% дизельного пального³⁶⁹). Тому імпортери переорієнтовуються на ринок країн ЄС.

Таблиця 3.5

Основні товари в імпорті України до Польщі у 2021 р.

Номер товарної групи	Назва товару	Вартість, тис. дол. США	% до 2020 р.	Частка в обсягах імпорту, %
04	молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	132227,8	99,7	2,7
27	палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	236003,0	123,7	4,8
31	добрива	234255,9	230,4	4,7
34	мило, поверхнево-активні органічні речовини	112871,3	112,2	2,3
39	пластмаси, полімерні матеріали	449012,6	131,0	9,0
48	папір та картон	121852,9	116,9	2,5
73	вироби з чорних металів	145169,8	118,2	2,9
84	реактори ядерні, котли, машини	420193,8	117,1	8,5
85	електричні машини	343458,1	104,7	6,9
87	засоби наземного транспорту крім залізничного	516686,0	137,6	10,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁷⁰

Зважаючи на складну ситуацію в Україні, яка виникла внаслідок значних руйнувань російськими ракетами нафтобаз та фактичного знищення нафтопереробного заводу в Кременчуці, імпорт палива, нафти та продуктів її перегонки буде й надалі збільшуватися. Така ж тенденція очікується й щодо імпорту добрив до України, оскільки в умовах війни вітчизняне виробництво цього товару практично припинилося через близьке розташування цих заводів до зони бойових дій та небезпеку вибухів. Тенденції щодо значного зростання обсягів імпорту добрив з Польщі проявилися вже на початку 2022 р. Зокрема, якщо імпорт добрив з Польщі за весь 2021 р. становив 234,2 млн дол. США

³⁶⁹ А що в нас з експортом та імпортом? Як Україна торгує в умовах війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/25/684674/>

³⁷⁰ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України за січень 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

(230,4% до річного імпорту за 2020 р.), то лише у січні 2022 р. з цієї країни було імпортовано добрив на 38,2 млн дол. США, що становило 370,8% до січня 2021 року.

Незважаючи на те, що зовнішньоторговельний оборот з країнами ЄС перевищує третину загальних обсягів зовнішньої торгівлі, він є диверсифікованим за різними країнами-членами ЄС, що забезпечується й відносно високою товарною диверсифікацією експорту та імпорту. Після істотного скорочення обсягів торгівлі з Російською Федерацією, як було показано в підрозділі 2.1, перше місце за обсягами зовнішньоторговельного товарообороту України займає Китай.

У товарній структурі експорту України до Китаю чітко простежується сировинна спеціалізація торгівлі (табл. 3.6), оскільки найбільшу частку в загальних обсягах експорту становлять руди, шлаки і зола (36,7%) та зернові культури (31,9%), що разом із чорними металами (3,4%) перевищує 70%. Товари з високим рівнем доданої вартості представлені лише реакторами ядерними, котлами та машинами, що у 2021 р. становили 3,4% українського експорту до Китаю. Експорт інших товарів, у тому числі й високотехнологічних, відбувається у надзвичайно малих обсягах і не перевищує 1%. Зокрема, експорт електричних машин становив 6682,1 тис. дол. США, що склало лише 0,1% від обсягу експорту до Китаю.

Таблиця 3.6

Основні товари в експорті України до Китаю у 2021 р.

Номер товарної групи	Назва товару	Вартість, тис. дол. США	% до 2020 р.	Частка в обсягах експорту, %
10	зернові культури	2552513,9	137,6	31,9
15	жири та олії тваринного або рослинного походження	987852,4	89,8	12,3
23	залишки і відходи харчової промисловості	607117,7	124,4	7,6
26	руди, шлаки і зола	2935354,8	117,3	36,7
72	чорні метали	311436,5	51,2	3,9
84	реактори ядерні, котли, машини	269810,9	109,0	3,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁷¹

³⁷¹ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України за січень-грудень 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Отже, експорт України до Китаю є більш сировинно містким та менш диверсифікованим, порівняно з експортом до країн ЄС, зокрема й Польщі, яка є однією з провідних країн-експортерів українських товарів. У 2022 р. ступінь диверсифікованості експорту України до Китаю може знизитися, оскільки скоротяться обсяги поставок зернових культур, руди, шлаків та золи, що пов'язане з блокадою російськими військами морських портів України та неможливістю забезпечення такої великої кількості вантажів сухопутними маршрутами. Також зменшиться експорт чорних металів внаслідок практичного припинення його виробництва через руйнування промислових підприємств металургійної галузі. Відповідно, існує висока ймовірність ще більшої концентрації товарного експорту України, але позитивом є можливість забезпечення поставок товарів з високою доданою вартістю, ефективність експорту яких на такі значні відстані є вищою, порівняно із сировинною продукцією.

Імпорт товарів до України з Китаю характеризується вищим рівнем диверсифікації порівняно з українським експортом до цієї країни, про що свідчить наявність більшої кількості товарних груп, частка яких в імпорті перевищує 2%. Частка високотехнологічних товарів в китайському імпорті до України у 2021 р. становила 30,8%, що включало фармацевтичну продукцію, електричні машини, прилади та апарати оптичні, фотографічні (табл. 3.7). Крім цього, решта товарних груп (крім чорних металів), які займають значну часту в імпорті, характеризуються відносно високою доданою вартістю. Зокрема, високою є частка середньотехнологічної продукції (24,1%), до якої відносяться реактори ядерні, котли, машини, а також засоби наземного транспорту, крім залізничного.

Основні товари в імпорті України до Китаю у 2021 р.

Номер товарної групи	Назва товару	Вартість, тис. дол. США	% до 2020 р.	Частка в обсягах імпорту, %
29	органічні хімічні сполуки	303959,1	124,6	2,8
30	фармацевтична продукція	240369,3	352,5	2,2
38	різноманітна хімічна продукція	368283,5	165,0	3,4
39	пластмаси, полімерні матеріали	447185,1	162,9	4,1
40	каучук, гума	263799,0	141,0	2,4
64	взуття	343748,7	145,1	3,1
72	чорні метали	326705,8	172,1	3,0
73	вироби з чорних металів	250699,1	132,5	2,3
84	реактори ядерні, котли, машини	2103632,8	138,9	19,2
85	електричні машини	2803513,7	125,7	25,5
87	засоби наземного транспорту крім залізничного	535505,0	155,0	4,9
90	прилади та апарати оптичні, фотографічні	340690,7	110,4	3,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁷²

З огляду на те, що обсяги експорту України до Китаю у 2021 р. були на 27% меншими за обсяги імпорту товарів з цієї країни, а у структурі українського експорту переважають сировинні товари на відміну від китайського імпорту, який переважно складається з високотехнологічної продукції і товарів з високим рівнем доданої вартості, можемо зробити висновок про те, що ефективність такої торгівлі для України з точки зору отримання експортної виручки та витрат на придбання імпорту є низькою.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, звернемо увагу на те, що товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС є більш диверсифікованою порівняно із торгівлею з Китаєм, який останні кілька років посідає перше місце за обсягами експорту та імпорту України. Очевидно, що структурні деформації українсько-китайської торгівлі та структурні трансформації, які відбудуться за результатами двосторонньої торгівлі у 2022 р. будуть мати істотний вплив на зміну географічної структури зовнішньої торгівлі не лише з азійськими країнами, але й з іншими країнами.

³⁷² Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України за січень-грудень 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Отже, в умовах війни відбувається подальша деіндустріалізація економіки України, що відображається у структурних змінах експорту та імпорту. З початку 2022 р. збільшуються обсяги сировинного експорту і поглиблюється тенденція до зниження частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. Основним товаром, що належить до групи критичного імпорту, стали палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки. У структурі імпорту також відбувається зниження частки високотехнологічних товарів та товарів з високим рівнем доданої вартості. Негативні структурні зміни зовнішньої торгівлі можуть істотно погіршити економічну ситуацію в Україні і стати додатковим чинником уповільнення економічного зростання.

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі України відбувається як під впливом геополітичних чинників, так і в результаті економічних факторів, що залежать від технологічного укладу національної економіки, технічного стану підприємств переробної промисловості, якості та ціни виготовленої продукції, ступеня залучення різних галузей промисловості до участі у міжнародних ланцюгах створення доданої вартості, умов торгівлі з різними країнами. Саме тому одним з ключових факторів, що визначають ступінь географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі країни є її товарна структура, сформована під впливом диверсифікації галузевої структури національної економіки.

3.4. Оцінка взаємозв'язку макроекономічних факторів та географічної диверсифікації експорту України

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі України, зокрема експорту, в останні п'ять років посилилася внаслідок вимушеної переорієнтації українських експортерів з російського ринку на європейський. Як було показано у підрозділі 3.2, основними ознаками географічної диверсифікації експорту України упродовж 2016-2021 рр. стало істотне зменшення частки Росії та збільшення частки країн ЄС в загальних обсягах експорту товарів. Збільшення експорту до ЄС також характеризується диверсифікованістю за

рахунок торгівлі з усіма країнами Співтовариства. При цьому, частка основних країн-партнерів у зовнішній торгівлі не перевищує 10%, що дозволяє уникнути експортної залежності від однієї країни, як це було до 2015 р. у торгівлі з Російською Федерацією.

Для визначення основних факторів географічної диверсифікації українського експорту ми використаємо методичний підхід, обґрунтований у підрозділі 1.4. Згідно цієї методики визначимо вплив основних макроекономічних показників України на обсяги експорту до ЄС, а для порівняння проведемо оцінку впливу цих показників на обсяги експорту з України до Польщі та Китаю, які певною мірою характеризують концентрацію українського експорту відповідно в Європі та Азії.

До переліку залежних змінних включимо такі показники географічної диверсифікації, як обсяг експорту з України до країн ЄС (*Export_EU*), обсяг експорту до Польщі (*Export_Poland*) та обсяг експорту до Китаю (*Export_China*) за період 2010-2021 рр. На основі статистичних даних ми розрахували логарифми цих показників (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Обсяги експорту України за основними географічними напрямками

Рік	Статистичні дані			Логарифм		
	Обсяги експорту до Польщі, млн дол	Обсяги експорту до Китаю, тис. дол.	Експорт до ЄС, млн дол.	Обсяги експорту до Польщі, млн дол	Обсяги експорту до Китаю, тис. дол.	Експорт до ЄС, млн дол.
2010	1787,2	1316,5	51405,2	7,49	7,18	10,85
2011	2794,1	2180	68394,2	7,94	7,69	11,13
2012	2576,2	1777,2	68830,4	7,85	7,48	11,14
2013	2547,8	2726,6	63320,7	7,84	7,91	11,06
2014	2644,6	2674,1	53901,7	7,88	7,89	10,89
2015	1977,3	2399,1	38127,1	7,59	7,78	10,55
2016	2200	1832,5	36361,7	7,70	7,51	10,50
2017	2724,6	2039,3	43264,7	7,91	7,62	10,68
2018	3257,2	2200,1	47335	8,09	7,70	10,77
2019	3295,8	3593,1	50054,6	8,10	8,19	10,82
2020	3272,7	7099,9	49191,8	8,09	8,87	10,80
2021	5227,4	8003,5	68072,3	8,56	8,99	11,13

Джерело: складено та розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷³

³⁷³ Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Для побудови регресійної моделі необхідно підготувати дані про динаміку незалежних змінних, які описуються показниками обсягу реалізованої продукції за основними експортоорієнтованими галузями промисловості, обсягами капітальних інвестицій в ці галузі, а також індексами умов торгівлі України за період 2010-2021 рр.

Грунтуючись на результатах аналізу товарної структури експорту України ми виділили основні експортні групи товарів, обсяги внутрішнього виробництва яких, згідно нашого припущення, мають визначати обсяги експорту за основними географічними напрямками зовнішньої торгівлі України. Отже, незалежна змінна, яка характеризує структуру внутрішнього виробництва експортоорієнтованих товарів описується переліком таких показників: обсяги реалізованої продукції добувної промисловості (*Prod_Mining*), обсяги реалізованої продукції харчової промисловості (*Prod_Food*), обсяги реалізованої продукції металургії (*Prod_Metal*), обсяги реалізованого електричного устаткування (*Prod_El_Equip*). На основі статистичних даних розраховані логарифми цих показників (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Обсяги реалізованої продукції України за основними галузями промисловості у 2010-2021 рр., млн дол. США

Рік	Добувна промисловість	Харчова промисловість	Електричне устаткування	Продукція металургії	Добувна промисловість	Харчова промисловість	Електричне устаткування	Продукція металургії
	Статистичні дані				Логарифм			
2010	13125,03	23647,16	1986,78	25220,92	9,48	10,07	7,59	10,14
2011	18058,76	27192,71	2099,95	30387,53	9,80	10,21	7,65	10,32
2012	18015,26	30772,18	2771,13	27946,7	9,80	10,33	7,93	10,24
2013	18970,63	31719,52	2732,47	25945,59	9,85	10,36	7,91	10,16
2014	13021,95	25453,86	1768,16	19982,58	9,47	10,14	7,48	9,90
2015	8772,862	18224,51	1100,66	12751,96	9,08	9,81	7,00	9,45
2016	9399,229	18098,59	1040,88	12453,85	9,15	9,80	6,95	9,43
2017	12167,37	20623,46	1240,58	15470,94	9,41	9,93	7,12	9,65
2018	14392,32	21685,83	1584,52	18114,22	9,57	9,98	7,37	9,80
2019	15566,28	23845,46	1580,91	16390,62	9,65	10,08	7,37	9,70
2020	13361,55	24779,74	1322,39	14673,2	9,50	10,12	7,19	9,59
2021	101717,9	24896,05	1491,16	21043,51	11,53	10,12	7,31	9,95

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁴

На основі даних, поданих у таблицях 3.8 та 3.9 ми побудували модель лінійної регресії, яка характеризує вплив внутрішнього виробництва промислових товарів в Україні на географічну диверсифікацію експорту. Обсяги експорту України до країн ЄС в основному визначаються обсягами реалізації продукції добувної промисловості, харчової промисловості та продукції металургії (табл. 3.10), про що свідчить міцний прямий зв'язок між залежною та незалежними змінними ($R=0,987$). При чому, експорт до ЄС на 97,4% пояснюється зміною обсягів реалізації зазначених видів продукції, і лише на 2,6% залежить від інших факторів, про що свідчить коефіцієнт детермінації. В результаті аналізу статистично значимого впливу обсягів реалізованого електричного устаткування на експорт України до ЄС не виявлено.

Найбільший вплив на обсяги українського експорту до ЄС здійснює внутрішнє виробництво і реалізація продукції харчової промисловості: при збільшенні незалежної змінної на 1% експорт збільшується на 0,56% за інших рівних умов. Тому, розширення потужностей підприємств з переробки сільськогосподарської сировини та поступова заміна сировинного аграрного експорту продукцією з вищим рівнем переробки можемо визначити одним з перспективних напрямів зміцнення позицій експортерів на ринку країн ЄС та підвищення ефективності українського експорту.

³⁷⁴ Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у 2010-2021 роках. <https://ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3.10

Взаємозв'язок експорту за основними географічними напрямками України та обсягів внутрішнього виробництва промислової продукції

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>Export_EU</i>	<i>Export_Poland</i>	<i>Export_China</i>
Кількість спостережень	12	12	12
Постійна величина	1,3787* (0,783)	4,4946*** (0,8362)	-25,086*** (6,209)
<i>Prod_Mining</i>	0,1212*** (0,0218)	0,3534*** (0,0861)	0,3014** (0,1179)
<i>Prod_Food</i>	0,5614*** (0,1286)	-	5,3565*** (1,0066)
<i>Prod_El_Equip</i>	-	-	-3,2320*** (0,5227)
<i>Prod_Metal</i>	0,2682*** (0,0745)	-	-
R	0,987	0,792	0,945
R ²	0,974	0,627	0,893
F-критерій	F(3,8)=103,52	F(1,10)=16,842	F(3,8)=22,416

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Основною детермінантою обсягів експорту в Польщу, згідно наших розрахунків, є збільшення обсягів реалізованої продукції добувної промисловості: при збільшенні незалежної змінної на 1% залежна змінна зростає на 0,353% за інших рівних умов. Зв'язок між обсягами експорту в Польщу та обсягами реалізації продукції добувної промисловості є прямим та істотним ($R=0,792$), але не щільним, про що свідчить не значне перевищення розрахунковим значенням критерія Фішера його табличного значення. Водночас, зауважимо що відсутній статистично значущий зв'язок між обсягами експорту в Польщу та обсягами реалізованої продукції металургії, харчової промисловості та електричного устаткування.

В результаті проведеного дослідження виявлено міцний ($R=0,945$) прямий зв'язок обсягів експорту України до Китаю з обсягами реалізованої продукції добувної промисловості та харчової промисловості. В даний час готові харчові продукти не займають значну частку в обсягах українського експорту до Китаю, але їх істотний вплив дозволяє визначити експорт цих товарів одним з

пріоритетних напрямів розвитку українсько-китайських торговельних відносин. Заміщення продукції рослинництва та іншої аграрної сировини, яка експортується з України до Китаю, готовими харчовими продуктами сприятиме істотному підвищенню ефективності експорту до цієї країни.

Залежність між обсягами українського експорту до Китаю та обсягами реалізованого електричного устаткування є оберненою, що означає зменшення обсягів експорту при нарощенні внутрішнього виробництва цієї продукції. Це можемо пояснити поступовою переорієнтацією експортерів на ринки інших країн, зокрема ЄС.

Наступним етапом дослідження є встановлення взаємозв'язку між основними географічними напрямками експорту України та обсягами капітальних інвестицій у такі основні сектори економіки, як сільське господарство (*Invest_Agricult*), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (*Invest_Food*), металургійне виробництво (*Invest_Metal*), виробництво електричного устаткування (*Invest_El_Equip*), добувна промисловість (*Invest_Mining*). На основі статистичних даних розраховані логарифми цих показників (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Обсяги капітальних інвестицій в Україні за основними галузями промисловості у 2010-2021 рр., млн дол. США

Рік	Сільське господарство	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Металургійне виробництво	Виробництво електричного устаткування	Добувна промисловість	Сільське господарство,	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Металургійне виробництво	Виробництво електричного устаткування	Добувна промисловість
	Статистичні дані					Логарифм				
2010	1364,1	969,6	798,7	67,6	1847,9	7,22	6,88	6,68	4,21	7,52
2011	2027,8	1505,6	1153,9	73,0	2937,6	7,61	7,32	7,05	4,29	7,99
2012	2323,4	1487,1	1120,9	93,6	3839,9	7,75	7,30	7,02	4,54	8,25
2013	2274,7	1809,0	1335,4	94,4	2907,3	7,73	7,50	7,20	4,55	7,97
2014	1547,8	1120,7	996,0	49,8	1539,4	7,34	7,02	6,90	3,91	7,34

2015	1342,0	579,3	572,5	35,2	789,7	7,20	6,36	6,35	3,56	6,67
2016	1943,6	663,0	561,3	44,0	850,9	7,57	6,50	6,33	3,79	6,75
2017	2384,4	674,9	678,5	60,7	1295,1	7,78	6,51	6,52	4,11	7,17
2018	2391,9	848,9	940,0	67,5	1942,9	7,78	6,74	6,85	4,21	7,57
2019	2266,1	1230,7	1179,9	68,7	2621,8	7,73	7,12	7,07	4,23	7,87
2020	1861,6	761,6	698,6	43,1	1660,1	7,53	6,64	6,55	3,76	7,41
2021	1799,5	779,5	947,5	70,5	2037,2	7,50	6,66	6,85	4,26	7,62

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁵

За результатами регресійного аналізу виявлено істотний ($R=0,878$) позитивний зв'язок обсягів експорту України з капітальними інвестиціями у добувну промисловість (табл. 3.12). Зростання обсягів експорту до ЄС на 77,1% пояснюється збільшенням інвестицій саме в цю галузь промисловості, і на 22,9% залежить від інших чинників. При цьому не виявлено статистично значущого впливу капітальних інвестицій у сільське господарство, виробництво харчових продуктів, металургійну промисловість та виробництво електричного устаткування. У випадку відсутності впливу інвестицій у виробництво електричного устаткування можемо пояснити це незначним розміром інвестиційних ресурсів, спрямованих в цю галузь. Відсутність впливу капітальних інвестицій у інші сектори економіки на обсяги експорту до ЄС пояснимо неефективним витрачанням цих коштів або інвестування у заходи модернізації чи розширення виробництва, які не мають впливу на експорт цієї продукції.

Таблиця 3.12

Взаємозв'язок експорту за основними географічними напрямками України та обсягів капітальних інвестицій за секторами економіки

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>Export_EU</i>	<i>Export_Poland</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	7,848*** (0,5188)	4,241*** (1,2973)
<i>Invest_Food</i>	-	-1,404*** (0,3610)

³⁷⁵ Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності у 2010-2020 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості за регіонами у січні-грудні 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

<i>Invest_Metal</i>	-	1,967*** (0,4586)
<i>Invest_Mining</i>	0,400*** (0,0689)	-
R	0,878	0,819
R ²	0,771	0,671
F-критерій	F(1,10)=33,808	F(2,9)=9,204

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Обсяги експорту до Польщі безпосередньо залежать від капітальних інвестицій у виробництво продукції металургії. Оскільки цей товар є одним з основних в експорті України до Польщі, то істотний зв'язок між обсягами експорту та інвестиціями пояснюється необхідністю фінансової підтримки експортоорієнтованої галузі промисловості.

В результаті аналізу також виявлено обернену залежність обсягів експорту України до Польщі від обсягів капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів: збільшення незалежної змінної на 1% призводить до зменшення залежної змінної на 1,404% за інших рівних умов. Така залежність обумовлена тим, що готові харчові продукти поки що не стали одним з основних експортних товарів України до Польщі, а тому інвестиції, що вкладаються в підприємства цієї галузі сприяють нарощенню виробництва харчових продуктів для внутрішнього споживання.

Залежність обсягів експорту України до Польщі від капітальних інвестицій у добувну промисловість, сільське господарство та виробництво електричного устаткування виявилася статистично не значущою.

У нашому дослідженні третьою незалежною змінною є умови зовнішньої торгівлі України, яка описується такими показниками: індекс експортних цін (*Pr_ind_exp*), індекс кількісних умов торгівлі (*Ind_quant*), індекс цінових умов торгівлі (*Ind_price*) (табл. 3.13).

Індекси умов торгівлі України у 2010-2021 рр.

Рік	Індекс експортних цін, %	Індекс кількісних умов торгівлі, %	Індекс цінових умов торгівлі, %	Індекс експортних цін, %	Індекс кількісних умов торгівлі, %	Індекс цінових умов торгівлі, %
	Статистичні дані			Логарифм		
2010	126	91,2	106,7	4,84	4,51	4,67
2011	125,6	94,0	104,1	4,83	4,54	4,65
2012	98,1	109,8	89,0	4,59	4,70	4,49
2013	101,0	102,9	99,8	4,62	4,63	4,60
2014	94,8	123,8	96,4	4,55	4,82	4,57
2015	82,3	112,1	91,6	4,41	4,72	4,52
2016	96,2	91,3	99,8	4,57	4,51	4,60
2017	115,9	92,6	101,7	4,75	4,53	4,62
2018	111,8	95,5	99,5	4,72	4,56	4,60
2019	100,1	99,6	99,9	4,61	4,60	4,60
2020	104,6	105,2	105,0	4,65	4,66	4,65
2021	148,2	86,8	119,0	5,00	4,46	4,78

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁶

За результатами регресійного аналізу статистично значимого зв'язку між обсягами експорту України (до країн ЄС, Польщі та Китаю) та кількісними і ціновими умовами зовнішньої торгівлі нашої країни не виявлено. Проте, з огляду на слабку залежність українського експорту до ЄС від цінових умов торгівлі, ми включили цю незалежну змінну до моделювання впливу розглянутих вище показників на обсяги експорту України за основними географічними напрямками.

В результаті регресійного аналізу залежності обсягів експорту України до ЄС від основних показників, що описують систему незалежних змінних (табл. 3.8; 3.9; 3.11; 3.13) ми отримали наступне рівняння:

$$Export_{EU} = 1,63 - 0,61 Ind_price + 0,06 Invest_Mining + 0,12 Prod_Mining + 0,86 Prod_Food - 0,54 Prod_El_Equip + 0,57 Prod_Metal \quad (3.1)$$

³⁷⁶ Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

Міцність зв'язку між залежною та незалежними змінними підтверджується високим значенням коефіцієнта кореляції ($R=0,99$), а коефіцієнт детермінації показує, що на 99,8% обсяги експорту України до ЄС визначаються саме цими змінними. Високе значення критерія Фішера (440,17) порівняно з його табличним значенням (6,5) підтверджує міцність зв'язку між залежною та незалежними змінними. Отже, поряд з позитивним впливом обсягів капітальних інвестицій у добувну промисловість, обсягів виробленої продукції добувної промисловості, харчової промисловості, електричного устаткування та продукції металургії, на обсяги експорту України до ЄС негативно впливають цінові умови торгівлі.

За результатами регресійного аналізу також отримано лінійну модель залежності обсягів експорту України до Польщі від обсягів капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та інвестицій у металургійне виробництво, обсягів реалізованої харчової продукції та електричного устаткування:

$$\text{Export_Poland} = -7,26 - 1,18 \text{Invest_Food} + 1,64 \text{Invest_Metal} + 1,96 \text{Prod_Food} - 1,02 \text{Prod_El_Equip.} \quad (3.2)$$

Коефіцієнт кореляції ($R=0,95$) свідчить про міцний зв'язок залежної змінної з незалежними змінними. Значення коефіцієнта детермінації показує, що обсяги експорту України до Польщі на 90,4% визначаються цими змінними (рівняння 3.2), а на 9,6% залежать від інших чинників.

Подібна залежність отримана нами і в результаті регресійного аналізу впливу основних макроекономічних показників на обсяги українського експорту до Китаю:

$$\text{Export_China} = -31,0 - 1,40 \text{Invest_Food} + 1,53 \text{Invest_Metal} + 6,09 \text{Prod_Food} - 3,15 \text{Prod_El_Equip.} \quad (3.3)$$

Про наявність міцного зв'язку між залежною та незалежними змінними у рівнянні (3.3) свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,95$), а коефіцієнт детермінації доводить, що обсяги експорту України до Китаю на 91,8% визначаються обсягами інвестицій у харчову та металургійну

промисловість, обсягами реалізованої продукції харчової промисловості та електричного устаткування.

Отже, в результаті проведеного дослідження підтверджена сформульована нами гіпотеза про залежність обсягів експорту України за основними географічними напрямками від обсягів реалізованої продукції основних галузей промисловості, капітальних інвестицій за цими галузями промисловості та цінових умов торгівлі.

На основі результатів регресійного аналізу визначені основні фактори географічної диверсифікації експорту України за рахунок розширення поставок українських товарів на ринки країн ЄС, Польщі та Китаю. Основними чинниками зміни обсягів експорту з України до країн ЄС є індекс цінових умов торгівлі, капітальні інвестиції у добувну промисловість, обсяги реалізованої продукції добувної промисловості, харчової промисловості, електричного устаткування, продукції металургії. Обернений зв'язок між обсягами експорту України до ЄС та обсягами реалізованого електричного устаткування обумовлено тим, що збільшення виробництва цієї продукції не призначене для експорту до цих країн.

Експорт України до Польщі та Китаю значною мірою залежить від інвестицій у харчову промисловість та металургійні підприємства, від обсягів реалізованої харчової продукції та електричного устаткування. При цьому, залежність українського експорту як до Польщі, так і до Китаю від капітальних інвестицій у харчову промисловість та від обсягів реалізованого електричного устаткування є оберненою. Такий взаємозв'язок між залежною та незалежними змінними обумовлений тим, що готові харчові продукти та електричні машини не стали одним з основних експортних товарів України до цих країн, а тому інвестиції, що вкладаються в харчову промисловість сприяють нарощенню виробництва харчових продуктів для внутрішнього споживання, а збільшення обсягів реалізованого електричного устаткування відбувається не в результаті збільшення експортних поставок до цих країн, а через збільшення

внутрішнього споживання або експорту до інших країн, які не розглядалися у нашому дослідженні.

3.5. Вплив структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Економічне зростання України характеризується показниками обсягу ВВП у фактичних цінах та індексом фізичного обсягу ВВП. Не зважаючи на стійку зростаючу тенденцію обсягу ВВП у фактичних цінах упродовж 2010-2020 рр. (рис. 3.16), динаміка індексів фізичного обсягу ВВП показує істотне зниження реального ВВП у кризові періоди (2014-2015 рр. та 2020 р.). Динаміка економічного зростання України упродовж 2010-2021 рр. повторює динаміку показників зовнішньої торгівлі за аналогічний період (див. рис. 3.1), що підтверджує залежність зміни ВВП від обсягів експорту та імпорту країни та узгоджується з висновками зарубіжних і вітчизняних вчених, розглянутих у теоретичному розділі роботи.

Відповідно до мети нашого дослідження необхідно з'ясувати, який вплив здійснює на економічне зростання України зміна структури експорту та імпорту. Як було обгрунтовано у підрозділі 1.5, в якості залежної змінної будемо по чергово використовувати обсяги ВВП у фактичних цінах та індекси фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року). З огляду на те, що показники зовнішньої торгівлі вимірюються у доларах США, для отримання коректних результатів розрахунку необхідно здійснити перерахунок показника обсягу ВВП у фактичних цінах, вираженого у гривнях, за відповідним середньорічним курсом гривні до долара США, встановленого Національним банком України.

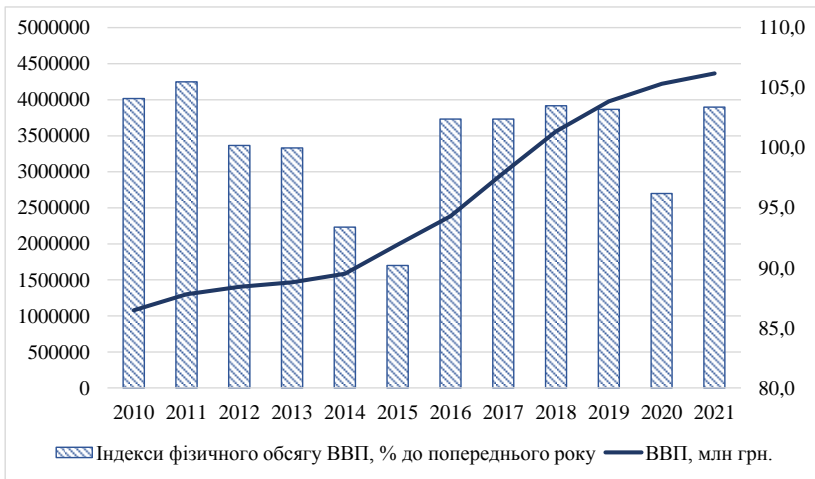

Рис. 3.16. Динаміка показників економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁷

Результати перерахунку обсягів ВВП України, виражених у національній грошовій одиниці, у відповідний показник, виражений у доларах США, подані у таблиці 3.14. Аналізуючи динаміку ВВП у доларах, можемо виділити кризові роки (2014-2015 рр.), коли відбувалося істотне зменшення цього показника, що співпадає з істотним зниженням індексів фізичного обсягу ВВП (відповідно 93,4% та 90,2%) та скороченням обсягів зовнішньої торгівлі. У 2020 р. обсяг ВВП у доларовому еквіваленті був дещо більшим, порівняно з попереднім роком, хоча індекс фізичного обсягу ВВП істотно знизився відносно 2019 р. і становив 96,2%. Таку розбіжність у динаміці цих показників можемо пояснити штучно заниженим курсом гривні до долара у цей період.

³⁷⁷ Валовий внутрішній продукт України. <https://ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3.14

Результати розрахунку залежної змінної, яка характеризує економічне зростання в Україні у 2010-2020 рр.

Рік	ВВП, млн грн	Курс гривні до долара США	Значення залежної змінної	
			ВВП, млн дол. США <i>GDP</i>	Індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року <i>Index_GDP</i>
2010	1079346	7,93	136109,2	104,1
2011	1299991	7,96	163315,4	105,5
2012	1404669	7,99	175803,4	100,2
2013	1465198	7,99	183378,9	100,0
2014	1586915	11,88	133578,7	93,4
2015	1988544	21,84	91050,5	90,2
2016	2385367	25,55	93360,7	102,4
2017	2981227	26,59	112118,3	102,4
2018	3560302	27,2	130893,4	103,5
2019	3977198	25,84	153916,3	103,2
2020	4222026	26,96	156603,3	96,2
2021	4365575	27,30	159911,2	103,4

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁸

На першому етапі дослідження впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України у якості незалежних змінних використовуємо показники обсягу експорту та імпорту основних товарів. Перелік змінних, що описують структуру експорту, включає основні товарні групи, які кількісно переважають в загальних обсягах експорту (табл. 3.15). При цьому, поряд з обсягами експорту продуктів рослинного походження, ми в якості залежної змінної використовуємо обсяги експорту зернових культур, які є визначальними у цій товарній групі. Також, враховуючи складну ситуацію з експортом зерна, що склалася в Україні внаслідок порушення логістичних маршрутів експорту цього товару, вважаємо що оцінка впливу експорту зернових на економічне зростання є надзвичайно актуальною в умовах воєнного стану.

³⁷⁸ Валовий внутрішній продукт (1990-2020) (2016=100) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. <https://ukrstat.gov.ua/>; Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. <https://ukrstat.gov.ua/>; Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>

Таблиця 3.15

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну обсягів експорту основних товарів України у 2010-2021 рр., млн дол. США

Рік	Продукти рослинного походження <i>Plant prod</i>	Зернові культури <i>Cereals</i>	Жири та олії тваринного або рослинного походження <i>Fat_oil</i>	Чорні метали <i>Fer_metal</i>	Машини та обладнання <i>Machines</i>
2010	3976,3	2467,1	2617,3	14626,6	5670,4
2011	5531,9	3617,1	3396,4	18466,1	6758,9
2012	9213,9	6999,8	4211,4	15340,4	7026,7
2013	8875,9	6371,3	3507,1	14319,3	6975
2014	8736,1	6544,1	3822	12905,3	5657,2
2015	7971,5	6057,5	3299,8	8077,6	3940,8
2016	8093,7	6073,9	3962,9	7247,2	3637,9
2017	9215,7	6501,1	4605,7	8666,2	4276,8
2018	9886,1	7240,5	4496,5	9936,9	4654,7
2019	12914,5	9633,3	4732,2	8735,9	4464,4
2020	11883,2	9410,7	5746,9	7690,6	4486,6
2021	15538,3	12343,8	7037,2	13950,1	5260,2

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України³⁷⁹

Для проведення регресійного аналізу впливу кількісних показників експорту основних товарних груп на економічне зростання, для статистичних даних про ВВП та експорт, подані у таблицях 3.14 та 3.15, були розраховані натуральні логарифми їхніх значень. В результаті регресійного аналізу було виявлено статистично значущий прямий зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та обсягами експорту машин та обладнання (табл. 3.16), про що свідчить прийнятне значення коефіцієнта кореляції ($R=0,793$). Зв'язок між залежною та незалежною змінною є не дуже щільним, оскільки значення коефіцієнта детермінації не високе ($R^2=0,630$), тобто зміна ВВП лише на 63% залежить від зміни експорту машин та обладнання, а на 37% - визначається іншими факторами. Міцність зв'язку між залежною та незалежною змінною підтверджується розрахунковим значенням критерія Фішера, яке перевищує табличне значення.

³⁷⁹ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2010-2021 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

В результаті дослідження також виявлено залежність зміни індексу фізичного обсягу ВВП від зміни обсягів експорту продукції рослинництва та зернових культур. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є статистично значимим, але не щільним ($R^2=0,569$). Зміна індексу ВВП менше ніж на 60% визначається зміною обсягів експорту продукції рослинництва загалом та зернових культур, зокрема.

При цьому звернемо увагу, що взаємозв'язок індексу ВВП та продукції рослинництва є прямим, а вплив експорту зернових культур на індекс ВВП є оберненим. Тобто, збільшення експорту продукції рослинництва позитивно впливає на економічне зростання, а збільшення обсягів експорту зернових культур – призводить до зниження індексу ВВП. Таку залежність можемо пояснити тим, що ціна та додана вартість зернових культур є нижчою порівняно з іншими товарами, які включає товарна група «Продукти рослинного походження» (насіння і плоди олійних рослин, продукція борошномельно-круп'яної промисловості, їстівні плоди та горіхи).

Таблиця 3.16

Результати регресійного аналізу впливу обсягів експорту основних товарів на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	4,069* (1,887)	3,112*** (0,621)
<i>Plant prod</i>	-	1,076** (0,346)
<i>Cereals</i>	-	-0,945** (0,293)
<i>Machines</i>	0,912*** (0,221)	-
R	0,793	0,754
R ²	0,630	0,569
F-критерій	F(1,10)=17,039	F(2,9)=5,956

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

В результаті регресійного аналізу не було виявлено статистично значущої залежності обсягів ВВП у фактичних цінах та індексу фізичного обсягу ВВП України від зміни обсягів експорту таких товарів: чорні метали; жири та олії тваринного або рослинного походження.

Для визначення впливу обсягів імпорту за основними товарними групами використаємо перелік змінних, що включає товари, яка кількісно переважають в загальних обсягах імпорту (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну обсягів імпорту основних товарів України у 2010-2021 рр., млн дол. США

Рік	Мінеральні продукти <i>Mineral prod</i>	Машини та обладнання <i>Machines</i>	Транспортні засоби <i>Transport</i>	Продукція хімічної промисловості <i>Prod_chemical</i>
2010	21127,9	8166,9	3664,3	6441,8
2011	30029,5	12795,1	6204,2	8020,8
2012	27542,3	13178,6	8067,0	8586,4
2013	22362,1	12470,0	5901,5	8435,3
2014	16095,4	8720,7	2648,1	6782,1
2015	11689,9	6273,4	1743,6	5009,1
2016	8495,0	7889,4	2959,5	5619,5
2017	12504,7	9902,6	4182,1	6545,8
2018	14191,9	11955,2	4554,0	7058,3
2019	12984,6	13312,8	6162,7	7483,4
2020	8633,3	11552,8	5743,1	7333,6
2021	14969,6	14201,7	7572,3	9742,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁸⁰

Для проведення регресійного аналізу для статистичних даних про обсяги імпорту України за основними товарними групами (табл. 3.17) було розраховано натуральні логарифми. Результати лінійної регресії дозволяють стверджувати про наявність міцного прямого зв'язку ($R=0,954$) між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною обсягів імпорту продукції хімічної промисловості (табл. 3.18). Зміна обсягів ВВП на 91% пояснюється зміною обсягів імпорту хімічної продукції, і лише на 9% - зміною інших факторів

³⁸⁰ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2010-2021 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

зовнішньої торгівлі. Зв'язок між залежною та незалежною змінними є щільний, що підтверджується високим розрахунковим значенням критерію Фішера.

Надзвичайно слабким є вплив зміни обсягів імпорту транспортних засобів на індекс фізичного обсягу ВВП ($R=0,664$). Разом з тим, зміну індексу ВВП на 44,1% можна пояснити саме змінами обсягів імпорту транспортних засобів. Проте зв'язок між залежною та незалежною змінними є нещільний, про що свідчить неістотне перевищення розрахункового коефіцієнта Фішера над його табличним значенням.

В результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною обсягів імпорту транспортних засобів, машин та обладнання, мінеральних продуктів. Вплив обсягів імпорту продукції хімічної промисловості, машин та обладнання, мінеральних продуктів на індекс фізичного обсягу ВВП виявився статистично не значущим.

Таблиця 3.18

Результати регресійного аналізу впливу обсягів імпорту основних товарів на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	0,055* (1,165)	5,691*** (0,944)
<i>Transport</i>	-	1,151** (0,063)
<i>Prod_chemical</i>	1,330*** (0,131)	-
R	0,954	0,664
R ²	0,911	0,441
F-критерій	F(1,10)=102,59	F(2,9)=3,55

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

На другому етапі нашого дослідження проведемо регресійний аналіз впливу структурних зрушень в зовнішній торгівлі на економічне зростання

України за період 2010-2021 рр. У якості залежної змінної почергово використаємо показники обсягу ВВП у фактичних цінах та індекс фізичного обсягу ВВП, подані у табл. 3.14. Набір незалежних змінних складається з показників частки основних товарів у експорті та частки основних товарів в загальних обсягах імпорту України.

Для формування вектору незалежних змінних використаємо припущення, що структурні зміни в експорті товарів України в основному визначаються зміною обсягів експорту тих товарів, частка яких у загальних обсягах експорту є істотною і перевищує 5-7% (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну частки основних товарів в експорті України у 2010-2021 рр., %

Рік	Продукти рослинного походження <i>Share_Plant</i>	Зернові культури <i>Share_Cereals</i>	Жири та олії тваринного або рослинного походження <i>Share_Fat_oil</i>	Чорні метали <i>Share_Metal</i>	Машини та обладнання <i>Share_Machin</i>
2010	7,7	4,8	5,1	28,4	11,0
2011	8,1	5,3	5,0	27,0	9,9
2012	13,4	10,2	6,1	22,3	10,2
2013	14,0	10,1	5,5	22,6	11,0
2014	16,2	12,1	7,1	23,9	10,5
2015	20,9	15,9	8,7	21,2	10,3
2016	22,3	16,7	10,9	19,9	10,0
2017	21,3	15,0	10,6	20,0	9,9
2018	20,9	15,3	9,5	21,0	9,8
2019	25,8	19,2	9,5	17,5	8,9
2020	24,2	19,1	11,7	15,6	9,1
2021	22,8	18,1	10,3	20,5	7,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁸¹

Після логарифмування статистичних даних залежної та незалежних змінних було проведено регресійний аналіз, у результаті якого виявлено міцний обернений зв'язок ($R=0,898$) між обсягом ВВП у фактичних цінах та зміною частки в експорті таких товарів: жири та олії тваринного або рослинного походження; чорні метали; машини та обладнання (табл. 3.20). Тобто, за

³⁸¹ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2010-2021 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

існуючого технічного рівня переробки сільськогосподарської продукції та співвідношення вартості виготовлення жирів та олій тваринного або рослинного походження, зростання частки цього товару в експорті на 1% призводить до зниження обсягу ВВП на 1,312% за інших рівних умов, тобто фактично стримує економічне зростання в країні. Зростання частки чорних металів в експорті також негативно впливає на обсяги ВВП, оскільки ця продукція є сировинною з низьким рівнем доданої вартості.

Очікуваний попередньо позитивний вплив збільшення частки машин та обладнання в експорті товарів на економічне зростання не підтвердився. За результатами регресійного аналізу зростання частки машин та обладнання в експорті товарів на 1% призводить до зниження обсягу ВВП на 1,556% за інших рівних умов. Таку залежність можемо пояснити лише низьким рівнем якості вітчизняної продукції машинобудування порівняно з аналогічною продукцією світових виробників та технологічною відсталістю українських підприємств, які її виготовляли, що обумовило їхню переважну орієнтацію на російський ринок. При цьому зауважимо, що зміна обсягів ВВП на 80,7% залежить від зміни частки цих трьох товарних груп в експорті товарів, а решта 19,3% змін економічного зростання пояснюється іншими складовими експорту.

Таблиця 3.20

Результати регресійного аналізу впливу часток основних товарів в експорті на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна (<i>GDP</i>)
Кількість спостережень	12
Постійна величина	22,441*** (2,075)
<i>Share_Fat_oil</i>	-1,312*** (0,238)
<i>Share_Metal</i>	-1,409** (0,433)
<i>Share_Machin</i>	-1,556*** (0,477)
R	0,898
R ²	0,807
F-критерій	F(3,8)=11,212

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Вплив зміни частки продукції рослинного походження та зернових культур на обсяги ВВП за досліджуваний період виявився статистично не значимим. Також не виявлено статистично значущої залежності індексу фізичного обсягу ВВП від зміни частки в експорті продуктів рослинного походження, зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, чорних металів, машин та обладнання.

Залежні змінні, які характеризують структурні зрушення в імпорті України за досліджуваний період, визначаються частками в імпорті таких товарів, як: мінеральні продукти, машини та обладнання, транспортні засоби, продукція хімічної промисловості (табл. 3.21). Ці товари складають основу українського імпорту, частка кожного з цих товарів перевищує 10% у структурі імпорту товарів, що загалом дозволяє охарактеризувати основні потреби вітчизняної економіки в імпортній продукції.

Таблиця 3.21

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну частки основних товарів в імпорті України у 2010-2021 рр., %

Рік	Мінеральні продукти <i>Share_Min_prod</i>	Машини та обладнання <i>Share_Machines</i>	Транспортні засоби <i>Share_Transport</i>	Продукція хімічної промисловості <i>Share_Prod_chemical</i>
2010	34,8	13,4	6,0	10,6
2011	36,4	15,5	7,5	9,7
2012	32,5	15,5	9,5	10,1
2013	29,1	16,2	7,7	11,0
2014	29,6	16,0	4,9	12,5
2015	31,2	10,3	4,6	13,4
2016	21,6	20,1	7,5	14,3
2017	25,2	20,0	8,4	13,2
2018	24,8	20,9	8,0	12,3
2019	21,4	21,9	10,1	12,3
2020	15,9	21,3	10,6	13,5
2021	20,5	19,5	10,4	13,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України³⁸²

Для проведення регресійного аналізу для статистичних даних про частку основних товарів в загальних обсягах імпорту України (табл. 3.21) було розраховано натуральні логарифми. Побудова моделі лінійної регресії дозволила виявити істотний ($R=0,829$) обернений зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною часток мінеральних продуктів і продукції хімічної промисловості в загальних обсягах імпорту товарів (табл. 3.22). Збільшення частки мінеральних продуктів в імпорті товарів на 1% обумовлює зниження обсягу ВВП на 0,92% за інших рівних умов. Вплив частки хімічної продукції в імпорті товарів на економічне зростання також є негативним: при зростанні незалежної змінної на 1% відбувається зниження обсягів ВВП на 2,493% за інших рівних умов. Зміна обсягів ВВП України упродовж 2010-2021 рр. на 68,8% пояснюється зміною часток мінеральних продуктів та продукції хімічної промисловості в загальних обсягах імпорту. При цьому вплив зміни часток машин і обладнання та транспортних засобів на обсяги ВВП у фактичних цінах виявився статистично не значимим.

Таблиця 3.22

Результати регресійного аналізу впливу частки основних товарів в імпорті на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	21,082*** (2,174)	4,820*** (0,206)
<i>Share_Min_prod</i>	-0,920** (0,285)	-
<i>Share_Prod_chemical</i>	-2,493*** (0,559)	-0,250** (0,083)
<i>Share_Machines</i>	-	0,143** (0,047)
R	0,829	0,775
R ²	0,688	0,600
F-критерій	F(2,9)=9,945	F(2,9)=6,776

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Залежність індексу фізичного обсягу ВВП від структурних змін в імпорті товарів України є обернено пропорційною до зміни частки продукції хімічної промисловості в імпорті товарів. Водночас, виявлено прямий вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів на індекс ВВП. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є істотним, проте не міцним ($R=0,775$), а щільність взаємозв'язку є не високою, оскільки розрахункове значення критерія Фішера не істотно перевищує його табличне значення. Зміна індексу ВВП лише на 60% пояснюється зміною часток продукції хімічної промисловості та машин і обладнання в імпорті товарів. Вплив зміни часток мінеральних продуктів та транспортних засобів на зміну індексу ВВП виявився статистично не значущим.

Результати регресійного аналізу підтверджують неефективну структуру зовнішньої торгівлі України за період 2010-2021 р., оскільки позитивний вплив на економічне зростання у цей період забезпечували лише кілька чинників. Зокрема, вагомий позитивний вплив на економічне зростання України здійснювався завдяки зміні обсягів експорту продуктів рослинного походження, машин та обладнання, а також зміні обсягів імпорту транспортних засобів та продукції хімічної промисловості. Результати аналізу впливу структурних змін у зовнішній торгівлі на економічне зростання виявили позитивний вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів. Зміна часток усіх інших основних товарів в експорті та імпорті здійснювала негативний вплив на економічне зростання країни, або статистично значущий вплив не спостерігався.

Для виявлення впливу структурних зрушень в зовнішній торгівлі України на економічне зростання за період 2010-2021 рр. було проведено регресійний аналіз. Результати дослідження підтвердили неефективну структуру зовнішньої торгівлі України. Упродовж 2010-2021 рр. спостерігався істотний позитивний вплив на економічне зростання України таких незалежних змінних: обсяги експорту продуктів рослинного походження, обсяги експорту машин та обладнання; обсяги імпорту транспортних засобів; обсяги імпорту продукції хімічної промисловості. Результати аналізу впливу структурних змін у зовнішній

торгівлі на економічне зростання виявили позитивний вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів. Зміна часток усіх інших основних товарів в експорті та імпорті негативно впливала на економічне зростання країни, або статистично значущий вплив не спостерігався.

РОЗДІЛ 4. ДВОСТОРОННЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ З ОСНОВНИМИ КРАЇНАМИ-ПАРТНЕРАМИ: ДИНАМІКА, СТРУКТУРА ТА ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

4.1. Порівняння позицій України, Китаю та Польщі у світовій торгівлі

Розвиток двосторонніх відносин та поглиблення торговельних зв'язків в останні роки відбувається незважаючи на істотні відмінності зовнішньоекономічних потенціалів України та основних країн-партнерів, що відображають різні позиції цих країн у світовій економіці. У 2020 році Україна була 55-ою економікою у світі за ВВП (поточні долари США), 46-ою за загальним експортом, 47-ою за загальним імпортом, 123-ою економікою за ВВП на душу населення (поточні долари США) і посідала 42-ге місце за рівнем складності економіки відповідно до значення індексу економічного розвитку (ЕСІ)³⁸³. У 2020 році Китай посів 28-ме місце за індексом економічного розвитку (ЕСІ=0,96) і 1-ше місце за загальним обсягом експорту (2,65 трлн дол. США). Того ж року Україна посіла 42-ге місце за індексом економічного розвитку (ЕСІ=0,5) і 46-те місце за загальним обсягом експорту (52,7 млрд дол. США)³⁸⁴.

У 2020 р. Польща була 22-м найбільшим експортером у світі і порівняно з 2001 р. країна піднялася в рейтингу найбільших експортерів на десять позицій³⁸⁵. За обсягом експорту Польща випередила такі великі економіки, як Бразилія, Саудівська Аравія та Туреччина. Частка Польщі у світовій торгівлі товарами зросла в 2001-2020 роках приблизно на 0,9 процентного пункту (п. п.) за експортом (до 1,54%) та на 0,7 п. п. за імпортом (до 1,44%). Навіть у пандемічному 2020 р. частка Польщі у світовій торгівлі товарами зросла порівняно з 2019 р. - частка в експорті зросла на 0,13 п. п., в імпорті - на 0,16 п. п. Найважливішим зовнішнім ринком для польських експортерів є Німеччина –

³⁸³ Ukraine (UKR) Exports, Imports, and Trade Partners. OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/country/ukr>.

³⁸⁴ China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade. OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

³⁸⁵ Trade profiles 2021. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf.

у 2019 р. на німецький ринок було спрямовано 27,5% загального обсягу експорту Польщі.

Таблиця 4.1

Порівняння України, Китаю та Польщі за основними макроекономічними показниками у 2020 р.

Показник	Україна	Китай	Польща
ВВП у фактичних цінах, млрд дол. США	151,5	14722,8	594,2
ВВП на душу населення, дол. США	3485	10216	15604
Баланс поточного рахунку (% ВВП)	4,3	2,0	3,5
Торгівля на душу населення (дол. США)	1556	1797	8295
Торгівля (% ВВП, за 2018-2020 рр.)	44,6	18,6	53,2
Місце у світовому експорті товарів	48	1	22
Місце у світовому імпорті товарів	48	2	20
Місце у світовому експорті послуг	44	4	20
Місце у світовому імпорті послуг	54	2	26

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁸⁶

Позиції України на світових ринках товарів є значно гіршими порівняно з Польщею. Це підтверджується результатами порівняння України та Польщі за обсягами зовнішньоторговельного обороту у розрахунку на одного мешканця (рис. 4.1). Середнє значення цього показника за 2018-2020 рр. для України дорівнювало 1556 дол. США, тоді як для Польщі цей показник становив 8295 дол. США.

За експортом у 2020 р. Україна посіла в рейтингу країн світу 48 місце, що зумовлено порівняно низькими його обсягами (49 млрд дол. США), які не перевищували 0,3% світового експорту, а також зниженням експорту у 2020 р. на 2% відносно попереднього року. Серед країн-імпортерів Україна посіла 48

³⁸⁶ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf.

місце у 2020 р. - імпорт товарів становив 54 млрд дол. США (0,3% від світового обсягу імпорту) та зменшився на 11% порівняно з попереднім роком.

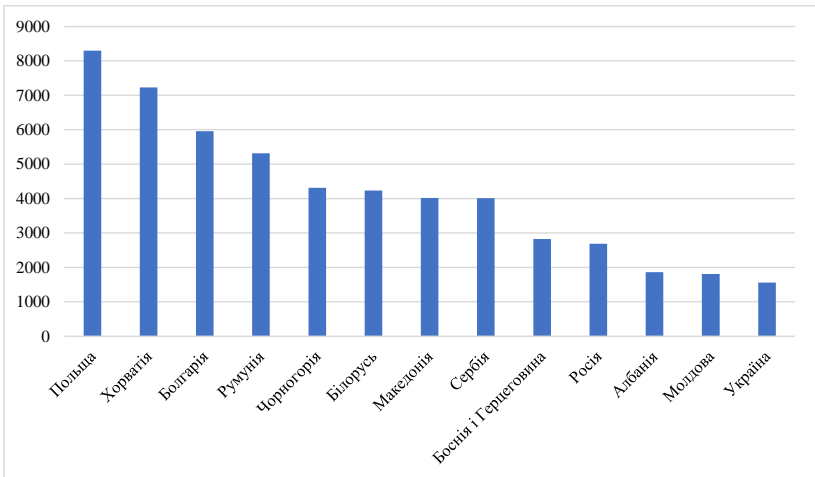

Рис. 4.1. Обсяги середнього товарообігу зовнішньої торгівлі у розрахунку на одного мешканця в окремих країнах Європи за 2018-2020 рр.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁸⁷

Починаючи з 2019 р. Китай став провідною країною-партнером у зовнішній торгівлі України. Як видно з наведених вище даних, Китай зберіг міцні позиції на міжнародних ринках незважаючи на пандемію. Китайська економіка виявилася єдиною серед великих економік світу, яка характеризувалася додатними темпами зростання зовнішньої торгівлі товарами у 2020 році. У зв'язку з цим доцільно розглянути обсяги та структуру зовнішньої торгівлі Китаю. У 2020 р. загальний обсяг імпорту та експорту товарів Китаю збільшився на 1,9% в річному обчисленні до 32,16 трлн юанів (приблизно 4,97 трлн дол. США), досягнувши рекордного рівня, незважаючи на істотне зменшення обсягів поставок товарів у всьому світі. Експорт збільшився на 4%, а імпорт знизився лише на 0,7%. Зовнішня торгівля Китаю з іншими 14 членами Регіонального всеосяжного економічного партнерства склала 10,2 трлн юанів, що на 3,5% більше в порівнянні з попереднім роком і становило 31,7%

³⁸⁷ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf.

від загального обсягу імпорту та експорту Китаю за цей період. Зовнішня торгівля Китаю з країнами вздовж «Одного поясу, одного шляху» склала 9,37 трлн юанів, що на 1% більше, ніж у минулому році. АСЕАН була найбільшим торговим партнером Китаю, загальний обсяг торгівлі з 10-ма державами-членами цього регіонального утворення зріс на 7% у річному обчисленні - до 4,74 трлн юанів³⁸⁸. Серед інших основних торговельних партнерів Китаю виділимо Європейський Союз, США, Японію та Республіку Корею, обсяги торгівлі з якими збільшилися відповідно на 5,3%, 8,8%, 1,2% і 0,7%. Імпорт та експорт приватних компаній склав 14,98 трлн юанів, що на 11,1% більше в порівнянні з попереднім роком і становило 46,6% загального обсягу зовнішньої торгівлі Китаю за цей період.

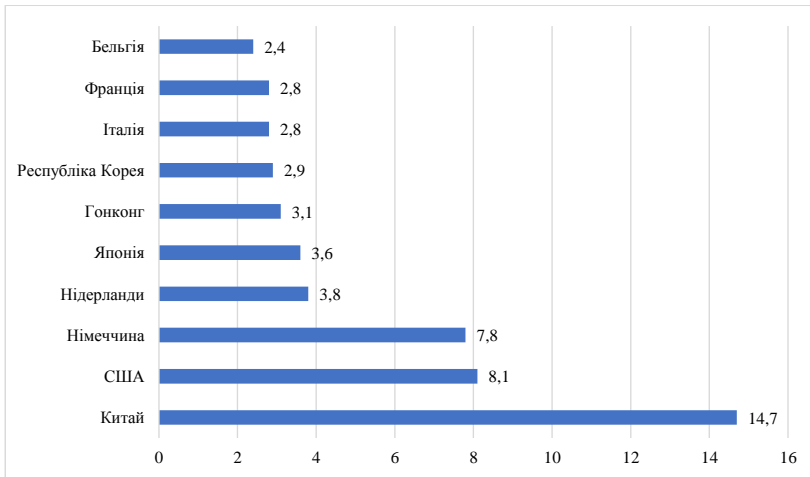

Рис. 4.2. Частка провідних країн у світовому експорті товарів (%), 2020 р.³⁸⁹

Стрімке зростання обсягів зовнішньої торгівлі Китаю викликало водночас захоплення та сумніви зарубіжних експертів. Занепокоєння щодо використання державних субсидій, квот, експортних заходів, прав інтелектуальної власності

³⁸⁸ Facts & Figures: China's foreign trade in 2020. URL: http://english.scio.gov.cn/pressroom/2021-01/15/content_77119475.htm.

³⁸⁹ Nicita, Alessandro and Razo, Carlos. China: The rise of a trade titan / UNCTAD. 27 April 2021. URL: <https://unctad.org/news/china-rise-trade-titan>.

та управління обмінним курсом стали предметом активного обговорення. Фактично, багато з цих проблем складають основну масу скарг, що надходять до СОТ, і є причиною поточних торгових суперечок між Сполученими Штатами та Китаєм. Тим не менш, експорт Китаю виявився стійким не лише до цього постійного потоку скарг, але й до торговельної напруженості зі Сполученими Штатами та погіршення відносин із Європейським Союзом, який у березні 2021 р. запровадив перші санкції проти Китаю з 1989 року. Справді, важливість Китаю для світового виробництва в більшості секторів, від точних приладів і промислового обладнання до комп'ютерів і смартфонів, постійно зростала протягом останніх двох десятиліть.

Пандемія COVID-19 ще більше продемонструвала ключову роль, яку Китай відіграє у світовій економіці. На початку 2020 р., коли зараження COVID-19 по всій країні швидко поширювалося, виробничі процеси по всьому світу зупинилися або сповільнилися через перебої у виробничих процесах, з якими зіткнулися китайські експортери. Крім того, високий рівень стійкості експорту дозволив Китаю не тільки швидко відновити експорт після пандемії, але й отримувати прибутки від експорту продукції різних секторів економіки, навіть якщо ці сектори зазнали загального спаду. У результаті частка Китаю у світовій торгівлі ще більше зросла упродовж 2020 р. - майже до 15%. У 2021 р. відновлення торгівлі Китаю після кризи було вражаючим. У першому кварталі 2021 р. обсяги експорту китайських товарів збільшилися майже на 50% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року і становили приблизно 710 млрд дол. США. Хоча таке значне зростання частково пояснюється істотним скороченням експорту у 2020 р., результат першого кварталу все одно на 27% вищий (приблизно 150 млрд дол. США), ніж за перший квартал 2019 р., до того, як пандемія COVID-19 вразила економіку Китаю, а потім і світову економіку.

Загалом Китай, швидше за все, залишиться провідним світовим експортером у найближчому майбутньому. Однак його експортне домінування у світовій економіці, можливо, наближається до свого піку. На це є низка

причин, серед яких вчені виділяють дві основні. По-перше, економіка Китаю стає все більше залежною від внутрішнього, а не зовнішнього попиту, оскільки в останні роки значущість експорту в китайській економіці стрімко знижується. Для світової торгівлі це означає, що китайський імпорт, ймовірно, зростатиме швидшими темпами, ніж експорт, таким чином зменшуючи частку китайського експорту у світовій економіці³⁹⁰.

По-друге, зростання вартості робочої сили в Китаї знижує його глобальну конкурентоспроможність, особливо у трудомістких виробничих процесах. Згодом це призведе до переміщення світового виробництва в країни з меншими витратами. Такі висококонкурентні економіки, як В'єтнам, швидше за все, скоротять торгівлю з Китаєм. Крім того, прогрес у ресурсозберігаючих технологіях, таких як автоматизація та робототехніка, а також фіскальні стимули для фірм і податкові пільги для зайнятих місцевих мешканців, покращують фінансову привабливість переведення деяких виробничих процесів ближче до споживачів у розвинених країнах³⁹¹.

Економіка України відрізняється від економіки Китаю як за обсягами виробництва продукції, так і за галузевою структурою, що обумовлює відмінності в обсягах та структурі зовнішньої торгівлі країн-партнерів. Україна є провідним експортером сільськогосподарської продукції на світовому ринку. У 2021 р. наша країна посідала третє місце в світі (після США та Аргентини) за обсягами експорту кукурудзи, які становили 11% загальносвітового експорту та спрямовувалися переважно до таких країн, як Китай, Іспанія, Нідерланди, Єгипет та Іран. Водночас Україна знаходилася на п'ятому місці за експортом пшениці, обсяги якого становили 8,5% від світового експорту цієї продукції. Найбільшими імпортерами української пшениці були Єгипет, Індонезія, Туреччина, Пакистан, Марокко.

За обсягами експорту рослинної олії у 2021 р. Україна займала четверте місце в світі після Індонезії, Малайзії та Аргентини. При цьому Україна є найбільшим в світі експортером соняшникової олії і у 2021 р. її частка

³⁹⁰ Nicita, Alessandro and Razo, Carlos. China: The rise of a trade titan ...

³⁹¹ Nicita, Alessandro and Razo, Carlos. China: The rise of a trade titan ...

становила 37% світового експорту. Найважливішими імпортерами соняшникової олії з України були Індія та Китай. Водночас, у структурі українського експорту частка продукції з високим рівнем доданої вартості залишається набагато меншою порівняно з європейськими країнами. Так, у 2021 р. частка машин, устаткування, транспортних засобів та їх частин у загальних обсягах експорту з України не перевищувала 8%, тоді як у Польщі аналогічна група товарів становила 37% експорту цієї країни на світовий ринок. На думку фахівців, такий низький відсоток високотехнологічної продукції в експорті України є наслідком недостатніх обсягів іноземного інвестування в цю галузь промисловості³⁹².

Економіка України характеризується високим рівнем відкритості, у 2020 р. частка зовнішньої торгівлі у ВВП країни становила 79%. Україна є п'ятим у світі експортером зерна та одним із основних експортерів чавуну та сталі. У 2020 р. основними експортними продуктами були насіння соняшнику (10,8% експорту), кукурудза (9,9%), залізо (8,6%), пшениця (7,3%), сталь та олії. Основними товарами імпорту були транспортні засоби (6,5%), нафтові масла (6,3%), медикаменти (3,7%), вугілля (3,1%), нафтовий газ, електричні апарати та пестициди³⁹³. Після істотного зниження у 2020 р. через пандемію COVID-19 обсяги торгівлі відновилися у 2021 р. Обсяг експорту товарів і послуг зріс на 11,8% порівняно з 2020 р., а імпорт – на 9,5%.

Найбільшими експортними товарами України є олія (5,32 млрд дол. США), кукурудза (4,89 млрд дол. США), пшениця (4,61 млрд дол. США), залізна руда (4,27 млрд дол. США) і залізні напівфабрикати (3,03 млрд дол. США), які експортувалися переважно до Китаю (7,26 млрд дол. США), Польщі (3,26 млрд дол. США), Росії (2,97 млрд дол. США), Туреччини (2,5 млрд дол. США) і Єгипту (2,39 млрд дол. США). В загальних обсягах імпорту України у 2020 р. переважали такі товари: нафтопродукти (3,59 млрд дол. США), автомобілі (3,35 млрд дол. США), упаковані ліки (2,04 млрд дол. США),

³⁹² Wojciech M. Ukraina – handel w cieniu wojny. URL: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/ukraina-handel-w-cieniu-wojny>.

³⁹³ Ukraine Trade Statistics. URL: worldbank.org.

нафтовий газ (1,59 млрд дол. США) і вугільні брикети (1,25 млрд дол. США). Товари імпортувалися переважно з Китаю (7,46 млрд дол. США), Росія (6,31 млрд дол. США), Польща (5,68 млрд дол. США), Німеччина (5,25 млрд дол. США) і Білорусь (3,15 млрд дол. США). У 2020 році Україна була найбільшим у світі імпортером вовни або волосу тварин (824 тис. дол. США).

Місце України у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією визначається високою часткою соняшникової олії, кукурудзи та пшениці в загальних обсягах українського аграрного експорту (рис. 4.3). При цьому аграрний імпорт до України є більш диверсифікованим і частка кожної з найбільших товарних груп не перевищує 5% від загальних обсягів аграрного імпорту.

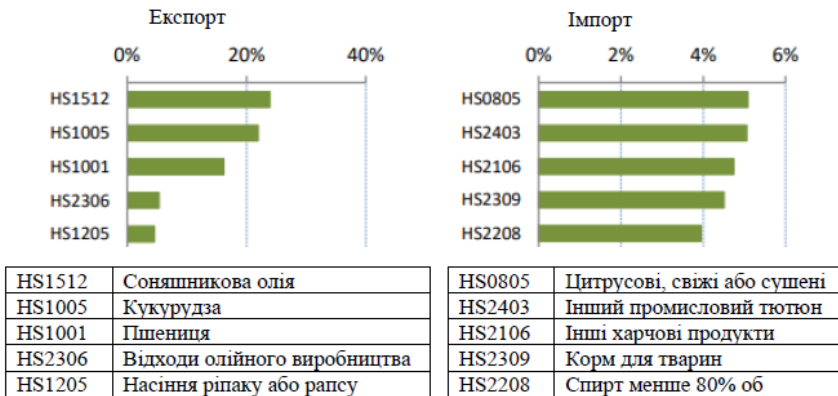

Рис. 4.3. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі України сільськогосподарською продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁹⁴

У світовій торгівлі промисловою продукцією Україна посідає позиції як експортер сировини та сировинної продукції з низьким рівнем доданої вартості. Так, у 2020 р. в структурі експорту з України понад 16% становили залізна руда та концентрати, 10% загального обсягу експорту - залізні напівфабрикати та близько 10% - різна продукція з чавуну (рис. 4.4). У загальних обсягах імпорту

³⁹⁴ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

до України переважали легкові автомобілі, нафтопродукти, фармацевтичні препарати та енергоносії.

Найважливіша продукція, яка визначає місце українських товаровиробників у глобальних ланцюгах доданої вартості, - кабельні мережі для автомобілів, що виготовляються на замовлення європейських виробників легкових автомобілів. Кабельні мережі для автомобілів були одним з найважливіших товарів в експорті з України до Німеччини у 2021 р., але після початку повномасштабної війни, яку розпочала Росія в Україні, постачання цієї продукції істотно зменшилося, що призвело до проблем у виробництві німецьких автомобілів. Отже, Україна має значний потенціал в розвитку експорту продукції з високим рівнем доданої вартості за умови залучення українських підприємств до міжнародної кооперації. При цьому основними факторами участі нашої країни у міжнародному поділі праці залишаються дешева, але водночас, висококваліфікована робоча сила, а також вигідне географічне розташування і близькість до провідних європейських виробників промислової продукції.

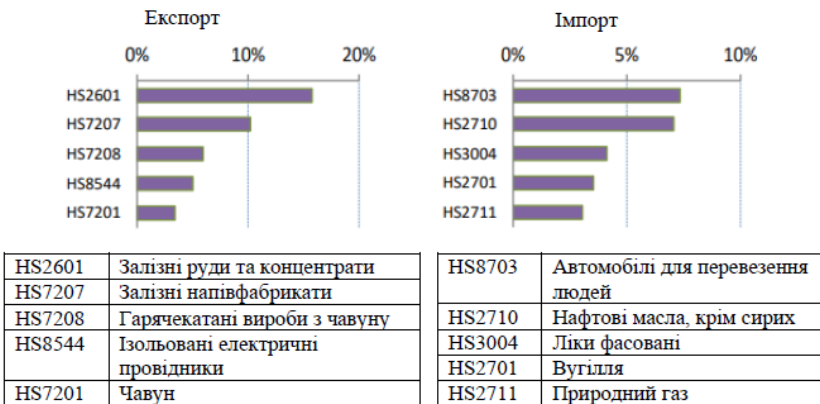

Рис. 4.4. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі України промисловою продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁹⁵

³⁹⁵ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

Загальні обсяги зовнішньої торгівлі України істотно зменшилися у 2014-2016 рр. внаслідок конфлікту з Росією, яка традиційно була основним постачальником нафти та газу, на яку припадала майже чверть загального імпорту нашої країни. Україна почала активно розвивати торговельні відносини з країнами-членами Європейського Союзу з метою зменшення залежності від Росії. Із січня 2016 р. ЄС та Україна застосовують режим торгівлі, передбачений в Угоді про поглиблену та всеосяжну вільну торгівлю (CCFTA). До країн ЄС у 2020 р. надходило 36,5% загального експорту України, а на український ринок постачалося 42% імпортованих товарів, походженням з країн ЄС³⁹⁶. Зараз Китай є головним торговельним партнером України, а Росія перемістилася на третю позицію. У 2020 р. на Китай припадало 15,4% українського імпорту, далі йдуть Німеччина (9,9%), Росія (8,5%), Польща (7,6%), США (5,5%) і Білорусь (5,4%). Основними країнами, до яких експортуються товари з України, є Китай (14,5% експорту), Польща (6,7%), Росія (5,5%), Туреччина (4,9%), Німеччина (4,2%), Індія (4%) та Італія (3,9%).

Основою розвитку відносин з Україною та прямої торгівлі з Китаєм є продовольча безпека. Однією з найважливіших проблем Китаю є дефіцит орних земель - тільки 12,8% загальної площі землі в Китаї знаходяться у сільськогосподарському використанні. Для країни з населенням 1,402 мільярда людей станом на 2020 р. це є справжньою проблемою. Попри актуальність проблем власної продовольчої безпеки, Китай експортує сільськогосподарську продукцію, переважно цибулю різних видів та часник, рослинну сировину, овочі та деякі види фруктів (рис. 4.5), при цьому жодна із зазначених груп товарів не перевищує 5% у загальних обсягах аграрного експорту країни.

Як видно з рисунку 4.5, найбільшу частку в імпорті Китаю у 2020 р. становили соєві боби (25%), що традиційно є основним продуктом харчування мешканців країни. Крім цього, Китай є імпортером зернових. Приблизно одна третина кукурудзи в Китай імпортується з України, і вона використовується для годування свиней, які є основним м'ясним продуктом у цій країні. Незважаючи

³⁹⁶ Foreign trade figures of Ukraine - Economic and Political Overview - International Trade Portal International Trade Portal. URL: lloydsbanktrade.com.

на те, що Китай імпортує пшеницю та ячмінь з Росії, більша частина китайської пшениці та рису вирощується всередині країни, що обмежує вплив порушення ланцюга поставок цих продуктів.

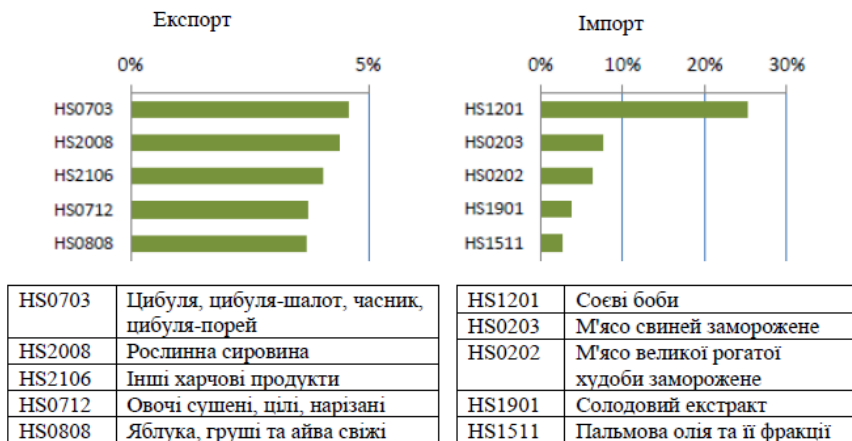

Рис. 4.5. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі Китаю сільськогосподарською продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁹⁷

Структура промислового експорту Китаю істотно відрізняється від структури українського експорту, оскільки Китай експортує переважно товари з високим рівнем доданої вартості (рис. 4.6). Так, найбільшу частку в експорті промислових товарів з Китаю становили машини для автоматичної обробки інформації (7,5%), телекомунікаційне обладнання (7,5%), електронні інтегральні схеми (4,9%).

В імпорті товарів до Китаю переважають електронні інтегральні схеми (18,7%), що свідчить про важливість цих складових для виробництва остаточної продукції, частина з якої відправляється на експорт. Основними товарами, які імпортує Китай, також є мінеральні та енергетичні продукти. Понад 7% у загальному обсязі китайського імпорту у 2020 р. займали залізна руда і

³⁹⁷ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

концентрати, основним з постачальників яких є Україна. Близько 10% загального обсягу імпорту до Китаю у 2020 р. становила сира нафта. Водночас, 15% загального обсягу імпорту нафти в Китай припадає на Росію, що робить Китай найбільшим торговим партнером Росії за останні десять років. У 2021 р. Китай експортував до Росії продукції на 68 млрд дол. США, а імпортував товарів на 79 млрд дол. США. Це становило відповідно 3% загального обсягу імпорту та 2% загального обсягу експорту Китаю³⁹⁸.

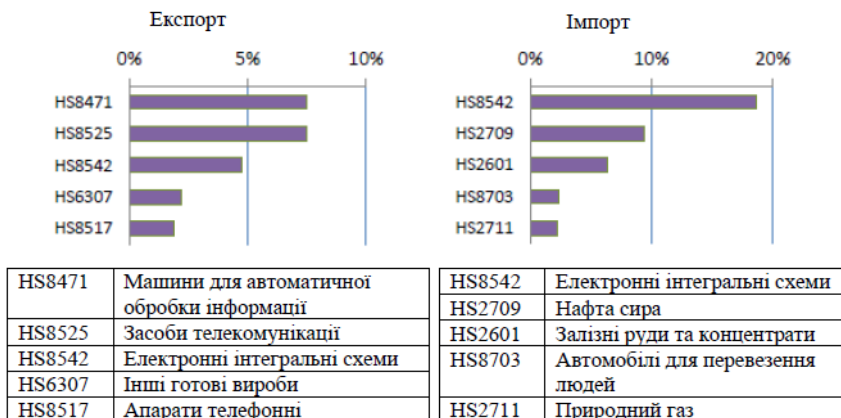

Рис. 4.6. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі Китаю промисловою продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі³⁹⁹

Триваючий упродовж 2014-2020 рр. російсько-український конфлікт серйозно вплинув на позиції України у світовій економіці. Деякі країни зайняли жорстку позицію, запровадивши численні економічні санкції проти Росії після того, як президент Росії Володимир Путін оголосив про «спеціальну військову операцію» в Україні. Запровадження воєнного стану в Україні та відповідна зміна умов здійснення експорту продовольчих товарів також відобразилися на торгівлі з Китаєм, який до повномасштабної агресії Росії був найбільшим торговим партнером України. У 2020 р. Україна експортувала до Китаю товарів

³⁹⁸ How the Ukraine Russia War Impacts Global Trade and China's Vision. URL: <https://www.datexcorp.com/how-the-ukraine-russia-war-impacts-global-trade-and-chinas-vision>.

³⁹⁹ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

на 7,1 млрд дол. США, що становило 14,5% від загального експорту України. Тісні зв'язки Китаю з Росією, можливо, переважають будь-яку залежність від торгівлі з Україною. Російський експорт до Китаю за товарообігом у сім разів перевищує український. Польща та Росія були другим і третім за величиною експортними партнерами України відповідно, у 2020 р. Україна експортувала до цих країн товарів на 3,3 млрд дол. США і 2,7 млрд дол. США.

Війна в Україні призвела до значного порушення ланцюга поставок як всередині країни, так і за її межами, повне відновлення якого можливе лише після завершення бойових дій. Постраждала не лише безпека країни, але й її інфраструктура та, ймовірно, забезпеченість у довгостроковій перспективі ефективною логістикою ланцюгів постачання товарів. Важливість України для Китаю полягає в її географічному розташуванні, оскільки наша країна є одним з ключових вузлів ініціативи «Один пояс, один шлях». Проте, на даний час Україна не має можливості брати активну участь у реалізації цього масштабного проекту. Порушення логістичних ланцюгів доставки товарів та сировинної продукції з України до Китаю внаслідок блокування морських портів російськими військами та знищення ракетними обстрілами значної частини виробничих потужностей обумовлює істотне скорочення експортних поставок. У той же час, економічна криза в Україні опосередковано завдає шкоди китайській економіці, оскільки попит на їхні товари знижується.

Зовнішня торгівля є своєрідним носієм зовнішніх шоків, тобто шоків, які генеруються джерелами, що знаходяться за межами даної країни. Це особливо помітно, коли частка експорту та імпорту по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП) висока. Так, в Польщі співвідношення експорту та імпорту до ВВП має тенденцію до зростання, і нинішні показники – 60% та 56% відповідно – є високими та свідчать про надмірну відкритість економіки.

На початку економічної трансформації вартість польського експорту по відношенню до ВВП становила 15%, а доходи покривали лише 60% витрат на імпорт. Уже в 2015 році Польща досягла позитивного сальдо торгівлі товарами, а вартість польського експорту по відношенню до ВВП зросла в 2019 р. до 45%.

Це стало можливим насамперед завдяки активізації залучення польських підприємств до глобальних ланцюгів доданої вартості – сьогодні майже 60% польського експорту товарів і послуг є результатом інтеграції у світову виробничу систему.

Переломним моментом став вступ Польщі до Європейського Союзу. За період членства в ЄС обсяги польського експорту збільшилися майже в 4 рази - з 89,4 млрд дол. США у 2005 р. до 337,9 млрд дол. США, а обсяги імпорту зросли в 3,3 рази - з 101,6 млрд дол. США у 2005 р. до 338,3 млрд дол. США. За цей же час від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі Польщі зменшилося у 28 разів – з 17282 млн дол. США у 2005 р. до 433 млн дол. США у 2021 р. При цьому відзначимо, що сальдо зовнішньої торгівлі Польщі було позитивним упродовж 2015-2017 рр. та у 2019-2020 рр., а найбільше його значення було досягнуто у 2020 р. (12209 млн дол. США), незважаючи на економічну кризу внаслідок пандемії COVID-19.

Польща має найвище значення індексу відносної експортної переваги для таких товарних груп: тютюн і промислові замітники тютюну (група 24); книги, газети та інша продукція поліграфічної промисловості (група 49); меблі (група 93); мило та інші засоби для чищення (група 34); какао та какао-продукти (група 18). Відповідно, у 2020 р. Польща була найбільшим у світі експортером тютюну та промислових замінників тютюну як за номінальною вартістю, так і за чистим експортом (рис. 4.7). За чистим експортом (експорт мінус імпорт) Польща також була найбільшим експортером книг, газет та іншої продукції поліграфічної промисловості.

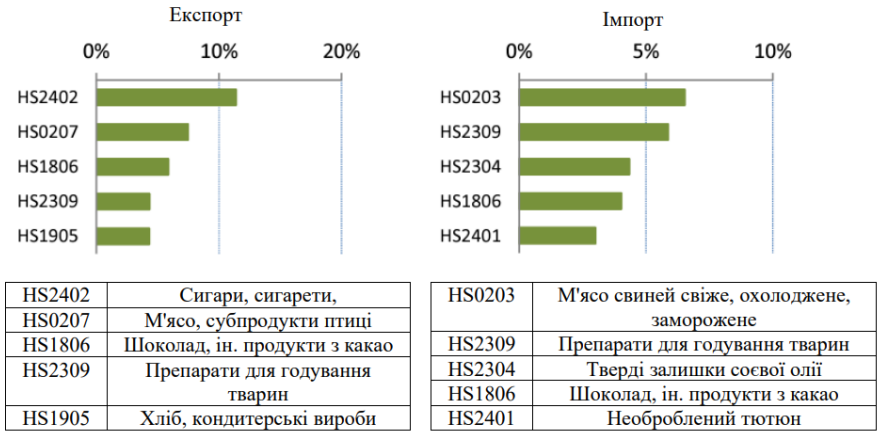

Рис. 4.7. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі Польщі сільськогосподарською продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі⁴⁰⁰

П'ять найбільших товарних груп (машини та механічні пристрої, транспортні засоби, недорогочінні метали та вироби з них, продукція хімічної промисловості або суміжних галузей, пластмаси та вироби з них) у 2020 р. становили 61,3% загального обсягу експорту товарів з Польщі у 2020 р. (понад 645 млрд злотих). Найбільшу частку в експорті промислової продукції з Польщі становили запчастини до автомобілів та машини автоматичної обробки інформації, а в імпорті – автомобілі для перевезення людей, сира нафта, запчастини для автомобілів (рис. 4.8).

⁴⁰⁰ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

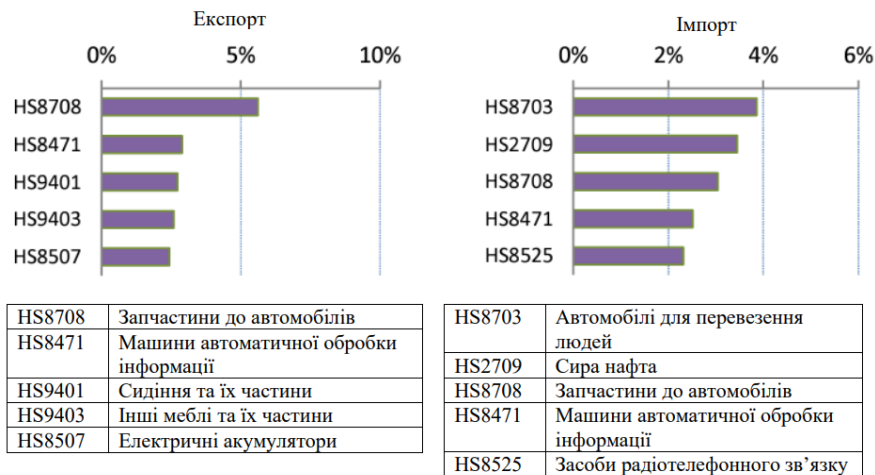

Рис. 4.8. Основні товарні групи в зовнішній торгівлі Польщі промисловою продукцією у 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Світової організації торгівлі⁴⁰¹

Аналізуючи зміни у товарній структурі зовнішньої торгівлі Польщі, слід відзначити найбільші коливання обсягів у торгівлі паливом, що було зумовлено кризовими ситуаціями внаслідок пандемії. Спалах пандемії спочатку супроводжувався сильним зниженням цін на пальне, а потім - ще більш істотними коливаннями. У результаті вартість імпорту палива до Польщі впала на 1/3 у 2020 р., а в наступному році - відбулося зростання майже на 48%.

Пандемія також істотно вплинула на торгівлю капіталомісткими товарами: транспортними засобами, технікою, обладнанням тощо. У 2020 р. експорт цих товарів з Польщі скоротився на 2,3%, а імпорт – збільшився удвічі. Натомість, у 2021 р. відбулося збільшення експорту капіталомістких товарів на понад 17%, а імпорту - майже на 19%. Подібну тенденцію – незначне зниження у 2020 р. та істотне зростання у 2021 р. – можна спостерігати і у торгівлі проміжними товарами (сировина та напівфабрикати, які використовуються у виробництві). Споживчі товари та продукти харчування, своєю чергою,

⁴⁰¹ Trade profiles 2021. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf

належали до тих категорій, де вплив пандемії був значно слабкішим – імпорт та експорт зростав в обох категоріях у 2020 р. та 2021 р., але швидші темпи зростання були характерні для продуктів харчування.

Аналіз структури зовнішньої торгівлі Польщі показав, що частка високотехнологічних товарів у польському експорті збільшилася з 4,5% у 2005 р. до 11,3% у 2020 р. Це позитивна тенденція, хоча в загальних обсягах експорту все ще переважають відносно низькотехнологічні товари. У зв'язку з цим, фахівці наголошують, що трансформація польського експорту вимагає зміни його структури в бік посилення тих спеціалізацій, які збільшуватимуть вартість експортного кошика, насамперед йдеться про галузі, які, з одного боку, є найціннішими групами продуктів у світовій торгівлі, і водночас є відносно близькими до спеціалізацій, які вже присутні в польському експорті⁴⁰². Серед 23 груп продуктів, аналітики виділяють як найперспективніші такі: промислове обладнання та виробниче обладнання, промислова хімія, органічна хімія, фармацевтична продукція.

Вагомим чинником динаміки зовнішньої торгівлі Польщі, як країни-члена ЄС, вважається Brexit, який набагато сильніше вплинув на імпорт, ніж на експорт. Якщо вартість експорту у 2021 р. зросла на 6,3% – до 14,5 млрд євро, то вартість імпорту зменшилася на понад 40% (до 3,2 млрд євро). У результаті профіцит торгівлі з Великою Британією досяг рекордного рівня - понад 11 млрд євро. За всіма основними групами товарів у торгівлі Польщі з Великою Британією у 2021 р. зафіксовано зниження вартості імпорту. Незначне зниження обсягів експорту Польщі до Великої Британії відбулося за такими товарними групами, як продукти харчування (на 1%) та споживчі товари (на 3%) відповідно. Водночас, потужне зростання експорту з Польщі (понад 15%) було зафіксовано в найбільшій категорії капітальних товарів, до якої також входять автомобілі. Дані за перші 5 місяців 2022 р. також підтверджують, що поки що Brexit не мав негативного впливу на конкурентоспроможність

⁴⁰² Balicka-Sawiak E. Polska siódmą gospodarką na świecie pod względem perspektyw rozwoju eksportu. URL: <https://gie.net.pl/polska-siodma-gospodarka-na-swiecie-pod-wzglem-perspektyw-rozwoju-eksportu/>.

польських товарів на британському ринку – у період січень-травень вартість експорту з Польщі до Великої Британії зросла більш ніж на 20%.

Зовнішня торгівля Польщі також знаходиться під впливом війни в Україні та наслідків запровадження санкцій проти Росії та Білорусі. Дані за підсумками зовнішньої торгівлі за січень-травень 2022 р. свідчать про значне зниження вартості експорту до Росії (на понад 30% порівняно з аналогічним періодом попереднього року) та Білорусі (майже на 30%). Водночас, відбулося істотне, на 17%, зростання експорту в Україну. Оскільки загальна частка цих країн у загальному експорті Польщі є незначною і не перевищує 4%, така динаміка торгівлі не має вирішального впливу на вартість загального експорту, який за цей період зріс понад 19%.

Дещо інша ситуація склалася щодо імпорту товарів Польщею, оскільки Росія десятиліттями була основним постачальником енергоносіїв. Через війну Росії в Україні вартість імпорту російської продукції до Польщі істотно підвищилася – у січні-травні зростання склало понад 80%, а вартість імпорту досягла майже 10 млрд євро. Цей ефект частково пов'язаний із зростанням цін на енергетичні товари, а також із збільшенням обсягів імпорту. До кінця 2022 р. ця ситуація має змінитися через ембарго на російське вугілля та нафту, а також припинення поставок газу до Польщі, після відмови від розрахунків у рублях.

Позиції України, Китаю та Польщі у світовій економіці істотно відрізняються, що обумовлене обсягами та структурою ВВП і зовнішньої торгівлі цих країн. У 2020 р. Китай став найбільшим експортером, частка якого становила 14,7% загальносвітового обсягу експорту, випередивши США, Німеччину та низку інших розвинених країн. Україна посіла 48 місце в світі за обсягами експорту, у структурі якого переважають сировинні товари. Натомість експорт Китаю має високу частку високотехнологічної продукції, а імпорт, окрім аграрної продукції, також включає залізну руду, що обумовлює важливість поглиблення його торговельних відносин з Україною в межах ініціативи «Один пояс – один шлях». Проте, внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну відбулися значні руйнування аграрного та

промислового потенціалу економіки нашої країни, порушення логістичних маршрутів, за якими доставлялися товари. Тому зовнішня торгівля України не зможе швидко відновитися, а обсяги торгівлі з Китаєм можуть істотно зменшитися, що негативно вплине на економіку обох країн.

Польща посідала 22 місце в світі за обсягами експорту у 2020 р. Попри міцні позиції на світовому ринку товарів, потоки зовнішньої торгівлі характеризувалися істотною волатильністю, спричиненою зовнішніми шоками, які впливали на світову та польську економіку в останні роки. Польські експортери відносно швидко адаптуються до нових умов – експорт товарів не зменшився під час пандемії, а Brexit не зупинив експансію польських компаній на Британські острови. Через незначну роль східних ринків у формуванні польського експорту війна в Україні впливає на зовнішню торгівлю Польщі в основному через ціновий чинник – різке підвищення цін на енергетичну сировину призвело до зміни активного сальдо торгівлі товарами на дефіцитне.

Порівняно з Польщею та Китаєм, Україна має значно гірші позиції за обсягами експорту та імпорту. Така ситуація обумовлена переважанням в експорті з України сировинної продукції (чорні метали, залізна руда, кукурудза, пшениця, рослинна олія), яка має низьку додану вартість, а тому істотні обсяги експорту цих товарів у фізичному вимірі не забезпечують високих валютних надходжень до нашої країни. Обсяги імпорту залишаються також низькими внаслідок тривалого скорочення промислового виробництва та перманентної економічної кризи, яка почалася у 2014 р. та обумовила зменшення споживання основних імпортних товарів. Водночас, двостороння торгівля України з найбільшими країнами-партнерами, якими є Китай та Польща, залишається вагомим чинником економічного розвитку країн-партнерів, що буде детально досліджено у наступних підрозділах.

4.2. Динаміка та структура українсько-польської торгівлі

Російська агресія не зупинила зростання торгівлі Польщі з Україною. Після досягнення високих показників зовнішньоторговельного обороту у 2021

р. польсько-українська торгівля продовжує зростати швидкими темпами, незважаючи на складні обставини в українській економіці і триваючу війну з Росією. За даними Польсько-української господарчої палати (PUIG), станом на липень Україна виявилася 7-м експортним партнером польських компаній і 14-м – з імпорту⁴⁰³. За перші сім місяців 2022 р. польський експорт в Україну зріс на 27% порівняно з минулим роком і склав майже 5,1 млрд дол. Імпорт з України на польський ринок зростав ще швидше: за січень–липень його вартість зросла аж на 35% порівняно з минулим роком, досягнувши 3,9 млрд дол. Отже, негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з Польщею становило 1,2 млрд дол. США, що вдвічі менше порівняно з 2020 р., коли його значення було на рівні 2,42 млрд дол. США.

Результати 2022 р. свідчать про перспективу поглиблення українсько-польських торговельних відносин, оскільки продовжується тенденція до зростання з 2021 р., коли вартість двосторонньої торгівлі товарами досягла 12,5 млрд дол. США, збільшившись на 40% порівняно з 2020 р. Вже в першій половині цього року польський експорт в Україну зріс у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 34,5%, тоді як український експорт до Польщі збільшився на 57%.

Дані другого кварталу свідчать про те, що Польща стала найважливішим торговим партнером України в ЄС. Однак через специфіку нинішнього обміну важко передбачити, в якому напрямку розвиватиметься польсько-українська торгівля. За даними Євростату, у II кварталі 2022 р. відбулося зростання вартості експорту з Польщі в Україну до 2,4 млрд євро, що стало історичним максимумом за, незважаючи на війну. У порівнянні з другим кварталом 2021 р. вартість експорту польських товарів до України збільшилася на 870 млн євро або на 56%. Цей приріст був набагато вищим, ніж середній показник зростання загального обсягу експорту з Польщі (18,7% відносно попереднього року), а також найвищим серед інших країн-торгових партнерів Польщі. Відповідно, Україна перемістилася на 9-те місце серед основних імпортерів товарів з

⁴⁰³ Szybko rośnie handel Polski z Ukrainą. URL: <https://www.rp.pl/handel/art37261041-szybko-rosnie-handel-polski-z-ukraina>.

Польщі, що стало найвищим показником за період незалежності нашої країни, а частка України в польському експорті досягла рекордного значення і досягла 2,8% порівняно з 1,9% у II кварталі 2021 р.

Упродовж березня-квітня 2022 р. зовнішня торгівля України та Польщі істотно сповільнилася. Зокрема, за перший місяць повномасштабного вторгнення російських військ в Україну відбулося зменшення обсягів імпорту товарів з Польщі до нашої країни на 45% порівняно з аналогічним періодом 2021 р., а за квітень імпорт польських товарів зменшився на 10% відповідно. Проте, упродовж наступних двох місяців спостерігалось істотне зростання обсягів експорту товарів з Польщі до України – на 86% та 100% відповідно (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Вартість польського експорту в Україну (квартальні дані, млн євро)⁴⁰⁴

Найважливішими товарами у структурі експорту з України до Польщі у 2015 р. ізолюваний провід (262 млн дол. США), залізна руда (217 млн дол. США) та металопрокат (184 млн дол. США). У 2020 р. товарна структура українського експорту змінилася. Перше місце за часткою в загальних обсягах експорту товарів до Польщі посіла залізна руда (11,4%), а частка ізолюваного

⁴⁰⁴ Wartość polskiego eksportu do Ukrainy. obserwatorfinansowy.pl.

проводу зменшилася до 9,12% (табл. 4.2). Як видно з таблиці, за досліджувані 5 років частка рослинної олії в експорті українських товарів до Польщі збільшилася з 2,99% у 2015 р. до 7,11% у 2020 р. або у вартісному вираженні з 40,1 млн дол. США до 232 млн дол. США відповідно. Позитивна тенденція зростання експорту до Польщі українських товарів з вищим ступенем переробки також підсилюється збільшенням частки сидінь для автомобілів з 3,12% у 2015 р. до 5,24% у 2020 р. Водночас, відбулося істотне скорочення частки експорту таких сировинних товарів, як металопрокат (з 9,2% до 3,95%), деревостружкова плита (ДСП) (з 2,64% до 0,71%), феросплави (з 2,02% до 1,49%).

У 2020 році Україна експортувала до Польщі товарів на загальну суму 3,26 млрд дол. США. Основними продуктами, які експортувалися з України до Польщі, були залізна руда (373 млн дол. США), ізолюваний дріт (298 млн дол. США) і сидіння (171 млн дол. США). Протягом останніх 25 років експорт України до Польщі зріс у річному вимірі на 10,8%, з 251 млн дол. США у 1995 р. до 3,26 млрд дол. США у 2020 р.

Таблиця 4.2

Динаміка товарної структури українсько-польської торгівлі у 2015-2020 рр.

Експорт з України до Польщі			Імпорт до України з Польщі		
Товарна група	Частка в експорті, %		Товарна група	Частка в імпорті, %	
	2015 р.	2020 р.		2015 р.	2020 р.
Ізолюваний провід	13,1	9,12	Нафта очищена	9,08	0,37
Залізна руда	10,9	11,4	Кокс	4,1	0,52
Металопрокат	9,2	3,95	Ізолюваний провід	4,08	1,72
Сік фруктовий	3,55	0,5	Літальні апарати	3,14	0,94
Сидіння	3,12	5,24	Туалетний папір	1,78	1,5
Рослинна олія	2,99	7,11	Транспортні засоби	1,23	1,86
Овочі	2,73	2,72	Косметичні засоби	1,23	0,95
ДСП	2,64	0,71	Фасовані ліки	1,11	1,93
Феросплави	2,02	1,49	Автомобілі	1,03	5,75

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴⁰⁵

В імпорті польських товарів до України у 2015 р. переважали нафта очищена (296 млн дол. США), коксівне вугілля (134 млн дол. США) та

⁴⁰⁵ Trade Ukraine-Poland. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/ukr/partner/pol>.

ізолюваний провід (133 млн дол. США). За 5 років частка цих товарів у загальних обсягах імпорту з Польщі до України істотно зменшилася: нафти очищеної – з 9,08% у 2015 р. до 0,37% у 2020 р., коксу – з 4,1% до 0,52% та ізолюваного проводу – з 4,08% до 1,72% відповідно. Водночас, відбулося збільшення частки в імпорті з Польщі таких високотехнологічних товарів, як транспортні засоби (з 1,23% до 1,86%), фасовані ліки (з 1,11% до 1,93%), автомобілі (з 1,03% до 5,75%).

У 2020 році Польща експортувала в Україну продукції загальною вартістю 5,68 млрд дол. США. Основними товарами, експортованими з Польщі в Україну, були автомобілі (327 млн дол. США), фасовані ліки (110 млн дол. США) і автомобілі, їх частини та аксесуари (106 млн дол. США). За останні 25 років експорт Польщі в Україну зріс у річному обчисленні на 8,66%, з 712 млн дол. США у 1995 р. до 5,68 млрд дол. США у 2020 р.

В умовах війни зростання експорту польських товарів в Україну мало нетиповий характер, що відображалось насамперед у істотній різниці динаміки за різними товарними групами – експорт окремих товарів збільшився у кілька разів, а обсяги експорту інших товарів зазнали істотного зменшення. Це стало основним чинником істотних структурних змін польського експорту до України в короткостроковому періоді. Водночас, за більшістю основних товарних груп у II кварталі 2022 р. спостерігалось зниження обсягів постачання з Польщі до України (машини, устаткування, механічні та електричні пристрої, пластмасові вироби). Також значно скоротилися обсяги експорту споживчих товарів з Польщі до України.

У II кварталі 2022 р. паливо стало найважливішою групою українського імпорту з Польщі, частка якої становила 21% загального обсягу імпорту з цієї країни, що було на 19 процентних пункти більше порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Основною причиною таких структурних змін в імпорті товарів з Польщі стало зростання цін на пальне, що призвело до збільшення вартості імпорту дизельного палива та бензину в 15 разів. Збільшення імпорту польських енергоносіїв відбулося внаслідок дефіциту

палива в Україні, що утворився в умовах війни через припинення постачання палива з Росії та Білорусі, а також руйнування нафтопереробної інфраструктури внаслідок військових дій (наприклад, ракетним ударом російські війська зруйнували нафтопереробний завод у Кременчуці). В умовах одночасної блокади чорноморських портів України збільшення поставок палива з країн Євросоюзу стало важливим засобом скорочення паливного дефіциту в нашій країні.

У II кварталі 2022 р. дорожні транспортні засоби посіли друге місце в імпорті, їхня частка становила 18% загального обсягу імпорту з Польщі в Україну. Таке істотне зростання імпорту цієї групи товарів відбулося в результаті ухвалення рішення Верховною Радою України про призупинення сплати мита та ПДВ на ввезення автомобілів до нашої країни, метою якого було підвищення мобільності громадян України та стимулювання економічної діяльності малих і середніх підприємств. Така зміна в законодавстві обумовила ввезення з Польщі в Україну в період з квітня по червень 2022 р. понад 110 тис. живих легкових автомобілів, що було в 4 рази більше порівняно з другим кварталом 2021 р. Термін дії цих пільг завершився на початку липня 2022 р., а тому в третьому кварталі можна очікувати зменшення обсягів імпорту автомобілів з Польщі до України. Загалом, можна стверджувати, що зростаюча динаміка поставок палива та автотранспорту обумовила 80% збільшення обсягів польського експорту до України у II кварталі 2022 р.

Збільшення польського експорту до України зафіксовано також в групах агропродовольчих товарів. Найбільше зросли поставки свіжих овочів, а також продуктів харчування з тривалим терміном придатності - м'ясних консервів, макаронних виробів, мінеральної води та кави. Небезпека такого нарощення імпорту з Польщі до України обумовлена тим, що воно відбулося в умовах значного зменшення вартості зовнішньоторговельного обороту України. За даними СОТ, вартість українського імпорту у II кварталі 2022 р. зменшилася на 32% порівняно з попереднім роком, а вартість експорту на 46%.

Польща є найбільшим торговим партнером України серед усіх країн-членів ЄС. Масштаби зростання польського експорту в Україну також відрізнялися від динаміки експорту до нашої країни з інших країн Європейського Союзу. За даними Євростату, загальна вартість експорту з інших країн ЄС в Україну упродовж II кварталу 2022 р. скоротилася на 14% порівняно з аналогічним періодом 2021 р. (рис. 4.10).

У II кварталі 2022 р. Польща була найбільшим експортером товарів на український ринок серед країн Європейського Союзу. На Польщу припадало 36% загального експорту з ЄС до України (порівняно з 24% у II кварталі 2021 р.). Польща була найбільшим експортером серед країн ЄС у 59-ти із 97-ми товарних груп. Ця ситуація відображає, насамперед, значну підтримку, яку Польща надає Україні від початку російської агресії. Польща є, безумовно, найважливішою сполучною ланкою між українською економікою та Європейським Союзом.

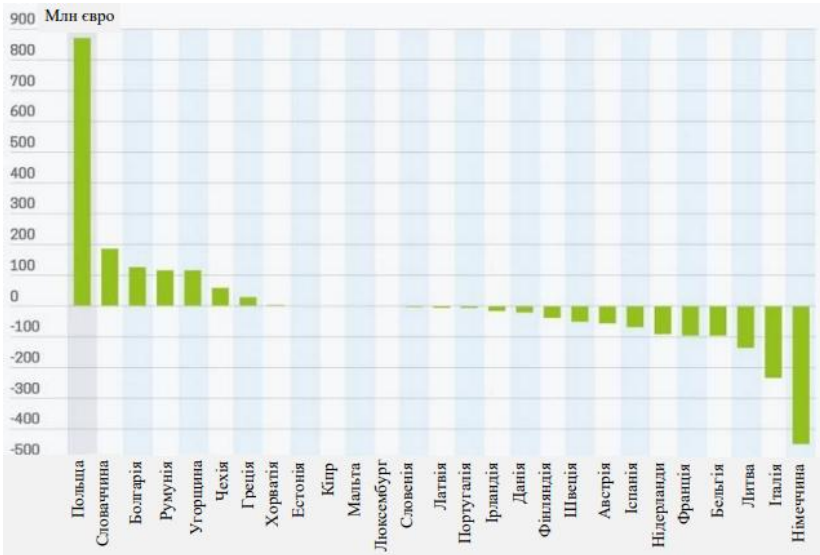

Рис. 4.10. Зміна експорту з країн ЄС в Україну у II кварталі 2022 р.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Zmiana eksportu krajów UE do Ukrainy w II kwartale 2022 r. URL: obserwatorfinansowy.pl.

З початку війни Державна служба статистики України не публікувала дані про географічну структуру зовнішньої торгівлі. Проте дані найважливіших партнерів можуть свідчити про ті зміни, які відбулися в географічній структурі зовнішньої торгівлі нашої країни. Зокрема, Польща стала найважливішим торговим партнером України під час російської агресії. Хоча у 2021 р. провідним торговим партнером України був Китай, частка якого становила 12% в українському експорті та 15% в імпорті товарів до нашої країни. Однак, за оцінками митниці Китаю, відбулося різке зменшення торговельного обороту України та Китаю - у II кварталі 2022 р. вартість китайсько-українського товарообігу знизилася на 80% порівняно з аналогічним періодом попереднього року⁴⁰⁷.

Попри запровадження воєнного стану в Україні, відбулося істотне зростання українського експорту, вартість якого до Польщі збільшилася у II кварталі 2022 р. майже на 600 млн євро або на 57% порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Як в експорті, так і в імпорті Польща в обговорюваний період була найважливішим торговим партнером України серед країн ЄС. В Польщу надходило 28% від загального обсягу українського експорту, спрямованого в країни ЄС. При цьому, Польща була найбільшим споживачем українських товарів у 41-ій із 97-ми основних товарних груп.

У період від початку повномасштабного вторгнення російських військ до України, найважливішою групою в імпорті українських товарів до Польщі були чавун і сталь, в основному - сталевий прокат, частка якого у II кварталі 2022 р. становила 23% загального обсягу імпорту з України до Польщі. Частка залізної руди практично не змінилася і становила 10% українського імпорту до Польщі. Проте, через російську агресію та військові дії відбулося руйнування найбільших металургійних підприємств України, що істотно знизило експортний потенціал металургійної галузі нашої країни.

Вагома частка в імпорті українських товарів до Польщі також належить сільськогосподарській продукції, насамперед, такій, як соняшникова олія

⁴⁰⁷ Wojenny wzrost polskiego eksportu do Ukrainy. URL: <https://forsal.pl/gospodarka/artykuly/8550678.wojenny-wzrost-polskiego-eksportu-do-ukrainy.html>.

(12%), соєва олія (4%) та кукурудза (8%). Значне зростання порівняно з минулим роком зафіксовано у торгівлі енергоносіями – збільшився імпорт української електроенергії, а в травні та червні 2022 р. Польща імпортувала 85 тис. тонн українського вугілля.

Після звільнення території країни від російських окупантів залучення польських компаній до реалізації проектів з відбудови України розглядається як один з основних чинників зростання експорту товарів з Польщі. Своєю чергою, збільшенню українського експорту до Польщі може сприяти подальша диверсифікація географічної структури зовнішньої торгівлі нашої країни, яка полягає у заміщенні поставок продукції на ринки Росії та інших країн СНД торгівлею з країнами ЄС.

Попри повномасштабне вторгнення російських військ, запровадження воєнного стану та значне руйнування економічного і промислового потенціалу, торгівля України з Польщею характеризується зростаючою динамікою як обсягів експорту, так і імпорту товарів, а також зменшенням від'ємного сальдо торговельного балансу нашої країни. У 2022 р. Польща стала найважливішим торговельним партнером України серед країн ЄС. В загальних обсягах експорту українських товарів до Польщі переважає продукція чорної металургії, залізна руда, ізолюваний провід, рослинна олія та зернові культури. Натомість, у структурі імпорту товарів з Польщі до України вагомою є частка транспортних засобів та запчастин до них, автомобілів та фармацевтичної продукції. Отже, Україна експортує до Польщі переважно сировинну продукцію з низьким рівнем доданої вартості, а імпортує з Польщі товари з вищим рівнем переробки та високотехнологічну продукцію.

4.3. Оцінка ефективності українсько-китайської торгівлі

Китай та Україна починаючи з 2008 р. активно зміцнюють торговельні зв'язки. Китай став найбільшим торговельним партнером України з 2019 року з товарообігом у 15,4 мільярда доларів США у 2020 році, з яких Україна експортує товарів на суму 7,1 мільярда доларів США. Загальний товарообіг зріс

з 2% ВВП України у 2001 році до 11% у 2020 році. Дві країни тісно співпрацюють у військово-технічній сфері та космічній галузі, маючи значні двосторонні проекти. До 2018 року Україна витіснила США як найбільшого експортера кукурудзи до Китаю та почала постачати Китаю сучасні реактивні двигуни для військових кораблів. Україна продала Китаю корпус свого першого авіаносця та віддала 70% імпорту соняшникової олії, такого ж важливого кулінарного інгредієнта, як рис. Китайські дилери вже сигналізують про перебої з поставками соняшникової олії, що може збільшити витрати для домогосподарств, чутливих до ціни. Відома як житниця Європи, Україна також експортує до Китаю кукурудзу разом із залізною рудою та авіаційними двигунами, що мають важливе значення для оборони Китаю.

У 2020 р. Китай експортував в Україну товарів на суму 7,46 млрд дол. США. Основними продуктами, експортованими з Китаю в Україну, були радіомовне обладнання (344 млн дол. США), інші іграшки (228 млн дол. США) і напівпровідникові пристрої (201 млн дол. США). Протягом останніх 25 років експорт Китаю в Україну зріс на 20,3% у річному обчисленні з 73,4 млн дол. США у 1995 р. до 7,46 млрд дол. США у 2020 р.

За період 2010-2020 рр. відбулися істотні позитивні зміни в зовнішній торгівлі України з Китаєм, які полягають у покращенні кількісних показників. Так, істотно зменшилося від'ємне сальдо зовнішньоторговельного обороту – з -4,24 млрд дол. США у 2010 р. до -0,2 млрд дол. США у 2020 р. (рис. 4.11), що стало найменшим значенням показника за досліджуваний період. Відповідно, істотно покращилося значення коефіцієнту покриття експортом імпорту – з 0,26 у 2010 р. до 0,97 у 2020 р., яке наблизилося максимально до нормативного значення.

У 2020 р. Україна експортувала до Китаю товарів вартістю 7,26 млрд дол. США. Основними продуктами, які експортувалися з України до Китаю, були залізна руда (2,49 млрд дол. США), кукурудза (1,38 млрд дол. США) і олія (971 млн дол. США). Протягом останніх 25 років експорт України до Китаю зріс на

12,2% у річному обчисленні з 407 млн дол. США у 1995 р. до 7,26 млрд дол. США у 2020 р.

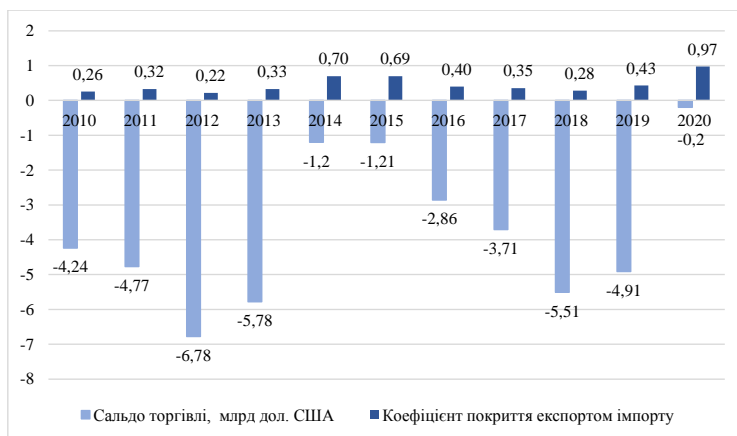

Рис. 4.11. Динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України з Китаєм у 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴⁰⁸

Попри позитивні кількісні зміни в зовнішній торгівлі України з Китаєм, за останні 10 років відбулося погіршення якісної складової українського експорту, що проявляється у збільшенні обсягів сировинної продукції в експорті товарів. У загальних обсягах експорту України до Китаю переважають сировинні товари та продукція з низьким рівнем переробки. Основними статтями українського експорту є залізна руда, сільськогосподарська продукція, вироби з кольорових металів. Частка залізної руди в загальних обсягах експорту товарів зменшилася з 59,2% у 2010 р. до 34,4% у 2020 р., частка рафінованої міді – з 3,94% до 0,2% та чавуну – з 3,45% до 2,78% (рис. 4.12). Водночас, за досліджуваний період відбулося істотне збільшення частки в експорті низки товарів, які у 2010 р. не експортувалися взагалі або експортувалися в незначних обсягах (металеві напівфабрикати, ячмінь,

⁴⁰⁸ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

кукурудза). Істотно збільшилася частка рослинної олії в загальних обсягах експорту товарів – з 2,17% у 2010 р. до 13,4% у 2020 р. При цьому звернемо увагу, що у 2020 р. порівняно з 2010 р. відбулося зменшення частки технологічних товарів в експорті – гідротурбін (з 1,26% до 0,2%) та газових турбін (з 5,43% до 2,83%), що є негативною тенденцією і може свідчити про зниження ефективності зовнішньої торгівлі України з Китаєм.

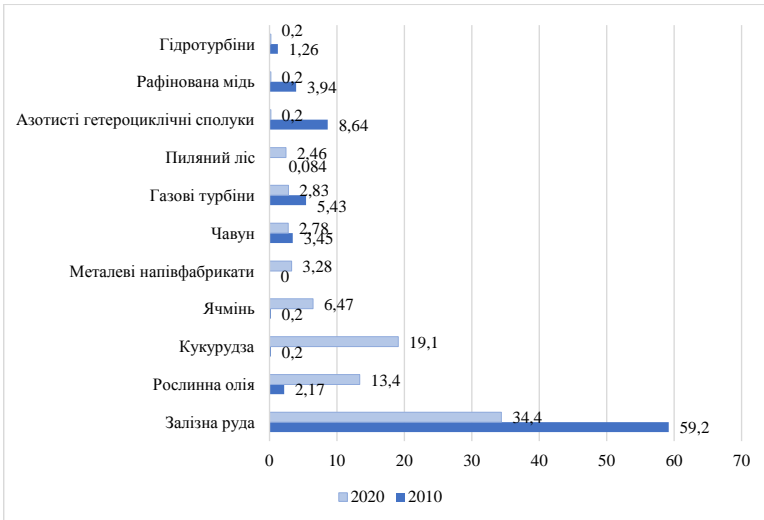

Рис. 4.12. Динаміка структури експорту з України до Китаю у 2010-2020 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴⁰⁹

За даними Державної служби статистики України, станом на перше півріччя 2021 р. Китай залишався найбільшим торговельним партнером нашої країни. Двосторонній товарообіг досяг 8,85 млрд дол. США, що становило 14,6% від загального обсягу зовнішньої торгівлі України. Зафіксована у I півріччі 2021 р. позитивна динаміка українсько-китайського товарообігу відповідає загальним тенденціям зовнішньої торгівлі України за цей період: обсяги українського експорту до Китаю збільшилися на 43% порівняно з

⁴⁰⁹ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

аналогічних періодом 2020 р. і становили 4,28 млрд дол. США, а обсяги імпорту з Китаю до України збільшилися на 25% і склали 4,57 млрд дол. США⁴¹⁰.

Найбільше товарів Україна імпортує з Китаю (8,3 млрд дол. США). Основними товарами імпорту в Україну є мінеральне паливо, ядерні реактори, транспортні засоби, електричні машини та обладнання. У сукупності ці чотири товари становили майже половину (46%) загального українського імпорту в 2020 р. Більш детально розглядаючи структуру імпорту китайських товарів до України, можемо виділити найбільші товарні групи: телекомунікаційне обладнання, іграшки, напівпровідникові пристрої, комп'ютери та ін. (рис. 4.13). За період з 2010 р. до 2020 р. найбільше зросла частка телекомунікаційного обладнання в обсягах імпорту товарів з Китаю до України – у 1,6 раза, також відбулося істотне збільшення частки напівпровідників – на 1,96 процентних пункти (п. п.) або майже у 3,7 раза, комп'ютерів – на 0,52 п. п., частин офісних машин – на 1,26 п. п. або у 4,8 раза.

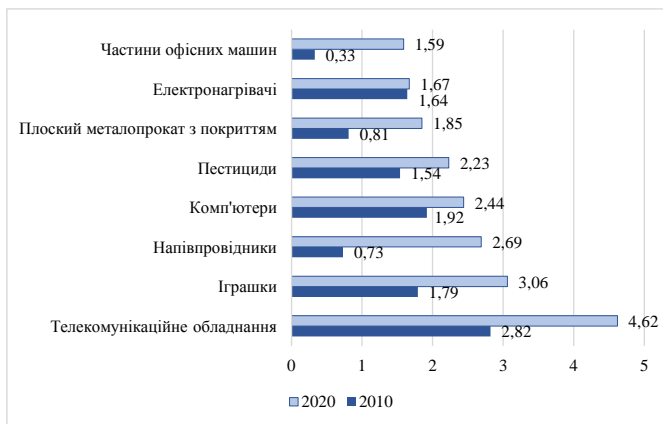

Рис. 4.13. Динаміка структури імпорту України з Китаю у 2010-2020 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴¹¹

⁴¹⁰ У першій половині 2021 року Китай зберіг за собою статус найбільшого торгового партнера України. URL: <http://ukrainian.cri.cn/news/chinaandukrainePic/3442/20210815/695438.html>.

⁴¹¹ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

Отже, структура імпорту з Китаю до України за останні 10 років стала якіснішою, що підтверджується зростанням частки високотехнологічної продукції, та істотно відрізняється від структури експорту, де переважають сировинні товари. При цьому структурні зрушення в імпорті свідчать про позитивну тенденцію покращення структури внутрішнього виробництва товарів в Україні, зокрема підприємствами машинобудування та приладобудування, які стали більше закуповувати напівпровідників та комплектуючих для виготовлення офісної техніки та іншої продукції, що позитивно впливає на зростання української економіки.

Порівняння українсько-китайської торгівлі за товарами, присутніми як в експорті з України до Китаю, так і в імпорті України з Китаю, дозволяє виділити товари, торгівля якими упродовж 2020 р. характеризувалася позитивним сальдо для Китаю (машини (2,87 млрд дол. США), метали (702 млн дол. США) і текстилю (666 млн дол. США). Водночас, у 2020 р. Україна мала істотне позитивне сальдо торгівлі з Китаєм у таких товарних групах: мінеральні продукти (2,51 млрд дол. США), продуктів рослинного походження (1,89 млрд дол. США) і субпродукти тваринного та рослинного походження (1,11 млрд дол. США).

Виявлення суперечностей та можливостей покращення передумов розвитку зовнішньоторговельного співробітництва України з Китаєм потребують проведення аналізу якісних параметрів, визначення негативних тенденцій та окреслення стратегічних перспектив відносин з урахуванням можливостей підвищення ефективності зовнішньої торгівлі нашої країни.

Використовуючи методичні підходи до оцінки потенціалу двостороннього співробітництва, які ми розглянули у підрозділі 2.4, визначимо порівняльні переваги країн за показниками індексів порівняльних переваг України (RCA_{ukr}) та Китаю (RCA_{ch}) для основних експортних товарів. Найбільші порівняльні переваги Україна має в експорті таких товарів, як рослинна олія, чавун, кукурудза, металеві напівфабрикати, ячмінь, пшениця (табл. 4.3). Як видно з таблиці, українські виробники пшениці мають істотні

переваги для експорту цієї продукції порівняно з китайськими, але в експорті з України до Китаю частка пшениці у 2020 р. була незначною і не відображена у статистиці зовнішньої торгівлі.

При цьому звернемо увагу, що більшість товарів, за якими вітчизняні виробники є більш конкурентоспроможними порівняно з китайськими підприємствами, що виготовляють аналогічні товари, є сировинними. Виняток становлять ядерні реактори, за якими українські виробники мають порівняльні переваги ($RCA=3,15$), проте, частка цієї товарної групи в експорті товарів з України до Китаю є надзвичайно малою - у 2020 р. електрогенеруюче устаткування становило лише 0,033% українського експорту до цієї країни.

Таблиця 4.3

Результати розрахунку індексу порівняльних переваг для експортних товарів з України до Китаю, 2020 р.

Назва товару	RCA_{ukr}	RCA_{ch}	Delta RCA
Рослинна олія	125	0,004	125
Чавун	69,8	0,004	69,8
Кукурудза	40,7	0,001	40,7
Металеві напівфабрикати	40,4	0,017	40,4
Ячмінь	36,9	0,0021	36,9
Каолін	10,6	0,6	9,97
Ядерні реактори	3,15	0,37	2,77
<i>Пшениця</i>	28,5	0,00005	28,5
Мед	19,4	0,63	18,8
Титанова руда	18,9	0,06	18,8
Залізна руда	9,61	0,062	9,55
Металеві труби	7,94	1,4	6,54
Азотні добрива	5,28	0,78	4,5

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴¹²

Як показано у таблиці 4.3, експортні групи українських товарів характеризуються значними порівняльними перевагами порівняно з аналогічними китайськими товарами. Натомість, Україна імпортує в Китаї товари, порівняльні переваги яких є помірними або не істотними порівняно з українськими товарами відповідних груп (табл. 4.4). Зокрема, неістотним є

⁴¹² Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

перевищення порівняльних переваг китайських гідротурбін (Delta RCA=-0,60), пестицидів (Delta RCA=-0,98), плоского металопрокату з покриттям (Delta RCA=-0,47). У виробництві електричних нагрівачів Україна має переваги над китайськими виробниками (Delta RCA=0,25), проте імпортує товари цієї групи, що знижує ефективність двосторонньої торгівлі для України.

Як було розглянуто у підрозділі 2.4, для аналізу оцінки ефективності товарообміну між Україною та Китаєм доцільно використати індекс інтенсивності торгівлі, який визначимо як частку експорту однієї країни, що надходить до партнера, поділену на частку світового експорту, що надходить до партнера. Індекс інтенсивності торгівлі показує наскільки вартість торгівлі між двома країнами є більшою чи меншою, ніж можна було б очікувати, виходячи з їх важливості у світовій торгівлі.

Таблиця 4.4

Результати розрахунку індексу порівняльних переваг для імпортних товарів до України з Китаю, 2020 р.

Назва товару	RCA _{ukr}	RCA _{ch}	Delta RCA
Гідротурбіни	0,29	0,9	-0,60
Телекомунікаційне обладнання	0,064	3,29	-3,23
Іграшки	0,2	4,11	-3,91
Напівпровідники	0,028	2,21	-2,18
Комп'ютери	0,015	3,25	-3,24
Пестициди	0,17	1,15	-0,98
Плоский металопрокат з покриттям	1,16	1,63	-0,47
Електронагрівачі	3,07	2,82	0,25
Частини офісних машин	0,086	2,31	-2,22

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴¹³

Результати розрахунку індексу інтенсивності торгівлі України з Китаєм свідчать про зростання ефективності цієї співпраці для нашої країни, оскільки значення індексу збільшилося з 0,31 у 2010 р. до 1,26 у 2020 р. і є найбільшим за досліджуваний період (рис. 4.14). Найменше значення індексу спостерігалося у 2012 р. При цьому звернемо увагу, що значення індексу інтенсивності

⁴¹³ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

торгівлі України з Китаєм істотно збільшувалося у кризові періоди. У 2014-2015 рр., після анексії Росією Криму та окупації частини території Донбасу, індекс зріс до 0,49 та 0,71 відповідно, а у 2020 р., під час пандемії, його значення зросло до 1,26.

Упродовж досліджуваного періоду Китай більш ефективно використовував потенціал двостороннього співробітництва, що показують високі значення індексу інтенсивності торгівлі Китаю та України, зокрема у 2012-2013 рр., 2016 р. та 2018-2020 рр. Найбільш ефективною двостороння торгівля була для Китаю у 2019 р., коли індекс інтенсивності торгівлі становив 1,07, а найменш ефективною торгівля була у 2015 р. – значення індексу 0,77. Крім цього, істотна різниця значень індексу для двох країн у 2010-2013 рр. та у 2016-2019 рр. свідчить про те, що торгівля України та Китаю здійснювалася не на паритетних засадах. Лише у 2014-2015 рр., коли значення індексів для обох країн були близькими за значеннями, умови торгівлі України та Китаю можна розглядати як однакові.

Рис. 4.14. Динаміка значень індексів інтенсивності торгівлі для України та Китаю, 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴¹⁴ та Світової організації торгівлі⁴¹⁵

⁴¹⁴ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

Таким чином, результати дослідження показали, що, незважаючи на збільшення обсягів двосторонньої торгівлі упродовж 2010-2020 рр., якісні показники зовнішньої торгівлі зазнали негативних змін, що супроводжувалося збільшенням частки сировинних товарів у структурі експорту України до Китаю, та зростанням високотехнологічних товарів в імпорті. Українські експортери мають істотні порівняльні переваги у виробництві сировинномістких товарів, які експортують до Китаю, а до України надходять китайські товари, які характеризуються невисокими перевагами, порівняно з аналогічними українськими товарами. При цьому, за досліджуваний період відбулося істотне зростання ефективності двосторонньої торгівлі для України. Водночас, до 2020 р. Китай ефективніше використовував потенціал двосторонньої торгівлі, ніж Україна, а у 2020 р. – торгівля була більш ефективною для України.

Упродовж 2010-2020 рр. спостерігалось збільшення обсягів українсько-китайської торгівлі. При цьому, якісні показники експорту товарів з України до Китаю погіршилися, про що свідчить зростання частки сировинних товарів. Водночас, структура імпорту покращилася, оскільки відбулося збільшення частки високотехнологічних товарів, що використовуються українськими підприємствами як комплектуючі для виготовлення офісної техніки та приладів, що, своєю чергою, сприяє підвищенню технологічності внутрішнього виробництва товарів та збільшенню доданої вартості вітчизняної продукції. Україна має істотні порівняльні переваги у виробництві та експорті до Китаю сировинних товарів, а китайські товари, що імпортуються до України, характеризуються невисокими порівняльними перевагами, порівняно з аналогічними українськими товарами.

За останні десять років ефективність зовнішньої торгівлі України з Китаєм підвищилася, про що свідчить істотне зростання індексу інтенсивності торгівлі. Водночас, упродовж 2010-2019 рр. значення індексу інтенсивності торгівлі Китаю перевищувало значення цього показника для України. Тому

⁴¹⁵ Statistics on merchandise trade. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm.

можемо зробити висновок про те, що до 2020 р. Китай ефективніше використовував потенціал двосторонньої торгівлі, ніж Україна. Значення індексу інтенсивності двосторонньої торгівлі для України у 2020 р. перевищило значення цього показника для Китаю, відповідно – Україна ефективніше використовувала потенціал українсько-китайської торгівлі порівняно з Китаєм.

4.4. Залежність економічного зростання України та Польщі від обсягів та структури двосторонньої торгівлі

Динаміка ВВП України характеризувалася стійким зростанням у період 2010-2013 рр., про що свідчить збільшення цього показника з 141,2 млрд дол. США до 190,5 млрд дол. США або на 35%. Внаслідок початку воєнних дій на Донбасі та анексії Росією Криму ВВП України зменшилося у 2014-2016 рр., досягнувши у 2015 р. значення 91 млрд дол. США - найменше за досліджуваний період. Відновлення економічного зростання почалося з 2016 р. і у 2020 р. значення ВВП збільшилося на 72% порівняно з його найменшим значенням і становило 156,6 млрд дол. США, що на 17,8% було меншим порівняно з докризовим значенням (2013 р.).

Динаміка імпорту товарів з Польщі є подібною до динаміки ВВП України та характеризується чітким періодом збільшення обсягів у 2010-2013 рр. і 2016-2020 рр., а також істотним скороченням під час кризи у 2014-2015 рр. (рис. 4.15). Аналіз динамічних характеристик ВВП України та обсягів імпорту товарів з Польщі до України дозволяє зробити припущення про взаємозв'язок цих показників. Зменшення обсягів імпорту в кризові періоди пояснюється зниженням попиту на окремі групи товарів внаслідок скорочення промислового виробництва та зниження споживчого попиту на українському ринку. Зростання обсягів імпорту в періоди економічного поживлення відбувалося в результаті відновлення попиту на імпортні товари з боку промисловості та інших споживачів.

Водночас, динаміка обсягів українського експорту до Польщі більш подібна до динаміки ВВП Польщі, значення якого більше ніж утричі перевищувало ВВП України в періоди економічного піднесення, а в кризові 2015-2016 рр. – було більшим у понад 5 разів. Хоча Польща, яка є країною ЄС і членом НАТО, не стикається з загрозами втрати суверенітету та воєнною загрозою з боку Росії, обсяги ВВП також істотно знижувалися, як і в Україні, у період 2015-2016 р. Крім цього, спостерігалось незначне зниження ВВП Польщі у 2012-2013 рр. Зазначені періоди економічного спаду в Польщі співпадали зі зниженням обсягів експорту українських товарів до цієї країни – у 2012 р. експорт з України зменшився на 8,9% порівняно з 2011 р., а у 2015 р. – скоротився на 24,5% порівняно з 2014 р. Отже, можемо припустити, що ВВП Польщі упродовж 2010-2020 рр. залежало від зміни обсягів експорту товарів з України до Польщі.

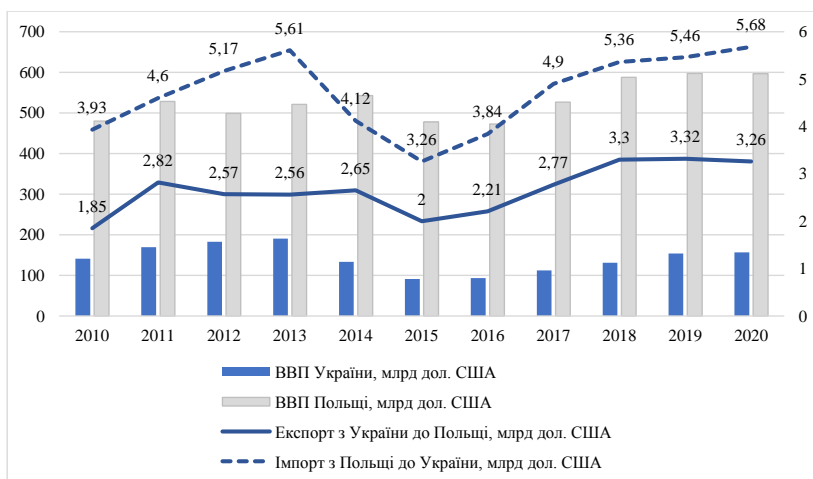

Рис. 4.15. Динаміка показників економічного зростання та двосторонньої торгівлі України і Польщі у 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними⁴¹⁶

⁴¹⁶ Poland GDP 1990-2022. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/POL/poland/gdp-gross-domestic-product>; GDP (current US\$) – Ukraine. URL: [worldbank.org](https://data.worldbank.org/UY); Trade Ukraine – Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/ukr/partner/pol?depthSelector=HS4Depth&dynamicBilateralTradeSelector=year2020>.

З метою перевірки висунутих гіпотез про залежність економічного зростання України від імпорту польських товарів та залежність економічного зростання Польщі від поставок українських товарів проведемо регресійний аналіз статистичних даних за 2010-2020 рр. За допомогою програми «Statistica 7.0» побудуємо модель лінійної регресії, де вектор залежної змінної включає показники ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс ВВП відповідно для України та Польщі (табл. 4.5), а в якості незалежних змінних використаємо показники обсягів експорту з України до Польщі та імпорту з Польщі до України (рис. 4.14), а також коефіцієнт покриття експортом імпорту.

Статистичні дані, які характеризують економічне зростання України та Польщі, а також показники експорту та імпорту, було нормалізовано за допомогою розрахунку натурального логарифма. Прологарифмовані дані використовувалися при побудові регресійних моделей залежності ВВП досліджуваних країн від показників двосторонньої торгівлі.

Таблиця 4.5

Показники економічного зростання України та Польщі у 2010-2020 рр.

Рік	Україна			Польща		
	ВВП, млрд дол. США	ВВП на одного мешканця, дол. США	Індекс ВВП, % до попереднього року	ВВП, млрд дол. США	ВВП на одного мешканця, дол. США	Індекс ВВП, % до попереднього року
2010	141,21	2965	104,1	479,8	12,613	103,74
2011	169,33	3570	105,4	528,3	13,88	104,76
2012	182,59	3855	100,2	498,52	13,1	101,32
2013	190,5	4030	100,0	521	13,69	101,13
2014	133,5	3105	89,0	542,48	14,27	103,38
2015	91,03	2125	90,2	477,81	12,58	104,24
2016	93,36	2188	102,4	472,6	12,44	103,14
2017	112,09	2641	102,4	526,5	13,86	104,83
2018	130,89	3097	103,5	587,4	15,47	105,35
2019	153,88	3663	103,2	597,3	15,73	104,75
2020	156,62	3727	96,2	596,6	15,74	97,5

Джерело: складено авторами за даними⁴¹⁷

⁴¹⁷ Poland GDP 1990-2022. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/POL/poland/gdp-gross-domestic-product>; GDP (current US\$) – Ukraine. URL: worldbank.org; Trade Ukraine – Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/ukr/partner/pol?depthSelector=HS4Depth&dynamicBilateralTradeSelector=year2020>.

За результатами регресійного аналізу не виявлено статистично значимого впливу коефіцієнту покриття експортом імпорту у двосторонній торгівлі України та Польщі на показники економічного зростання досліджуваних країн у 2010-2020 рр. Водночас, регресійний аналіз підтвердив наявність прямої залежності ВВП України у фактичних цінах від зміни обсягів імпорту польських товарів до України: при збільшенні на 1% імпорту відбувалося зростання ВВП на 0,982% за інших незмінних умов. Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,725$) підтверджує наявність істотного зв'язку між залежною та незалежною змінними, а критерій Фішера ($F(1,9)=10,004$) свідчить про щільність цього зв'язку (табл. 4.6). Значення коефіцієнта детермінації показує, що зміна ВВП України у фактичних цінах лише на 52,6% обумовлена зміною обсягів імпорту польських товарів до України, а на 47,4% залежить від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 5%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів регресії.

Таблиця 4.6

Залежність показників економічного зростання України від обсягів імпорту товарів з Польщі у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	3,413*** (0,480)	6,537*** (0,355)
<i>Imp_Pl</i>	0,982** (0,310)	0,979*** (0,230)
R	0,725	0,817
R ²	0,526	0,668
F-критерій	F(1,9)=10,004	F(1,9)=18,133

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Зміна обсягу імпорту товарів з Польщі також безпосередньо впливає і на обсяги ВВП України у розрахунку на одну особу: збільшення на 1% незалежної змінної сприяє зростанню залежної змінної на 0,979% за інших рівних умов. Про міцність зв'язку між залежною та незалежною змінною свідчить високе

значення коефіцієнта кореляції ($R=0,817$), а F-критерій підтверджує щільність взаємозв'язку. Значення обсягів ВВП України у розрахунку на одну особу на 66,8% залежить від зміни обсягів імпорту з Польщі, а на 33,2% обумовлено іншими факторами. Рівень статистичної помилки є меншим за 1%, що свідчить про статистичну значущість моделі лінійної регресії.

За нашими розрахунками, дещо менший вплив здійснює зміна обсягів імпорту товарів з України на економічне зростання Польщі, про що свідчить відносно невисоке значення коефіцієнту при незалежній змінній (0,413). При збільшенні на 1% імпорту товарів з України відбувалося зростання ВВП Польщі на 0,413% за інших рівних умов (табл. 4.7), тоді як аналогічне збільшення імпорту польських товарів до України забезпечувало збільшення ВВП нашої країни на майже 1% (табл. 4.6). Проте, зв'язок економічного зростання Польщі та обсягів імпорту українських товарів у є набагато міцнішим ($R=0,930$), порівняно із ступенем залежності ВВП України від імпорту товарів з Польщі ($R=0,725$).

Як показує коефіцієнт детермінації, економічне зростання Польщі упродовж 2010-2020 рр. на 86,5% було обумовлене обсягами імпорту товарів з України, а на 13,5% - іншими чинниками. Високе значення розрахункового критерія Фішера ($F(1,9)=57,756$), що істотно перевищує його табличне значення, свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. Статистична помилка регресії є меншою 1%, що підтверджує прийнятність математичної моделі.

У результаті регресійного аналізу також виявлено безпосередній вплив експорту товарів до України на зміну ВВП Польщі: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,352% за інших рівних умов (табл. 4.7). Проте, зв'язок ВВП з експортом до України є дещо слабшим ($R=0,740$), порівняно з тим взаємозв'язком, який існує між ВВП Польщі та імпортом українських товарів. При цьому, коефіцієнт детермінації свідчить про те, що зростання ВВП Польщі у 2010-2020 рр. на 54,8% залежало від експорту товарів до України, а на 45,2% - від інших факторів. Розрахункове

значення критерія Фішера незначно перевищує його табличне значення, а тому можемо зробити висновок про нещільність зв'язку між залежною та незалежною змінними.

Таблиця 4.7

Залежність ВВП Польщі від обсягів торгівлі з Україною у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	5,870*** (0,053)	5,727*** (0,164)
<i>Imp_Ukr</i>	0,413*** (0,054)	-
<i>Exp_Ukr</i>	-	0,352*** (0,106)
R	0,930	0,740
R ²	0,865	0,548
F-критерій	F(1,9)=57,756	F(1,9)=10,948

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Водночас, зауважимо, що в результаті дослідження нами не виявлено статистично значущого зв'язку між показниками ВВП Польщі у розрахунку на одного мешканця та індексу щорічного зростання ВВП Польщі від зміни обсягів українсько-польської торгівлі товарами.

Наведені вище результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України і Польщі від зміни обсягів товарообміну цих країн підтвердили залежність обсягів ВВП обох країн від імпорту товарів відповідної країни-партнера, а у випадку Польщі – також залежність ВВП від експорту товарів до України. У зв'язку з цим доцільно дослідити, експорт та імпорт яких товарних груп здійснював найбільший вплив на економічне зростання України та Польщі у 2010-2020 рр.

Для проведення подальшого дослідження впливу українсько-польської торгівлі на економічне зростання України в якості незалежних змінних використаємо статистичні дані про експорт та імпорт основних товарів (табл. 4.8). Як видно з таблиці, найбільшою була вартість експорту до Польщі залізної

руди. Незважаючи на те, що вартість експорту залізної руди істотно змінювалася в окремі періоди (зростання на 31,7% у 2011 р. порівняно з 2010 р. або зниження на 11,5% у 2016 р. порівняно з 2015 р.), цей товар залишається основною статтею українського експорту до Польщі. За досліджуваний період відбулося зростання майже удвічі вартості експорту ізолюваного проводу (на 86,2% у 2020 р. порівняно з 2010 р.), у понад п'ять разів збільшилася вартість експорту соєвої олії та майже у 5 разів – експорт соняшникової олії. Відповідно, очікується, що нарощення обсягів експорту цих товарів повинно було забезпечити додаткове зростання ВВП України. Водночас, внаслідок зменшення експорту металопрокату до Польщі могло відбуватися зниження ВВП нашої країни.

Таблиця 4.8

Показники експорту та імпорту основних товарів у торгівлі
України з Польщею у 2010-2020 рр., млн дол. США

Рік	Експорт до Польщі					Імпорт з Польщі					
	Залізна руда	Метало-прокат	Ізолюваний провід	Соняшникова олія	Соєва олія	Ізолюваний провід	Очищена нафта	Транспортні засоби	Автомобілі	Косметична продукція	Упаковані ліки
2010	381	250	160	24	23,4	127	131	82	27,3	72,2	42,9
2011	502	382	214	49,1	25,3	105	162	72,9	46,2	60,8	59,6
2012	377	266	180	66,2	38,3	112	308	64,5	67,5	57,9	60,4
2013	391	231	273	20,5	33,9	164	457	70,3	55,7	59,3	81,8
2014	363	289	297	15,7	36,4	166	317	50	33,1	51,4	63,5
2015	217	184	262	10,1	29,9	133	296	40	33,5	40,1	36,2
2016	192	238	251	15,4	35,1	125	141	48,4	72,8	39,2	75,8
2017	287	221	310	53,4	48,9	209	260	62,7	113	42,7	90,3
2018	381	210	344	42,4	56,1	213	32,3	90,9	131	53	98,3
2019	414	178	321	49,7	90,8	169	26,7	93	231	54,5	99,5
2020	373	129	298	108	124	97,8	20,9	106	327	53,9	110

Джерело: розраховано авторами за даними сервісу oec.world⁴¹⁸

Серед товарів, що імпортувалися з Польщі до України, упродовж досліджуваного періоду найбільш динамічно зростала вартість імпорту

⁴¹⁸ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

автомобілів (майже у 12 разів) та упакованих ліків (у 2,5 раза). При цьому, вартість імпортованої очищеної нафти з Польщі у 2020 р. зменшилася на 84% порівняно з 2010 р. Зменшення імпорту комплектуючих, зокрема ізольованого проводу, та імпорту сировини (очищеної нафти) свідчить про зниження потреби українських підприємств в цих проміжних товарах та, відповідно, про зменшення виробництва остаточної продукції з їх використанням, що також могло стати вагомим чинником впливу на динаміку ВВП України.

З метою перевірки залежності економічного зростання України від експорту основних товарів до Польщі та імпорту товарів з Польщі упродовж 2010-2022 рр. проведемо регресійний аналіз та побудуємо модель, в якій вектор залежної змінної включає показники ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП, подані у таблиці 4.5. Показники експорту та імпорту основних товарів у торгівлі України з Польщею (табл. 4.8) використаємо як незалежні змінні.

Згідно результатів регресійного аналізу, з усіх розглянутих вище товарних груп експорту з України до Польщі лише динаміка експорту залізної руди безпосередньо впливала на економічне зростання нашої країни (табл. 4.9), а вплив зміни експорту металопрокату, ізольованого проводу, соняшникової та соєвої олії виявився статистично незначимим. Між обсягом ВВП України та експортом залізної руди до Польщі виявлено міцний взаємозв'язок, про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,877$). При збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося збільшення залежної змінної на 0,767% за інших рівних умов. Розрахункове значення критерія Фішера перевищує табличне значення, що свідчить про наявність щільного зв'язку між досліджуваними змінними.

Також виявлено позитивний вплив зміни експорту залізної руди на ВВП України: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,679% за інших незмінних умов. Коефіцієнт кореляції ($R=0,877$) свідчить про наявність істотної взаємозалежності між змінними, а критерій

Фішера – про щільність цього зв'язку. Похибка не перевищує 1%, тому результати розрахунків є статистично значимими.

Таблиця 4.9

Залежність показників економічного зростання України

від експорту та імпорту окремих товарів у торгівлі з Польщею у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	0,447* (0,818)	4,080*** (0,722)	4,570*** (1,045)
<i>Exp_iron_ore</i>	0,767*** (0,140)	0,679*** (0,123)	-
<i>Imp_beauty_prod</i>	-		0,877*** (0,263)
R	0,877	0,877	0,742
R ²	0,769	0,770	0,551
F-критерій	F(1,9)=30,009	F(1,9)=30,133	F(1,9)=11,058

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Упродовж 2010-2020 рр. ВВП України у розрахунку на одного мешканця також залежало від зміни імпорту косметичної продукції з Польщі. З ймовірністю 74,2% можемо стверджувати, що збільшення на 1% імпорту польської косметики сприяло збільшенню залежної змінної на 0,877% за інших незмінних умов. Водночас, коефіцієнт детермінації показує, що ВВП України у розрахунку на одного мешканця на 55,1% залежало від зміни імпорту косметичної продукції, а на 44,9% - від інших факторів. Зв'язок між цими змінними охарактеризуємо як не щільний, оскільки розрахункове значення критерія Фішера неістотно перевищує табличне значення. Не зважаючи на це, результати регресійного аналізу вважаємо прийнятними з огляду на те, що статистична похибка розрахункової моделі не перевищує 1%.

Використовуючи логарифмовані дані статистичних показників, поданих у таблиці 4.8, та розглядаючи експорт товарів з України як імпорт українських товарів Польщею і, відповідно, імпорт товарів до України як експорт товарів

Польщею, проведемо дослідження впливу українсько-польської торгівлі на економічне зростання Польщі, яке описується показниками ВВП, наведеними у таблиці 4.5.

За результатами регресійного аналізу виявлено позитивний вплив імпорту окремих основних товарів з України на ВВП Польщі. Так, збільшення на 1% імпорту української залізної руди сприяло зростанню ВВП Польщі на 0,167%, збільшення на 1% імпорту ізолюваного проводу – на 0,160%, а збільшення на 1% імпорту соєвої олії – на 0,077% за інших рівних умов (табл. 4.10).

Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,989$) вказує на міцний зв'язок між залежною та незалежними змінними, а коефіцієнт детермінації свідчить про те, що зростання ВВП Польщі у 2010-2020 рр. на 97,8% було зумовлено імпортом зазначених товарів з України, і лише на 2,2% - іншими чинниками. Розрахункове значення критерія Фішера істотно перевищує його розрахункове значення, що підтверджує щільність зв'язку між залежною та незалежними змінними. Результати регресії є статистично значимими, оскільки рівень похибки розрахунку не перевищує 1%.

Як видно з таблиці 4.10, імпорт залізної руди, ізолюваного проводу та соєвої олії з України також безпосередньо впливав на зростання ВВП Польщі у розрахунку на одну особу. Найбільш істотний вплив здійснювали закупівлі української залізної руди: при збільшенні імпорту на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,166% за інших незмінних умов. Дещо менший вплив здійснювали зміни імпорту ізолюваного проводу і набагато менший вплив – імпорт соєвої олії. Коефіцієнти кореляції та детермінації вказують на істотну залежність ВВП Польщі (на одну особу) від зростання вартості імпорту вказаних вище товарів, а високе значення F-критерію підтверджує щільність цього взаємозв'язку. Статистична похибка не перевищує 1%, що свідчить про прийнятність регресійної моделі.

Залежність показників економічного зростання Польщі від експорту та імпорту окремих товарів у торгівлі з Україною у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	4,109*** (0,175)	0,473*** (0,180)
<i>Imp_iron_ore</i>	0,167*** (0,017)	0,166*** (0,018)
<i>Imp_ins_wire</i>	0,160*** (0,265)	0,160*** (0,027)
<i>Imp_soyb_oil</i>	0,077*** (0,012)	0,079*** (0,012)
R	0,989	0,988
R ²	0,978	0,977
F-критерій	F(3,7)=107,6	F(3,7)=103,13

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Статистично значимого впливу експорту з Польщі до України таких товарів, як ізолюваний провід, очищена нафта, транспортні засоби, автомобілі, косметична продукція, упаковані ліки, а також імпорту з України металопродукції та соняшникової олії на економічне зростання Польщі у 2010-2020 рр. не виявлено.

Отримані результати регресійного аналізу доводять, що імпорт окремих груп товарів має істотне значення для забезпечення економічного зростання Польщі. При цьому, з основних товарів українсько-польської торгівлі на економічне зростання України слабкий вплив здійснює експорт залізної руди до Польщі та імпорт з Польщі продукції косметичної промисловості. Водночас, імпорт з України залізної руди, ізолюваного проводу та соєвої олії позитивно впливав на економічне зростання Польщі. Така залежність пояснюється тим, що польська економіка використовує імпортовану продукцію з України як сировину для виробництва готових товарів, створюючи додану вартість, за рахунок чого й збільшується ВВП Польщі. Натомість, Україна імпортує з Польщі переважно

готові товари, які реалізуються на українському ринку. Лише імпорт косметичної продукції мав позитивний вплив на економічне зростання України, оскільки вітчизняні підприємства на основі імпортованої з Польщі косметичної сировини виготовляли косметичні засоби або надавали косметологічні послуги.

В результаті регресійного аналізу виявлено залежність економічного зростання України та Польщі від імпорту товарів з відповідної країни-партнера, а у випадку Польщі – також залежність ВВП від експорту товарів до України у період 2010-2020 рр. При цьому, з основних товарів українсько-польської торгівлі на економічне зростання України слабкий вплив здійснює експорт залізної руди до Польщі та імпорт з Польщі продукції косметичної промисловості. Статистичного впливу інших товарних груп в українсько-польській торгівлі на економічне зростання ВВП України не виявлено.

Водночас, імпорт з України залізної руди, ізолюваного проводу та соєвої олії позитивно впливав на економічне зростання Польщі, оскільки ця продукція використовувалася як сировина для виробництва готових товарів і, відповідно, створення доданої вартості. Статистично значимого впливу експорту основних товарів з Польщі до України та інших товарів в імпорті в результаті дослідження не було виявлено.

4.5. Вплив динамічних та структурних чинників торгівлі з Китаєм на економічне зростання України

Економічне зростання України упродовж 2010-2020 рр. характеризується нестабільною динамікою з яскраво вираженими періодами збільшення показників валового внутрішнього продукту (2010-2013 рр. та 2017-2020 рр.) та їх істотним зменшенням у період економічної кризи (2014-2016 рр.), що співпадає з динамікою показників зовнішньої торгівлі, особливо імпорту (табл. 4.11). Зокрема, зменшення обсягів експорту товарів з України до Китаю у 2014-2016 рр. було не таким істотним, як скорочення обсягів імпорту (більше ніж у 2 рази) китайських товарів до України в цей період.

У 2020 р., коли в багатьох країнах світу спостерігалися кризові явища внаслідок сповільнення економічної активності через запровадження карантинних обмежень для протидії поширенню пандемії, обсяги експорту з України до Китаю збільшилися удвічі, натомість обсяги імпорту дещо знизилися. В результаті таких змін у 2020 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту збільшився у два рази, порівняно з попереднім роком, та наблизився до нормативного значення. У період економічної кризи (2015-2016 рр.) значення цього коефіцієнту також покращувалося в результаті вищих темпів зменшення імпорту порівняно з темпами скорочення обсягів експорту.

Таблиця 4.11

Вхідні дані для регресійного аналізу впливу кількісних показників торгівлі з Китаєм на економічне зростання України

Рік	Залежна змінна			Незалежна змінна		
	ВВП, млрд дол. США	ВВП на одного мешканця, дол. США	Індекс ВВП, % до попереднього року	Експорт до Китаю, млрд дол. США	Імпорт з Китаю, млрд дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2010	141,21	2965	104,1	1,46	5,7	0,25
2011	169,33	3570	105,4	2,29	7,06	0,32
2012	182,59	3855	100,2	1,86	8,64	0,21
2013	190,5	4030	100,0	2,8	8,58	0,32
2014	133,5	3105	89,0	2,75	3,95	0,69
2015	91,03	2125	90,2	2,74	3,95	0,69
2016	93,36	2188	102,4	1,88	4,74	0,39
2017	112,09	2641	102,4	2,01	5,72	0,35
2018	130,89	3097	103,5	2,18	7,69	0,28
2019	153,88	3663	103,2	3,67	8,58	0,42
2020	156,62	3727	96,2	7,26	7,46	0,97

Джерело: складено авторами за даними⁴¹⁹

Попередній аналіз динаміки кількісних показників зовнішньої торгівлі та показників, які характеризують ВВП України, за період 2010-2020 рр. дозволяє припустити відсутність залежності економічного зростання від зміни обсягів експорту та значення коефіцієнту покриття експортом імпорту, та можливий вплив зміни обсягів імпорту з Китаю на економічне зростання України. Для

⁴¹⁹ GDP (current US\$) – Ukraine. URL: worldbank.org; GDP growth (annual %) – Ukraine. URL: worldbank.org; GDP per capita of Ukraine. URL: <https://statisticstimes.com/economy/country/ukraine-gdp-per-capita.php>.

перевірки нашого припущення доцільно застосувати економіко-математичні методи моделювання, обґрунтовані нами у підрозділі 2.4.

Визначення значущості зовнішньоторговельних відносин України та Китаю для економічного зростання нашої країни проведемо за допомогою регресійного аналізу. З цією метою за допомогою програми «Statistica 7.0» побудуємо модель лінійної регресії, де вектор залежної змінної включає показники ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс ВВП, а в якості незалежних змінних використаємо показники обсягів експорту та імпорту, а також коефіцієнт покриття експортом імпорту (див. табл. 4.11).

За результатами регресійного аналізу не виявлено статистично значимого впливу показників обсягів експорту товарів до Китаю та коефіцієнту покриття експортом імпорту у двосторонній торгівлі України з Китаєм на показники економічного зростання нашої країни у 2010-2020 рр.

Водночас, регресійний аналіз підтвердив наявність прямої залежності ВВП України у фактичних цінах від зміни обсягів імпорту китайських товарів до України: при збільшенні на 1% імпорту відбувалося зростання ВВП на 0,654% за інших незмінних умов. Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,788$) свідчить про наявність істотного зв'язку між залежною та незалежною змінними, а розрахункове значення F-критерію підтверджує достатню щільність цього зв'язку (табл. 4.12). Значення коефіцієнта детермінації показує, що зміна ВВП у фактичних цінах на 62,2% обумовлена зміною обсягів імпорту китайських товарів до України, і на 37,8% залежить від інших чинників. Рівень статистичної помилки є меншим за 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів дослідження.

Зміна обсягів імпорту китайських товарів безпосередньо впливає також і на обсяги ВВП у розрахунку на одну особу: збільшення на 1% незалежної змінної сприяє зростанню залежної змінної на 0,598% за інших рівних умов. Про міцність зв'язку між залежною та незалежною змінними свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,814$), а критерій Фішера підтверджує щільність взаємозв'язку. Значення обсягів ВВП України у розрахунку на одну

особу на 66,3% залежить від зміни обсягів імпорту з Китаю до нашої країни, а на 33,7% - від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про статистичну значимість регресійної моделі.

Таблиця 4.12

Залежність показників економічного зростання України
від імпорту товарів з Китаю у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	3,718*** (0,316)	6,942*** (0,264)	4,385*** (0,093)
<i>Imp_ch</i>	0,654*** (0,170)	0,598*** (0,141)	0,116** (0,050)
R	0,788	0,814	0,611
R ²	0,622	0,663	0,374
F-критерій	F(1,9)=14,828	F(1,9)=17,738	F(1,9)=5,379

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Як видно з таблиці 4.12, в результаті регресійного аналізу виявлено безпосередній вплив імпорту китайських товарів на індекс ВВП: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло збільшенню залежної змінної на 0,116% за інших незмінних умов. І хоча коефіцієнт кореляції характеризує виявлений взаємозв'язок як слабкий, а коефіцієнт детермінації показує, що індекс ВВП лише на 37,4% залежить від зміни обсягів імпорту китайських товарів, рівень статистичної помилки не перевищує 5%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів.

Визначення впливу структури українсько-китайської торгівлі на економічне зростання України проведемо за допомогою регресійного аналізу, в якому в якості залежної змінної почергово використаємо дані про зміну обсягів ВВП, обсягів ВВП у розрахунку на одну особу та індексу ВВП, які подані у таблиці 3.3. Перелік незалежних змінних складається з даних про зміну обсягів

українського експорту до Китаю та імпорту з Китаю до України за основними групами товарів, частка яких є найбільшою (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Незалежні змінні для моделювання впливу структури торгівлі з Китаєм
на економічне зростання України

Рік	Експорт з України до Китаю, млн дол. США				Імпорт з Китаю до України, млн дол. США			
	Залізна руда	Рослинна олія	Титанова руда	Газові турбіни	Телекомуні-каційне обладнання	Комп'ютери	Напівпро-відники	Електро-напівпровідники
2010	861	31,6	10,7	79	160	109	41,7	93,2
2011	1640	93,2	11,9	8,41	130	179	138	126
2012	1400	69,6	15,1	47,8	339	194	754	98,8
2013	1730	433	23	153	174	196	372	156
2014	1570	330	22,7	83,6	224	271	19	151
2015	949	438	8,64	48,4	131	118	20	62,2
2016	628	477	4,97	11,6	186	197	92,2	60,9
2017	675	456	10,1	79,6	352	238	113	73,3
2018	646	334	5,17	77,7	383	313	564	95,5
2019	1170	529	7,93	142	321	321	1030	127
2020	2490	971	13,5	205	344	182	201	124

Джерело: складено авторами за даними сервісу oec.world⁴²⁰

За результатами проведеного нами регресійного аналізу виявлено слабкий взаємозв'язок між обсягами ВВП України та зміною обсягів експорту залізної руди з України до Китаю, про що свідчить невисоке значення коефіцієнта кореляції (табл. 4.14). З ймовірністю 0,62 можемо стверджувати, що збільшення на 1% обсягів експорту залізної руди до Китаю відбувалося зростання ВВП України на 0,375% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що обсяги ВВП України у 2010-2020 рр. на 48% залежали від зміни обсягів експорту залізної руди, а на 52% від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 5%, що підтверджує статистичну значущість отриманих результатів регресійного аналізу. При цьому, вплив

⁴²⁰ Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.

зміни обсягів українського експорту рослинної олії, титанової руди та газових турбін до Китаю на ВВП України упродовж 2010-2020 рр. виявився статистично не істотним.

Друга побудована нами регресійна модель відображає істотний ($R=0,966$) вплив показників імпорту основних товарів з Китаю на ВВП України (табл. 4.14). В результаті регресійного аналізу виявлено обернену залежність ВВП від імпорту комп'ютерів: збільшення на 1% незалежної змінної обумовлює зниження залежної змінної на 0,309% за інших рівних умов. Імпорт з Китаю напівпровідників та електричних нагрівачів позитивно впливає на обсяги ВВП України: збільшення кожної з цих незалежних змінних на 1% сприяє зростанню залежної змінної відповідно на 0,104% та 0,610% за незмінних інших умов.

Таблиця 4.14

Залежність ВВП України від структури торгівлі з Китаєм у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	2,280** (0,918)	3,224*** (0,459)
<i>Exp_ir_ore</i>	0,375** (0,130)	-
<i>Imp_comp</i>	-	-0,309*** (0,084)
<i>Imp_semic</i>	-	0,104*** (0,020)
<i>Imp_el_heat</i>	-	0,610*** (0,078)
R	0,692	0,966
R ²	0,480	0,934
F-критерій	F(1,9)=8,313	F(3,7)=33,148

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано авторами

Значення коефіцієнта детермінації показує, що зростання ВВП України упродовж 2010-2020 рр. на 93,4% обумовлене зміною обсягів імпорту китайських комп'ютерів, напівпровідників та електричних нагрівачів, і лише на

6,6% - іншими чинниками. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення ($F(3,7)=33,148$), що підтверджує щільність зв'язків залежної та незалежних змінних. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів регресійного аналізу.

Регресійний аналіз впливу структури українсько-китайської торгівлі на показник ВВП України у розрахунку на одного мешканця дозволив виявити пряму залежність цього показника економічного зростання від зміни обсягів експорту залізної руди з України до Китаю (табл. 4.15), що є підтвердженням достовірності попередньо отриманих результатів дослідження (табл. 4.14). За нашими розрахунками, збільшення на 1% обсягів експорту залізної руди з України до Китаю сприяє збільшенню обсягів ВВП у розрахунку на одну особу на 0,342% за інших незмінних умов. Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,713$) свідчить про слабкий зв'язок між залежною та незалежною змінними. Розрахункове значення критерію Фішера неістотно перевищує його табличне значення, а тому зв'язок залежної та незалежної змінної є нещільним. Водночас, рівень статистичної похибки не перевищує 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів дослідження. Вплив зміни обсягів експорту рослинної олії, титанової руди та газових турбін з України до Китаю на ВВП України у розрахунку на одного мешканця упродовж 2010-2020 рр. виявився статистично не значимим.

Негативний вплив на зміну обсягів ВВП України у розрахунку на одну особу здійснює динаміка обсягів імпорту комп'ютерів з Китаю до нашої країни: збільшення на 1% незалежної змінної призводить до зменшення залежної змінної на 0,172% за інших рівних умов (табл. 4.15). Проте, упродовж 2010-2020 рр. найбільший вплив на досліджуваний показник економічного зростання України здійснювала зміна обсягів імпорту електричних нагрівачів з Китаю: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,529% за інших незмінних умов. Найменший вплив на обсяг ВВП України у розрахунку на одного мешканця здійснювала зміна імпорту напівпровідників з

Китаю: збільшення на 1% незалежної змінної забезпечувало збільшення залежної змінної на 0,088% за інших незмінних умов.

Достовірність отриманих результатів регресійного аналізу підтверджується високим значенням коефіцієнту кореляції ($R=0,979$), що свідчить про міцний зв'язок залежної та незалежних змінних. Розрахункове значення критерію Фішера є більшим за його табличне значення, тому виявлені взаємозв'язки вважаємо достатньо щільними. Високе значення коефіцієнту детермінації свідчить про те, що ВВП України у розрахунку на одну особу на 95,9% залежить від зміни обсягів імпорту комп'ютерів, напівпровідників та електричних нагрівачів з Китаю, і лише на 4,1% - від інших факторів. Статистична похибка регресійної моделі не перевищує 1% та підтверджує статистичну значимість отриманих результатів розрахунків.

Таблиця 4.15

Залежність ВВП у розрахунку на одного мешканця України від структури торгівлі з Китаєм у 2010-2020 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP_pc</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	5,633*** (0,789)	6,064*** (0,319)
<i>Exp ir_ore</i>	0,342** (0,111)	-
<i>Imp_comp</i>	-	-0,172** (0,059)
<i>Imp_semic</i>	-	0,088*** (0,014)
<i>Imp_el_heat</i>	-	0,529*** (0,054)
R	0,713	0,979
R ²	0,509	0,959
F-критерій	F(1,9)=9,354	F(3,7)=54,959

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Отже, результати проведеного нами дослідження підтвердили низьку ефективність використання експортного потенціалу України у двосторонній торгівлі з Китаєм, про що свідчить відсутність статистичного впливу основних експортних товарів, крім залізної руди, на показники економічного зростання нашої країни. При цьому, згідно регресійної моделі, вплив експорту залізної руди на економічне зростання нашої країни виявився неістотним, що підтверджує низьку ефективність товарної структури експорту з України до Китаю, основу якого становить сировинна продукція.

Зростаюча динаміка імпорту китайських напівпровідників та електричних нагрівачів упродовж 2010-2020 рр. позитивно впливала на економічне зростання України, що пояснюється використанням цієї продукції у виробництві товарів з вищою доданою вартістю. Водночас, варто звернути увагу на негативний вплив імпорту комп'ютерів з Китаю мало негативний вплив на економічне зростання в Україні, оскільки підприємства імпортували комп'ютерну техніку з метою подальшого перепродажу, при чому не створювалася додана вартість в реальному секторі економіки.

На основі результатів регресійного аналізу можемо зробити висновок про неефективну структуру зовнішньої торгівлі України з Китаєм в частині українського експорту та імпорту окремих товарів з Китаю. Цей висновок підтверджується відсутністю статистично значимого впливу зміни обсягів експорту до Китаю основних товарів, крім залізної руди, на показники економічного зростання України. При цьому, згідно регресійної моделі, вплив експорту залізної руди на економічне зростання нашої країни виявився неістотним, що підтверджує низьку ефективність товарної структури експорту з України до Китаю, основу якого становить сировинна продукція.

Структура імпорту товарів з Китаю до України упродовж 2010-2020 рр. мала більш істотне значення для економічного зростання нашої країни, ніж структура експорту товарів до Китаю. Збільшення обсягів імпорту китайських напівпровідників та електричних нагрівачів позитивно впливала на економічне зростання України, що пояснюється використанням цієї продукції у

виробництві товарів з вищою доданою вартістю. Водночас, варто звернути увагу на негативний вплив імпорту комп'ютерів з Китаю мало негативний вплив на економічне зростання в Україні, оскільки підприємства імпортували комп'ютерну техніку з метою подальшого перепродажу, при чому не створювалася додана вартість в реальному секторі економіки.

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

5.1. Напрями підвищення ефективності використання експортного потенціалу України у торгівлі з країнами ЄС

Ринок європейських країн є найбільшим географічно наближеним до України, а розширений доступ до ринку Європейського Союзу, який наша країна отримала завдяки підписанню Угоди про асоціацію з ЄС, сприяв нарощенню обсягів експорту не лише до країн-членів Співтовариства, а й до інших європейських країн. З кожним роком збільшується кількість українських підприємств, які використовують нові умови доступу до ринку ЄС, результатом чого стало збільшення частки країн ЄС в експорті товарів з України до 40%, а товарооборот з цими країнами зріс більше ніж на 60% за останні 5 років.

Внаслідок російської агресії економіка України опинилася у складному становищі, оскільки багато підприємств базових галузей економіки, які були експортоорієнтованими, частково або повністю втратили матеріально-технічну базу та доступ до сировинних ресурсів. В умовах війни відбулося руйнування логістичних маршрутів, зокрема морським шляхом, що ускладнило умови доставки імпортованих матеріалів та комплектуючих, а також здійснення експортних поставок.

Після початку війни обсяги експорту України істотно знизилися: у січні-травні 2022 р. було експортовано товарів на 2,3 млрд дол. США, що майже удвічі менше порівняно з березнем 2021 р. (4,8 млрд дол. США). Таке скорочення експорту генерує низку загроз для економіки України, оскільки призводить до істотного зменшення податків, обсягів валютних надходжень, погіршує стан платіжного балансу країни. Відновлення експорту є однією з важливих передумов забезпечення нормального функціонування економіки України. У зв'язку з цим варто відзначити, що незважаючи на істотне зниження експортних поставок за перший місяць війни, більшості експортерів вдалося відновити свою роботу та постачання товарів закордонним партнерам. Так, станом на січень-травень 2022 р. обсяг експорту товарів з України становив

19,6 млрд дол. США, що на 20% менше порівняно з аналогічним періодом попереднього року (23,6 млрд дол. США).

При цьому, важливим фактом є те, що зниження обсягів експорту до країн ЄС з початку війни було найменшим порівняно з іншими географічними напрямками і становило 7%. У той же час, обсяги експорту до країн СНД скоротилися на 82%, а найбільше зменшилися обсяги українського експорту до країн Америки (84%), Африки (74%) та Азії (71%)⁴²¹. В цих умовах важливим стало подальше покращення доступу українських експортерів товарів на ринки європейських країн, яке відбулося в результаті запровадження безмитного режиму торгівлі для України та країн ЄС і Великої Британії.

Зокрема, експортери, що постачають свої товари до ЄС, отримали нові преференції щодо доступу до ринків цих країн завдяки ухваленню Європейським Парламентом рішення «Про тимчасові заходи лібералізації торгівлі», відповідно до яких терміном на 1 рік (4 червня 2022 р. – 4 червня 2023 р.) була призупинена дія таких обмежувальних заходів щодо українського експорту: мита для промислової продукції; застосування системи вхідних цін для фруктів та овочів; тарифних квот для сільськогосподарської продукції; антидемпінгових мит на імпорт товарів походженням з України; глобальних захисних заходів щодо українських товарів⁴²².

Таке істотне покращення умов торгівлі України з ЄС сприятиме вирішенню українськими підприємствами проблем з експортом продукції, які виникли разом з початком повномасштабної агресії Росії. Найбільше постраждали експортери, які транспортували свою продукцію морським шляхом через порти Чорного та Азовського морів.

Насамперед, така лібералізація торгівлі дозволить експортерам реалізовувати на ринок країн ЄС надлишки продукції, які могли утворитися через закриття російського ринку, а також внаслідок істотного скорочення експортних поставок до країн Азії. Відповідно, основним завданням для

⁴²¹ Терещук А. Скасування мита на український імпорт до ЄС. Що це означає? URL: <https://attorneys.ua/publication/skasuvannya-myta-na-ukrayinskyj-import-do-yes-shho-cze-oznachaye>.

⁴²² Баконіна О. Європейський Союз скасував мита на українські товари: Мінекономіки. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211693_vropeyskiy-soyuz-skasuvav-mita-na-ukransk-tovari-mnekonomki.

українських підприємств-експортерів стало забезпечення максимально можливих потужностей роботи в умовах воєнного стану для збільшення експортних поставок продукції належної якості до країн ЄС.

В умовах дії митного режиму торгівлі України з ЄС багато товарів експортувалися чітко в обсязі встановлених квот, які були інструментом захисту ринку європейських країн від конкурентоспроможних українських товарів. Як зазначає Терещук А., скасування принаймні митних бар'єрів допоможе виправити цю ситуацію, а найбільше виграють експортери тих товарів, яких раніше практично не продавали понад квоти: меду, оброблених томатів, соків, круп і борошна, солоду, пшеничної клейковини, цукру, крохмалю та інших⁴²³.

Також тимчасова лібералізація умов торгівлі України з ЄС створила сприятливі умови для виходу малих і середніх підприємств на європейські ринки. До запровадження цього режиму найбільшу вигоду від використання нульових ставок мита відповідно до встановлених квот на імпорт продукції до ЄС отримували великі фірми, які скуповували товар у виробників і експортували за кордон⁴²⁴. В умовах сприятливої кон'юнктури зовнішніх ринків для українських виробників та зростання світових цін на аграрну продукцію також підвищиться й закупівельна ціна на цю продукцію й на внутрішньому ринку, а тому збільшиться прибуток і тих підприємств, які будуть експортувати свої товари до країн ЄС через посередників.

У структурі українського експорту до ЄС переважає Польща, яка також посідає друге місце (після Китаю) за експортними поставками товарів з України загалом. Серед країн-членів ЄС найбільшими споживачами українських товарів також є Італія, Німеччина, Нідерланди, Іспанія, Угорщина та Румунія (рис. 5.1). Причому, з цих найбільших країн-імпортерів українських товарів збільшили їх закупівлі лише Польща та Італія. У 2021 р. експорт України до Польщі збільшився на 1,9 в. п. порівняно з 2020 р., а до Італії – на 2,5 в. п. Водночас,

⁴²³ Терещук А. Скасування мита на український імпорт....

⁴²⁴ Скасування мит до ЄС відкриває можливості для малих виробників. URL: <http://milkua.info/uk/post/skasuvanna-mit-do-es-vidkrivae-mozlivosti-dla-malih-virobnykiv>.

звернемо увагу на скорочення обсягів українського експорту до Німеччини у 2021 р. на 0,4 в. п., потенціал споживчого ринку якої, за оцінками експертів, Україна використовує не повною мірою («недоторговує»⁴²⁵).

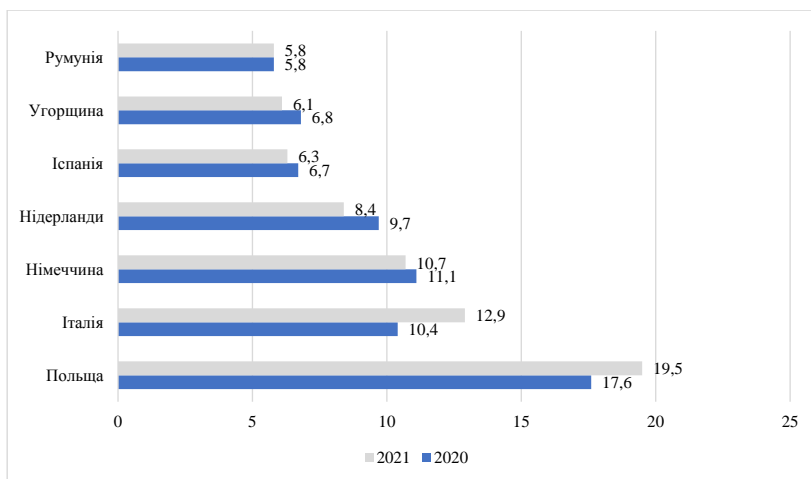

Рис. 5.1. Основні країни-партнери з ЄС в експорті товарів з України у 2020–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України⁴²⁶

Як було показано у підрозділі 4.2, Україна експортує до Польщі переважно сировинну продукцію (чорні метали, руда, шлак, зола), а також приблизно в однаковій кількості електричні машини, жири та олії рослинного або тваринного походження. Подібний набір українських товарів в різних обсягах експортується й до інших країн, які є основними торговельними партнерами з Європейського Союзу. Зокрема, чорні метали є вагомою складовою українського експорту до Італії, Нідерландів, Іспанії, а руда, шлак і зола – експортуються у значній кількості до Німеччини (табл. 5.1). Зернові культури та жири і олії рослинного або тваринного походження займають

⁴²⁵ Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: <http://www.intracen.org>, с. 8.

⁴²⁶ Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2021 році. Статистичний збірник: Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

значну частку українського експорту до таких країн, як Італія, Нідерланди, Іспанія.

Серед проаналізованих країн, найбільш диверсифікованою є товарна структура експорту України до Німеччини, оскільки продукція трьох товарних груп не перевищує 50% обсягів українського експорту до цієї країни. Крім цього позитивом є значна частка електричних машин, які відносяться до високотехнологічної продукції. З точки зору якісної структури експорту найкраща ситуація у 2021 р. спостерігалася у торгівлі з Угорщиною, оскільки електричні машини становили майже 60% усього обсягу українського експорту в цю країну. Також варто відзначити, що другою товарною позицією за обсягом експорту до Угорщини були палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки, що характеризуються відносно вищим рівнем доданої вартості, порівняно з сировинною продукцією.

Таблиця 5.1

Товарна структура експорту України до основних країн-партнерів з ЄС у 2021 р.

Країна	Назва товару	Вартість, млн дол. США	% до 2020 р.	Частка в обсягах експорту, %
Італія	чорні метали	2040,6	218,9	58,8
	жири та олії тваринного або рослинного походження	328,6	114,4	9,5
	зернові культури	237,5	148,6	6,8
Німеччина	насіння і плоди олійних рослин	582,0	167,5	20,3
	руди, шлаки і зола	286,6	229,4	10,0
	електричні машини	438,8	121,9	15,3
Нідерланди	зернові культури	552,2	107,6	24,4
	жири та олії тваринного або рослинного походження	762,9	144,2	33,7
	чорні метали	199,6	117,7	8,8
Іспанія	зернові культури	644,9	118,7	38,4
	жири та олії тваринного або рослинного походження	470,8	137,5	28,1
	чорні метали	197,8	212,6	11,8
Угорщина	електричні машини	971,0	130,0	59,9
	палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	121,6	86,4	7,5
	деревина і вироби з деревини	105,9	145,6	6,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України⁴²⁷

⁴²⁷ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/kr_tstr/arh_kr_2022.htm.

Як видно з таблиці, практично за всіма основними товарними групами, що експортувалися з України до провідних країн-партнерів з ЄС відбувалося зростання обсягів експорту у 2021 р. порівняно з 2020 р., що свідчить про перспективність ринку країн Європейського Союзу для українських експортерів. Результатом такої динаміки стало значне збільшення обсягів експорту з України до ЄС у 2021 р. – майже у 1,5 раза. Як зазначають експерти, лише за перше півріччя 2021 р. істотно збільшилися обсяги експорту з України таких найважливіших товарів, як: руда - більш ніж у два з половиною рази, чорні метали - майже на 80%, продукція електричного машинобудування (сюди й входить електричний кабель, який Україна виготовляє для потреб ЄС) - на 50%⁴²⁸.

Проте, незважаючи на позитивну динаміку обсягів експорту, за період від початку імплементації положень Угоди про асоціацію України з ЄС, товарної диверсифікації українського експорту не відбулося. Як було показано нами у підрозділі 3.4, товарна структура внутрішнього виробництва є важливим чинником експорту України до ЄС, а тому збільшення товарів з вищим рівнем доданої вартості в експорті дозволить підвищити ефективність зовнішньої торгівлі нашої країни.

Товарна диверсифікація експорту була визначена одним із стратегічних напрямів розвитку зовнішньої торгівлі України ще у 2017 р. На основі результатів аналізу товарної структури українського експорту та оцінки споживчого попиту на основних перспективних зарубіжних ринках фахівці розробили карту стратегічно важливих секторів економіки України, які мають стати базовими для нарощення експорту, зокрема й до країн ЄС (рис. 5.2).

Отже, як бачимо з рисунку, підвищення ефективності українського експорту пов'язується, насамперед, із збільшенням обсягів експорту товарів з високим рівнем доданої вартості. Враховуючи провідні позиції України як виробника сільськогосподарської продукції, експортери можуть збільшити свої прибутки за рахунок нарощення обсягів переробки сільськогосподарської

⁴²⁸ Солонина Є. Україна в півтора раза наростила експорт до ЄС: що відбувається. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-ekonomika-export-zerno-metal-mashyny-es-ri/31568426.html>.

сировини у готову харчову продукцію. Наприклад, налагодження виробництва органічної аграрної продукції відповідно до європейських стандартів дозволить розширити присутність українських товаровиробників на ринку ЄС в сегменті екологічних продуктів харчування. Розширення виробництва високотехнологічної продукції та збільшення її експорту до ЄС також є важливим напрямом підвищення ефективності експорту, особливо електричних машин.

Проте, в умовах війни використати можливості безмитного експорту товарів до країн ЄС зможуть не всі українські підприємства-експортери внаслідок складної економічної ситуації в країні, постійної загрози ракетних обстрілів, руйнування промислової та логістичної інфраструктури, що значно ускладнює дотримання європейських технічних норм і стандартів в процесі виробництва продукції. Тому, істотна роль у виконанні завдань товарної та географічної диверсифікації українського експорту відводиться відповідним державним програмам підтримки стратегічно важливих секторів економіки.

Рис. 5.2. Перспективні сектори економіки України як основа збільшення експорту⁴²⁹

⁴²⁹ Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: <http://www.intracen.org>.

Отже, в результаті запровадження безмитного режиму для експорту українських товарів до країн ЄС переваги отримують в першу чергу підприємства, що експортували сільськогосподарську продукцію, оскільки ті обсяги експорту, що здійснювалися понад встановлені квоти, тепер стало можливо продавати без мита. Полегшиться й доступ до ринків країн ЄС експортерів недорогочінних металів та виробів з них завдяки тимчасовому призупиненню дії захисних заходів щодо прокату, арматури, труб походженням з України, а також антидемпінгових заходів, які до червня 2022 р. застосовувалися до безшовних труб і гарячекатаного прокату, що ввозилися з України.

Водночас, фахівці наголошують, що поряд із відміною мит, для експортерів з України продовжується дія інших бар'єрів входу на ринок ЄС: технічні бар'єри, пов'язані з невідповідністю вітчизняних стандартів якості технічним регламентам і нормативам безпеки продукції в ЄС; значні дотації та субсидії, які одержують виробники харчової продукції в ЄС; запровадження European Green Deal, у рамках якого ЄС може значно обмежити український експорт найбільш вуглецевомісткої продукції (металів, цементу, електроенергії, хімії) з допомогою механізму карбонового коригування імпорту⁴³⁰.

Зважаючи на відносно короткий термін дії безмитного режиму, запровадженого ЄС для українських експортерів, необхідно використати усі його переваги, незалежно від виду продукції, що експортується. В умовах воєнного стану збільшення обсягів експорту дозволить забезпечити належний рівень рентабельності роботи вітчизняних підприємств та покращити стан платіжного балансу країни. При цьому, для продовження реалізації стратегічних напрямів товарної та географічної диверсифікації українського експорту до ЄС, необхідною є розробка нової Експортної стратегії України до 2030 р., яка б узгоджувалася з Планом відновлення України.

У Плані відновлення України одним з основних напрямів підвищення ефективності експорту після завершення війни визначено збільшення частки

⁴³⁰ Терещук А. Скасування мита на український імпорт....

товарів з високою доданою вартістю в експорті. Причому йдеться про нарощення експорту таких товарів в тих галузях, за якими Україна вже має конкурентну перевагу на світових ринках – продовольство та металургію⁴³¹. Наприклад, до більшості країн ЄС Україна експортує зернові культури, насіння та плоди олійних рослин, а готові харчові продукти постачаються в незначних обсягах. Відповідно, стратегічним завданням для повоєнного відновлення економіки України є розвиток підприємств харчової галузі, забезпечення сучасних технологій переробки сільськогосподарської сировини та виробництво готових харчових продуктів згідно з європейськими нормами і стандартами.

Основною групою товарів, що експортує Україна до ЄС, є чорні метали та залізна руда, які мають низький рівень доданої вартості. Зазначена сировинна продукція використовується й в Україні для виробництва продукції машинобудування, зокрема електричних машин та електричного устаткування, які також є вагомою складовою українського експорту до Німеччини та Угорщини. Тому, перспективи підвищення експорту з України в цьому сегменті пов'язуються із покращенням цінових умов торгівлі за рахунок підвищення рівня переробки металургійної сировини: тонна руди коштує 100-150 доларів, тонна металу – 500-1000 доларів, а готовий металевий виріб – 1,5-2 тисяч доларів. Якщо ж ми з цих металевих виробів виготовляємо енергетичні машини, то ціна доходить до 15-20 тисяч доларів за тунну⁴³².

Збільшення українського експорту до ЄС електричних машин та устаткування, що є високотехнологічною продукцією, у повоєнний час потребуватиме залучення значного обсягу інвестицій для проведення модернізації підприємств машинобудування. Також важливим напрямом реалізації цього стратегічного завдання вважаємо кооперацію вітчизняних підприємств з провідними європейськими виробниками продукції суміжних галузей, які є споживачами українського електричного устаткування або

⁴³¹ Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>.

⁴³² Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна?...

постачальниками необхідного для її виробництва обладнання чи комплектуючих. Це забезпечить подальше залучення вітчизняних підприємств до глобальних, в тому числі європейських, ланцюгів створення доданої вартості, які їм сприятимуть збільшенню високотехнологічної продукції машинобудування на ринки країн ЄС.

Поглиблення географічної диверсифікації експорту України насамперед пов'язується із підвищенням ефективності використання потенціалу ринку країн-членів ЄС, який має низку переваг за рахунок географічної близькості та покращення умов торгівлі після підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Запровадження дії безмитного режиму для українських експортерів терміном на один рік дозволить збільшити обсяги експорту з України до ЄС, що в умовах воєнного стану сприятиме забезпеченню нормальної рентабельності вітчизняних підприємств та надходженню валюти.

У середньостроковій перспективі географічна диверсифікація українського експорту до ЄС повинна передбачати збільшення продукції з високим рівнем доданої вартості та забезпечення її відповідності європейським стандартам. Ключовим напрямом реалізації цього стратегічного завдання є поглиблення кооперації вітчизняних підприємств з європейськими виробниками продукції суміжних галузей, які є споживачами проміжних товарів українського виробництва, матеріалів чи комплектуючих. Це забезпечить подальше залучення вітчизняних підприємств до світових ланцюгів створення доданої вартості, які їм сприятимуть збільшенню експорту товарів переробної промисловості на ринки країн ЄС. У зв'язку з цим, важливим завданням є розробка нової Експортної стратегії України до 2030 р., яка б узгоджувалася з Планом відновлення України.

5.2. Напрями географічного розширення експорту товарів України на основі диверсифікації внутрішнього виробництва

Необхідність подальшої географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі, насамперед експорту, обумовлена такими основними чинниками, як обмежена

ємність ринку країн ЄС, зацікавленість європейських країн переважно у закупівлі української сировинної продукції, наявність істотних технічних бар'єрів для експорту середньотехнологічних та високотехнологічних товарів з України в країни ЄС, зменшенням потенціалу промислового виробництва товарів окремих галузей під час воєнного стану. Тому одним з основних напрямів географічної диверсифікації експорту України на сучасному етапі є збільшення поставок товарів вітчизняного виробництва на ринки інших країн, які не входять до ЄС, але знаходяться у відносній географічній близькості до українських кордонів.

Основою покращення географічної структури зовнішньої торгівлі, зокрема експорту, має стати розширення промислового виробництва товарів з вищим рівнем доданої вартості, оскільки недостатня географічна диверсифікація значною мірою обумовлена неефективною структурою експорту товарів України. Як зазначають фахівці, значний потенціал розширення географії зовнішньої торгівлі обумовлений відносно високою концентрацією експортних поставок України (70% обсягів українського експорту відправляється у 18 країн), а також значною концентрацією імпорту (понад 80% імпорту надходить з 18 країн)⁴³³.

Забезпечити стабільну географічну диверсифікацію експорту можливо лише на основі істотних змін у його товарній структурі у бік нарощення експорту товарів з вищим ступенем переробки замість сировинної продукції. Виконання цього завдання залежить від розвитку підприємств переробної промисловості, від їх здатності забезпечити переробку сировини у готову продукцію належної якості, яка б відповідала вимогам ринків тих країн, куди буде продаватися ця продукція.

Насамперед, варто звернути увагу на ринки країн, потенціал яких Україна не використовує повною мірою внаслідок різних причин. За оцінками експертів, загалом Україна недовикористовує торговельний потенціал у відносинах з 75 країнами, внаслідок чого щорічно недоотримує 6 млрд дол.

⁴³³ Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. Україна: події, факти, коментарі. 2015. № 23. С. 49–59. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>.

США⁴³⁴. Недостатньо використаними українськими експортерами залишаються торговельні можливості з такими країнами, як США, Німеччина, Велика Британія, Франція, Японія, Китай, Швеція, Швейцарія, Канада та Ірландія.

На думку вчених, українські експортери й надалі недостатньо використовують потенціал ринку країн Європейського Союзу, що зумовлено застарілою матеріально-технічною базою більшості вітчизняних підприємств та відсутністю достатніх обсягів фінансування їх модернізації, що не дозволяє покращити технічний рівень підприємств та забезпечити якість продукції відповідно до європейських норм і стандартів. Також, за критеріями місткості ринків, очікуваних темпів збільшення споживання на цих ринках, діючих умов імпорту товарів, наявного потенціалу споживання харчових продуктів населенням, географічної наближеності та компліментарності товарної структури експорту та імпорту Микольська Н. виділила низку країн, які є перспективними ринками для експортерів з України (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Країни, ринки яких є перспективними для збільшення експорту України⁴³⁵

Упродовж останніх кілька років в результаті скорочення експортних поставок на російський ринок та внаслідок обмеження транзиту українських

⁴³⁴ Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: <http://www.intracen.org>.

⁴³⁵ Микольська Н. Яким бути українському експорту. Завдання на наступні 5 років. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/04/11/7064346>.

товарів через територію Росії до Казахстану та Киргизстану відбувається зниження просторової концентрації та переорієнтації зовнішньоторговельних відносин України та реструктуризація торговельно-інтеграційних відносин України у бік їх зміцнення із країнами ЄС⁴³⁶.

Серед країн ЄС одним з найбільш «недоторгованих» ринків для України є ринок Німеччини. За оцінками фахівців, загальна «недоторгованість» (різниця між фактичними та потенційними обсягами торгівлі) між Україною та Німеччиною становить 500 мільйонів доларів США або 35% загального експорту з України до Німеччини за цей же рік⁴³⁷. В експорті з України до Німеччини переважає сировинна продукція (сільськогосподарської сировини, руди, чорних металів), тому саме ці товари складають більше половини оціненої суми «недоторгованості»⁴³⁸. Використання повною мірою потенціалу німецького ринку за цими товарними групами є важливим напрямом нарощення обсягів експорту України, оскільки забезпечить істотне зростання валютних надходжень. Водночас, «недоторгованість» України з Німеччиною за товарними групами, що представляють продукцію з вищою доданою вартістю (електричних машин транспортних засобів) є незначною, оскільки місткість німецького ринку високотехнологічних товарів обмежена присутністю виробників з ЄС та невідповідністю української продукції європейським технічним нормам. Проте, збільшення експорту високотехнологічної продукції з України до Німеччини є важливим завданням для забезпечення товарної диверсифікації українського експорту.

Отже, ринок країн ЄС і надалі залишається пріоритетним для українських експортерів, а підвищення ефективності українського експорту до цих країн насамперед пов'язаний із збільшенням експорту товарів переробної промисловості. Крім того, на державному рівні були визначені пріоритетними

⁴³⁶ Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=dacb14b1-6f6b-4e14-8f30-40850c221b22>.

⁴³⁷ Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? URL: <https://voxukraine.org/yak-zbilshiti-ta-diversifikuvati-ukrayinskij-eksport-do-nimechchini/>.

⁴³⁸ Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? Аналіз та рекомендації. [Яворський П., Николаєва О., Шепотило О., Хорунжа М., Таран С., Челмакіна К.] URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/yak-zbilshiti-ta-diversifikuvati-ukrayinskij-eksport-do-nimechchini>.

ринки таких країн: Туреччина, Китай, Індія, Єгипет, Саудівська Аравія, Канада, ОАЕ, США, Ізраїль, Грузія, Молдова, Японія, Індонезія, Таїланд, Бангладеш, Ліван, Філіппіни, Нігерія та Швейцарія. Проте, для підтримки збільшення присутності українських експортерів на ринках зазначених країн необхідна комплексна державна програма дій щодо забезпечення конкурентоспроможної вітчизняних товаровиробників на закордонних ринках⁴³⁹.

Вчені наголошують, що подальше урізноманітнення міжнародних торгівельних відносин України має будуватися із урахуванням як вертикальної, так і горизонтальної диверсифікації, а забезпечення проникнення вітчизняних виробників товарів на зовнішні ринки повинно ґрунтуватися на трансформації структури експорту від сировинних товарів у бік промислових виробів та із посиленням їх конкурентоспроможності⁴⁴⁰.

Державна політика щодо підтримки вітчизняних підприємств-експортерів при виході на зовнішні ринки та створення для них реальних конкурентних переваг будуть ефективнішими за умови реалізації заходів, спрямованих на підвищення продуктивності промисловості. Отже, поряд з державною політикою, що передбачає пряму підтримку експортерів, повинна реалізовуватися державна промислова політика підвищення продуктивності підприємств, що сприяє збільшенню експорту. Також для географічної диверсифікації на основі удосконалення товарної структури експорту важливим є збільшення внутрішнього виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості та вихід з нею на зовнішні ринки. Крім технологічної модернізації та впровадження інновацій на підприємствах, до основних факторів, що забезпечують перехід від експорту сировини до експорту готової продукції, фахівці відносять також підприємницьку ініціативу, умови ведення бізнесу, реформи фіскальної служби, реформи митниці⁴⁴¹.

⁴³⁹ Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України....

⁴⁴⁰ Лиськова Л. М., Завадська Ю.С. Диверсифікація торговельно-інтеграційних відносин України. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 4. С. 155–162.

⁴⁴¹ Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? URL: <https://voxukraine.org/yak-zbilshiti-ta-diversifikuvati-ukrayinskij-eksport-do-nimechchini/>.

Підвищення продуктивності можна досягти за допомогою зменшення бюрократичних процедур, стимулювання інновації та інвестиції в науково-дослідні розробки та створення новітніх технологій. Для збільшення обсягів експорту підприємства повинні підвищити продуктивність, але для виходу на нові зовнішні ринки вони повинні збільшити продуктивність виробництва потенційних експортних товарів до початку зовнішньої торгівлі з новими країнами. Це обумовлено тим, що забезпечення експортної діяльності потребує значних постійних витрат, тому лише компанії з низькими граничними витратами можуть конкурувати на зовнішньому ринку. Такого підвищення продуктивності можна досягти, наприклад, за допомогою новітніх технологій для покращення технологічного процесу (наприклад, Індустрія 4.0, штучний інтелект, автоматизація, електронні покупки, розумні системи контролю запасів тощо), роблячи ставку на інноваційну диференціацію.

Під час війни в Україні складно забезпечувати реалізацію державних програм з підтримки підприємництва, удосконалення бізнес-середовища, лібералізації податкової системи. Водночас, робота низки промислових підприємств в умовах воєнного стану підтвердила важливість переробної промисловості та необхідність модернізації застарілих технологій. Тому План відновлення України у повоєнний час, серед інших стратегічних напрямів, передбачає розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю⁴⁴². Повоєнна реструктуризація економіки України повинна стати основою подальшої географічної диверсифікації експорту за рахунок збільшення в експорті асортименту та кількості товарів з вищим ступенем переробки.

В умовах воєнного стану та на етапі повоєнного відновлення економіки обмеженими є ресурси для забезпечення географічної диверсифікації експорту на основі удосконалення його товарної структури. Відповідно, з точки зору формування нової ефективної Експортної стратегії України (дія попередньої Експортної стратегії завершилася у 2021 р.) необхідно визначити перспективні

⁴⁴² План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>.

галузі переробної промисловості, державна підтримка яких забезпечить нарощення внутрішнього виробництва та обсягів експорту їхньої продукції.

Визначення пріоритетних галузей дозволить ефективно та раціонально розподілити обмежені ресурси для розвитку експорту. Для максимізації впливу управлінських ініціатив на підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, нова Експортна стратегія повинна поєднувати заходи, які позитивно вплинуть на економіку в цілому, а також «прицільні» заходи, спрямовані на конкретні сектори стратегічного значення.

Отже, вибір пріоритетних галузей промисловості є ключовим фактором, що визначає напрями виробничої диверсифікації економіки України і формує основу структурних трансформацій експорту для його географічної диверсифікації. З цієї точки зору, до перспективних галузей, які сприятимуть диверсифікації експорту України віднесемо насамперед галузі, які мають потенціал для впровадження або створення інновацій, спроможні забезпечити швидку модернізацію процесу виробництва товарів та підвищити їх додану вартість: виробництво хімічної продукції (фармацевтичних препаратів), виробництво електричного устаткування, виробництво зброї та боєприпасів, виробництво транспортних засобів, виробництво харчових продуктів.

Разом з цим зазначимо, що повоєнна відбудова економіки України на основі розвитку інноваційних галузей є складним завданням, оскільки в умовах війни посилюється соціально-економічна й технологічна відсталість нашої країни від інших європейських країн. Невмотивована російська військова агресія проти України, яка триває з 2014 р., а, починаючи з 24 лютого 2022 р., набула масштабних вимірів і поширилася на всю незалежну Україну, лише оголила цю проблему, змусила визнати, що інноваційна діяльність здатна виступити не лише ефективним каталізатором відродження індустріального потенціалу країни⁴⁴³, але й стати джерелом істотних структурних

⁴⁴³ Підричєва І.Ю., Миценко І.М. Відновлення повоєнної економіки України: управлінські аспекти, європейський досвід і завдання. / Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. д.е.н. Омеляненка В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с., С. 93-125, с. 111.

трансформацій як основи посилення конкурентних позицій нашої країни у повоєнний період.

Металургійна промисловість, підприємства якої у довоєнний час забезпечували більше 20% експорту товарів України, залишається перспективною галуззю для забезпечення диверсифікації експорту. Проте, збільшення ефективності експорту пов'язане з розширенням обсягів виробництва продукції з вищим ступенем переробки, зокрема зброї та боєприпасів (у 2021 р. ця група товарів становила 10% від обсягу реалізованої продукції металургії або 0,1% від загального обсягу реалізованої промислової продукції). Саме перехід до виробництва таких товарів дозволить активізувати процеси інновації та модернізації на металургійних підприємствах.

Досвід активних бойових дій та використання в бойових умовах військової техніки вітчизняного виробництва дозволили накопичити інформацію про можливості її удосконалення та доведення технічних характеристик до рівня кращих світових зразків і стандартів НАТО. Тому виробництво металу має здійснюватися насамперед з урахуванням потреб підприємств машинобудування, які виготовляють військові транспортні засоби. Крім цього, металургія та машинобудування, реалізуючи власний інноваційний потенціал та створюючи нове обладнання та устаткування, яке є засобами виробництва продукції у хімічній, харчовій та інших галузях промисловості, забезпечують процес модернізації інших галузей та покращують їхні можливості створення продукції з вищим рівнем доданої вартості.

При розробці експортної стратегії також важливо враховувати наявність потенціалу галузей для розвитку малого і середнього бізнесу, а також потенційних попит на продукцію цих галузей та перспективи його збільшення. З цієї точки зору істотний потенціал для розвитку підприємництва зосереджений в харчовій промисловості. Підприємницький потенціал харчової промисловості обумовлений наявністю значних сільськогосподарських ресурсів, фахівців високої кваліфікації, розвиненою матеріально-технічною базою. Прагнення багатьох країн зміцнити продовольчу безпеку та забезпечити

імпорт якісних продуктів харчування сприяє зростанню попиту на продукцію харчової промисловості.

Географічна диверсифікація експорту України повинна відбуватися на основі підвищення ступеня переробки аграрної продукції у готові продукти харчування та збільшення їх експорту до різних країн. З огляду на обмеженість місткості ринку харчових продуктів країн ЄС та ускладнений доступ до нього українських виробників готових продуктів харчування, перспективним зарубіжним ринком для підприємств харчової промисловості є країни Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Африки.

Зокрема, перспективним є ринок країн Перської затоки, який характеризується значною динамікою попиту на продукти харчування у зв'язку із зростанням чисельності населення приблизно на 2,5% щорічно, високим рівнем доходів населення, значною часткою середнього класу та збільшенням туристичного потоку⁴⁴⁴. Зростання попиту на якісні продукти харчування, зокрема й органічну продукцію, відбувається на тлі несприятливих кліматичних умов вирощування сільськогосподарської продукції в цих країнах, що робить їх залежними від імпорту харчової продукції.

Серед країн Перської затоки найбільшим імпортером української продукції є Саудівська Аравія, в яку надходить близько 70% усього українського експорту, спрямованого в цей регіон (до Об'єднаних Арабських Еміратів – 20% експорту, 8% - до Оману, решта – до Кувейту, Катару та Бахрейну). Основою товарного експорту України до Саудівської Аравії у 2021 р. були зернові культури (34,7% від обсягу експорту) та жири і олії тваринного або рослинного походження (15,2%), а готові харчові продукти не перевищували 1% від обсягу експорту до цієї країни.

Натомість, в експорті України до Об'єднаних Арабських Еміратів переважали жири і олії тваринного або рослинного походження (16,6%), м'ясо та їстівні субпродукти (7,5%), молоко, молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед (4,5%). В експорті до Оману, поряд із високою часткою

⁴⁴⁴ Трофімцева О. Країни Перської затоки – інструкція до дії для експортерів. URL: <https://agropolit.com/blog/202-krayini-perskovi-zatok-i-instruktsiya-do-divi-dlya-eksporteriv>.

зернових культур (63,5%), значна частка належала таким продуктам, як готові продукти з зерна (16,5%), жири і олії тваринного або рослинного походження (9,8%), м'ясо та їстівні субпродукти (2,7%). Отже, розширення експорту України в цьому географічному напрямі повинно відбуватися за рахунок збільшення поставок продукції з вищим ступенем переробки, тобто необхідно забезпечити поступовий перехід від експорту сировини до експорту готових продуктів харчування. Також важливим є збільшення обсягів експорту до тих країн, які вже закупають значну частину продуктів харчування з України.

Основним інструментом забезпечення географічної диверсифікації експорту України в сучасних умовах є удосконалення товарної структури експорту за рахунок збільшення товарів переробної промисловості. Це узгоджується з ухваленим на урядовому рівні Планом відновлення економіки України у повоєнний час, який передбачає розвиток секторів економіки, в яких створюється висока додана вартість. З огляду на це, важливим етапом географічної диверсифікації експорту є визначення пріоритетних галузей промисловості, які на основі реалізації інноваційного потенціалу спроможні підвищувати додану вартість виготовленої продукції та ефективно використовувати потенціал зовнішніх ринків для нарощення експорту таких товарів. Тому, актуальним завданням є розробка нової Експортної стратегії України, яка б враховувала можливість використання інноваційного, підприємницького та експортного потенціалу стратегічних галузей промисловості для збільшення присутності українських товарів на ринках країн ЄС, Близького Сходу, Азії та Африки.

Для забезпечення географічної диверсифікації на основі удосконалення товарної структури експорту важливим є збільшення внутрішнього виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості та вихід з нею на зовнішні ринки. До перспективних галузей, які сприятимуть диверсифікації експорту України віднесемо насамперед галузі, які мають потенціал для впровадження або створення інновацій, спроможні забезпечити швидку модернізацію процесу виробництва товарів та підвищити їх додану вартість.

Актуальним завданням є використання інноваційного, підприємницького та експортного потенціалу підприємств харчової промисловості для збільшення присутності українських товарів на ринках країн ЄС, Близького Сходу, Азії та Африки.

5.3. Пріоритети повоєнного відновлення України як чинник структурних змін у зовнішній торгівлі

Зовнішня торгівля України не зважаючи на зростаючу динаміку обсягів експорту та імпорту упродовж 2010-2021 рр., характеризувалася неефективною товарною структурою, що обумовлене переважанням сировинної продукції в експорті та переважним імпортом продукції з високим рівнем доданої вартості. Крім зовнішніх чинників, якими обумовлені структурні характеристики зовнішньої торгівлі, вагомими факторами є внутрішні, негативний вплив яких чітко проявився з початком військової агресії Росії проти України у лютому 2022 р. Зокрема, істотне погіршення умов зовнішньої торгівлі України у січні-травні 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р., як було показано у підрозділі 2.2, зумовлене в основному проблемами структурного характеру в економіці України, що призвели до неможливості забезпечення роботи підприємств в умовах воєнного стану та здійснення ними збалансованих експортно-імпортних операцій.

Серед основних причин поглиблення структурних дисбалансів у зовнішній торгівлі Кіндзерський Ю. виділяє «передчасну деіндустріалізацію» економіки України, яка в умовах надмірної зовнішньої відкритості та конкурентної боротьби на світових ринках практично унеможливила проведення успішних перетворень, зникли стимули для інвестицій у створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, через надмірну експортну орієнтацію виробництва послабився зв'язок між попитом і доходами⁴⁴⁵. Тобто, в Україні поступово втрачався

⁴⁴⁵ Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117. DOI: 10.35774/econua2022.02.101, с. 107.

промисловий потенціал, практично не відбувалося оновлення та модернізації підприємств високотехнологічних галузей промисловості, внаслідок чого практично не виготовлялося вітчизняне обладнання для переробної промисловості, що й призвело до посилення залежності вітчизняної економіки від сировинного експорту (внаслідок скорочення виробничих потужностей переробної промисловості) та залежності від технологічного імпорту (за відсутності власного виробництва сучасних машин та обладнання).

В умовах воєнного стану загострилася низка внутрішніх загроз, генерованих структурними, просторовими та соціальними особливостями національної економіки, що, своєю чергою, негативно вплинуло й на здатність зовнішньоторговельного сектора забезпечувати стабільну діяльність (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Внутрішні загрози економічному розвитку України та їх вплив на зовнішню торгівлю в умовах воєнного стану

Загроза	Прояв загрози	Наслідки для зовнішньої торгівлі
1. Структурно-просторова нерівномірність розміщення промислового потенціалу	Концентрація промислового виробництва у східних регіонах країни та в окремих великих містах	Непропорційно велике скорочення економічної активності і доходів бюджету країни порівняно з площею території, де розміщені виробничі потужності і на яких відбуваються активні бойові дії
2. Низький рівень диверсифікації промислового виробництва	Переважання у випуску вузького асортименту промислової та аграрної продукції з низьким рівнем доданої вартості, призначеної для проміжного споживання	Істотні раптові економічні та бюджетні втрати через зупинку чи руйнацію виробничих потужностей з випуску продукції, які неможливо компенсувати за рахунок активізації діяльності підприємств інших секторів економіки (зокрема, сфери послуг)
3. Критична залежність підприємств від імпорту комплектуючих, монопольна залежність від постачання паливно-енергетичних ресурсів	Відсутність внутрішнього виробництва аналогічної продукції та проблеми з диверсифікацією джерел її постачання і оплатою за неї	Колапс економіки та оборони країни, неможливість проведення сільськогосподарських робіт у повному обсязі у заплановані терміни, що призводить до зменшення обсягів експорту агропромислової продукції
4. Нерозвиненість транспортно-логістичної інфраструктури	Прив'язка залізничної та автодорожньої інфраструктури до морських портів, які виконували роль вузлових хабів для експорту та імпорту	В умовах блокади російськими військами морських портів України основний обсяг експортних вантажів переміщується за допомогою сухопутного транспорту, що унеможливило експор-

	товарів. Низька пропус-кна спроможність транс-портної інфраструктури	тувати продукцію в повному обсязі та призводить до істотного зменшення обсягів експорту
5. Істотне скорочення чисельності населення внаслідок воєнних дій	Втрати людського потен-ціалу країни через загибель військових на фронті, масові вбивства цивільного населення, виїзд біженців за кордон та примусову депортацію українських громадян до Росії	Втрата кваліфікованих кадрів призведе до погіршення якісних характеристик людського потен-ціалу, який розглядається як один з основних чинників повоенного відновлення економіки, внаслідок чого необхідно буде більше часу для відновлення обсягів ВВП та експорту на довоєнному рівні

Джерело: складено та доповнено авторами за матеріалами⁴⁴⁶

Отже, воєнна загроза посилила вплив внутрішніх загроз, зумовлених неефективною структурою економіки України та сировинною орієнтацією експорту, і, відповідно, й залежність від ринків країн-споживачів сільськогосподарської чи металургійної продукції. При цьому, сутність загроз та рівень їхнього прояву відрізняються в регіональному розрізі. Найбільш вразливими до впливу загроз воєнного стану є регіони, які експортують переважно сировинну продукцію та товари з низьким рівнем доданої вартості, а також орієнтовані на сировинні ринки країн Азії, Близького Сходу та Росії⁴⁴⁷. Для цих регіонів основними загрозами є розбалансування зовнішньої торгівлі внаслідок різкого зниження сировинного експорту через блокаду морського шляху доставки вантажів, неможливість та економічна недоцільність забезпечення логістики сухопутним шляхом, втрата основних ринків. В умовах війни посилюється загроза залежності від торгівлі з провідною країною-партнером, яка проявляється у неможливості здійснювати експортні поставки. Також внаслідок значного скорочення обсягів експорту збільшується імпортна залежність регіонів цієї групи. Відносно менший вплив загроз зовнішньоторговельній безпеці в умовах воєнного стану – у регіонах, вагомою складовою експорту яких є високотехнологічні товари і наукомісткі послуги. Така структура експорту зменшує вразливість економіки регіонів до загроз

⁴⁴⁶ Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення..., с. 107-108; Антонюк В.П., Миценко І.М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. Економіка і організація управління, № 3 (47), 2022.

⁴⁴⁷ Бабець І.Г. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану. *Регіональна економіка*. 2022. №2(104). С. 101-110, с. 109. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-11>.

розбалансування зовнішньої торгівлі та втрати сировинних ринків. Найбільш небезпечними загрозами зовнішньоторговельній безпеці цих регіонів в умовах воєнного стану є зниження обсягів експорту високотехнологічних товарів чи наукомістких послуг внаслідок військових дій, руйнування підприємств та телекомунікацій, втрати інтелектуального потенціалу.

Загострення внутрішніх проблем, що накопичувалися в економіці України довгий час, технологічна відсталість підприємств та неможливість їх швидкого відновлення після фізичного руйнування внаслідок ракетних обстрілів в умовах війни обумовили істотні економічні втрати у 2022 р. За оцінками експертів, внаслідок воєнних дій економіка України втратила майже 100 млрд дол. США, а зниження ВВП за 2022 р. очікується на рівні 40-45%⁴⁴⁸. При цьому істотні економічні втрати супроводжуються втратою людського потенціалу (5,6 млн громадян виїхали за межі України) та зниженням рівня життя населення (40% людей працездатного віку повністю чи частково втратили роботу). Війна несе величезні руйнування економіці України та спричиняє втрати людського потенціалу України внаслідок: втрат військових в ході бойових дій від убивств та поранень; втрат цивільного населення в ході бойових дій, під час окупації та внаслідок обстрілів населених пунктів і цивільних об'єктів; підвищення смертності від поранень, загострення хронічних захворювань, стресів і неможливості своєчасної медичної допомоги; вимушеної міграції біженців від війни до інших країн та можливого їх неповернення в Україну після завершення війни; примусової депортації українців до Росії. Внаслідок цих втрат населення України може скоротитися на 20-30%⁴⁴⁹.

Найбільші за обсягом матеріальні втрати внаслідок російської агресії обумовлені істотним руйнуванням об'єктів нерухомості та інфраструктури, підприємств добувної та переробної промисловості (рис. 5.4).

⁴⁴⁸ Анатолій Кінах: повосенна економіка України буде кардинально іншою. URL: <https://uspp.ua/inicziativi/position/anatolii-kinakh-povoienna-ekonomika-ukrainy-bude-kardynalno-inshoiu>

⁴⁴⁹ Антоноук В.П., Мищенко І.М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. Економіка і організація управління, № 3 (47), 2022.

Зважаючи на те, що активні бойові дії тривають, а фізичне руйнування підприємств та інфраструктури призводить до зростання обсягів недоотриманих доходів внаслідок неможливості забезпечення експорту українських товарів у належному обсязі через блокування російськими військами морських портів України, скорочення інвестицій та зменшення обсягів промислового виробництва, втрати економіки набагато більші за оцінки експертів. Тому для забезпечення відновлення темпів економічного зростання України хоча б на передвоєнному рівні (у 2021 р. індекс фізичного обсягу ВВП становив 103,4%) потрібні будуть значні фінансові ресурси. Проте, успіх та швидкість реалізації програми відновлення економіки України після завершення війни визначаються не лише фінансовими можливостями, але й здатністю ефективно витратити кошти, надані міжнародними організаціями, урядами країн та крупними корпораціями, відповідно до умов та потреб економічного відновлення країни.

Рис. 5.4. Розмір матеріальних втрат економіки України внаслідок війни з Росією⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Вдовиченко А., Лепушинський В. Українська економіка через війну втратила близько \$100 млрд. Які руйнування коштували Україні найбільше. Розрахунки НБУ. URL: <https://forbes.ua/inside/ukrainaska-ekonomika->

Крамар О., аналізуючи довоєнні проблеми економічного розвитку нашої країни та стан економіки під час війни, акцентує увагу на необхідності чіткого визначення змісту та мети повоєнного відновлення України⁴⁵¹. При цьому вказується два кардинально різні напрями розвитку економіки після війни: (1) відбудова зруйнованих об'єктів промисловості, інфраструктури, комунального господарства і повернення їх до передвоєнного стану; (2) реконструкція та модернізація економіки, включаючи й структурні трансформації, які забезпечать стійке економічне зростання на рівні необхідному для захисту національних інтересів та забезпечення обороноздатності країни.

Водночас, закордонні партнери умовно розподіляють надання фінансової підтримки Україні на три етапи, першим з яких є теперішня допомога нашої країні під час війни. На другому етапі, насамперед, передбачається фінансова допомога на відбудову знищених агресором об'єктів критичної інфраструктури, житла, закладів освіти та охорони здоров'я. Третій етап розпочнеться лише після повного відновлення зруйнованих об'єктів та логістики в Україні, що повинно створити сприятливі умови для інвесторів та надання інституційної допомоги для реалізації реформ, які стануть основою для економічного зростання в довгостроковій перспективі.

У зв'язку з цим, ще в умовах війни розпочато обговорення основних напрямів та завдань повоєнного відновлення економіки України. Як приклади успішного досвіду реалізації програм відбудови зруйнованих війною економік наводяться країни Західної Європи, де після Другої світової війни реалізовувався план Маршалла, Корея, Хорватія та Грузія. Виходячи з досвіду цих країн, серед основних факторів успішного економічного розвитку після війни виділяють економічні реформи, фінансові ресурси, відновлення роботи приватного сектору економіки на засадах ринкової конкуренції, тому визначимо відповідні пріоритети повоєнного відновлення економіки України (рис. 5.5).

cherez-viynu-vtratil-blizko-100-mlrd-yaki-ruynuvannya-koshtuvali-ukraini-naybilshe-rozrakhunki-nbu-11052022-5956.

⁴⁵¹ Крамар О. Чому у розмовах про майбутнє не можна забувати про національного виробника. URL: <https://tvzhden.ua/Economics/254920>.

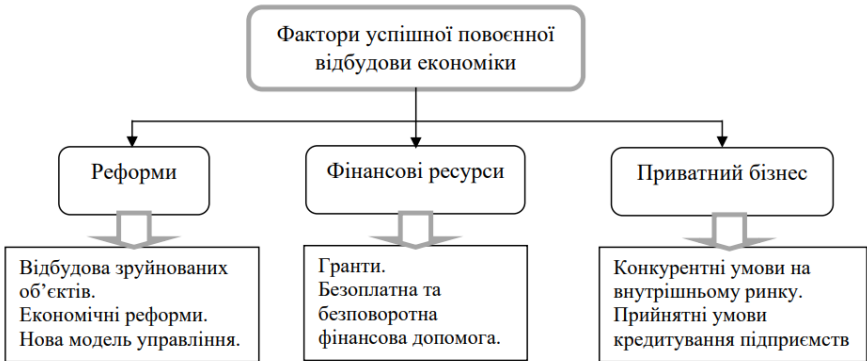

Рис. 5.5. Пріоритети повоєнної відбудови економіки України

Джерело: побудовано на основі⁴⁵²

Отже, враховуючи складні проблеми довоєнного розвитку України, післявоєнна відбудова повинна поєднувати достатність фінансових ресурсів, які країни-партнери надаватимуть на умовах грантового фінансування, швидкі та ефективні реформи економіки, державний менеджмент високого рівня та нової якості, конкурентні умови на ринку та відновлення приватного бізнесу. Надання фінансової допомоги на умовах грантів передбачає чіткий контроль за їх витрачанням, а тому ці кошти будуть виділятися під конкретні проекти.

У липні 2022 р. у швейцарському місті Лугано відбулася конференція, присвячена повоєнному відновленню економіки України, яка стала продовженням чотирьох попередніх конференцій з проблем реформування української економіки. На цій конференції українська делегація представила План відновлення України, відповідно до якого візія нашої країни окреслена як «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій»⁴⁵³. Згідно Плану відновлення України очікується пришвидшення стійкого економічного зростання (на рівні 7% щороку) і досягнення до 2032 року таких цілей: обсяг накопичених інвестицій перевищуватиме 750 млрд дол. США, обсяг викидів CO2 скоротиться на 65% порівняно з 1990 р., економіка країни займе місце

⁴⁵² Дяченко С. Як нам відбудувати Україну. Успішні світові кейси повоєнного відновлення. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3493522-ak-nam-vidbuduvati-ukrainu-uspisni-svitovi-kejsi-povoennogo-vidnovlenna.html>.

⁴⁵³ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.

серед перших 25 країн в рейтингах за Індексом економічної складності та за Індексом розвитку людського капіталу⁴⁵⁴.

Для реалізації зазначеного плану розроблено і представлено відповідні національні програми, які охоплюють загалом 850 проектів на суму близько 750 млрд дол. США (табл. 5.3). Термін реалізації Плану відновлення України передбачений до 2032 року. При цьому передбачено поділ цього періоду на три етапи із зазначенням пріоритетних національних програм на кожному з них. Перший етап («Терміновий») реалізується до кінця 2022 р. і охоплює Національні програми, що потребують термінового фінансування (у розмірі 60-65 млрд дол. США⁴⁵⁵) для їх якнайшвидшого практичного втілення: оборона і безпека, забезпечення конкурентного доступу до капіталу, макрофінансова стабільність.

Таблиця 5.3

Національні програми, спрямовані на реалізацію Плану відновлення України⁴⁵⁶

№	Мета національної програми	Потреба у фінансуванні, млрд дол. США
1	Зміцнення інституційної спроможності	1,0
2	«Цифрова» держава	1,0
3	Зміцнення безпеки та оборони	50,0
4	Інтеграція до ЄС	1,0
5	Відновлення чистого та захищеного середовища	20,0
6	Енергетична незалежність та зелений курс	130,0
7	Покращення бізнес-середовища	5,0
8	Забезпечення конкурентного доступу до капіталу	75,0
9	Забезпечення макрофінансової стабільності	60,0 – 80,0
10	Розвиток секторів економіки з доданою вартістю	50,0
11	Розширення та інтеграція логістики з ЄС	120 – 160
12	Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів	150 - 250
13	Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури	35,0
14	Розвиток системи освіти	5,0
15	Модернізація системи охорони здоров'я	5,0
16	Розвиток культури та спорту	20,0
17	Забезпечення ефективної соціальної політики	7,0

⁴⁵⁴ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.

⁴⁵⁵ Заїка Б. «Декларація Луганю». Кабмін представив план з відновлення України на \$750 млрд. URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/deklaratsiya-lugano-pravitelstvo-predstavilo-plan-po-vosstanovleniyu-ukrainy-na-750-mlrd>.

⁴⁵⁶ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>

Другий етап («Відбудова») запланований на 2023-2025 рр. і передбачає залучення фінансових ресурсів на суму понад 300 млрд дол. США, які призначатимуться для фінансування Національних програм за такими напрямками, як: «безпека і оборона; енергетична безпека і перехід до зеленої енергетики»; забезпечення конкурентного доступу до капіталу; макрофінансова стабільність; розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю; логістика та сполучення; модернізація регіонів та житлового будівництва⁴⁵⁷.

На третьому етапі («Модернізація») упродовж 2026-2032 рр. необхідно залучити більше 400 млрд дол. США для реалізації Національних програм, спрямованих, насамперед, на зміцнення енергетичної безпеки та забезпечення розвитку зеленої енергетики, розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю, розбудову логістичних мереж та транспортних сполучень, модернізацію регіонів та житлового будівництва, створення сучасної соціальної інфраструктури.

Як видно з таблиці 5.3, всі Національні програми є надзвичайно важливими для відбудови економіки у повоєнний період, особливо ті програми, які спрямовані на захист та відновлення національної безпеки, а також створення інституційного середовища для економічної діяльності. Водночас, серед Національних програм варто виділити такі, реалізація яких безпосередньо вплине на покращення показників зовнішньої торгівлі, зокрема її структурних характеристик.

Насамперед, це Національна програма інтеграції до ЄС, яка зокрема передбачає полегшення доступу українських товаровиробників до ринків семи найбільших країн-членів ЄС і за якою вже профінансовано частину заходів. Починаючи з 4 червня 2022 р. почали діяти норми, затверджені «Регламентом Європейського Парламенту та Ради (№ 2022/870) «Про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі ЄС з Україною», які передбачають відміну терміном на 1 рік тарифів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Відповідно, умови торгівлі українських експортерів з країнами-членами ЄС покращилися за

⁴⁵⁷ Зайка Б. «Декларация Лугано»....

рахунок призупинення: дії мит на промислову продукцію, застосування системи вхідних цін для фруктів та овочів; усіх тарифних квот для сільськогосподарської продукції; антидемпінгових мит на імпорт товарів походженням з України; застосування глобальних захисних заходів щодо українських товарів⁴⁵⁸.

Зазначені заходи сприятимуть збільшенню експорту сировинної продукції, насамперед сільськогосподарської, оскільки відміна квот є особливо важливою для експортерів тих аграрних товарів, квоти по яких використовувалися повністю та відносно швидко. Так, за 2021 рік Україна повністю використала всі квоти на безмитні поставки до країн ЄС меду, яблучного та виноградного соку, ячмінної крупи та борошна, а також консервованих томатів, обробленого крохмалю, обробленого продукту із зерна, яєць та м'яса птиці⁴⁵⁹.

За даними Державної служби статистики, в загальних обсягах українського товарного експорту до країн ЄС найбільшою була частка саме продукції агропромислового комплексу – 28,6%, яка складалася з живих тварин та продуктів тваринного походження (1,5%), продуктів рослинного походження (14,3%), жирів та олій тваринного та рослинного походження (8,8%) та готових харчових продуктів (4%). Обсяги експорту за цими товарними групами характеризувалися зростаючою тенденцією у 2021 р. порівняно з 2020 р., а відповідні темпи зростання становили 130,9%, 122,3%, 135,3% та 113,3%⁴⁶⁰. Тому можна очікувати подальшого збільшення обсягів експорту зазначених товарів.

Скасування мит на експорт промислової продукції з України до країн ЄС також є важливим рішенням, що спрямоване на збільшення обсягів експорту продукції хімічної промисловості, полімерних матеріалів та пластмас, текстильних матеріалів та текстильних виробів, чорних металів, машин та

⁴⁵⁸ ЄС скасував мита на українські товари. URL: <https://export.gov.ua/news/3876-jes-skasuvav-mita-na-ukrainski-tovari>.

⁴⁵⁹ Молодан В. Україна майже на 30% збільшила експорт агропродукції до ЄС: що продаємо. URL: https://delo.ua/uk/agro/ukrayina-maize-na-30-zbilsila-eksport-agroprodukciji-do-jes-shho-prodajemo-392965_

⁴⁶⁰ Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

обладнання. У 2021 р. у експорті товарів з України до країн-членів ЄС переважали чорні метали (20,3% загального обсягу експорту товарів) і машини та обладнання (11,9%), при цьому темпи зростання експорту порівняно з 2020 р. становили відповідно 226,8% та 119,8%. Враховуючи обсяги фізичного знищення російськими агресорами значної частини промислового потенціалу України, насамперед підприємств металургійної промисловості, розташованих на сході країни, істотного зростання обсягів експорту чорних металів очікувати не варто. Не вдасться істотно наростити експорт машин та обладнання, зокрема електричних машин, які відносяться до високотехнологічних товарів, оскільки попри скасування мит попит в країнах ЄС на цю продукцію (за існуючого її технічного рівня) істотно не збільшиться.

З огляду на це, важливим напрямом реалізації Плану відновлення України вважаємо реалізацію проектів в межах Національної програми, спрямованої на розвиток секторів економіки, які виготовляють продукцію з високою доданою вартістю. До таких проектів в Плані відновлення України відносяться, зокрема, ті, що передбачають розвиток підприємств машинобудування та відновлення агропромислових підприємств на основі залучення фінансування у розмірі 50 млрд дол. США до кінця 2032 р.⁴⁶¹.

При цьому варто звернути увагу, що фінансові ресурси планується залучати переважно від іноземних інвесторів, які з огляду на зростання ризиків економічної діяльності почнуть вкладати свої кошти в українські підприємства лише після стабілізації політичної та економічної ситуації в Україні. Натомість фінансування цих проектів за грантові кошти не передбачається, у той час, як відновлення зруйнованого житла та інфраструктури, розвиток інфраструктури як частини ЄС планується здійснювати за гранти, надані країнами-партнерами.

Отже, у короткостроковому періоді (до 2025 р.) можемо очікувати позитивні ефекти від реалізації проектів з активізації процесу інтеграції України до ЄС та частково – від налагодження логістичних маршрутів доставки експортних товарів до країн ЄС. Відповідно, очікується збільшення обсягів

⁴⁶¹ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.

експорту сільськогосподарської продукції та промислової продукції з невисоким рівнем переробки сировини. Водночас, істотного збільшення експорту високотехнологічних товарів варто очікувати лише у довгостроковому періоді за умови інтенсивної структурної перебудови економіки України.

Внаслідок агресії Росії та фізичного знищення промислового потенціалу, інфраструктури та людських ресурсів економіка України зазнає істотних втрат, що відображається й у зниженні обсягів зовнішньої торгівлі, насамперед через скорочення експорту. З метою швидшої відбудови економіки після завершення війни урядом розроблено План відновлення України, який передбачає три етапи його реалізації (2022 р., 2023-2025 рр., 2026-2032 рр.) із відповідним залученням грантових ресурсів та іноземних інвестицій. Серед основних напрямів, які безпосередньо пов'язані із відновленням та збільшенням обсягів експорту України, ключовими є Національні програми з інтеграції до ЄС та розвиток секторів економіки, що виготовляють продукцію з високою доданою вартістю. Проте, фінансування цих програм заплановане у розмірі 51 млрд дол. за кошти переважно іноземних інвесторів, що на нашу думку є недостатнім для швидкого та ефективного відновлення економіки та експорту.

Ключовим принципом повоєнного відновлення економіки України визначено розвиток переробної промисловості та нарощення обсягів експорту продукції з високим рівнем доданої вартості. Зокрема йдеться про зменшення експорту чорних металів при одночасному збільшенні експорту готових металевих виробів та електричних машин, а також скорочення частки сировинних товарів в експорті аграрної продукції та заміна їх готовими продуктами харчування. В умовах війни промисловий та аграрний потенціал України зазнав істотного зменшення, а тому виконання завдань уряду можливе лише за ефективною державною підтримкою цих галузей та захисту вітчизняних виробників від іноземних конкурентів.

5.4. Структурні трансформації економіки в процесі повоєнної відбудови країни та їх вплив на зовнішню торгівлю

Серед основних негативних чинників, що обумовлюють нераціональну структуру та низьку ефективність експорту України, є технологічна відсталість вітчизняних підприємств переробних галузей промисловості, особливо тих, які відносяться до високотехнологічних. Тому повоєнне відновлення економіки України поряд з відбудовою об'єктів інфраструктури та житлово-комунального господарства повинна відбуватися докорінна перебудова або розбудова промислового комплексу з урахуванням викликів Четвертої промислової революції, в результаті якої відбуваються швидкі структурні зміни на користь високотехнологічних галузей в економіках провідних країн світу.

Такі зміни активно відбуваються й у країнах ЄС, з якими співпраця нашої країни значно активізувалася в умовах воєнного стану, а наданий Україні статус країни-кандидата на вступ до ЄС відкриває нові можливості залучення коштів структурних фондів ЄС. Як було зазначено у підрозділі 5.1, країни ЄС стали основним торговельним партнером України. В результаті підписання Угоди про асоціацію України з ЄС та тимчасового скасування тарифних обмежень з червня 2022 р. українські виробники отримали кращі умови доступу до ринків європейських країн. Водночас, це не означає автоматичного зростання обсягів експорту з України до ЄС промислових товарів, оскільки експорт може обмежуватися попитом на ці товари.

Відповідно в рамках Плану відновлення України необхідно передбачати проекти не з відбудови промислових підприємств, які були зруйновані обстрілами, а будівництво нових сучасних підприємств, які виготовляють продукцію з високим рівнем доданої вартості. Більшість промислових підприємств, які зазнали руйнувань, були збудовані в часи СРСР, вони переважно належали до галузей промисловості III технологічного укладу та виготовляли низькотехнологічну продукцію, частина якої експортувалася до країн СНД.

В результаті склалася така ситуація, за якої промислові підприємства використовують застарілі технології, але при цьому залишалися експортоорієнтованими, мали стабільні обсяги збуту продукції за кордон, що давало валютну виручку. При цьому модернізація і технологічне оновлення підприємств не проводилися, внаслідок чого після втрати російського ринку у 2014-2016 рр. багато з цих підприємств не змогли знайти нові ринки збуту або збільшити поставки товарів в європейські країни. Отже, в умовах повної втрати російського та білоруського ринків зникає сенс відбудовувати зруйновані заводи, продукція яких відправлялася в ці країни, а після війни потреби української економіки будуть зовсім інші, ніж у радянські часи⁴⁶².

Зважаючи на те, що навіть після закінчення війни загроза агресії з боку Росії буде постійною, Україні необхідно розбудовувати підприємства військово-промислового комплексу, впроваджувати закордонні новітні технології та розробляти власні на основі багаторічного досвіду використання різних видів озброєння під час воєнних дій. Важливим напрямом розвитку військово-промислового комплексу експерти вважають трансфер військових технологій та розміщення на території України виробництв, які будуть поповнювати парк військової техніки європейських країн відповідно до стандартів НАТО⁴⁶³.

Докорінні зміни у структурі промисловості потребуватимуть значних фінансових ресурсів, відповідно, їх недостатня кількість сповільнить темпи оновлення промислового комплексу. Згідно планового розподілу фінансових ресурсів між Національними програмами, які складають План відновлення України, із загальної суми (750 млрд дол. США) кошти, необхідні для фінансування розвитку секторів економіки з високою доданою вартістю, заплановані в обсязі 50 млрд дол. США (або лише 6,7% від загального обсягу) за кошти інвесторів. Переробна промисловість є основою розвитку економіки у післявоєнний час, оскільки її підприємства виготовляють продукцію, необхідну

⁴⁶² Шавалюк Л. Що потрібно врахувати, готуючи новий «план Маршалла» для України. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/253171-shcho-potribno-vrahuvati-gotuyuchi-noviy-plan-marshalla-dlya-ukrajini>.

⁴⁶³ Шавалюк Л. Що потрібно врахувати....

для будівництва, технічного оснащення інших підприємств, забезпечення обороноздатності країни. Тому уряд повинен більше уваги приділяти фінансуванню проектів в сфері промисловості та передбачати фінансування не лише за рахунок інвестицій, а й залучати грантодавців до співпраці.

Наприклад, одним з основних напрямів реалізації «плану Маршалла» у повоєнній Європі була економічна реконструкція виробничого сектора, відповідно до якої фінансувалося 143 програми постачання промислового обладнання до європейських країн⁴⁶⁴. У повоєнній Європі реалізовувалася Інвестиційна програма, яка передбачала закупівлю машин і обладнання для залізорудних і сталеливарних підприємств, вугільних шахт, нафтопереробних підприємств, електростанцій, сільського господарства, які на той час були основними галузями, що забезпечували економічне зростання. Натомість, при відбудові Балканських країн наприкінці минулого століття міжнародні організації та інвестори неохоче надавали пайове чи кредитне фінансування для закупівлі промислового обладнання і фокусувалися на дрібних кредитах для поповнення обігових коштів підприємств⁴⁶⁵. Як наслідок, робота більшості промислових підприємств в цих країнах не відновилися у процесі повоєнної перебудови.

Для зниження загрози реалізації подібного негативного сценарію деіндустріалізації в Україні реалізація проектів повоєнної відбудови економіки України повинна базуватися на модернізації вітчизняної промисловості з урахуванням принципів розгортання Індустрії 4.0. Причому, як наголошують вчені, Україна сама має виступити з такою ініціативою, якщо хоче уникнути долі посереднього, рутинного існування аграрної країни⁴⁶⁶. Деяким країнам Україна цікава лише як постачальник аграрної продукції та сировини без амбіцій на виробництво капітало- та наукомістких товарів. До цього також підштовхуватиме продовольча криза та багаторічна спеціалізація України на

⁴⁶⁴ Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208>.

⁴⁶⁵ Богдан Т. Відбудова економіки...

⁴⁶⁶ Підоричева І.Ю., Мищенко І.М. Відновлення повоєнної економіки України: управлінські аспекти, європейський досвід і завдання..., с. 108.

експорті продуктів низького ступеня переробки, закріплення за нею репутації «житниці Європи». Через війну експортні можливості України звужуються ще більше, а «аграризація» економіки лише посилюється.

Віце-прем'єр міністр з економіки Ю. Свириденко серед основних інструментів реалізації Плану відбудови України визначила партнерство з країнами ЄС, зокрема в сфері передачі технологій та створення конкурентних умов доступу до капіталу⁴⁶⁷. Як було показано у підрозділі 3.3, країни ЄС стали ключовим торговельним партнером України ще за декілька років до російського вторгнення. Крім цього, від інвесторів з європейських країн та країн, що є членами НАТО, в Україну надійшло майже 80% від загального обсягу накопичених в економіці прямих іноземних інвестицій.

Згідно Плану відновлення України, важливим аспектом забезпечення збалансованого зовнішньоторговельного обороту у післявоєнний час має стати експорт продукції з високим ступенем перероблення сировини. Свириденко Ю. наголошує на доцільності нарощення експорту тих товарів, за якими Україна вже має конкурентну перевагу на світових ринках – продовольство та металургію⁴⁶⁸. При цьому наголошується на важливості експорту не сировини (зернових культур, олійних рослин), а переробленої продукції (борошна, олії). Це зумовлене необхідністю підвищення ефективності експортних операцій за рахунок зменшення обсягів сировини, транспортування якої відбувається у більших обсягах порівняно з напівфабрикатами або готовою продукцією, та потребує значних транспортних витрат. Тобто експорт аграрної продукції з високим ступенем переробки буде дорожчим, а обсяг (вага) меншим.

Основою продовольчого експорту України є зернові культури (кукурудза і пшениця). В умовах воєнного стану та блокади морських портів експорт цієї продукції ускладнений, оскільки експорт великого обсягу зерна складно забезпечити сухопутними шляхами через відсутність відповідної логістики та достатньої кількості перевізників. Тому, виходячи з позитивного досвіду

⁴⁶⁷ Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>.

⁴⁶⁸ Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна?...

збільшення переробки насіння соняшника на олію та нарощення її експорту (ця продукція має вищу додану вартість), в Україні планується налагодити «переробку кукурудзи на біоетанол, спирт, крохмаль», «використовувати кукурудзу як корм для отримання м'яса птиці, свинини, яловичини та яєць», а також збільшити виробництво з кукурудзи та пшениці нішевих високомаржинальних товарів – спеціалізованих білків, що використовуються у косметичній, фармацевтичній галузях та харчовій промисловості⁴⁶⁹.

Водночас, змінити кардинально структуру експорту сільськогосподарської продукції на користь продовольчих товарів з вищим ступенем переробки складно з огляду на те, що світовий ринок зерна набагато більший, порівняно з ринком готової продукції, виробленої з зерна (наприклад, борошна). Цим зокрема визначається й місце українських експортерів на цих ринках. Зокрема, у 2021 р. експорт зернових культур з України становив 12343,8 млн дол. США (18,1% від загального експорту товарів), обсяг експорту продукції борошномельно-круп'яної промисловості – був у 83 рази менший і становив 148,3 млн дол. США (0,2% від загального обсягу експорту товарів). Тому істотно збільшити ефективність експорту продукції рослинного походження за рахунок переробки значної частини зерна не видається можливим.

Фахівці пов'язують перспективи нарощення експорту аграрної продукції з вищою доданою вартістю з розширенням виробництва тваринницької продукції та її переробки харчовою промисловістю⁴⁷⁰. При цьому важливою умовою істотного збільшення обсягів експорту продукції харчової промисловості є географічна диверсифікація торгівлі за рахунок виходу на ринки Китаю, Індії та інших країн Азії, доступ до яких залишається відносно закритим для українських товарів.

Як було розглянуто у підрозділі 3.3, одним з основних експортних товарів України є недорогоцінні метали та вироби з них, переважно чорні метали, які вважаються сировинною продукцією з низьким рівнем доданої вартості. Також

⁴⁶⁹ Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна?...

⁴⁷⁰ Крамар О. Чому у розмовах про майбутнє ...

Україна експортує залізну руду, частка якої в загальних обсягах експорту товарів у 2021 р. становила близько 10%. Аналізуючи цю ситуацію, Ю. Свириденко визначає одним з головних напрямів відновлення економіки України зменшення обсягів експорту руди та збільшення її переробки вітчизняними підприємствами на метал, з якого виробляти готову продукцію. Основним аргументом на користь такої «економії на масштабі» є цінові умови торгівлі: тонна руди коштує 100-150 доларів, тонна металу – 500-1000 доларів, а готовий металевий виріб – 1,5-2 тисяч доларів. Якщо ж ми з цих металевих виробів виготовляємо енергетичні машини, то ціна доходить до 15-20 тисяч доларів за тонну⁴⁷¹.

Проте, успіх реалізації цього напрямку буде залежати від державної політики щодо підтримки вітчизняних підприємств та захисту внутрішнього ринку від азійських компаній, що постачають готові металеві вироби в Україну. Це обумовлене тим, що під час війни знищено основні підприємства, які виробляли металургійну продукцію, що призвело до істотного зниження експортного потенціалу металургійної галузі внаслідок неспроможності виготовляти весь асортимент продукції. При цьому, як зазначає Крамар О., імпорт металопродукції із високою доданою вартістю уже зараз становить значну частку від внутрішнього споживання, а у зв'язку із відновленням та розбудовою української інфраструктури після завершення бойових дій цей імпорт може різко зрости⁴⁷². Тому, щоб запобігти такій ситуації та створити сприятливі умови для модернізації української металургії та металообробки, щоб забезпечити перехід виробництва від напівфабрикатів до готової продукції із високою доданою вартістю, необхідна державна підтримка та запровадження протекціоністських заходів щодо продукції, яка надходить на український ринок від конкурентів з азійських країн.

Отже, згідно Плану відновлення України ключовими секторами економіки, відновлення і розвиток яких сприятиме підвищенню ефективності зовнішньої торгівлі, визначено агропромисловий комплекс, металургійну

⁴⁷¹ Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна?...

⁴⁷² Крамар О. Чому у розмовах про майбутнє ...

промисловість та машинобудування. Для оцінки можливих результатів збільшення виробництва та експорту продукції цих галузей нами проведено регресійний аналіз впливу випущеної (реалізованої) продукції промисловості цих галузей на обсяги експорту.

Насамперед, у якості залежної змінної було використано загальний обсяг експорту України у 2010-2021 рр. Незалежні змінні описувалися статистичними даними про обсяги реалізованої продукції: харчової промисловості, як результат перероблення аграрної продукції (*Food_prod*), металургії (*Metals*); електричного устаткування (*El_mashin*). У результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значущого зв'язку між залежною та незалежними змінними. Натомість при дослідженні впливу обсягів реалізованої продукції зазначених галузей промисловості на обсяги експорту відповідної продукції виявлено наступні взаємозв'язки.

Насамперед, упродовж 2010-2021 рр. міцний ($R=0,977$) безпосередній вплив на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них здійснювало виробництво продукції металургії, що підтверджує тезу про експортоорієнтованість цієї галузі. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,955$) свідчить про те, що експорт недорогоцінних металів та виробів з них на 95,5% залежить від вітчизняного виробництва продукції металургії. Високе значення критерію Фішера ($F(1,10)=213,7$) підтверджує щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. На основі результатів регресійного аналізу нами побудовано модель лінійної залежності експорту недорогоцінних металів та виробів з них від обсягів реалізації продукції металургії:

$$Export_metal = - 1,022 + 1,065 Metal. \quad (5.1)$$

Внаслідок захоплення та руйнування російськими військами значної частини виробничих потужностей металургійної промисловості України, за період січень-травень 2022 р. відбулося істотне зменшення обсягів виробленої продукції: металургійні підприємства скоротили виробництво загального прокату металу на 52,7% порівняно з аналогічним періодом минулого року – до

3,789 млн т. Виплавка сталі знизилася на 52,8% – до 4,244 млн т., чавуну – на 53,3%, до 4,154 млн т.⁴⁷³.

Обсяги реалізованої продукції металургії у 2021 р. становили 21043,5 млн дол., тому за умови збереження тенденції до скорочення виробництва на 50% до кінця року, за 2022 р. буде вироблено продукції приблизно на 10521,7 млн дол. На основі розробленої нами моделі (рівняння 5.1) ми визначили прогнозні обсяги експорту продукції металургії у 2022 р., який становитиме 11205 млн дол. США, що на 30% менше, порівняно з 2021 р.

Також в результаті регресійного аналізу виявлено істотну пряму залежність ($R=0,786$) обсягу експорту електричних машин (*Export_El_Mashin*) від обсягу внутрішнього виробництва електричного устаткування (*El_mashin*) упродовж 2010-2021 рр. Значення коефіцієнта детермінації свідчить про те, що експорт електричних машин на 61,9% залежить від вітчизняного виробництва електричного устаткування, а на 37,9% - від інших факторів. Модель лінійної залежності експорту електричних машин від обсягу внутрішнього виробництва електричного устаткування описується рівнянням:

$$Export_El_Mashin = 4,977 + 0,394 El_mashin. \quad (5.2)$$

За відсутності даних про динаміку виробництва електричного устаткування в Україні, для прогнозування можливих обсягів реалізованої продукції цієї галузі промисловості використаємо інформацію про загальний індекс промислової продукції, який станом на січень 2022 р. становив 87%⁴⁷⁴. Припускаючи погіршення діяльності машинобудівних підприємств в умовах воєнного стану, можемо очікувати зменшення обсягу випущеної продукції цими підприємствами на 30% - до 1043,8 млн дол. США. Відповідно, згідно рівняння (3.2) обсяги експорту електричних машин у 2022 р. можуть скоротитися до 416,2 млн дол. США, тобто більше, ніж удвічі порівняно з 2021 р.

⁴⁷³ Чирва В. Чим живе українська металургія. URL: <https://edialog.media/uk/2022/06/17>.

⁴⁷⁴ Зведена таблиця індексів промислового виробництва з 2010 по 2022 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>

У результаті регресійного аналізу нами не виявлено взаємозв'язку між обсягами експорту готової харчової продукції з України та внутрішнім виробництвом продукції харчової промисловості. Це можемо пояснити тим, що експорт цієї групи товарів переважно складається з напівфабрикатів та відходів харчової промисловості, а статистичні спостереження за обсягами виробленої та реалізованої продукції харчової промисловості здійснюються відповідно до видів готових продуктів харчування. Відповідно, через низьку частку готових продуктів харчування в експорті залежність експорту готової харчової продукції від обсягів реалізованої продукції харчової промисловості виявилася статистично не значущою.

Водночас, в результаті регресійного аналізу виявлено безпосередній вплив зміни обсягів виробництва продукції металургії на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них. За нашими розрахунками також виявлено позитивний вплив збільшення обсягів виробництва електричного устаткування на обсяги експорту електричних машин з України. Наявність позитивної залежності обсягів експорту недорогоцінних металів та електричних машин від обсягів внутрішнього виробництва відповідної продукції підтверджує правильність визначення металургійної промисловості та машинобудування основними галузями для повоєнного відновлення України. Модернізація та технологічне оновлення підприємств цих галузей та збільшення обсягу продукції з вищим рівнем доданої вартості дозволить збільшити експорт металевих виробів та електричних машин, зокрема в країни ЄС.

5.5. Стратегічні напрями поглиблення двостороннього торговельного співробітництва України з основними країнами-партнерами

Зовнішня торгівля є важливим чинником економічного зростання, тому в період повоєнної відбудови економіки України необхідно забезпечити збільшення обсягів та покращення якості товарної структури торгівлі з такими

основними торговельними партнерами, як Китай та Польща. Причому, з огляду на географічну віддаленість України від Китаю та істотне сповільнення інтенсивності двосторонньої торгівлі через блокування чорноморських портів, через які здійснюється доставка товарів до Китаю, існує загроза подальшого зменшення обсягів торгівлі між двома країнами через значні ризики невиконання контрактів. Це в подальшому може призвести до переходу українських експортерів на нові ринки, більш наближені географічно, а китайські імпортери змушені будуть знайти нових постачальників чи збільшити обсяги імпорту з країн-партнерів, торгівля з якими має нижчий рівень ризику.

З іншого боку, для України така ситуація відкриває можливості виходу на нові цільові ринки з продукцією вищого рівня переробки, що позитивно вплине як на обсяги, так і на структуру експорту товарів. Одним з перспективних ринків може стати ринок Польщі, але для цього необхідно забезпечити структурну трансформацію експорту українських товарів за рахунок збільшення частки продукції з високим рівнем доданої вартості, що в умовах істотних втрат промислового та людського потенціалів залишається складним завданням для вітчизняних підприємств.

Співробітництво України та Польщі має значне інституційне підґрунтя, яке включає низку двосторонніх угод в торговельній, інвестиційній та інших сферах. На розвиток торговельного співробітництва України з Польщею істотно вплинуло підписання нашою країною Угоди про асоціацію з ЄС та запровадження в дію її економічної частини в межах угоди про зону вільної торгівлі Україна – ЄС.

Від моменту здобуття Україною незалежності було сформовано правову базу українсько-польського співробітництва, яка включає, зокрема, такі основні документи: «Угода між Урядом Республіки Польща та Урядом України про взаємне сприяння та захист інвестицій» (1993 р.); «Конвенція між Урядом Республіки Польща та Урядом України про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень щодо податків на доходи

та майно» (1993 р.); «Угода між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про економічне співробітництво» (2005 р.).

Істотне покращення інституційного середовища українсько-польського торговельного співробітництва відбулося в результаті підписання Україною 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС, невід'ємною частиною якої є Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ). Режим зони вільної торгівлі між Україною та ЄС набув чинності 1 січня 2016 р. на тимчасовій основі, а після ратифікації всіма державами-членами угода набрала повної чинності з 1 вересня 2017 р. Крім цього, 17 липня 2017 р. Рада ЄС на додаток до ПВЗВТ затвердила тимчасові (строком до 3 років) торговельні преференції для України. Відповідно до ухваленої постанови, було розширено перелік сільськогосподарської продукції, яку Україна може експортувати до ЄС без мита. Преференції поширюються на український мед, кукурудзу та кукурудзяне борошно, ячмінь та ячмінне борошно, пшеницю та пшеничне борошно, овес, оброблені томати та виноградний сік. У 2021 році розпочався перегляд умов ПВЗВТ між ЄС та Україною.

Угода про асоціацію полегшує для компаній ЄС імпорт з України та експорт в Україну, робить доступнішими ринки країн-учасниць Угоди, а також запроваджує низку переваг для підприємств-експортерів, зокрема - скасування тарифів, ефективне та швидке полегшення митного руху на міжнародних кордонах. Угода між ЄС та Україною підвищує конкурентоспроможність європейських компаній на українському ринку і навпаки. Загалом для торгівлі товарами в межах Угоди було скасовано більшість тарифів: з боку ЄС - 98,1%, з боку України - 99,1%.

Хоча значну частину тарифів на промислові товари було скасовано після набрання чинності угодою, перехідні періоди були узгоджені для низки товарних груп. Згідно Угоди було скасовано 94,7% тарифних позицій. Проте, для деяких товарів ЄС запровадив поступове скасування тарифів протягом наступних перехідних періодів: до 2019 р. - на корисні копалини; до 2021 р. –

на хімікати, вироби з деревини, взуття, вироби з міді; до 2023 р. – на добрива, вироби з алюмінію, автомобілі та більшість автотранспорту⁴⁷⁵.

З набуттям чинності угодою 49,2% промислової продукції було звільнено від сплати мита в Україні. Очікується, що до 2023 р. частка лібералізованого Україною експорту ЄС зросте до 96%. Це подальше поступове скасування тарифів стосувалося наступних товарних груп: до 2019 р. - органічні хімікати, добрива, текстильні головні убори; до 2021 р. - шини гумові, вироби зі шкіри; до 2023 р. - корисні копалини⁴⁷⁶.

Український автомобільний сектор також отримає додаткові переваги від перехідного періоду до 2026 року, який є результатом переговорів, погоджених у СОТ у 2008 році. Імпортні мита на більшість сільськогосподарських товарів, що імпортуються до ЄС, були знижені до нуля в 2016 році. Тарифні квоти застосовуються до інших сільськогосподарських товарів, які не були лібералізовані.

Майже половина митних тарифів на сільськогосподарську продукцію в Україні було лібералізовано, коли угода набула чинності, але невелика кількість перебуває в перехідному періоді до 2023 року. Не всі імпортні мита в Україні були знижені до нуля. До 2026 р. 8,7% тарифів на таку сільськогосподарську продовольчу продукцію, як молочні продукти, яйця, цукор, тваринні олії та жири, матимуть обмежене лінійне зниження на 20-60% - тоді буде застосовано залишкову ставку⁴⁷⁷. Стосовно цукру, м'яса птиці та свинини застосовуються тарифні квоти (TRQ) - товари, що ввозяться у зазначених кількостях, не обкладаються митом.

Угода між Україною та ЄС забороняє обом сторонам застосовувати експортні мита. Однак уряд України погодився до 2026 р. поступово скасувати діючі експортні мита на певні товари, зокрема на худобу та шкіряну сировину, насіння деяких видів олійних культур і види металу. До 2031 року для

⁴⁷⁵ Poglębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu UE-Ukraina. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/pl/content/poglebiona-i-kompleksowa-strefa-wolnego-handlu-ue-ukraina>.

⁴⁷⁶ Poglębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu UE-Ukraina...

⁴⁷⁷ Poglębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu UE-Ukraina...

українського експорту передбачено спеціальний захисний механізм⁴⁷⁸. Це означає, що Україна може запровадити експортну надбавку на деякі товари, такі як сировина, насіння соняшнику та види металів, сталь і мідь, якщо загальний обсяг експорту з України до ЄС перевищує порогове значення.

Незважаючи на істотні інституційні трансформації, що відбулися в результаті підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, і які позитивно вплинули не лише на зростання обсягів торгівлі України з країнами ЄС, але збільшили оборот українсько-польської торгівлі, надалі актуальними залишаються проблеми інфраструктурного характеру, що ускладнюють процес переміщення товарів за кордон як з України до Польщі, так і в зворотному напрямку.

Перетин кордону перевізниками товарів завжди супроводжувався істотними часовими затратами через низьку пропускну здатність митних переходів. В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, запровадження воєнного стану та блокування чорноморських портів ситуація на пунктах перетину українсько-польського кордону погіршилася і проблеми ще більше загострилися. Завантаженість пропускних пунктів зросла через додаткове навантаження українським експортом товарів, які до війни в основному відправлялися з чорноморських портів, особливо це стосується зерна (до 90%). Щоправда, для експорту зерна вже розблоковано три порти, але їх все одно недостатньо для відновлення довоєнних обсягів поставок. Відтак українські товари відправляються в інші країни наземним транспортом, переважно через Польщу. Це створює величезне навантаження на кордон, через який зараз проходить гуманітарна допомога та військові вантажі.

Зараз ситуація на кордоні надзвичайно складна: інфраструктура розвинена погано, а кількість переходів у чотири рази менша, ніж на польсько-німецькому кордоні. Водночас невідомо, коли буде вирішена прикордонна проблема. Обидві сторони звинувачують одна одну: українці звинувачують Польщу в малій кількості прикордонників або надмірній тривалості процедур,

⁴⁷⁸ Poglębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu UE-Ukraina...

пов'язаних, наприклад, з фітосанітарним контролем. Польща критикує, наприклад, відсутність окремих коридорів для ветеринарного контролю, а також те, що після лібералізації розмитнення в українському транспорті дуже часто виявляють незадекларований товар⁴⁷⁹.

З огляду на складну ситуацію на прикордонні, необхідно створити координаційний штаб при Міністерстві економіки України, який би очолив спеціально уповноважений представник міністерства з питань подолання кризи в зовнішній торгівлі, який мав би широкі повноваження та міг би координувати роботу різних міністерств. На даний час, коли за проблеми, пов'язані з прикордонним рухом, відповідають кілька міністерств, дуже складно ефективно і швидко приймати рішення в умовах воєнного стану. Проте, вирішення проблем координації діяльності органів державної влади не достатньо для збільшення пропускнуєї спроможності митниці та прикордонної служби, а тому важливо відкривати нові пункти перетину кордону, обладнати відповідно до потреб митників, прикордонників та водіїв вантажного транспорту.

Незважаючи на впровадження урядом України в останні роки низки податкових реформ щодо судової системи та боротьби з корупцією, на українському ринку існують бар'єри та загрози, на які звертають увагу польські підприємці. Крім зовнішніх загроз, пов'язаних з національною безпекою України, що також призводить до небажання брати участь у довгострокових проектах і зосередженості на короткострокових цілях, підприємці також вказують на проблеми з якістю роботи українських митників та підвищенням митної вартості імпортованих товарів, проблеми з тривалим розмитненням, обтяжливі податкові перевірки, проблеми з відшкодуванням ПДВ. Через відсутність наявних дозволів виникають проблеми з перевезенням вантажів наприкінці календарного року.

Законодавство часто змінюється, а законодавство України у сфері прав інтелектуальної власності є неефективним. Через часті зміни положень

⁴⁷⁹ Szybko rośnie handel Polski z Ukrainą. URL: <https://www.rp.pl/handel/art37261041-szybko-rosnie-handel-polski-z-ukraina>.

нормативно-правових актів існують юридичні лазівки, які зараз стосуються, наприклад дозволів на будівництво. Крім того, через відтік робочої сили за кордон погіршується ситуація щодо наявності кваліфікованої робочої сили в Україні. Ризик корупції залишається високим. Адміністративні послуги для бізнесу, на жаль, надаються на низькому рівні, місцева влада недостатньо підтримує підприємців та інвесторів, закон часто трактується не на їхню користь. Також існують проблеми з виконанням рішень українських судів, у тому числі органами державного управління України. На українському ринку існує велика кількість нетарифних обмежень щодо допуску продукції на ринок, тобто сертифікація, допуски, ветеринарні та фітосанітарні правила. З кінця 2015 р. заборонено експорт деревини. Заборона введена терміном на 10 років. Це не відповідає ПВЗВТ, а також нормам СОТ. Також діють високі антидемпінгові мита на імпорт гумових пробок, що використовуються в медичних цілях, запроваджено захисні заходи щодо імпорту пінополіуретану, полімерів ПВХ і свіжозрізаних троянд.

Упродовж трьох десятиліть економічна співпраця є прикладом ефективного використання можливостей стратегічного партнерства між Польщею та Україною. На це, безсумнівно, впливають політичні зміни в обох країнах, а також зміни, що відбуваються в зовнішньому геополітичному середовищі. Важливою перешкодою на шляху більшого залучення Польщі та України до використання потенціалу економічного співробітництва є асиметрія умов соціально-економічного розвитку обох країн. Існує низка труднощів у двосторонніх відносинах, пов'язаних із польсько-українським кордоном, наприклад низький рівень розвитку прикордонної інфраструктури та деструктивні явища на польсько-українському кордоні; бюрократичні та митні бар'єри, що перешкоджають розвитку двостороннього співробітництва; недостатня плавність прикордонного руху та тривалий час очікування на прикордонних пунктах.

Підписання та набуття чинності Угоди про асоціацію України з ЄС зумовило необхідність економічних реформ в Україні, а також підвищення

якості продукції українського ринку, щоб залишатися конкурентоспроможними на відкритому європейському ринку. Торгові відносини з Польщею набули нового виміру. Після спаду в перші роки воєнних дій на Донбасі вартість торгівлі між Польщею та Україною почала зростати, а польські та європейські компанії охоче інвестували в український ринок і поставляють на нього свою продукцію. Важливим чинником зміцнення економічних зв'язків є великий центр української еміграції в Польщі, географічна близькість Польщі як сусідньої країни, включеної в західні структури, а також Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка гарантує сприятливі умови для торгівлі. Запровадження подальших економічних реформ в Україні, гармонізація зі стандартами ЄС та повоєнне відродження економіки України матиме позитивний вплив на економіки обох країн, що сприятиме подальшому зміцненню торгових відносин та вихід польських підприємців на український ринок.

До повномасштабного вторгнення російських військ в Україну перспективні напрямки польсько-української економічної співпраці включали енергетичний сектор (постачання обладнання для електростанцій, пристроїв і технологій для їх модернізації), зокрема відновлювану енергетику (водневі технології), будівництво (особливо будівництво інфраструктури України, тобто залізниці, автомобільний, авіаційний, морський, річковий), сільське господарство та харчову промисловість (сільськогосподарська інфраструктура, машини, технології), машинобудування (наприклад, виробництво автомобільних запчастин), а також медичний сектор (приватне охорона здоров'я, електронна медицина, цифровізація медичних послуг) та ІТ-галузь (складальні виробництва, аутсорсингові центри).

Агресія Росії проти України завдала численних втрат як населенню, так і економіці. Вже сьогодні вартість післявоєнної відбудови країни оцінюється в 750 млрд дол. США, з яких понад 110 млрд дол. може бути спрямовано лише на відновлення інфраструктури. У червні Міністерство розвитку та технологій Польщі розпочало реєстрацію на програму співпраці з підготовки до

відновлення експорту та післявоєнної відбудови України, яку здійснює Польське агентство інвестицій і торгівлі. Загалом звернулось понад 1,2 тис. осіб. Польські компанії, зацікавлені в експорті, інвестуванні та співпраці з українськими підрядниками на основі субпідряду⁴⁸⁰.

З огляду на загрозу тривалого продовження війни в Україні, перспективним напрямом поглиблення українсько-польського співробітництва вважаємо реалізацію спільних проєктів та налагодження випуску продукції оборонно-промисловим комплексом України. Також в умовах масштабного знищення російськими військами енергетичної та транспортної інфраструктури в Україні важливою є співпраця в сфері забезпечення безпеки інфраструктурних об'єктів та забезпечення їхнього відновлення. При цьому, роль торговельних відносин полягає у забезпеченні поставок з Польщі матеріалів і комплектуючих для виробництва в Україні необхідної продукції підприємствами відповідних галузей. У разі відсутності таких підприємств вважаємо за доцільне будівництво в західних областях України підприємств зазначених стратегічних галузей промисловості за участі польських інвесторів.

Для забезпечення ефективного двостороннього співробітництва в умовах воєнного стану в Україні необхідно реально оцінювати можливості такої співпраці та зіставляти їх з економічними очікуваннями та амбіціями, що дозволило б діагностувати площини та сфери поглиблення українсько-польської торгівлі в контексті багатосторонніх економічних зв'язків у Центральній Європі. При цьому необхідно враховувати загрози економічної експансії Китаю в регіоні (наприклад, спільна присутність у логістичних ланцюгах з метою мінімізації витрат і втрат, спричинених розширенням) та військової агресії Російської Федерації в Україні, що супроводжується дезінформацією та антипольськими або антиукраїнськими наративами.

Активний розвиток торгівлі України та Китаю почався з моменту здобуття нашою країною незалежності у 1991 р. Проте, упродовж 30 років двостороння торгівля характеризувалася невеликими обсягами та значним

⁴⁸⁰ Polskie firmy przygotowują się do odbudowy Ukrainy. URL: <https://www.trade.gov.pl/aktualnosci/polskie-firmy-przygotowuja-sie-do-odbudowy-ukrainy-konsultacje-branzowe-mrit-i-paih>.

негативним сальдо зовнішньоторговельного обороту, що свідчить про більшу закритість ринку Китаю для українських товарів, порівняно з умовами доступу китайських товаровиробників на ринок України. Одним з основних чинників, що стримував поглиблення двосторонніх відносин, у тому числі й у сфері торгівлі, були політичні розбіжності щодо статусу провінції Тайвань, на яку претендує КНР, але контролюється частково визнаною Китайською Республікою.

Про певні політичні проблеми у побудові двостороннього співробітництва свідчить асиметрія дипломатичних відносин між Україною та Китаєм. Зокрема, усі політичні лідери КНР з 1991 р. (Цзян Цземінь, Ху Цзіньтао, Сі Цзіньпін) відвідували Україну, тоді як лише Л. Кучма мав статус «великого друга китайського народу»⁴⁸¹, а президенти України, які займали проамериканську позицію (В. Ющенко, П. Порошенко), ніколи не відвідували Китай, а дипломатичні переговори супроводжувалися невдачами, що відображалося й на умовах та ефективності двосторонньої торгівлі.

Станом на 2020 р. правова база українсько-китайських двосторонніх відносин складалася з понад 300 документів, а інституційна основа співпраці є добре розвинуеною та складається з 220 діючих міжнародних угод, 70 з яких безпосередньо стосуються економіки, а 31 містить економічну складову, пов'язану з міжнародною торгівлею. У 2011 р. було підписано Спільну декларацію про встановлення та розвиток стратегічного партнерства між Україною та Китаєм, положення якої набули подальшого розвитку після підписання Спільної декларації щодо подальшого поглиблення стратегічного партнерства та Програми розвитку стратегічного партнерства між Україною та Китаєм на 2014-2018 роки від 5 грудня 2013 р.⁴⁸² Ключовими документами, на яких базується розвиток двосторонньої торгівлі між Україною та Китаєм, є: Угода про торговельно-економічне співробітництво між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки (1992 р.), Угода про створення

⁴⁸¹ Погорелова І. Сучасні українсько-китайські відносини: історія становлення та розвитку. Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. № 19 (206). С. 127-132, с. 83

⁴⁸² World Bank. World Integrated Trade Solution. Official web-site. Retrieved from : <https://wits.worldbank.org>.

Спільної ділової ради між Торгово-промисловою палатою України та Китайською радою сприяння міжнародній торгівлі (2010 р.), План дій Україна-Китай щодо реалізації ініціативи побудови економічного поясу Великого шовкового шляху та Морського шовкового шляху XXI століття (2017 р.)⁴⁸³.

Упродовж 2004-2009 рр. співробітництво України та Китаю практично призупинилося, а найголовнішим індикатором погіршення відносин між країнами стала відмова сторін від підписання Угоди про стратегічне партнерство. Крім цього, у цей період не відбулося жодного саміту, підписано лише 23 міждержавні документи, у тому числі Торговельний протокол між Україною та Китаєм про доступ до ринків товарів і послуг у рамках вступу України до СОТ від 6 грудня 2005 р.⁴⁸⁴. Причиною погіршення двосторонніх відносин вважаються політичні трансформації в Україні, які відбулися в результаті Помаранчевої революції та передбачали активізацію процесу євроінтеграції та євроатлантичного співробітництва нашої країни. Така ситуація в українсько-китайських відносинах була ускладнена прагненням України розвивати співпрацю з низкою країн в азієцькому регіоні. Відбулися візити Президента України Віктора Ющенка у 2005 р. та Прем'єр-міністра Юлії Тимошенко до Японії у 2009 р., а також візит секретаря офісу президента Тайваню Хуан Чжифана в Україну у 2005 р., що призвело до негативних змін у дипломатичних та торговельно-економічних відносинах нашої країни з КНР.

Відновлення українсько-китайських відносин відбулося у 2010-2014 рр. завдяки роботі українських дипломатів. У червні 2011 р. Україну відвідав Голова КНР Ху Цзіньтао з державним візитом, результатом якого стало підписання Спільної декларації про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та Китаєм⁴⁸⁵. У 2012-2013 рр. в межах поглиблення двосторонніх відносин було підготовлено Спільний міждержавний проект «Економічний пояс Нового шовкового шляху», проте його реалізація була зупинена у зв'язку із Революцією Гідності в Україні в листопаді 2013 р.

⁴⁸³ World Bank. World Integrated Trade Solution...

⁴⁸⁴ World Bank. World Integrated Trade Solution...

⁴⁸⁵ World Bank. World Integrated Trade Solution...

Зміна влади, початок бойових дій в Донецькій та Луганській областях, анексія Росією Криму, який розглядався як пріоритетний регіон для стратегічного українсько-китайського співробітництва, унеможливили реалізацію економічних, науково-технічних та інфраструктурних проєктів з Китаєм.

Керівництво Китаю у 2013 році запропоновано створення нового Шовкового шляху, який поєднав би сухопутні шляхи, відомі як «Пояс», і морські шляхи, відомі як «Шлях». Ініціатива «Один пояс, один шлях», яку зазвичай називають BRI, розроблена з метою сприяння глобальній співпраці та економічному розвитку країн, через які будуть проходити основні маршрути. Ця глобальна стратегія розвитку інфраструктури передбачає залучення китайських інвестицій в понад 70 країнах і вважається основною частиною зовнішньої політики сучасного Китаю. У геополітичному плані BRI сприятиме зміцненню позицій Китаю, що має супроводжуватися зростанням його економічної та політичної могутності на основі розширення торгівлі та впливу на партнерів.

Ініціатива «Один пояс, один шлях» передбачає залучення значних обсягів інвестицій в розвиток інфраструктури для розширення зв'язку між континентами і полегшення доступу до ринків країн, що розвиваються, в Азії та Африці, сприяючи їх економічному розвитку та створенню додаткових можливостей для населення та бізнесу. BRI охоплює наземний Економічний пояс Шовкового шляху, Морський Шовковий шлях та Цифровий Шовковий шлях. Однією з ключових цілей BRI є не лише просування ланцюга постачання китайських інформаційно-комунікаційних технологій, але й покращення координації економічної політики, сприяння інвестиціям і торгівлі, вирішення суперечок, стимулювання співпраці в галузі досліджень і розробок. Це забезпечить Китаю значні переваги, зокрема можливість: створювати нові та розширювати існуючі ринки для своїх товарів і послуг; збільшити присутність китайських державних фірм за межами країни; забезпечити надійний та вигідний імпорт сільськогосподарської продукції, енергетичних ресурсів та

інших стратегічних товарів; працевлаштовувати китайських працівників в інших країнах.

Маршрут «Один пояс» простягається від Балтійського моря, через країни Центральної Азії та Росію, до Індійського океану через південно-західний Китай. Розвиток транспортної інфраструктури мав сприяти полегшенню доставки товарів з українського портового міста Чорноморськ поблизу Одеси залізницею та морським шляхом до Грузії, Азербайджану, Казахстану та Китаю. Ця частина торговельного шляху призначена для доставки європейських та українських товарів до країн Центральної Азії у випадку заборони Росією транзиту через її територію.

Уряд Китаю неодноразово засуджував антиурядові протести в Україні у 2013 р., але визнав легітимність нової української влади у 2014 р., проте українсько-китайські дипломатичні відносини сповільнилися, незважаючи на збільшення обсягів двосторонньої торгівлі. У 2014-2019 рр. було підписано лише 36 двосторонніх договорів і угод (тоді як у 2010-2013 рр. - 60 договорів), а також не було досягнуто значного прогресу в розвитку проекту «Новий шовковий шлях»⁴⁸⁶.

Україна має безсумнівно важливе стратегічне положення з точки зору розвиненості залізничного сполучення, автомагістралей та енергетичних трубопроводів, які з'єднують східну частину з рештою Європи. Китай погодився допомогти Україні в розбудові залізничних сполучень, автомобільних доріг та іншої інфраструктури, а китайські інвестори упродовж 2017-2019 рр. щорічно вкладали 2 млрд дол. США, щоб допомогти збільшити пропускну здатність автомобільних шляхів та розвинути ланцюжки поставок. Після згоди України на участь у китайській ініціативі «Один пояс, один шлях» китайські компанії брали участь у модернізації українських портів, було підписано меморандум про взаєморозуміння з компанією Huawei Technologies у

⁴⁸⁶ Zhao H., Bliumska-Danko, K., & Lu, X. Under the «Belt and road» initiative, the China and Ukraine governments should assume greater responsibility to promote trade. Вісник Сумського національного аграрного університету: науковий журнал. Сер. «Економіка і менеджмент». Сумський національний аграрний університет. Суми : СНАУ, 2019. Вип. 3 (81). С. 30-39

2020 р. щодо розвитку мобільної мережі України, зокрема будівництво мережі 4G для київського метрополітену⁴⁸⁷.

Результати аналізу динаміки українсько-китайської торгівлі доводять, що негативні тенденції в двосторонніх відносинах країн не завжди пов'язані з конкурентоспроможністю вітчизняних товарів та значною мірою обумовлені геополітичними процесами та ефективністю дипломатичних відносин. Слід зазначити, що в умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну та за відсутності посла нашої країни в Китаї слід очікувати істотного скорочення обсягів двосторонньої торгівлі, оскільки блокада українських морських портів не дозволяє здійснювати поставки основної експортної продукції з України (кукурудза, залізна руда) до Китаю у повному обсязі. Ситуація ускладнюється ще й через політичну позицію керівництва Китаю, яке займає позицію миротворця у війні в Україні, але при цьому називає війну «кризою» чи «конфліктом», а дипломатичні та економічні зусилля спрямовує на підтримку дій Росії.

У зв'язку із наведеним вище, в умовах воєнного стану стратегічне планування українсько-китайської торгівлі з одного боку пов'язане з високим рівнем невизначеності та ризику невиконання завдань щодо обсягів експорту та імпорту в довгостроковій перспективі, а з іншого боку – дає можливості для здійснення кардинальних структурних змін, насамперед в експорті товарів з України. Сировинний характер українського експорту до Китаю до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну обумовлював низьку ефективність зовнішньої торгівлі нашої країни. В умовах блокування російськими агресорами морських шляхів доставки вантажів з України додалися ще й загрози невиконання українськими експортерами міжнародних торговельних угод та істотного зменшення валютних надходжень, оскільки сухопутна логістика не дозволяє забезпечити перевезення значних обсягів вантажів у необхідні терміни.

⁴⁸⁷ How the Ukraine Russia War Impacts Global Trade and China's Vision. URL: <https://www.datexcorp.com/how-the-ukraine-russia-war-impacts-global-trade-and-chinas-vision>.

Кукурудза та пшениця, імпортована з України, використовується китайськими підприємствами для вигодовування м'ясних порід худоби. В умовах війни українським експортерам складно забезпечити транспортування великих обсягів кормового зерна до Китаю. Тому одним зі стратегічних напрямів покращення структури українського експорту до Китаю визначимо налагодження постачання харчової продукції (м'яса та м'ясних півфабрикатів, готової харчової продукції), що дозволить компенсувати зменшення обсягів експорту зерна.

Ринок м'ясної продукції в Китаї є достатньо містким, проте споживчі потреби на цьому ринку задовольняються переважно китайськими виробниками. Водночас, через перенаселеність, недостатність земель сільськогосподарського призначення та постійне погіршення забезпеченості чистою водою до 2050 року виробництво, ймовірно, впаде на 5-20%⁴⁸⁸. У випадку істотного скорочення експорту зерна з України упродовж певного часу може відбутися зменшення виробництва м'ясної продукції в Китаї, поки проблема забезпечення кормами не буде вирішена за рахунок постачальників з інших країн. Відповідно, українські виробники м'ясної продукції можуть використати цей часовий період та достатність кормової бази в Україні (завдяки скороченню експорту зерна) для нарощення виробничих потужностей та виходу на китайський ринок з високоякісною продукцією, враховуючи нові потреби споживачів в Китаї у високоякісних та різноманітних харчових продуктах. В умовах високої конкуренції на китайському ринку харчових продуктів, де прагнуть зміцнити свої позиції виробники з Великої Британії, Франції, Німеччини, Іспанії та Польщі, поряд із забезпеченням високої якості продукції українські виробники повинні використовувати такі можливості співробітництва з китайськими партнерами, як створення спільних підприємств та залучення інвестицій з Китаю.

Реалізація розглянутого стратегічного напрямку активізації українсько-китайської торгівлі може бути розпочата ще в умовах воєнного стану в Україні,

⁴⁸⁸ Liu, J. and Savenije, H. H. G. Food consumption patterns and their effect on water requirement in China. *Hydrology and Earth System Sciences*. 2008. №12. Pp. 887–898. <https://doi.org/10.5194/hess-12-887-2008>.

але для цього необхідне покращення дипломатичних відносин та активізація діяльності торговельних представництв України в Китаї. Китайський ринок є складним і характеризується високим ступенем ризику через значний культурний бар'єр, який утруднює завдання адекватної оцінки ринкової ситуації українськими експортерами, розробку ефективної стратегії виходу на цей ринок та подальшого розширення продаж. Для українських експортерів харчової продукції на китайському ринку існує багато юридичних та адміністративних бар'єрів, серед яких виділимо непрозору правову систему, складну процедуру сертифікації продукції, обмеження на імпорт аграрної продукції (особливо тваринного походження). Подолання наведених бар'єрів або навіть часткове їхнє послаблення можливе за умови посилення інституційної складової українсько-китайського співробітництва та розширення мережі українських торговельних представництв в Китаї.

Специфіка китайського ринку, яка характеризується істотним його розміром та різноманітністю споживчого попиту, що обумовлює високу трудомісткість і капіталомісткість процесу експансії на цей ринок, також є серйозною проблемою для українських експортерів. Тому, вирішення проблеми скорочення експорту сільськогосподарської сировини з України до Китаю може відбуватися через поглиблення українсько-польського співробітництва в частині включення українських виробників харчової продукції до ланцюгів створення вартості при виробництві товарів, які експортуються з Польщі до Китаю.

Таким чином, через переорієнтацію частини експортерів на внутрішній ринок зернової продукції, Україні вдасться: зменшити сировинну складову в аграрному експорті; компенсувати недостатні поставки кормового зерна до Китаю за рахунок збільшення експорту м'ясних продуктів та напівфабрикатів; збільшити в експорті частку товарів з вищим рівнем доданої вартості і покращити структуру товарного експорту до Китаю; поглибити українсько-польське співробітництво у виробництві продуктів харчування; розвинути

тваринництво завдяки збільшенню кормової бази та забезпечення доступності кормів в результаті насичення внутрішнього ринку кормовим зерном.

Важливим чинником зміцнення українсько-польської співпраці стало покращення інституційних умов ведення торгівлі завдяки підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка спростила доступ українських товарів до ринків країн ЄС, зокрема польського ринку. Запровадження подальших економічних реформ в Україні, гармонізація зі стандартами ЄС та участь Польщі у повоєнній відбудові інфраструктурних та промислових об'єктів в нашій країні матиме позитивний вплив на економіки обох країн, що сприятиме подальшому зміцненню торгових відносин, залученню українських виробників до глобальних ланцюгів створення вартості.

Стратегічними напрямками поглиблення співробітництва України з Китаєм та Польщею, які упродовж останніх кількох років є найбільшими торговельними партнерами нашої країни, визначимо реалізацію спільних інфраструктурних та галузевих проектів (сільське господарство та переробка сільськогосподарської сировини, харчова промисловість, енергетика, телекомунікації, транспорт), що передбачають виробництво української продукції з використанням імпортованих з країн-партнерів матеріалів і комплектуючих, а також нарощення обсягів експорту української продукції з вищим рівнем доданої вартості.

ВИСНОВКИ

1. Зовнішня торгівля є одним з важливих чинників економічного зростання країни, оскільки забезпечує ефект масштабу для підприємств-експортерів завдяки розширенню внутрішнього ринку за рахунок споживчого попиту за кордоном. Для забезпечення позитивного впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання необхідним є дотримання позитивного балансу зовнішньоторговельного обороту, географічна диверсифікація торгівлі, ефективна товарна структура експорту та імпорту. Одним з основних чинників економічного зростання є географічна диверсифікація експорту, яка передбачає збільшення кількості експортних ринків на основі розширення товарної структури експорту. Географічна диверсифікація експорту досягається на основі підвищення якості продукції та покращення доступу національних підприємств до ресурсів і технологій, зокрема завдяки географічній диверсифікації імпорту. В результаті відбувається стабілізація експорту, зменшення залежності від основних країн-торговельних партнерів, зростання продуктивності. Покращення якісної структури зовнішньої торгівлі як важливого фактора географічної диверсифікації експорту потребує збільшення інвестицій у сектори економіки, які виготовляють продукцію з вищим рівнем доданої вартості.

2. Географічна структура зовнішньої торгівлі упродовж 2008-2021 рр. істотно змінилася. У загальних обсягах торгівлі зменшилася частка країн СНД, зокрема Росії, збільшилася частка країн ЄС, що свідчить про переорієнтацію українських підприємств на європейський ринок та більшу диверсифікацію експорту за рахунок збільшення поставок продукції до країн Європи, Туреччини, Єгипту, Китаю, Індії. Зміна географічної структури зовнішньої торгівлі України супроводжувалася трансформацією товарної структури. Упродовж досліджуваного періоду відбулося зменшення частки чорних металів та зростання частки продуктів рослинного походження в експорті товарів, зменшилася частка транспортних засобів, машин та обладнання. Характерною особливістю імпорту є зменшення частки мінеральних продуктів та зростання

частки машин і обладнання в імпорті товарів до України. У структурі експорту України до ЄС переважають сировинна продукція та товари з низьким рівнем доданої вартості. Високотехнологічна продукція в експорті до країн ЄС представлена електричними машинами, частка яких не перевищує 10%.

3. У найближчій перспективі основою географічної диверсифікації експорту товарів з України є активне використання потенціалу ринку країн-членів ЄС, який є географічно наближеним, характеризується сприятливими умовами доступу за окремими категоріями товарів та безмитним режимом для поставок української продукції до червня 2023 р. У середньостроковій перспективі географічна диверсифікація українського експорту до ЄС повинна передбачати збільшення продукції з високим рівнем доданої вартості та забезпечення її відповідності європейським стандартам. У зв'язку з цим, важливим завданням є розробка нової Експортної стратегії України до 2030 р., узгодженої з Планом відновлення України.

4. Диверсифікація українського експорту повинна відбуватися за рахунок розвитку галузей, які мають інноваційний потенціал для підвищення доданої вартості продукції: виробництво хімічної продукції, виробництво електричного устаткування, виробництво зброї та боєприпасів, виробництво транспортних засобів, виробництво харчових продуктів. Важливим напрямом диверсифікації експорту є використання інноваційного, підприємницького та експортного потенціалу підприємств харчової промисловості для збільшення присутності українських товарів на ринках країн ЄС, Близького Сходу, Азії та Африки. Така товарна диверсифікація експорту сприятиме економічному зростанню нашої країни, що підтверджено результатами регресійного аналізу, які виявили істотний позитивний вплив на ВВП України зміни обсягів експорту продуктів рослинного походження та експорту машин та обладнання.

5. Основою відновлення та нарощення обсягів експорту України у повоєнний час має стати розвиток експортоорієнтованих галузей економіки та збільшення частки продукції з високою доданою вартістю. План відновлення України серед перспективних напрямів визначає зменшення експорту чорних

металів при одночасному збільшенні експорту готових металевих виробів та електричних машин, а також скорочення частки сировинних товарів в експорті аграрної продукції та заміна їх готовими продуктами харчування. В результаті проведеного дослідження нами виявлено безпосередній вплив зміни обсягів виробництва продукції металургії на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них, а також позитивний вплив збільшення обсягів виробництва електричного устаткування на обсяги експорту електричних машин. Вплив внутрішнього виробництва продукції харчової промисловості на експорт готової харчової продукції з України виявився статистично не значущим. Це підтвердило важливість металургійної промисловості та машинобудування як основи повоєнного відновлення економіки України, підвищення ефективності експорту та покращення зовнішньоторговельного балансу.

6. Найбільшими торговельними партнерами України упродовж 2019-2021 рр. були Китай та Польща. Експорт українських товарів до Польщі був достатньо диверсифікованим, оскільки частка більшості товарних груп не перевищувала 10% загального обсягу експорту в цю країну. Товарна структура експорту до Китаю була мало диверсифікованою внаслідок переважання зернових культур та залізної руди. Згідно результатів проведеного дослідження, на динаміку експорту українських товарів до Польщі та Китаю істотно впливали обсяги інвестицій у харчову та металургійну промисловість, а також обсяги реалізованої харчової продукції та електричного устаткування. Залежність українського експорту як до Польщі, так і до Китаю, від капітальних інвестицій у харчову промисловість та від обсягів реалізованого електричного устаткування є оберненою, оскільки ці товари поки що не стали основою експорту з України до зазначених країн-партнерів.

7. Торгівля України з Польщею характеризується зростаючою динамікою обсягів експорту та імпорту товарів, а також зменшенням від'ємного сальдо торговельного балансу нашої країни. У 2022 р. Польща стала найважливішим торговельним партнером України серед країн ЄС. В загальних обсягах експорту українських товарів до Польщі переважає сировинна продукція. У структурі

імпорту товарів з Польщі до України найбільшою була частка товарів з вищим рівнем переробки та високотехнологічної продукції. В результаті регресійного аналізу виявлено залежність економічного зростання України та Польщі від імпорту товарів з відповідної країни-партнера у період 2010-2020 рр., а у випадку Польщі – також залежність ВВП від експорту товарів до України. При цьому, на економічне зростання України слабкий вплив здійснював експорт залізної руди до Польщі та імпорт з Польщі продукції косметичної промисловості. Імпорт з України залізної руди, ізолюваного проводу та соєвої олії позитивно впливав на економічне зростання Польщі.

8. Розвиток співробітництва України та Китаю характеризується періодами активізації та зниження інтенсивності. Упродовж 2018-2020 рр. спостерігалось істотне збільшення обсягів українсько-китайської торгівлі. Станом на 2020 р. Україна мала істотні порівняльні переваги у виробництві та експорті сировинномістких товарів до Китаю, а китайські товари, що імпортуються до України, характеризувалися невисоким індексом порівняльних переваг порівняно з аналогічними українськими товарами. За період 2010-2019 рр. відбулося підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України з Китаєм. Водночас, значення індексу інтенсивності торгівлі Китаю перевищувало значення цього показника для України, що свідчить про ефективніше використання Китаєм потенціалу двосторонньої торгівлі, порівняно з Україною. Лише у 2020 р. індекс інтенсивності двосторонньої торгівлі для України був вищим ніж для Китаю.

9. Упродовж 2010-2019 рр. структура українського експорту товарів до Китаю погіршилася через зростання частки сировинної продукції. У структурі імпорту товарів з Китаю до України відбулося збільшення частки високотехнологічних товарів. Про невисоку ефективність структури зовнішньої торгівлі України з Китаєм свідчать результати регресійного аналізу, які вказують на відсутність статистично значимого впливу зміни обсягів експорту до Китаю основних товарів, крім залізної руди, на показники економічного зростання України. Вплив експорту залізної руди на економічне зростання

України виявився неістотним, що підтверджує низьку ефективність товарної структури експорту з України до Китаю, основу якого становить сировинна продукція. Обсяги імпорту товарів з Китаю до України упродовж 2010-2020 рр. були вагомим чинником економічного зростання нашої країни. Збільшення обсягів імпорту китайських напівпровідників та електричних нагрівачів сприяло збільшенню ВВП України. Зростання обсягів імпорту комп'ютерів з Китаю негативно впливало на економічне зростання в Україні, що пояснюється ввезенням цих товарів з метою реалізації на внутрішньому ринку без створення доданої вартості в промисловості.

10. Запровадження подальших економічних реформ в Україні, гармонізація українського законодавства зі стандартами ЄС та участь Польщі у повоєнній відбудові інфраструктурних та промислових об'єктів в нашій країні матиме позитивний вплив на економіки обох країн. Пріоритетними напрямками поглиблення українсько-польських торговельних відносин визначимо реалізацію спільних інфраструктурних та галузевих проєктів, що передбачають як розширення виробництва продукції, необхідної для повоєнної відбудови України, з використанням імпортованих з Польщі матеріалів і комплектуючих, так і залучення українських підприємств як постачальників сировини та напівфабрикатів для польських фірм, що беруть участь у глобальних ланцюгах створення вартості.

11. Війна в Україні та погіршення логістики доставки вантажів внаслідок блокування російськими військами морських шляхів та неможливості забезпечення перевезень у повному обсязі сухопутними шляхами негативно впливає на українсько-китайську торгівлю. В умовах, коли Україна значною мірою втратила свої позиції у розбудові ініціативи Китаю «Один пояс – один шлях», основним стратегічним завданням українсько-китайського співробітництва є збереження торговельних відносин. Експорт України до Китаю складався з сировинної продукції, доставку якої в умовах воєнного стану не можливо забезпечити у повному обсязі. Компенсувати зниження обсягів сировинного експорту доцільно за рахунок розширення обсягів виробництва в

Україні продукції з вищим рівнем переробки та її експорту до Китаю, що сприятиме покращенню структури зовнішньої торгівлі нашої країни. Одним з перспективних напрямів реалізації цього завдання є поглиблення українсько-польського співробітництва в частині залучення українських підприємств до виробництва у Польщі м'ясних готових продуктів та напівфабрикатів, які експортуються до Китаю.

Список використаних джерел

1. Анатолій Кінах: повоєнна економіка України буде кардинально іншою. URL: <https://uspp.ua/inicziativi/position/anatolii-kinakh-povoienna-ekonomika-ukrainy-bude-kardynalno-inshoiu>.
2. Антонюк В.П., Миценко І.М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. Економіка і організація управління. 2022. № 3 (47).
3. А що в нас з експортом та імпортом? Як Україна торгує в умовах війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/25/684674/>.
4. Бабець І.Г. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану. *Регіональна економіка*. 2022. №2(104). С. 101-110, с. 109. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-11>.
5. Баконіна О. Європейський Союз скасував мита на українські товари: Мінекономіки. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211693_vropeyskiy-soyuz-skasuvav-mita-na-ukransk-tovari-mnekonomki.
6. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208>.
7. Бюлетень стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2021 році. Документ від 18.02.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=6b2412a2-219c-4aa9-b4ef-87f9690e520f&title=BiuletенPotochnogoStanuTorgovelnikhVidnosin>.
8. Валовий внутрішній продукт України. <https://ukrstat.gov.ua>.
9. Валовий внутрішній продукт (1990-2020) (2016=100) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. <https://ukrstat.gov.ua/>.
10. Вдовиченко А., Лепушинський В. Українська економіка через війну втратила близько \$100 млрд. Які руйнування коштували Україні найбільше. Розрахунки НБУ. URL: <https://forbes.ua/inside/ukrainska-ekonomika-cherez-viynu-vtratila-blizko-100-mlrd-yaki-ruynuvannya-koshtovali-ukraini-naybilshe-rozrakhunki-nbu-11052022-5956>.
11. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
12. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами України у 1996-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.
13. Дяченко С. Як нам відбудувати Україну. Успішні світові кейси повоєнного відновлення. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3493522-ak-nam-vidbuduvati-ukrainu-uspisni-svitovi-kejsi-povoennogo-vidnovlenna.html>.
14. Заїка Б. «Декларація Лугано». Кабмін представив план з відновлення України на \$750 млрд. URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/deklaratsiya-lugano-pravitelstvo-predstavilo-plan-po-vostanovleniyu-ukrainy-na-750-mlrd>.
15. Зведена таблиця індексів промислового виробництва з 2010 по 2022 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>.

16. Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: <http://www.intracen.org>.
17. ЄС скасував мита на українські товари. URL: https://expport.gov.ua/news/3876-ies_skasuvav_mita_na_ukrainski_tovari.
18. Іванов Є.І. Теоретичні основи диверсифікації зовнішньої торгівлі. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 4(47). С. 17-20.
19. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. <https://ukrstat.gov.ua>.
20. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
21. Калюжна Н. Зовнішня торгівля України: методологія дослідження. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01\(90\)/ZT_01_2017_st_02.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01(90)/ZT_01_2017_st_02.pdf).
22. Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності у 2010-2020 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
23. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості за регіонами у січні-грудні 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
24. Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки України в контексті включення у ланцюги доданої вартості. Аналітична довідка. Харків: Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2019. 19 с.
25. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шликова В. О., Крамарев Г. В., Пінчук А. О. Оцінки торгівлі доданою вартістю у світовій економіці. Проблеми економіки № 4 (38), 2018. С. 19-29.
26. Коломицева О. В. Економічна оцінка структурних зрушень у соціально-економічних системах. Бізнес інформ. 2011. № 6. С. 153 – 155.
27. Кончин В. Структурні виклики в системі виробництва та зовнішньої торгівлі для України: європейська інтеграція чи її імітація. Published in: Journal of Kyiv University for Market Relations: Economics. Business Administration. Law. 2016. Vol. 1, No. №1. pp. 23-81.
28. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
29. Крамар О. Чому у розмовах про майбутнє не можна забувати про національного виробника. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/254920>.
30. Крамарев Г. В., Шликова В. О., Леванда О. М. Аналіз динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України. Бізнес інформ. 2019. №1. С. 79-91.
31. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. Україна: події, факти, коментарі. 2015. № 23. С. 49–59. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>.
32. Лиськова Л. М., Завадська Ю.С. Диверсифікація торговельно-інтеграційних відносин України. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 4. С. 155–162.

33. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 329 с.
34. Марець О.Р., Михалець К.А. Моделювання показників зовнішньої торгівлі товарів України та Німеччини. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 19. С. 576-579.
35. Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm.
36. Микольська Н. Яким бути українському експорту. Завдання на наступні 5 років. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/04/11/7064346>.
37. Милашко, О. Г. Статистичне дослідження стану та розвитку зовнішньої торгівлі України. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2021. № 1(76). С. 191–202.
38. Миценко І.М., Бабець І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.
39. Мізюк С.Г., Морозова М.А. Дослідження структури зовнішньої торгівлі та її стратегічні пріоритети. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 39. С. 77- 82.
40. Молодан В. Україна майже на 30% збільшила експорт агропродукції до ЄС: що продаємо. URL: <https://delo.ua/uk/agro/ukrayina-maize-na-30-zbilsila-eksport-agroprodukciji-do-jes-shho-prodajemo-392965>.
41. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у 2010-2021 роках. <https://ukrstat.gov.ua>.
42. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>.
43. Пилота М.Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. Дис. ... канд. екон. наук, спец. 08.00.10 – статистика. Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021. 256 с.
44. Підоричева І.Ю., Миценко І.М. Відновлення повоєнної економіки України: управлінські аспекти, європейський досвід і завдання. / Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. д.е.н. Омеляненко В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с., С. 93-125
45. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>.
46. Платонова І. О. Експорт як чинник економічного зростання України в умовах міжнародної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 37-41.
47. Погорелова І. Сучасні українсько-китайські відносини: історія становлення та розвитку. Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. № 19 (206). С. 127-132.

48. Полінкевич О.М. Коноваленко П.В. Диверсифікація товаропотоків у зовнішньоекономічній діяльності учасників ринку рітейлу. Економічний форум. 2015. № 3. С. 96–102.

49. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

50. Рахман М.С., Штих Є.А. Дослідження основних показників зовнішньої торгівлі України. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 5(16). С. 384-389.

51. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у січні-травні 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

52. Романова Т.В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. Економіка і регіон. 2016. №6(61). С. 20-27.

53. Саліхова О. Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія. Київ, 2012. 624 с.

54. Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>.

55. Семенюк В.В. Теоретичні аспекти диверсифікації міжнародної торгівлі. Економіка та підприємництво. 2010. Вип. 25. С. 39–47.

56. Скасування мит до ЄС відкриває можливості для малих виробників. URL: <http://milkua.info/uk/post/skasuvanna-mit-do-es-vidkrivae-mozlivosti-dla-malih-virobnikiv>.

57. Скляр Н., Бондарчук М. Високотехнологічний експорт України на азійських ринках. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 2. С. 61-70.

58. Солонина Є. Україна в півтора раза наростила експорт до ЄС: що відбувається. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-ekonomika-export-zerno-metal-mashynu-es-rf/31568426.html>.

59. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2021 році. Статистичний збірник: Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

60. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=dacb14b1-6f6b-4e14-8f30-40850c221b22>.

61. Терещук А. Скасування мита на український імпорт до ЄС. Що це означає? URL: <https://attorneys.ua/publication/skasuvannya-myta-na-ukrayinskyj-import-do-yes-shho-cze-oznachaye>.

62. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

63. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 року. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztz/arh_tsztz2022_u.html.

64. Торгівля з ЄС за 2019-й рік у фактах та цифрах. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zona-vilnoi-torhivli>.

65. Трофімцева О. Країни Перської затоки – інструкція до дії для експортерів. URL: <https://agropolit.com/blog/202-krayini-perskoyi-zatoki--instruktsiya-do-diyi-dlya-eksporteriv>
66. У першій половині 2021 року Китай зберіг за собою статус найбільшого торгового партнера України. URL: <http://ukrainian.cri.cn/news/chinaandukrainePic/3442/20210815/695438.html>
67. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 488 с.
68. Чирва В. Чим живе українська металургія. URL: <https://edialog.media/uk/2022/06/17>.
69. Чубенко В.А. Поняття високотехнологічної та наукоємної продукції як об'єктів правовідносин державного стимулювання розвитку та поставки. Право та інноваційне суспільство. 2018. №1(10). С. 18-25.
70. Шавалюк Л. Що потрібно врахувати, готуючи новий «план Маршалла» для України. URL: <https://hvylyu.net/uk/analytics/253171-shcho-potribno-vrahuvati-gotuyuchi-noviy-plan-marshalla-dlya-ukrajini>.
71. Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості. Економіка України. 2019. №2(687). С. 22-36.
72. Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі у 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/str_eit/arh_s_eit_u.htm.
73. Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? URL: <https://voxukraine.org/yak-zbilshiti-ta-diversifikuvati-ukrayinskij-eksport-do-nimechchini/>.
74. Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? Аналіз та рекомендації. [Яворський П., Ніколаєва О., Шепотило О., Хорунжа М., Таран С., Челмакіна К.] URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/yak-zbilshiti-ta-diversifikuvati-ukrayinskij-eksport-do-nimechchini>
75. Abdessalem Kouider & Hedi Ben Haddad. Manufactured goods' export diversification in Saudi Arabia: A spatial panel approach, *Cogent Economics & Finance*. 2020. 8:1, 1741309. <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1741309>.
76. Abouellial, E. and Dioquino, M. The determinants of export diversification at all margins case study: South Korea. *International Journal of Scientific & Engineering Research*. 2015. Vol. 6. No. 2. pp.526–532.
77. Afonso, Ó. The Impact of International Trade on Economic Growth. Working Paper. 2001. №106. Porto: Faculdade de Economia do Portol.
78. Agosin, M. Export diversification and growth in emerging economies. *CEPAL Review*. 2009. № 97 (LC/G.2400-P). Santiago, Chile, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).
79. Agosin M.R., Alvarez R., Bravo-Ortega C. Determinants of Export Diversification Around the World: 1962-2000. *The World Economy*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2011. 20 p.
80. Alemu, A. M. Determinants of vertical and horizontal export diversification: Evidences from sub-Saharan Africa and East Asia. *Ethiopian Journal of Economics*. 2008. №17(2). Pp. 1–56.

81. Alhajhoj, H. Exports and Economic Growth in Saudi Arabia: A VAR Model Analysis, *Journal of Applied Sciences*. 2007. №7 (23). pp. 3649-3658. DOI: <http://dx.doi.org/10.3923/jas.2007.3649.3658>.

82. Ali R., Alwang J., Siegel P.B. Is export Diversification the best way to achieve export growth and Stability? A look at three African Countries. *World Bank Working Papers*. 1991. № 729. 44 p.

83. Al-Marhubi, F. Export diversification and growth: An empirical investigation. *Applied Economics Letters*. 2010. №7. pp. 559-562.

84. Almeida, R., & Fernandes, A. M. Openness and technological innovations in developing countries: Evidence from firm-level surveys. *The Journal of Development Studies*. 2008. № 44(5). Pp. 701–72.

85. Ambroziak Ł. Ocena wykorzystania preferencji celnych w przywozie do Unii Europejskiej. *Unia Europejska.pl*. 2013. № 6(223).

86. Amurgo-Pacheco, A., & Pierola, M. D. Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins. *Policy Research Working Paper*. 2008. No. 4473. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.

87. André, N.M.Q. Sector productivity and geographical diversification as export enhancing factors: the case of Portugal. *Int. J. Business Environment*. 2021. Vol. 12. No. 1. pp.1–17.

88. Andresen M. A. Geographies of International Trade: Theory, Borders, and Regions. *Geography Compass*. 2010. №4(2). Pp. 94 – 105.

89. Antunes A. J. The Effects of International Trade on Economic Growth: An Empirical Comparison between Portugal and the Netherlands. *Lisbon: ISCTE Business School*. 2012. 80 p.

90. Aradhyula, S. V., Rahman, T., & Seenivasan, K. Impact of International Trade on Income and Income Inequality. *American Agricultural Economics Association*. 2007. №520. <http://purl.umn.edu/9999>.

91. Araujo, A. R., de Paiva, S. M., Santos, C. F. J. & da Silva, J. G. Economic growth and structural change in a multi-sector and multilateral approach to balance-of-payments constrained growth. *Brazilian Journal of Political Economy*. 2017. №37(4). Pp. 894-915.

92. Arranguéz G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

93. Asiedu, K. M. Trade Liberalization and Growth: The Ghanaian Experience. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2013. №4(5). www.iiste.org.

94. Awokuse T. Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence for transition economies. *Economics Letters*. 2007. №94. Pp. 389–95.

95. Awokuse, T. O. Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? *Applied economics*. 2008. №40(2), pp. 161-173.

96. Azu, N. P. Assessing the costs of Alliance withdrawal on trade determination: A lesson from Mauritania. *Journal of African Business*. 2022. Vol. 23, pp. 41– 59.

97. Bajwa, S., Siddiqi, M. W. Trade openness and its effects on economic growth in selected South Asian countries: a panel data study. *World Academy of Science, Engineering and Technology*. 2011. №50(2). pp. 1073-1078.
98. Balassa, B. Export and economic growth: Further evidence, *Journal of Development Economics*. 1978. Vol. 5. Issue 2. pp. 181-189. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0304-3878\(78\)90006-8](http://dx.doi.org/10.1016/0304-3878(78)90006-8).
99. Balassa, B. Trade liberalization and revealed comparative advantage. *The Manchester School*. 1965. №33(2). pp. 99-123.
100. Balicka-Sawiak E. Polska siódmą gospodarką na świecie pod względem perspektyw rozwoju eksportu. URL: <https://pie.net.pl/polska-siodma-gospodarka-na-swiecie-pod-wzgle-dem-perspektyw-rozwoju-eksportu/>.
101. Basile, R., Parteka, A., & Pittiglio, R. Export diversification and economic development: A dynamic spatial data analysis. *Review of International Economics*. 2018. №26(3). Pp. 634–650.
102. Bastos, P., Silva, J., and Verhoogen, R. Export destinations and input prices. *American Economic Review*. 2018. №108(2). Pp. 353–392. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20140647>.
103. Bárcena A., Prado A., Rosales O., Pérez R. International trade and inclusive development Building synergies. UN, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). Santiago, September 2014. 200 p., c. 38.
104. Belloumi M., Alshehry A. The Impact of International Trade on Sustainable Development in Saudi Arabia. *Sustainability*. 2020. №12. Pp. 5421.
105. Berger, D., Easterly, W., Nunn, N., & Satyanath, S. Commercial imperialism? Political influence and trade during the cold war. *The American Economic Review*. 2013. №103(2). Pp. 863–896.
106. Berry, H., Guillen, M.F. and Zhou, N. An institutional approach to crossnational distance. *Journal of International Business Studies*. 2010. Vol. 41. No. 9. pp.1460–1480.
107. Berthelemy J.C., Chauvin S. Structural Changes in Asia and Growth prospects after the crisis. CEPII Working papers. 2000. № 00-09. 38 p.
108. Bilan, Y. Increase diversification through strengthened enabling environment for entrepreneurship: A focus on skill endowments and export orientation (example of Hungary and Poland). *Economics and Sociology*. 2009. №2(2). pp. 33-45.
109. Bilateral Trade by Products. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade / OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>.
110. Błaszczuk-Zawiła M., Kaliszuk E. Wspólna polityka handlowa w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej – wyzwania, strategie i realizacja. <https://www.researchgate.net/publication/272180735>.
111. Blavasciunaite D., Garsviene L., Matuzeviciute K. Trade Balance Effects on Economic Growth: Evidence from European Union Countries. *Economies*. 2020. №8.
112. Bobáková V., Hecková J. Competitiveness analysis of the Slovak processing industry. *Politic Economy*. 2007. № 4. Pp. 490–507.

113. Boehe et al. Export intensity, scope, and destinations: Evidence from Brazil. *Industrial Marketing Management*. 2016. № 57. Pp. 127-138.
114. Boehe, D. and Jiménez, A. How does the geographic export diversification–performance relationship vary at different levels of export intensity? *International Business Review*. 2016. Vol. 25. No. 6. pp.1262–1272.
115. Bolaky, B. and Freund, C. Trade, regulations, and growth. Meeting on trade and growth. Research Department, International Monetary Fund (IMF). Washington, D.C. 2006. 9 January.
116. Bond, E. W., Jones, R. W., & Wang, P. Economic takeoffs in a dynamic process of globalization. *Review of International Economics* 2005. №13(1). Pp. 1–19.
117. Brenton, P., & Newfarmer, R. Watching more than the discovery channel: Export cycles and diversification in development. Policy Research Working Paper. 2007. No. 4302. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.
118. Browning, C.S. and Joenniemi, P. Geostrategies of the European Neighborhood Policy. *European Journal of International Relations*. 2008. №14(3). pp. 519-551.
119. Brueckner, M., & Lederman, D. Trade openness and economic growth: panel data evidence from Sub-Saharan Africa. *Economica*. 2015. №82. Pp. 1302–1323.
120. Brülhart, M. and Elliott, R. Adjustment to the European Single Market: Inferences from intraindustry trade patterns. *Journal of Economic Studies*. 1998. №25. pp. 225-247.
121. Busse, M., Erdogan, C., and Mühlen, H. China's impact on Africa – The role of trade, FDI and aid. *Kyklos*. 2016. №69(2). Pp. 228–262.
122. Cadier, D. Is the European Neighborhood Policy a substitute for enlargement? LSE Special Report. 2013. №18. pp. 52-58
123. Cashin P., McDermott J. The Long Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability. IMF Staff Papers. 2002. Vol. 49. № 2. P. 175–199.
124. Casier, T. European Neighbourhood Policy and the paradoxes of enlargement. *Administration and Public Management Review*. 2006. №2(7). pp. 102-109.
125. Cetin M. The Impact of Energy Consumption, Trade Openness and Financial Development on Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey (1980–2014). *European Journal of Economics and Economics*. 2016. №18. Pp. 459–469.
126. Chafer C., Gil-Pareja S, Llorca-Vivero R. Warning: Bilateral trade agreements do not create trade. *Bulletin of Economic Research*. 2022. №74. Pp.135-144. <https://doi.org/10.1111/boer.12281>.
127. Chen, N., Novy D. The impact of trade costs can be weak or strong – depending on how much countries trade. 17 Sep 2021. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-trade-costs-can-be-weak-or-strong-depending-how-much-countries-trade>.
128. China (CHN) and Ukraine (UKR) Trade. OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/ukr>

129. Chowdhary, R., Joshi, I. Economic Growth and Trade Openness: A Case of ASEAN 9. *Economic Studies (Ikonomiczeski Izsledvania)*. 2022. №31 (2). pp. 3-14.
130. Chui M., Levine P., Mansoob Murshed S., Pearlman J. North-South models of growth and trade. *Economic Surveys*. 2002. №16(2). Pp. 123–165.
131. Cipollina M., Salvatici L. On the effects of EU trade policy: agricultural tariffs still matter. *European Review of Agricultural Economics*. 2020. №1. p. 1-35.
132. Coe, D.T., Helpman, E. and Hoffmaister, A. North-South R&D spillovers. *Economic Journal*. 1997. №107. pp. 134-149.
133. Contractor, F., Kundu, S. and Hsu, C. A three-stage theory of international expansion: the link between multinationality and performance in the service sector. *Journal of International Business Studies*. 2003. Vol. 34. No. 1. pp. 5–18.
134. Corden, W.M. Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation. *Oxford Economic Papers*. 1984. №36. Pp. 359–80.
135. Dahi, O., and Demir, F. South-South and North-South economic exchanges: Does it matters who is exchange what and with whom? *Journal of Economic Surveys*. 2017. 31(5). Pp. 1449–1486.
136. Deardorff, A. Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world? In Frankel, J. (ed.), *The regionalization of the world economy*. National Bureau of Economic Research: Cambridge, MA. 1998. <https://www.nber.org/papers/w5377>.
137. DeJong D. N., Ripoll M. Tariffs and growth: an empirical exploration of contingent relationships. *Review of Economics and Statistics*. 2006. №88(4). Pp. 625–640.
138. Dennis A., Shepherd B. Trade Costs, Barriers to Entry, and Export Diversification in Developing Countries: Policy Research Working Paper № 4368. Washington: World Bank, 2007. 40 p.
139. Deveraux, M.B. and Lapham, B.J. The stability of economic integration and endogenous growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1994. №109(1). pp. 299-305.
140. Dollar D. Outward-oriented developing economies really do grow more rapidly: evidence from 95 LDCs, 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change*. 1992. №40(3). Pp. 523–544.
141. Dollar, D. and Kraay, At. Growth is good for the poor. World Bank Policy Research Department Working Paper. 2001. №2587, Washington, D.C.
142. Domańska A. Uwarunkowania podatności gospodarek na szoki w globalnej wymianie handlowej. *Prace i Materiały Instytutu Studiów Międzynarodowych*. nr 39/2011, s. 31-59.
143. Dowrick, S. Trade and Growth: A Survey. [in:] J. Fagerberg, P. Hansson, L. Lundberg and A. Melchior (eds.) *Technology and International Trade*. 1997. Aldershot: Elgar. pp. 107-126.
144. Dowrick, S., Golley, J. Trade openness and growth: who benefits? *Oxford review of economic policy*. 2004. №20(1), pp. 38-56;

145. Dritsakis, N., Stamatiou, P. Trade openness and economic growth: A panel cointegration and causality analysis for the Newest EU countries. *Romanian Economic Journal*. 2016. №18(59), pp. 45-60.

146. Dungey, M., Fry-McKibbin, R. and Linehan, V. Chinese Resource Demand and the Natural Resource Supplier. *Applied Economics*. 2014. №46. Pp. 167–78.

147. Dutt, M. S., & Panwar R. D. An analysis of Indo-China trade trends (past & projected) in the post-liberalisation era. *SRJIS*. 2015. Vol. III/XVII. Pp. 3228-3241.

148. Economic Development in Africa Report 2022. <https://unctad.org>.

149. Elhiraika A., Mbate M. Assessing the determinants of export diversification in Africa. *Applied Econometrics and International Development*. 2014. Vol. 14-1. Pp. 147-162.

150. Emerson, M. European Neighborhood Policy: Strategy or placebo? CEPS Working Document. 2004. №215.

151. Enu P., Dodzi Kutor Havi E., Hagan E. The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Ghana (1980–2012). *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*. 2013. №2. Pp. 174–179.

152. Esaku, S. The short- and long-run relationship between trade openness and economic growth in Uganda. *Cogent Economics & Finance*. 2021. №9:1. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2021.1999060>.

153. Esaku, S., & Krugell, W. Trade liberalization and productivity growth- A firm-level analysis from Kenya. *Review of Economic Analysis*. 2020. №12. Pp. 439–460.

154. EU and South Korea sign free trade deal. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1292.

155. European Neighborhood Policy Strategy Paper, COM 373 FINAL. Brussels: Commission of the European Communities. 2004.

156. Facts & Figures: China's foreign trade in 2020. URL: http://english.scio.gov.cn/pressroom/2021-01/15/content_77119475.htm.

157. Fagerberg J. Structural Changes in International Trade - Cause, Impact and Response. https://www.researchgate.net/publication/23546918_Structural_Changes_in_International_Trade_-_Cause_Impact_and_Response.

158. Ferguson, I.F. World Trade Organization negotiations: The Doha Development Agenda. CRS Report for Congress. 2011.

159. Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., Petkovski, M. Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South-East European countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. №19. pp.17-26.

160. Fitzová, H., Židek, L. Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics, *Economics and Sociology*. 2015. Vol. 8, No 2. pp. 36-50.

161. Foreign trade figures of Ukraine - Economic and Political Overview - International Trade Portal International Trade Portal. URL: lloydsbanktrade.com.

162. Frankel J. A, Romer D. H. Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*. 1999. №89(3). Pp. 379–399.
163. GDP growth (annual %) – Ukraine. URL: worldbank.org.
164. GDP per capita of Ukraine. URL: <https://statisticstimes.com/economy/country/ukraine-gdp-per-capita.php>.
165. Ghirmay T., Grabowski R., Sharma S. C. Exports, Investment, Efficiency, and Economic Growth in LDCs an empirical investigation. *Applied Economics*. 2001. №33. Pp. 689–700.
166. Global Europe - Competing in the world - A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0567>.
167. Gomes, L. and Ramaswamy, K. An empirical examination of the form of the relationship between multinationality and performance. *J. Int. Bus. Stud.* 1999. Vol. 30. pp.173–187.
168. Górski M. Wspólna polityka handlowa Unii Europejskiej. T. 25. EuroPrawo Instytut Wydawniczy. 2012. URL: <https://docplayer.pl/26665423-Marcin-gorski-wspolna-polityka-handlowa-unii-europejskiej-materialy-demo-iwep-aspекty-prawne-i-instytucjonalne-tom-xxv.html>.
169. Gowa, J., & Mansfield, E. D. Power politics and international trade. *The American Political Science Review*. 1993. №87(2). Pp. 408–420.
170. Gracik-Zajączkowski M. Unia Europejska i Stany Zjednoczone w Światowej Organizacji Handlu. Szkoła Główna Handlowa. Warszawa, 2010.
171. Grant, C. Improving instructional productivity through facility design and management. *Natl. Prod. Rev.* 1987. Vol. 6. No. 3. pp.224–233.
172. Gries, T., Redlin, M. Trade openness and economic growth: a panel causality analysis. In: *International conferences of RCIE, KIET, and APEA*. 2012. March, pp. 16-18.
173. Grossman G. M. and Helpman E. Globalization and Growth. *American Economic Review: Papers & Proceedings*. 2015. №105(5). Pp. 100–104. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151068>.
174. Grossman, G. M., & Helpman, E. Trade, knowledge spillovers, and growth. *European Economic Review*. 1991. №35(2–3) pp. 517–526.
175. Haltmaier, J., Ahmed, S., Coulibaly, B., Knippenberg, R., Leduc, S., Marazzi, M., and Wilson, B. The role of China in Asia: Engine, conduit, or steamroller? *International Finance Discussion Papers*. 2007. No. 904. Washington, DC: Board of Governors of the Federal Reserve System. <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2007/904/ifdp904.pdf>.
176. Hammouda, H. B., Karingi, S. N., Njuguna, A. E., & Jallab, M. S. Growth, productivity and diversification in Africa. *Journal of Productivity Analysis*. 2009. №33(2). Pp. 125–146.
177. Harding, T., & Javorcik, B. S. (2011). Note on the effect of FDI on export diversification in central and Eastern Europe. *DECRG-TR FDI and Export Diversification*.

178. Hatemi-J, A., & Irandoust, M. (2001). Productivity performance and export performance: a time-series perspective. *Eastern Economic Journal*. 2001. №27(2). Pp. 149–164.

179. Havlik, P., Astrov, V., Holzner, M., Hunya, G., Mara, I., Richter, S., Stöllinger, R. and Vidovic, H. European Neighborhood – Challenges and opportunities for EU competitiveness. WIIW Research Reports. 2012. №382.

180. Helpman, E., Melitz, M.J. and Yeaple, S.R. Export versus FDI with heterogeneous firms. *American Economic Review*. 2004. Vol. 94. No. 1. pp.300–316.

181. Hendrik, V. and Lewer, J. Trade and Growth: The Empirical Evidence, Chapter 2, in Hendrik, V. and Lewer, J. (eds). *International Trade and Economic Growth*. New York: Routledge, 2007. <https://doi.org/10.4324/9781315703282>.

182. Herrendorf, Berthold, Richard Rogerson, and Ákos Valentinyi. 2014. “Chapter 6 - Growth and Structural Transformation.” In *Handbook of Economic Growth*, Vol. 2, edited by Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, 855–941. Amsterdam: North-Holland.

183. Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. № 38(5). Pp. 1825–1838.

184. Hinlo, J. E., & Arranguéz, G. I. S. Export geographical diversification and economic growth among ASEAN Countries .MPRA Paper. 2017. No 81333.

185. Hirsch S. Hypothese über den Handel zwischen Entwicklungsländern. In: H. Giersch und H.D. Haas (Hrsg.), *Probleme der weltwirtschaftlichen Arbeitsteilung*. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Gesellschaft für Wirtschaft- und Sozialwissenschaften. N.F.Bd.78. Dunker & Humboldt, Berlin, 1974. S.69-88.

186. Hitt, M., Hoskisson, R. and Kim, H. International diversification: effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *The Academy of Management Journal*. 1997. Vol. 40. No. 4. pp.767–798.

187. Hobbs S., Paparas D. E., AboElsoud M. 2021. Does Foreign Direct Investment and Trade Promote Economic Growth? Evidence from Albania. *Economies*. 2021. №9, c. 1.

188. How the Ukraine Russia War Impacts Global Trade and China's Vision. URL: <https://www.datexcorp.com/how-the-ukraine-russia-war-impacts-global-trade-and-chinas-vision>.

189. Hoyos, M. Did the trade liberalization of the 1990s really boost economic growth? a critical replication of Estevadeordal and Taylor (2013). *Empirical Economics*. 2022. №63. Pp. 525–548.

190. Huang, Y., Salike, N. & Zhong, F. Policy effect on structural change: A case of Chinese intermediate goods trade. *China Economic Review*. 2017. №44. Pp. 30–47.

191. Hye, Q. M. A., Wizarat, S., Lau, W. Y. The impact of trade openness on economic growth in China: An empirical analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*. 2016. №3(3). pp. 27-37.

192. Jouini, J. Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2015. №24(3). Pp. 341–372.

193. Ibrahim I. On Exports and Economic Growth. *Jurnal Pengurusan* 21. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/11490868.pdf>.
194. Irshad, M. S., Xin, Q., Hui, Z., & Arshad, H. An empirical analysis of Pakistan's bilateral trade and trade potential with China: A gravity model approach. *Cogent Economics and Finance*. 2018. №6(1). Pp. 1–18.
195. Irshad, M. S., Xin, Q., Shahriar, S., & Ali, F. South Korea's potential export flow: A panel gravity approach. *Asian Journal of Empirical Research* 2018. №8(4). Pp. 124–139.
196. Iyer, K. Technology Gap, Catching-up and Outward Orientation: Analysis of 63 countries, *Applied Econometrics and International Development*. 2011. Vol. 11.
197. Jinping, Y. Comparative Advantage and Trade Complementarity between China and Other Asian Economies[J]. *World Economy*. 2003. №5. Pp. 33-40.
198. Johansson-Nogués, E. The (non-)normative power EU and the European Neighbourhood Policy: An exceptional policy for an exceptional actor? *European Political Economy Review*. 2007. №7. pp. 181-194.
199. Kaczurba J. Dylematy obecnej polityki handlowej UE. URL: http://www.kawecka.eu/files/konf_20070619_kaczurba.pdf.
200. Kaczurba J. Unia Europejska w WTO. Instytut Koniunktury i Cen Handlu Zagranicznego. Warszawa. 2004.
201. Kadyrova A. The Effect of Export Diversification on Country Growth. Department of Economics, Central European University. 2011. Budapest, Hungary.
202. Kagan J. Bilateral Trade Definition and Pros & Cons of Agreements. URL: <https://www.investopedia.com/terms/b/bilateral-trade.asp>.
203. Kalaitzi, A. S., & Cleeve, E. Export-led growth in the UAE: Multivariate causality between primary exports, manufactured exports and economic growth. *Eurasian Business Review*. 2018. №8(3). Pp. 341–365.
204. Kalaitzi, A. S., & Chamberlain, T. W. Merchandise exports and economic growth: Multivariate time series analysis for the United Arab Emirates. *Journal of Applied Economics*. 2020. №23(1). Pp. 163–182.
205. Kaldor, N. The Case for Regional Policies, *Scottish Journal of Political Economy*. 1970. №17. Pp. 337-348.
206. Kaldor N. The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation in the Theory of International Trade and Economic Growth. *Economie Appliquée (ISMEA)*. 1981. №34. Pp. 593-617.
207. Kallioras, D., Petrakos, G., Tsiapa, M. The Geography of Trade Among the European Union and the European Neighborhood Policy Countries. *Economic Studies*. 2021. Vol. 30 (1). Pp. 3-18.
208. Kallioras, D. and Pinna, A.M. Trade activity between the EU and its neighbors: Trends and potential. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2017. №108(1). pp. 36-51.
209. Kallioras, D., Topaloglou, L. and Venieris, S. Tracing the determinants of economic crossborder interaction in the European Union. *Spatium*. 2009. №21. pp. 1-10.

210. Kaliszuk E. Programy i działania antykryzysowe Unii Europejskiej, (w:) J. Kotyński (red.), *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2008-2009. Raport roczny*, IBRKK. 2009.

211. Kaliszuk E. Tworzenie stref wolnego handlu z udziałem Unii Europejskiej na przykładzie umowy z Republiką Korei, (w:) J. Kotyński (red.), *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2011-2012. Raport roczny*: IBRKK, 2012.

212. Karras, G. Trade openness and economic growth can we estimate the precise effect? *Applied Econometrics and International Development*. 2003. №3(1).

213. Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki przyjęcia przez Polskę wspólnej polityki handlowej UE, (w:) E. Kawecka-Wyrzykowska, E. Synowiec (red.), *Polska w Unii Europejskiej*, IKCHZ. 2004.

214. Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. – *Cogent Economics & Finance*. 2017. №5(1). p.13-32.

215. Kesavan R., Elanchezian R., Selwyn T. *Engineering Economics and Financial Accounting*. New Delhi: Laxmi Publications Ltd., 2005. 534 p.

216. Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle Volatility. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 2021. №13(3). Pp. 173–208.

217. Komisja Europejska. *Sprawozdanie z dotychczasowych postępów w realizacji strategii na rzecz globalnego wymiaru Europy, 2006 – 2010*, SEC (2010) 1268/2. <https://ec.europa.eu/info>.

218. Komunikat Komisji w sprawie modernizacji instrumentów ochrony handlu dostosowujący instrumenty ochrony handlu do bieżących potrzeb europejskiej gospodarki, COM (2013). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/621880/EPRS_ATA\(2018\)621880_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/621880/EPRS_ATA(2018)621880_PL.pdf).

219. Kono, D. Y. Alliances, trade discrimination, and the global trade regime. *International Interactions*. 2012. №38(5). Pp. 647–669.

220. Koopmann, G. and Wilhelm, M. EU trade policy in the age of bilateralism. *Intereconomics*. 2010. №45(5). pp. 305-312.

221. Kotyński J. Globalization, Integration and Long-term Problems of Poland's Payment Balance, w: *Globalization, Experiences and Prospects* / red. H. Bunz, A. Kukliński, Friedrich Ebert Stiftung, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”. Warszawa. 2001.

222. Krugman P. *Geography and Trade*. MIT Press, Leuven University. 1991.

223. Krugman, P. Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*. 1991. 99(3). Pp. 483-499. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/261763>.

224. Kumari, D., & Malhotra, N. Trade-Led Growth in India and China: A Comparative Analysis. *Journal of International and Global Economic Studies*. 2014. №7(2). Pp. 68-88.

225. Kummer-Noormamode, S. Does trade with China have an impact on African countries' growth? *African Development Review*. 2014. №26(2). Pp. 397–415.

226. La situation des marchés des produits agricoles. Report Food and Agriculture Organisation for the United Nations. <http://www.fao.org/3/a-y5419f.pdf>.
227. Lederman, D. International trade and inclusive growth: a primer for busy policy analysts. Policy Research Working Paper. 2011. Series 5886. The World Bank.
228. Lee, J., and Tieslau, M. Panel LM unit root tests with level and trend shifts. *Economic Modelling*. 2019. № 80. Pp. 1–10.
229. Lewer, J. J. & Van den Berg, H. Does trade composition influence economic growth? Time series evidence for 28 OECD and Developing Countries. *The Journal of International Trade and Economic Development*. 2003. №12(1). Pp. 39-96.
230. Levinthal, D. and Warglien, M. Landscape design: designing for local action in complex worlds. *Organization Science*. 1999. Vol. 10. No. 3. pp.342–357.
231. Linder, S. An essay on trade and transformation. New York, NY: Wiley and Sons. 1961.
232. Lingaraj Mallick & Smruti Ranjan Behera. Does trade openness affect economic growth in India? Evidence from threshold cointegration with asymmetric adjustment. *Cogent Economics & Finance*. 2020. № 8. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2020.1782659>.
233. Liu, J. and Savenije, H. H. G. Food consumption patterns and their effect on water requirement in China. *Hydrology and Earth System Sciences*. 2008. №12. Pp. 887–898. <https://doi.org/10.5194/hess-12-887-2008>.
234. Long, A. G. Défense pacts and international trade. *Journal of Peace Research*. 2003. №40(5). Pp. 537–552.
235. Lotfi, B., & Karim, M. Export diversification and economic growth in Morocco: An econometric analysis. *Applied Economics and Finance*. 2017. №4(6). Pp. 7–35.
236. Lucas, R. E. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. №22(1). Pp. 3–42.
237. Makhmutova D. I., Mustafin A. N. Impact of International Trade on Economic Growth. *International Journal of Scientific Study*. 2017. №5. Pp. 140–44.
238. Mansfield, E. D., & Bronson, R. Alliance, preferential trading arrangement, and international trade. *American Political Science Review*. 1997. №91(1). Pp. 94–107.
239. Manwa, F., & Wijeweera, A. Trade liberalisation and economic growth link: The case of Southern African Custom Union countries. *Economic Analysis and Policy*. 2016. №51. Pp. 12–21.
240. Marconi, N., de Borja Reis, C. F., & de Araújo, E. C. Manufacturing and economic development: The actuality of Kaldor's first and second laws. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2016. №37(June). pp. 75–89.
241. Mazumdar J. Do Static Gains from Trade Lead to Medium-Run Growth? *Political Economics*. 1996. №104(6). Pp.1328–1337.
242. Mejía J.F. Export Diversification and Economic Growth: An Analysis of Colombia's Export Competitiveness in the European Union's Market. Berlin: Springer-Verlag Heidelberg, 2011. 206 p.

243. Mejia J.F., Velasquez H., Garcia V.Z. Understanding Import Diversification. *Journal of international Economics*. 2016. URL: https://repository.eafit.edu.co/bitstream/handle/10784/9333/VictorEduardo_ZapataGarcia_2016.pdf?sequence=2.
244. Miklós K., Tenreiro S. 2007. Volatility and Development. *Quarterly Journal of Economics*. 2007. №122 (1). Pp. 243–287.
245. Milovanović G., Milanović S., Radisavljević G. Structural Changes in Foreign Trade as a Factor of Competitiveness of the Republic of Serbia. *Economic Themes*. 2020. №58(1). Pp. 149–170.
246. Monastiriotis, V. and Borrell, M. Political and political economy literature on the ENP: Issues and implications. *SEARCH Working Paper*. 2012. №1/05.
247. Monastiriotis, V., Kallioras, D. and Petrakos, G. The regional impact of European Union association agreements: An event-analysis approach to the case of Central and Eastern Europe. *Regional Studies*. 2017. №51(10), pp. 1454–1468.
248. Monastiriotis, V., Petrakos, G., Kallioras, D., Djurdjev, B., Arsenovic, D. and Dragicevic, V. Serbia's integration with the EU: Analysis of the impact on Vojvodina. Report submitted to the Vojvodina Centre for Strategic Economic Studies. 2010.
249. Morita, H., & Servatka, M. Group identity and relation-specific investment: An experimental investigation. *European Economic Review*. 2013. №58(1). Pp. 95–109.
250. Mudenda, C., Choga, I., & Chigamba, C. The role of export diversification on economic growth in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. №5(9). Pp. 705–712.
251. Mullings, R., and Mahabir, A. Growth by destination: The role of trade in Africa's recent growth episode. *World Development*. 2018. 102. Pp. 243–261.
252. Nazarczuk J. M., Uminski S., Gawlikowska-Hueckel K. The Role of Specialization in the Export Success of Polish Counties in 2004–2015. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2018. №6. Pp. 91–109.
253. NguyenHuu T., Karaman Örsal D. D. A new and benign hegemon on the horizon? The Chinese century and growth in the Global South. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*. 2020. №14 (2020-12). Pp. 1–34.
254. Nicita, Alessandro and Razo, Carlos. China: The rise of a trade titan / UNCTAD. 27 April 2021. URL: <https://unctad.org/news/china-rise-trade-titan>.
255. Niebuhr, A. and Stiller, S. Integration effects in border regions: A survey of economic theory and empirical studies. *HWWA Discussion Paper*. 2002. №179.
256. Nikolić, G. & Petrović, P. Dinamika i kvalitativne promene srpskog izvoza 2000-2017. *Kultura polisa*. 2018. XV(36). Pp. 493-510.
257. Olaleye, S. O., Edun, F., Bello, H. T., & Taiwo, S. B. Export diversification and economic growth in Nigeria: An empirical test of relationship using a granger casualty test. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*. 2013. №5(1). Pp. 70–79.

258. Paci, R. and Usai, S. Technological enclaves and industrial districts: An analysis of the regional distribution of innovative activity in Europe. *Regional Studies*. 2000. №34(2). pp. 97-114.

259. Park, D., and Shin, K. People's Republic of China as an engine of growth for developing Asia? *Asian Economic Papers*. 2011. №10(2). Pp. 120–163.

260. PE po Traktacie z Lizbony: większa rola w kształtowaniu Europy. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/powers-and-procedures/the-lisbon-treaty>.

261. Petrakos, G., Fotopoulos, G. and Kallioras, D. Peripherality and integration: Industrial growth and decline in the Greek regions. *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2012. №30. pp. 347-361.

262. Petrakos, G., Kallioras, D. and Anagnostou, A. Regional convergence and growth in Europe: Understanding patterns and determinants. *European Urban and Regional Studies*. 2011. №18(4). pp. 375-391.

263. Petrakos, G., Tsiapa, M. and Kallioras, D. Regional inequalities in the ENP countries: The effects of growth and integration. *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2016. №34. pp. 698-716.

264. Plummer, M. G., Cheong D., Hamanaka Sh. Methodology for impact assessment of free trade agreements. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2010. https://aric.adb.org/pdf/FTA_Impact_Assessment.pdf.

265. Pogłębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu UE-Ukraina. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/pl/content/poglebiona-i-kompleksowa-strefa-wolnego-handlu-ue-ukraina>.

266. Poland GDP 1990-2022. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/POL/poland/gdp-gross-domestic-product>.

267. Polskie firmy przygotowują się do odbudowy Ukrainy. URL: <https://www.trade.gov.pl/aktualnosci/polskie-firmy-przygotowuja-sie-do-odbudowy-ukrainy-konsultacje-branzowe-mrit-i-paih>.

268. Poon, J. and Pandit, K. The geographic structure of cross-national trade flows and region states. *Regional Studies*. 1996. №30(3). pp. 273-285.

269. Puga, D. European regional policy in the light of recent location theories. *Journal of Economic Geography*. 2002. №24(3). pp. 373-406.

270. Rath, B. N., & Akram, V. J. Export diversification and total factor productivity growth in case of South Asian region. *Journal of Social and Economic Development*. 2017. №19(1). Pp. 196–210.

271. Ray S. Exploring Cointegration and Causality between Foreign Trade and Economic Growth: Econometric Evidence from India. *International Journal of Contemporary Business Studies*. 2011. №2. Pp. 53–69.

272. Reeb, D., Kwok, C. and Baek, H. Systematic risk of the multinational corporation. *Journal of International Business Studies*. 1998. Vol. 29. pp. 263–279.

273. Régolo, J. Export diversification: How much does the choice of the trading partner matter? *Journal of International Economics*. 2013. №91(2). Pp. 329–342

274. Regolo J. Manufacturing export diversification and regionalization of trade: Which destinations for newly exported goods? *International Economics*. 2017. Vol. 151. Pp. 26-47.
275. Rekiso, Z. S. Trade deficits as development deficits: Case of Ethiopia. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2020. №52. Pp.344–353.
276. Reppas P. A., Christopoulos D. K. The export-output growth nexus: Evidence from African and Asian countries. *Journal of Policy Modeling*. 2005. №27. Pp. 929–40.
277. Rodríguez F., Rodrik D. Trade policy and economic growth: a Skeptic's guide to the cross-national evidence. *NBER Macroeconomics Annual*. 2000. №15. Pp. 261–325.
278. Rodríguez-Pose, A. Trade and regional inequality. *Economic Geography*. 2012. №88(2). pp. 109-136.
279. Rodrik D. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W. W. Norton & Company, 2011.
280. Rondeau F. Roudaut N. What Diversification of Trade Matters for Economic Growth of Developing Countries? URL: <https://afse2015.sciencesconf.org/61833/document>.
281. Sahar Amidi, Ali Fagheh Majidi. Geographic proximity, trade and economic growth: a spatial econometrics approach. *Annals of GIS*. 2020. Vol. 26. №1. Pp. 49-63.
282. Sahoo, P. The Growing Dominance of China in South Asia: An Indian Perspective. *The International Trade Journal*. 2013. №27(2). Pp. 111-141.
283. Samen, S. (2010). A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute.
284. Sannasse, R. V., Seetanah, B., & Lamport, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of Mauritius. *World Trade Organization (WTO). ChairHolders, Chapter 1, WTO*.
285. Santacreu, A. Innovation, diffusion, and trade: Theory and measurement. *Journal of Monetary Economics*. 2015. 75. Pp. 1–20.
286. Semančíková, J. Trade, trade openness and macroeconomic performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2016. №220. pp. 407-416.
287. Shadab S. The nexus between export diversification, imports, capital and economic growth in the United Arab Emirates: An empirical investigation. *Cogent Economics & Finance*. 2021. №9: 1914396.
288. Shafaeddin, M. The role of China in regional South-South trade in Asia-Pacific: Prospects for industrialization of the low-income countries. Conference on "The future of trade relations in the Global South" Fredrick S. Pardee Centre for the Study of Long-Range Future, Boston University. 2010.
289. Shepherd, B. Geographical Diversification of Developing Country Exports. *World Development*. 2010. № 38(9). Pp. 1217-1228.
290. Singh, S. China-India Bilateral Trade: Strong Fundamentals, Bright Future. *China Perspectives*. 2005. №62.

291. Sirgemets, R., Teder, M. & Kaimre, P. The Structural Changes and Competitiveness of the Forest and Wood Sector in the Baltic Countries within 1999-2016. *Baltic Forestry*. 2019. №25(1). Pp. 97-10.

292. Skott P., Larudee M. Uneven development and the liberalisation of trade and capital flows: the case of Mexico. *Cambridge Journal of Economics*. 1998. №22(3). Pp. 277-295.

293. Stancheva-Gigov, I., Poposka, K. Foreign Trade and Economic Growth a Panel Regression Analysis, *International Journal of Economics, Commerce and Management*. 2014. Vol. 2. No. 12. pp. 1-10

294. Stanley, D. and Bunnag, S. A new look at the benefits of diversification: lessons from Central America. *Applied Economics*. 2001. Vol. 33. No. 11. pp.1369-1383.

295. Statistics on merchandise trade. URL: https://www.wto.org/english/res_e/status_e/merch_trade_stat_e.htm.

296. Stiglitz, Joseph E. *The Price of Inequality How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: WW Norton-Company, 2012.

297. Summary of contributions to the European Commission's public consultation on „Initiative on Modernisation of trade Defence Instruments”, 2012, <http://ec.europa.eu/yourvoice/ipm/forms/dispatch?userstate=DisplayPublishedResults&form=MTDI>.

298. Svobodová, H. Changes on Foreign Trade in Agricultural Commodities in the Czech Republic. *Journal of Central European Agriculture*. 2014. №15(2). Pp. 62-72.

299. Szybko rośnie handel Polski z Ukrainą. URL: <https://www.rp.pl/handel/art37261041-szybko-rosnie-handel-polski-z-ukraina>.

300. The Economist. A new hegemon. The Chinese century is well under way. 2018. 27 October. <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/10/27/the-chinese-century-is-well-under-way>.

301. Trade, Growth and World Affairs Trade Policy as a core component of the EU's 2020 strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52010DC0612>.

302. Trade in Value Added Database // OECD. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2016_C1.

303. Trade profiles 2021. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles21_e.pdf.

304. Trade Ukraine-Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/ukr/partner/pol>.

305. Treaty on the Functioning of the European Union, art. 207. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EN:PDF>.

306. Ukraine (UKR) Exports, Imports, and Trade Partners. OEC - The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/country/ukr>.

307. Ukraine Trade Statistics. URL: worldbank.org.

308. Uğur, Ahmet. Import and Economic Growth in Turkey: Evidence from Multivariate VAR Analysis, *Journal of Economics and Business*. 2008. Vol. XI. No. 1-2. pp. 54-75.
309. United Nations Conference on Trade and Development, *Handbook of statistics* 2012, s. 222. URL: www.unctad.org.
310. Venables, A.J. Winners and losers from Regional Integration Agreements. *Economic Journal*. 2003. №113(490). pp. 747-761.
311. Wartość polskiego eksportu do Ukrainy. URL: obserwatorfinansowy.pl.
312. Weinhold, D. and Rauch, J.E. Openness, specialization and productivity growth in less developed countries. *Canadian Journal of Economics*. 1999. №32. pp. 1009-1027.
313. Wojciech M. Ukraina – handel w cieniu wojny. URL: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/ukraina-handel-w-cieniu-wojny>.
314. Wojenny wzrost polskiego eksportu do Ukrainy. URL: <https://forsal.pl/gospodarka/artykuly/8550678,wojenny-wzrost-polskiego-eksportu-do-ukrainy.html>.
315. Woolcock, S. EU trade and investment policy-making after the Lisbon Treaty. *Intereconomics*. 2010. №45(1). pp. 22-25.
316. World Bank. World Integrated Trade Solution. Official web-site. Retrieved from : <https://wits.worldbank.org>.
317. Wróbel A. Multilateralizm i bilateralizm w polityce handlowej: wnioski dla Polski. URL: https://www.researchgate.net/publication/270216704_MULTILATERALIZM_I_BILATERALIZM_W_POLITYCE_HANDLOWEJ_WNIOSKI_DLA_POLSKI.
318. WTO (2013). Tariff profiles – European Union (27). https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles13_e.pdf.
319. WTO, World Trade Report 2011, The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence, WTO, Geneva 2011.
320. Yamout N. Potential Output in a Commodity-Exporting Economy. *Economic Record*. 2022. Vol. 98. №320. Pp. 42-62.
321. Yang, W., Liu, Y. C., & Mai, C. C. How did Japanese exports evolve from 1995 to 2014? A spatial econometric perspective. *Japan and the World Economy*. 2017. №41 (March). Pp. 50–58.
322. Yenokyan, K., Seater, J. J., & Arabshahi, M. (2014). Economic growth with trade in factors of production. *International Economic Review*. 2014. №55(1). Pp. 223–254.
323. Zeren, F., Ari, A. Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International journal of business and social science*. 2013. №4(9).
324. Zhao H., Bliumska-Danko, K., & Lu, X. Under the «Belt and road» initiative, the China and Ukraine governments should assume greater responsibility to promote trade. *Вісник Сумського національного аграрного університету: науковий журнал. Сер. «Економіка і менеджмент»*. Сумський національний аграрний університет. Суми : ШНАУ, 2019. Вип. 3 (81). С. 30-39.

325. Zmiana eksportu krajów UE do Ukrainy w II kwartale 2022 r. URL: obserwatorfinansowy.pl.

Для приміток

Для приміток

Для приміток

Для приміток

Для приміток

